

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

DEDE KORKUT KİTABI'NDA GEÇEN HAYVAN İSİMLERİNİN
KÜLTÜREL ETİMOLOJİSİ

Yüksek Lisans Tezi

Yasemin SÖĞÜT

Danışman
Doç. Dr. Tuğrul BALABAN

Nevşehir
Şubat 2021

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamandan bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

TEZİ HAZIRLAYAN

Yasemin SÖĞÜT

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“Dede Korkut Kitabı’nda Geçen Hayvan İsimlerinin Kùltürel Etimolojisi” adlı Yüksek Lisans / Doktora tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Yasemin SÖĞÜT

Danışman

Doç. Dr. Tuğrul BALABAN

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Başkanı

KABUL VE ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Tuğrul BALABAN danışmanlığında Yasemin SÖĞÜT tarafından hazırlanan “Dede Korkut Kitabı’nda Geçen Hayvan İsimlerinin Kültürel Etimolojisi” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

..... /..... /2021

JÜRİ

Danışman : Doç. Dr. Tuğrul BALABAN

Üye : .....

Üye : .....

İMZA

.....

.....

.....

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun ..... /..... / ..... tarih ve ..... sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... /2021

Enstitü Müdürü

.....

TEŞEKKÜR

Türk Dünyasının en önemli kaynaklarından biri olan Dede Korkut Kitabı kapsamında büyük ilgi duyduğum etimoloji alanında çalışma yapmam hususunda bana öneride bulunan, cesaretlendiren, olumlu bakış açısını esirgemeyen sayın danışmanım ve hocam Doç. Dr. Tuğrul BALABAN'a, lisans ve yüksek lisans sürecim boyunca yol göstericiği ve ilmi ile sesini her daim zihnimde hissettiğim sayın hocam Prof. Dr. Mehmet ÇERİBAŐ'a teşekkür ederim.

Tez yazma sürecimde önerilerine sıkça başvurduğum ve nezaketini esirgemeyen sayın hocam Arş. Gör. Tuğba BAYRAKDARLAR'a teşekkür ederim.

Öğrencilik hayatına adım attığım ilk günden itibaren benden maddi ve manevi hiçbir desteğini esirgemeyen sevgili aileme ve tez yazma sürecim boyunca desteğini her zaman hissettiğim sevgili arkadaşım Şeyma İLHAN'A teşekkür ederim.

DEDE KORKUT KİTABI'NDA GEÇEN HAYVAN İSİMLERİNİN KÜLTÜREL ETİMOLOJİSİ

Yasemin SÖĞÜT

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı, Yüksek Lisans, Şubat 2021

Danışman: Doç. Dr. Tuğrul BALABAN

ÖZET

Dede Korkut Kitabı Türk toplumunun kültürel belleğine izlerini bırakmış çok önemli bir kaynaktır. Bünyesinde barındırdığı Oğuzların tarihi, kültürel ve dilbilimsel pek çok unsur bu eserin önemini daha da arttırmaktadır. Oğuzların toplumsal yaşamında buldukları coğrafyada olumlu veya olumsuz karşılaştıkları tüm olaylar kültürel kimliklerine kazandırdıkları olgular dil aracılığı ile günümüze kadar ulaşmıştır. Bu anlamda dil hem bu kültürel olguların taşıyıcısı hem de en somut belgesidir.

Günümüzde gerek Türk halkbilimi gerekse dilbilimi alanında sayısız çalışmaya kaynaklık Dede Korkut Kitabı'nın sınırları sonsuzdur. Kültürel derinliğin tespit ve değerlendirmesinde ilk başvurulacak kaynak Dede Korkut Kitabı olacaktır. Dede Korkut Kitabı'nda hayvanlar Oğuzların inanç ve düşünce sistemleri, sosyo-psikolojik ve kültürel yapısını anlamlandırmaya yardımcı olur. Dolayısıyla hem maddi bir gereklilik hem de manevi değerler sisteminin anlamsal bütünlüğünü ifade etmenin, açıklamanın, yorumlamanın aracı olmuştur. Bu kapsamda Dede Korkut Kitabı'nda ismi geçen hayvanların etimolojisinden yola çıkarak kültürel izleri takip ve tespit etmek amaçlanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Dede Korkut Kitabı, kültür, etimoloji

**CULTURAL ETHYMOLOGY OF ANIMAL NAMES IN THE
DEDE KORKUT BOOK**

Yasemin SÖĞÜT

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences

Turkish language and literature

February, 2021

Supervisor: Assoc. Professor Dr. Tuğrul BALABAN

ABSTRACT

Dede Korkut's book is a very important resource that has left its traces in the cultural memory of Turkish society. Many historical, cultural and linguistic elements of the Oghuz that it contains further increase the importance of this work. All the events that Oghuz people encounter positively or negatively in their social life in the geography in which they are located, the facts that they have acquired their cultural identity have survived to the present day through language. In this sense, language is both the bearer of these cultural facts and the most concrete document.

Currently, the boundaries of The Book of Dede Korkut, which is the source of numerous studies in both Turkish folklore and linguistics, are endless. Dede Korkut book will be the first source to be applied in the determination and evaluation of cultural depth. In the book of Dede Korkut, animals help to make sense of the belief and thought systems, socio-psychological and cultural structure of the Oghuz. Thus expressing both a material requirement and the semantic integrity of a system of spiritual values.

Keywords: Dede Korkut Book, culture, etymology

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	ii
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY SAYFASI	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii

GİRİŞ	1
Çalışmanın Amacı	2
Çalışmanın Önemi	2
Çalışmanın Yöntemi	2

BİRİNCİ BÖLÜM ETİMOLOJİK ŞÜPHELER

1.1. Etimoloji Kavramı	4
1.2. Etimoloji Çalışmalarının Önemi	6
1.3. Etimoloji Biliminin Temel Malzemesi Sözcükler	6
1.3.1. Etimolojiye İhtiyaç Duyan Sözcükler	7
1.3.2. Sözcüklerin Tutarlılığı	7
1.4. Halk Etimolojisi	8
1.5. Yeni Bir Kavram “Kültürel Etimoloji”	9

İKİNCİ BÖLÜM ETİMOLOJİK İZLER

2.1. Evrensel Etimoloji Çalışmaları.....	12
2.1.1. Arkaik Çağdan Yeniçağa Etimoloji Biliminin Doğuşu	12
2.1.1.1. İsmi Gizleri: Kratyales Diyalogu	14
2.1.1.2. Vedaları Anlamak ve “Nirukta”	15
2.1.1.3. Çin Kaynakları Arasında “Güzel Sözler Hazinesi”	16
2.1.1.4. Eski Ahit’te Özel Adlar	17
2.1.2. Yeniçağda Etimoloji Biliminin Kaynağına Dair Düşünceler	17

2.1.3. Modern Çağda Etimoloji Biliminin Araştırma Teorileri	19
2.3. Türk Dili Üzerine Etimoloji Çalışmaları	20
2.3.1. Türkiye Dışında Etimolojik Çalışmalar	20
2.3.2. Türkiye’de Etimoloji Çalışmaları	20

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜLTÜR ÇÖZÜMLEMESİ BAĞLAMINDA DEDE KORKUT KİTABI

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEDE KORKUT KİTABINDA İSMİ GEÇEN HAYVANLARIN KÜLTÜREL ETİMOLOJİSİ

4.1. Hayvan Türleri	27
4.1.1. Kanatlı Hayvanlar	27
4.1.1.1. Güvercin	27
4.1.1.2. Karga	31
4.1.1.3. Kuzgun	35
4.1.1.4. Saksığan	40
4.1.1.5. Kaz	42
4.1.1.6. Keklik	46
4.1.1.7. Kuğu	48
4.1.1.8. Turna	50
4.1.1.9. Turaç	52
4.1.1.10. Ördek	54
4.1.1.11. Turgay	56
4.1.1.12. Tavuk	58
4.1.1.14. Şahin	60
4.1.1.15. Doğan	63
4.1.1.16. Sungur	66
4.1.1.17. Kartal	67
4.1.2. Büyükbaş Hayvanlar	71
4.1.2.1. Binek ve Yük Hayvanları	71
4.1.2.1.1. At	71
4.1.2.1.1.1. Kısarak	74

5.1.2.1.1.2. Kulun	76
4.1.2.1.1.3. Aygır	78
4.1.2.2. Çiftlik Hayvanları.....	80
4.1.2.2.1. Sığır	80
4.1.2.2.2. İnek.....	82
4.1.2.2.2.1. Dana	84
4.1.2.2.2.2. Buzağı	86
4.1.2.2.3. Deve.....	88
4.1.2.2.3.1. Buğra.....	90
4.1.2.2.3.2. Maya	92
4.1.2.2.3.3. Köşek	94
4.1.3. Küçükbaş Hayvanlar.....	95
4.1.3.1. Koyun.....	95
4.1.3.2. Keçi	98
4.1.3.2.1. Teke	100
4.1.3.2.2. Elik	101
4.1.3.2.3. İrkeç.....	102
4.1.3.3. Ögeç	103
4.1.3.4. Kuzu	105
4.1.4. Evcil Hayvanlar	107
4.1.4.1. Kedi.....	107
4.1.4.2. Köpek	109
4.1.4.3. Enik	113
4.1.5. Yabani Hayvanlar	115
4.1.5.1. Geyik.....	115
4.1.5.2. Tavşan	117
4.1.5.3. Arslan	119
4.1.5.4. Tilki.....	122
4.1.5.5. Kaplan	124
4.1.5.6. Kulun.....	125
4.1.5.7. Kurt	127
4.1.5.8. Domuz.....	130
4.1.6. Sürüngenler	132

4.1.6.1. Yılan.....	132
4.1.6.2. Evren	135
4.1.7. Böcekler	137
4.1.7.1. Bit.....	137
4.1.7.2. Pire	139
4.1.7.3. Sinek.....	141
4.1.7.4. Bögelek	142
4.1.8. Solungaçlı Hayvanlar.....	143
4.1.8.1. Balık	143
4.1.9. Av Hayvanları ve Avcı Hayvanlar.....	145
4.1.9.1. Tazı.....	145
4.2. Hayvan Eşyaları	146
4.2.1. Bakagu	146
4.2.2. Cılavı.....	147
4.2.3. Çevgen	148
4.2.4. Eğer.....	149
4.2.5. Hotaz.....	151
4.2.6. Kamçı.....	152
4.2.7. Köstek	154
4.2.8. Kuskun.....	155
4.2.9. Mahmuz	156
4.2.10. Nal.....	157
4.2.11. Üzengi.....	157
4.2.12. Terki.....	159
4.2.13. Uyan.....	160
4.2.14. Yalak.....	161
4.2.15. Yapuk.....	162
4.3. Hayvan Sesleri.....	164
4.3.1. Çap/ Vaf/ Kev/ Sinle-	164
4.3.2. Anra-	165
4.3.3. Kükre-	166
4.3.4. Bozlaş-	167
4.3.5. Kişne-.....	167

4.3.6. Menriş-	168
4.3.7. Mavla-	169
4.3.8. Böğür-	169
4.4. Hayvan Barınakları	170
4.4.1. Ağıl	170
4.4.2. Arkaç	172
4.4.3. Avlu	173
4.4.4. Kaytaban	174
4.4.5. Koru	175
4.4.6. Kümes	176
4.4.7. Dam	177
4.4.8. Tavla	178
4.5. Hayvan Hastalıkları	179
4.5.1. Avsıl	179
4.5.2. Kuduz	180
4.6. Hayvan Anatomisi	181
4.6.1. But	181
4.6.2. Baş	182
4.6.3. Kanat	184
4.6.4. Kıynak	185
4.6.5. Pençe	186
4.6.6. Sağrı	187
4.6.7. Sakar	188
4.7. Hayvanlarla İlgili Yer İsimleri	189
4.7.1. Kazılık Dağı	189
4.8. Hayvanlarla İlgili Fiiller	191
4.8.1. Al-	191
4.8.2. Aş-	192
4.8.3. Avla-	194
4.8.4. Güt-	195
4.8.5. Ovla-	196
4.8.6. Sağ-	197
4.9. Hayvanlarla İlgili Meslekler	198

4.9.1. Avcı.....	198
4.9.2. Çoban.....	200
4.9.3. Emir- Âhur.....	201
4.9.4. Yılkıcı.....	202
4.9.5. Sığırtmaç.....	203
4.9.6. Şahinci.....	204
4.10. Giyim Unsuru Olarak Hayvanlar.....	205
4.10.1. Gön.....	205
4.10.2. Samur.....	206
4.11. Hayvan Toplulukları.....	207
4.11.1. Sürü.....	207
4.11.2. Alay.....	208
4.11.3. Kervan.....	210
4.11.4. Katar.....	211
4.12. Hayvanlarla İlgili Törenler.....	212
4.12.1. Av.....	212
4.12.2. Kurban.....	213
4.12.3. Toy.....	215
4.13. Hayvanları Niteleyen Sözcükler.....	216
4.13.1. Binit.....	216
4.13.2. Şişlik.....	217
4.13.3. Yüklet.....	218
4.13.4. Leş.....	219
4.13.5. Semiz.....	220
4.13.6. Şahbaz.....	221
4.13.7. Yorga.....	222
4.14. Erginlenme Aracı Olarak Hayvanlar.....	223
4.14.1. Boğa.....	223
4.15. Mitolojik Sembol Olarak Hayvanlar.....	226
4.15.1. Ejderha.....	226
4.16. Hayvanları Niteleyen Renkler.....	227
4.16.1. Ala.....	227
4.16.2. Boz.....	229

4.16.3. Gök.....	230
4.16.4. Kara.....	232
4.16.5. Kızıl	233
4.16.6. Konur	234
4.16.7. Tepel	235
4.16.8. Doru	236
4.17. Hayvanlarla İlgili Diğer Kavramlar.....	237
4.17.1. Canavar	237
4.17.2. Depeğen	238
4.17.3. Süseğen	239
4.17.4. Külüg	240
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	242
KAYNAKÇA	243
DİZİN	246

GİRİŞ

Sözlü gelenekte oluştuğu varsayılan ve Türk toplumunun belleğinde yüzyıllarca kuşaktan kuşağa aktarılan Dede Korkut Kitabı 15. yüzyılın son çeyreğinde yazıya geçirilerek kalıcılığını sağlamlaştırmıştır. İlk olarak Dresden nüshası 1815 yılında Heinrich Friedrich Von Diez tarafından kaleme alınan bir tanıtım yazısıyla bilim dünyasına kazandırılır. Kitabın, Türkiye’deki ilk tanıtımı ise ancak bulunuşundan yüz yıl sonra Kilisli Muallim Rifat tarafından yapılır. 1916’dan günümüze kadar üzerine binlerce makale, tez, kitap çalışması yapılırsa da hala bitmek bilmeyen bir bilgi ve kültür birikimine ev sahipliği yapmaktadır.

Fuat Köprülü’nün “Terazinin bir kefesine Dede Korkut’u, diğer kefesine tüm Türk edebiyatını koyun, Dede Korkut ağır basar” sözleriyle kıymetini ifade ettiği milli bir hazine değeri taşıyan Dede Korkut Kitabı belki de Türkoloji disiplini kapsamında en fazla ele alınan ve alınacak olan eserdir. Dede Korkut Kitabı kaynakları sınırsız bir derya gibidir.

Oğuzların gündelik hayatı, sosyal, iktisadi, kültürel, edebi ve daha sayamadığımız birçok unsur bu kaynağın kıymetini daha da arttırmaktadır. Günümüzde Türk dili veya halkbilimi üzerine çalışma yapan pek çok araştırmacı bu kaynağı referans olarak göstererek disiplinlerarası çalışmalar için de temel kaynak olarak kabul edilmiştir.

Dede Korkut Kitabı Oğuzların kültürel ve dil bilincinin de tezahürü durumundadır. Bu anlamda gramatik çalışmalar ya da popüler etimoloji olarak nitelendirilen bazı sözcüklerin etimoloji denemeleri olarak ortaya koyulan okuma ve anlamlandırma teklifleridir. Söz konusu etimoloji çalışmalarının birçoğu dilbilim araştırmacıları tarafından yapılması sebebiyle sözcüklerin kültürel derinliği çoğu zaman göz ardı edilmiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda yer alan hayvanlara dair yer alan hiçbir sözcük tesadüfî olarak seçilmemiştir. Oğuzların kültürel bilincinde bu sözcükler halkın anlayabileceği, yorumlayabileceği yüzyıllar sonra dahi anlam derecesini koruyabileceği niteliktedir.

“Dede Korkut Kitabı’nda İsmi Geçen Hayvanlar Üzerine Kültürel Etimolojisi” isimli çalışmamızda geçen hayvanlara dair tüm sözcükler tek tek fişleme suretiyle tespit edildi. Bu sözcüklerin tasnifi yapılmıştır.

Çalışmanın Amacı: “Dede Korkut Kitabı’nda İsmi Geçen Hayvanların Kültürel Etimolojisi” çalışması sözcüklerin etimolojik köklerine inerek toplumun kültürel bilincinin diline yansımaları ortaya koymaktır. Bir topluluğun yaşam standartları kültürel belleğini oluşturan önemli bir faktördür. Bu anlamda bir toplumun kültürel sürecini anlamlandırmak ancak diline hâkim olmakla mümkün olabilir. Dil ve sözcüklerin kullanımı toplumsal çözümlemede en temel kaynaklardır. Sözcükler kültürel izleri bünyesinde barındıran küçük birimlerdir. Bu noktada kültürü şekillendirir ve toplumsal yapıya adapte olunmasını sağlar. Kültürel etimoloji kavramı toplumun kültürel yaratım çizgisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu anlamda çalışmanın amacı Dede Korkut Kitabı’nda yer alan hayvanlar ve hayvanlarla ilgili unsurları tespit ederek etimolojik görüşleri de kaynak göstererek bu sözcüklerin kültürel derinliğine dair değerlendirmeleri tek kaynak bünyesinde toplamaktır.

Çalışmanın Önemi: Dede Korkut Kitabı üzerine geçmişten günümüze gerek dilbilimi gerekse halkbilimi alanı kapsamında pek çok çalışma ortaya koyulmuştur. Ancak ismi geçen hayvanlar ve bu hayvanlarla ilgili sözcüklerin etimolojisine dair popüler etimoloji olarak tabir edilen mikro çalışmalar dışında kapsamlı bir kaynak bulunmamaktadır. Bu çalışmada Dede Korkut Kitabı’nda hayvanlar ve bu hayvanlarla ilgili sözcüklerin nasıl kullanıldığını, etimoloji sözlüklerinden yola çıkarak etimolojik kökeninin kültürel belleğindeki tezahürü hakkında çözümlemede bulunmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın Yöntemi: Dört bölüm halinde incelenen çalışmanın birinci bölümünde etimoloji biliminin terminolojisine dair bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde etimoloji biliminin Türkiye’de ve dünyada tarihsel gelişimine dair bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde çalışmamızın temel kaynağı Dede Korkut Kitabı’nı kültürel bağlamda incelenmeye çalışılmıştır. Dördüncü bölüm çalışmanın esasını oluşturan “Dede Korkut Kitabı’nda İsmi Geçen Hayvanların Kültürel Etimolojisi”ne yer verilmiştir. Sözcükler öncelikle hayvanların niteliğine göre tasnif edilmiştir. Hedefimiz sözcüklerin etimolojik kökeninden yola çıkarak toplumun kültürel zihnindeki derinliğini anlamaya çalışmaktır. İncelenecek olan sözcüklerin kültürel etimolojisini ortaya koymak için şöyle bir yöntem denenmiştir;

1. Sözcüğün, günümüz Türkiye Türkçesindeki şekli verilmiştir.

2. Sözcüğün, metinde geçen şekli parantez içersinde verilmiştir. Bu yöntem denenirken Muharrem ERGİN'in Dedem Korkut Kitabı kaynağı esas alınmıştır.
3. Sözcüğün, mevcutsa Güncel Türkçe Sözlük'teki anlamı mevcut değilse yokluk durumu belirtilmiştir.
4. Sözcüğün, mevcutsa Yeni Tarama Sözlüğü'ndeki anlamı mevcut değilse yokluk durumu belirtilmiştir.
5. Sözcüğün, Çağdaş Türk Lehçelerindeki şekli belirtilmiştir.
6. Sözcüğün, etimoloji bilimi bağlamında öne çıkan etimoloji sözlüklerinde mevcutsa anlamı ve açıklaması mevcut değilse de yokluk durumu belirtilmiştir.
7. Sözcüğün, Dede Korkut Kitabı'nda metin içinde nasıl geçtiği ve günümüz Türkçesine nasıl aktarıldığı açıklanmalı bir şekilde işlenmiştir.
8. Son olarak sözcüğün, etimoloji sözlüklerindeki durumu da göz önünde bulundurularak Türk halk bilincinde tezahürüne dair değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Çalışmamız, Dede Korkut Kitabı'nda "İsmi Geçen Hayvanların Kültürel Etimolojisi" üzerine yapılan inceleme ve değerlendirmeler neticesinde elde edilen bulguları içeren "Sonuç ve Değerlendirme", çalışmada yararlanılan kaynakların künyelerinin bulunduğu "Kaynakça" ve "Dizin" ile sona ermektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ETİMOLOJİK ŞÜPHELER

1.1. Etimoloji Kavramı

Bir toplumun ortaya çıkma sürecini incelemek ve bilimsel verilere dayanarak açıklamak oldukça zordur. Nitekim bu zorluk söz konusu toplumun dilbilgisi kimliğini belirlemeye yönelik yapılan araştırmalarına da sirayet etmiştir. Dil doğan, yaşayan, değişen ve ölen canlı bir varlıktır. Bu doğrultuda dilin bünyesinde kendine bir yer edinmiş olan sözcükler de tarihsel bir zaman çizgisinde varlığını devam ettirmeye çalışır.

Sözcüklerin tarih boyunca varlığını devam ettirebilmesi, yerine başka bir sözcüğün tercih edilmesi ya da fonetik yapısının değişmesi dilin taşıyıcısı toplumun tarih sürecinde kültür alışverişinde bulunduğu diğer topluluklarla ilişkilerine bağlıdır. Diğer taraftan toplumun doğal yaşam şartlarının ve sosyal standartlarının değişmesi de bu süreçte etkili olmuştur. Tüm bu faktörler neticesinde varlığını sürdürmeye çalışan sözcüklerin kültürel varlık içindeki yaşam serüvenini inceleyen bilim dalı etimoloji bilimidir.

Etimoloji, dil çalışmalarının en eski alanlarından biridir. Başlı başına kaideleri olan bir disiplin olarak incelenmesi eski Yunan filozoflarına kadar dayanır. Έτιμον “gerçek” ve λογος “sözcük, bilim” sözcüklerinden oluşan “ετυμολογία” terimi ilk önce Yunanlıların çalışmalarında ortaya çıkmıştır ve önceleri “gerçeğe dair bilim” ya da “sözcüklerin gerçek anlamına ilişkin bilim” anlamında kullanılmaktadır.¹

Etimoloji, sözcüklerin kökenlerini inceleyen ve somut bir sözcüğün kökenleri konusundaki herhangi bir hipotezi bazen de farklı dil birimini inceleyen dil ve kültür çalışmalarında sıkça başvurulan bir yöntemdir.

Zamanla bazı sözcüklerin aynı dilin başka sözcükleriyle yapısal ilişkilerini kapsayan bir olgu olarak “yakın etimoloji” ve söz konusu dilin sınırlarını aşan sözcükler arasındaki ilişkileri kapsayan bir olgu olarak “uzak etimoloji” terimleri ortaya çıkmıştır.²

---

¹ Svetlana Stomatov, **Rus Dilinde Deyimlerin Tarihsel(Etimolojik) Açidan İncelenmesi**, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, 61.

² Stomatov, 61.

Sözcüklerin tahlili kökünü tespit etmek ile başlar. Yani bir sözcüğü tahlil etmek aynı zamanda onun etimonunu³ tespit etmek demektir. Kök sözcüğün parçalanamayan anlamlı en küçük birimidir. Kök içinden tek bir sesin çıkarılmasıyla dahi bozulabilen bir yapıdır. Dolayısıyla kök, önceden var olan sonradan var edilemeyen dil birlikleridir.

Etimoloji biliminin amacı sözcüklerin kökeni tespit ederek ilk şekillerini belirlemek, sözcüklerin dil tarihi içerisinde uğradıkları değişiklikleri, gelişmeleri ortaya koymaktır. Bu nedenle etimoloji bilimine dair bir çalışma yaparken sadece dilbilimine değil farklı disiplinler hakkında da bilgi sahibi olmak elzemdir. Ancak her şeyden önce üzerinde çalışma yapılan dilin lehçe ve ağız özellikleri, fonetik, morfolojik ve semantik yönü çok iyi bilinmelidir.

Dil ve kültür çalışmalarında toplumların söz varlığındaki öğeler köken açısından açıklanmıştır. Ancak bu çalışmalara kaynaklık eden sözcüklerin kökeni konusunda araştırmacılar her zaman ortak bir kanaate varamamışlardır. Bu noktada tartışmalı birtakım öğelerin varlığı görmezden gelinemez. Bu güne kadar pek çok tez ortaya atılmışsa da, kökeni açıklanamamış öğeler de günümüzde söz varlığında yaşamaya devam etmektedir. Sözlükte kökeni açıkça anlaşılabilen öğelerin yanı sıra mensup olduğu dil ailesi muğlâk olan öğeler de söz konusudur. Hatta kökeni tespit edilemeyen bu sözcükler arasında ölmüş dillerin kalıntıları da bulunabilir. Bu dillere yönelik toplanan bilgi ve veriler kökeni tespit edilememiş sözcüklerin çözümlenmesine kaynak sağlayacaktır. Örneğin, Soğdca günümüzün ölmüş dillerinden biridir. Ancak bu dilin çözümlenmesine katkı sağlayan araştırmacılar sayesinde elde edilen yazmaların yardımıyla birçok Türkçe sözcüğün kökeni tespit edilebilmiştir.⁴

Etimoloji en çok lehçe ve özellikle de ağız sözlüklerinin araştırılmasıyla ilişkilidir. Diyalekt sözlükleri etimoloji için değişik bakış açılarından önemlidir. Bir lehçede edebi dile kıyasla daha eski gelişim aşamalarını yansıtan sözcük şekilleri ve anlamları ya da akraba köklerinden oluşan paralel oluşumlar kalmış olabilir.

---

³ Sözcüğün etimolojik kaynağı, etimonun ilk ve sözcüksel anlamına genellikle “etimolojik mana”, proto-dilde hakikatte kullanılan anlamına ise “ilk anlam” yahut “asli anlam” deriz. Aslında, etimonlar için “mana” ve “anlam” terimlerini de kullanmak mümkündür. bk. Marek Stachowski, **Etimoloji**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2011, 94.

⁴ Hasan Eren, **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Ankara: Bizim Büro Basım Evi, 1999, 27.

1.2. Etimoloji Çalışmalarının Önemi

Etimoloji, tarihi dil çalışmalarının diğer birçok görünüşleri için tarihi sözcüklerin bütününe sağlaması dolayısıyla bir dilin tarihi yapılandırılmasında önemli bir araçtır. Diğer taraftan bireysel tarihi sözcüklerin her biri tarihsel dilbilimin çeşitli alanlarında yapılan çalışmalara akla yatkın bir şekilde bağlıdır.

Geleneksel olarak etimoloji karşılaştırmalı gramer ve tarihin yeniden yapılandırılması ile yakından ilişkilidir. Bir toplumun dil hazinesinin izini sürmek için sözcük tarihindeki gelişmeler o dilin tarihinde mevcuttur. Bir dildeki sözcüklerin geçirdikleri evrimi anlamak için soydaş dil veya lehçelerle karşılaştırılır.⁵

Karşılaştırmalı gramer, karşılaştırmalı yeniden yapılandırma tekniğini kullanarak ortak bir kaynaktan iki ya da daha fazla dilin gelişimini açıklamak için söz konusu dilde bulunan gelişmeleri, ortak dillerde bulunanlarla karşılaştırarak ortaya bilimsel bir tez koyar. Bu anlamda etimoloji alanında çalışma yapan birçok araştırmacı sadece sözcüklerin yapısını ve kökenini tespit etmekle kalmaz. Aynı zamanda dilin diğer dillerle olan sosyal, kültürel, maddi ve manevi ilişkilerini de ortaya koyar. Bu noktada kültürel kimliğin tespit edilmesinde önemli bir kaynağı ortaya koyar.⁶

Sözcüklerin kökenine yönelik yapılan çalışmaların bilimsel bir boyut kazanması ile birlikte etimoloji biliminin amaçları hakkında çokça tartışılmış ve bu hususta çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bir sözcüğün etimolojik analizinde ana hedef kökensel olarak ilk hangi dil veya lehçede, ne zaman ortaya çıktığını tespit etmektir. Ancak bu süreçte çoğu zaman toplumun kültürel belleği göz ardı edilerek daha çok gramer ön planda tutulmaktadır.

1.3. Etimoloji Biliminin Temel Malzemesi Sözcükler

Bir sözcük her şeyden önce temsil ettiği nesnenin hem bedeni hem ismidir. Nesne ile zihnin dolaysız olarak bilişsel bir bağ kurması olanaksızdır. Nesne ile kurulan ilk bilişsel bağ ona bir isim vermektir. Bir nesneye isim vermek onu kabullenmek ve kendine ait hissetmektir. Bir sözcük insan zihninde bir nesne ile örtüşmüyorsa kavramsal değeri sıfırdır. Sözcük, isim ve kavram arasındaki bağlamı kurma

⁵ Philip Durkin, **The Oxford Guide to Etymology**, New York: Oxford University Press, 2009, 22.

⁶ Durkin, 23.

noktasında zihinsel bir aracıdır. Sözcük iki ucun arasındaki ilişki kurma engelini kaldırarak bir ucu diğeri için bilinir kılacak yahut aynı cinsde çevirecektir.

İsim kavrama uygun olarak inşa edilmişse zihinsel kabul süreci daha zahmetsiz olacaktır.⁷

1.3.1. Etimolojiye İhtiyaç Duyan Sözcükler

Dil duygusu gelişmiş bir kimse ana diline yerleşen yabancı bir sözcüğü kolaylıkla tanıyabilir. Ancak bu kriter her sözcüğün kimliğini belirlemede yeterli değildir.

Bir sözcüğün bir dil ailesinin tüm temsilcilerinde bulunması ana dilden kalma olduğu anlamına gelmez. Örneğin “televizyon” sözcüğü bütün Türk Dünyasında bilinen bir sözcük olabilir. Ancak Ana Türkçenin konuşulduğu dönemde televizyon ne kullanılıyordu ne biliniyordu. Bu sözcüğün kökensel olarak geçmişi ancak icadına kadar götürülebilir. Daha net bir örnekle açıklamak gerekirse Türk halkı İslamiyet’i benimmeden önce Arapça kaynaklı hiçbir terimi ne kullanıyor ne biliyordu. Bu noktada İslami sözcüklerin kökeninin Türkçede aranması çok mantıklı değildir.

Dil keyfi kurallar ile çarpıtılabilecek bir varlık değildir. Şahsına münhasır sesbilgisel ölçütleri vardır. Etimoloji çalışmalarında dilin sesbilgisel kaidelerinin göz önünde bulundurulması son derece önemlidir.

Bir sözcüğün ses ve biçimsel olarak birden fazla kaynağa sahip olması durumunda kökeni aranan sözcüğe anlamsal olarak en yakın olanı etimonu kabul edilir.

1.3.2. Sözcüklerin Tutarlılığı

Bir sözcüğün fiili ve etimolojik anlamını söz konusu dile hâkim olmak kaydıyla birbirinden ayırmak kolaydır. Örneğin fiili anlamının bir bitki türü olan “aslanagzı” sözcüğünün etimolojik anlamına “bir hayvan uzvu” denebilir. Bu örnekte olduğu gibi sözcüklerin birçoğu için etimolojik ve fiili anlamlarını birbirinden ayırt etmek mümkündür. Ancak bazı sözcüklerin etimolojik anlamını açıklamak için dil hâkimiyeti yeterli değildir. Bu sözcüklerin hem aynı dil ailesinde bulunduğu komşu

---

⁷ Coşkun Özdemir, Kök (Etimoloji), Sözcük ve Kavram İlişkisi Yargı Sözcüğünün Etimolojik ve Kavramsal Anlamı, **KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2013, 2.

dillerdeki karşılığını hem de tarihsel geçmişini araştırmak gerekmektedir. Diğer taraftan bu dilin icracılarının mensup olduğu ulusun kültür tarihinin başlıca taşıyıcısı sözcük hazinesi içinde bulunduğu toplumun kültürel değerlerinden izler taşır.

Sözcükler etimolojik anlamının kolayca anlaşılabilen, biraz araştırma veya dil bilgisiyle tespit edilebilen türlerin yanı sıra etimolojik anlamının anlaşılmasının mümkün olmadığı türler de mevcuttur.⁸

Etimolojisi yapılan bir sözcük zamanla hem bağlı bulunduğu dil ailesinden farklı olarak morfolojik ve fonetik olarak değişmiş, anlam kaymaları ya da genişlemeleri yaşamış olabilir. Bir araştırmacı bir sözcüğün kökenini araştırırken sözcüğün içinde yaşadığı dil hazinesinin benzer kökenli sözcüklerini ve o dilin yazılı belgelerini göz ardı etmemelidir. Bu kriterler ışığında en eski dönemlerden itibaren günümüze gelinceye kadarki bütün dilbilgisel özellikleri içselleştirmiş olmalıdır. Ve belki de pek çok etimolog tarafından en çok ihmal edilen nokta olan etimolojisini yaptığı dilin mensuplarının sahip olduğu kültürel özellikleri özümsemeli ve bu özellikler ışığında sonuca varmalıdır.⁹

Sonuç olarak bir etimoloji malzemesi olan sözcüklerin etimolojik manasının belirlenmesi için sadece söz konusu dilin dil ve ses tarihine, sözcük yapma yöntemlerine hâkim olmak yetmez. Dil konuşurlarının kültür tarihi hakkında da bilgi sahibi olmak gerekmektedir.

1.4. Halk Etimolojisi

İnsanlar yaşadıkları yerlerin, kullandıkları nesnelere isimlerinin kökenini merak etmişler ve dil duygularının yönlendirmesiyle söz konusu sözcük veya bir parçası dildeki bir başka sözcüğe benzetilerek bir sonuca varmışlardır. Bu sonuçların elbette bir bilimsel dayanağı olamazdı. Bu türden uydurmaya, yakıştırma dayalı bilimsel olmayan etimolojilere halk etimolojisi denir.

Halk etimolojisinin icracılarının halk olmasından dolayı,

---

⁸ Stachowski, 9-21.

⁹ Elif Özkan, **Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan Nüshasının Tarihi ve Etimolojik Sözlüğü**, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü(Yüksek Lisans Tezi), 2014, 33.

- Dil bünyesinde barınan başka sözcüklerin benzetmelerine, çağrışımları gözetilerek ortaya konur.
- Belirli bir yöntemi ve kuralları yoktur.
- Halk etimolojisi tümevarım yöntemini kullanır yani sözcüğü bütün olarak açıklayamaz ve açıklanan kısmı ile gerçek anlamı arasında ilgi bulunmayabilir.
- Halk etimolojisi genellikle sözcüklerin kökenine yönelik görüşlerini bir hikâye ile destekler.

Özellikle son madde sebebiyle bir nesnenin kökeninin hikâye uydurma metoduyla açıklanmasının bilimsel etiğe uygunluğu tartışmalıdır. Nitekim uzman etimologlar kökenini araştırdıkları sözcüklerin biçimsel özelliklerini hiçbir koşulda değıştirmezler ancak mantıklı bir açıklama sunmaya çalışırlar. Bu noktaya kadar en azından bir açıklama getirmeye çalışılması bağlamında birbirine denktir.

Halk etimolojisi sözcüğün biçimsel yapısını etkileyebilmektedir. Bu sebeple bir etimolog bilimsel çalışmalarında halk etimolojisini göz ardı etmemelidir. Öte yandan bir halkın etimolojik zihni sözcük üretebilme, değıştirebilme, yerine başka bir sözcük kullanabilme yönünün de anlaşılabilmesine kaynak sağlar.¹⁰

1.5. Yeni Bir Kavram “Kültürel Etimoloji”

Kültürün pek çok araştırmacı tarafından tanımı yapılmış olsa da sosyal bilimciler tanımlamadaki mutabakatı sağlayamamışlar belki de bu zorluktan dolayı “kültürü tanımlamaktan çok tanıtmak” teorisini benimsemişlerdir.

Günümüz sosyal bilimlerde çalışmalarıdaki eğilim de kültürün araştırılması, tanıtılması ve bu doğrultuda da aktarımını sağlamaya aracılık etmektir. Her ne kadar tarifler üzerinde tartışılrsa da kültür kavramına dair asıl konu onun özellikleri ve toplumsal paradigmasıdır.

Bir toplumda kültür sembollerinin aidiyet duygusu yaratmasındaki nokta o toplumun kendini ulus olarak tanımlamasından başlar. Ulus olmak ortak değerleri ve sembolleri benimseyerek aktarması ile bağlantılıdır.

---

¹⁰ Stachowski, 9-21.

Bir topluluk kültürel izlerini en başta dil aracılığıyla aktarır. Bu izler buldukları mekânlara, kullandıkları nesnelere veya kendilerine verdikleri isimlere işlemiştir. Asırlar sonra bile kalıcılığını sürdürmüş olan isimler içinde doğdukları toplumun yaşayan belgeleridir. Bu noktada isimler geçmişle günümüz, kültür ve toplum arasında sağlam bir bağ oluşturur. Ulusal kimlik genetik kimlik gibi insanın doğuştan kazandığı bir nitelik değildir. Toplum tarafından öğrenilerek aşılanır.

Bir toplumun değerleri ve ortak anlamlarının aktarılmasında kültürel semboller kullanılır. Bu semboller kültürel sembellere güç veren kavramsallaştırıcı bir niteliğe sahiptir. Kültürel semboller kavramsal parçaların toplumsal bellekte yer edinmesi sağlıklı bir kültürel aktarımın sağlanmasında çok etkilidir.

Kültürel semboller kültürün gücüdür. Kültür, ulusal kimliğin belirleyicisi, toplumsal hafızanın aktarıcısıdır. Kültürel semboller, hem anlamın hem de toplumdaki bireylerin deneyimlerinin aktarılmasında yönlendirici bir güçtür.

Ulusların kültür sembollerini hem özünde oluşturabilmesi hem de aktarabilmesinde en temel araç dildir. Dil kültürel sembollerin hem aktarıcısı hem de onun kimliğini özünde taşıyan en somut kaynaktır. Sembollerin genetik kodları onların isimlerinde gizlidir. Dil yaratıcısı olan toplumun sahip olduğu kültürel kimliğini belgeleyen müthiş bir araçtır. Bu bağlamda kültürel zemini araştırılan topluluğun ilk tercih edilecek kaynağı da dili olmalıdır. Dilin malzemesi sözcükler yazının keşfinden önce sözlü kültürde ilkel insanın icrasıyla kar tanesinin kartopuna dönüşmesi gibi sözcükleri kökten itibaren genişletilmesi, zenginleştirilmesi, türetilmesi ile günümüzdeki halini almıştır. Yani bir sözcüğün kökeninin icracısı olan toplumun kültürel bilincinden ayrı düşünmek hem dilin hem insanın tabiatına aykırıdır.

Etimoloji'nin kültürel kimliğinin gözetilerek araştırılması Mehmet Ölmez'in makalesinde şu şekilde bahsedilmiştir, "En yaygın bilinen anlamıyla etimoloji, bu tür açıklamalar yapma işidir. Konuyu biraz da kültürel boyutuyla ele alan yaklaşımlarda ise ilk olarak sınıksızlığın nerelerde görüldüğü, sınıksız'ın görevleri, bu işi nasıl yaptığı, hangi insanların bu işlerle uğraştığı gibi konular da ele alınır."¹¹

---

¹¹ Mehmet Ölmez, Etimoloji Sözlükleri Üzerine Kısa Bir Değerlendirme, Tanımı ve r-'li Yabancı Sözcüklerin Türkçeye Giriş Yolları, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, Cilt: 59, Sayı: 1, 2019, 122.

Toplumun kültürel bilinci her yönüyle dile işlemiş durumdadır. Bir toplumun yaşam tarzını, dini inanışlarını, bireylerin toplumsal rollerini ancak kültür yoluyla anlamlandırabiliriz. Bir toplumu anlamak ve çözümlmek için kültür bilgisine hâkim olmak gerekir. Toplumsal çözümlmede ise ilk başvurulacak kaynak kuşkusuz dil ve sözcüklerdir. Kültürel izlerin taşıyıcısı olan sözcükler aynı zamanda kültürü yeniden şekillendirmekte ve tekrar toplumsal yapıya adapte olunmasını sağlamaktadır. Bu noktada kültürel etimoloji, toplumun gerek maddi gerek manevi kültür yaratım çizgisini ortaya koymaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

ETİMOLOJİK İZLER

2.1. Evrensel Etimoloji Çalışmaları

2.1.1. Arkaik Çağdan Yeniçağa Etimoloji Biliminin Doğuşu

İnsanoğlu varlığı şekillenmeye başlayıp düşünme kabiliyetini keşfetmeye başlamasından itibaren dilde var olduğunu düşündüğü olağanüstü gücün tesirinde kalmış ve bu güce sahip olmanın kendisini de güçlü kılacağını düşünmüştür. Bu sebeptendir ki ilkel insan, dil ve sözcük bilimine dair ilk çalışmalarını tabiat bütünlüğüne aktarmıştır. Mitolojik anlatıların etkinleştiği bu dönemde insanoğlu, dil ve dil malzemesi sözcüklerin büyüdü bir güç olduğunu ve bu gücü kullanabilme kabiliyeti ile üstünlük kazandığına inanmıştır. Bu dönemde evren bir insan gibi düşünen ve aktarabilen bir varlık olarak tasavvur edilmiştir. Tabiat güçlerinin zorda kalmış tüm canlılara kapılarına açtığına inanılır. Bu kapının açılmasındaki en önemli kaide doğru ifadeleri kullanmaktır. Doğru bir dil ve bu dilin araçları olan sözcüklerin gücüne inanılmıştır.

Arkaik çağlarda etimoloji yapmadaki amaç, okunup anlaşılmasında güçlük çekilen metinleri, açıklamak ve onları canlı tutabilmek için gereken çabayı göstermektir. Bu metinleri anlayabilmek elbette ki onların parçalarının yani sözcüklerinin kökeninin, oluşma sürecinin tespiti ile mümkün olacaktır. Bu sebeple Antik Yunan, Hint ve Roma'da dil okulları açılmış, pek çok filozof bu hususta görüşler ileri sürmüştür.

Dil ve sözcüklerin kaynağı meselesi insanoğlunun varoluşundan itibaren sorgulanan hatta bu hususta deneylere bile sevk eden bir konu olmuştur. Herodot'un kaydettiğine dünyada ilk öğrenilen sözcüğün ve bu sözcüğün mensup olduğu tespit etmek amacıyla M.Ö. 7. yüzyılda Mısır Kralı Psammetikos, yeni doğmuş iki bebeği bir yere kapatarak, yanlarında hiçbir sözcük söylenmeyecek şekilde bakımını sağlayarak büyümelerini beklemiştir. Bebekler iki yaşına geldiklerinde söyledikleri ilk sözcük "bekos" olmuştur. Bu sözcük Frigya diline aittir ve "ekmek" anlamındadır. Benzer deneyler arkaik çağda farklı ülkelerde ve farklı insanlar tarafından da yapılmıştır. Bu da göstermektedir ki sözcüklerin kökeni çok eski zamanlardan beri merak edilmekte ve

tespiti için uğraşlar verilmektedir. Benzer deneyler başkalarınınca da yapılmıştır. Tabii ki deneylerin net bir sonuç ortaya koyamayacağı ortadadır¹².

Sözcüklerin ortaya çıkışına yönelik ilk izlere Antik Yunan felsefesinde Herakleitos ve Democritos'ta rastlanmaktadır. Herakleitos sözcüklerin kökeninin tanrısal olduğunu savunmaktadır. Onun görüşüne göre, dil insana gelen ilham sayesinde var olmuştur. İnsan, tanrının bahşettiği ilham sayesinde eşyaların isimlerini öğrenmiştir. Yani isimlerle nesnelere arasında tabii bir bağ vardır. Democritos ise daha realist bir görüşü savunarak sözcüklerin uzlaşma ve anlaşma sonucu oluştuğu fikrini benimsemiştir. Ona göre isim ve anlam arasında hiçbir tabii bağ bulunmadığı fikrindedir. Bu iki filozofun sözcüklerin kaynağı hususundaki düşüncelerinin net ve anlaşılır ilk şekli Platon'un Kratylos diyalogu'nda açıklanmıştır. Nitekim Platon, dilin doğuşu konusunu ele aldığı Kratylos diyalogunda Democritos'un görüşlerini bize Hermogenes'in ağzından; Herakleitos'un görüşlerini ise Kratylos'un ağzından aktarmaktadır. Bu husus bir sonraki başlıkta daha detaylı olarak incelenecektir.¹³

Arkaik döneminin ünlü filozofu Platon, sözcüklerin kaynağını ve insanların ilk dönemlerinde sözcükleri nasıl kullanmayı öğrendikleri ile ilgili çalışmalar ortaya koymuştur. Platon, sözcüklerin anlamını uzlaşma ve kullanımın tayin ettiğini belirtse dahi aslında dilin bir ilham neticesinde, yaratılışla birlikte kazanılmış ve genetik kodlara işlemiş bir kabiliyet olduğunu savunmuştur.¹⁴

Aristo sözcüklerin kökeni ve ilk kullanımına dair Platon'dan farklı düşünmektedir. Aristo, bir kavramı ifade eden sözcüklerin, bir uzlaşma ve anlaşmayla ortaya çıktığı kanısındadır. Ancak sözcüklerle ifade edilen bilinçsel izler ve düşünceler o ilin konuşurları olan tüm insanlar için aynıdır. Sözcükler, anlamsal boyutları ile ise uzlaşımaldır. Diğer taraftan Aristo'nun uzlaşımıcılığı tamamen Democritos'un uzlaşımıcılığı ile aynı değildir. Aristo, insanın doğuştan konuşabilme kabiliyetine sahip olduğu düşüncesini de benimsemiştir. Dolayısıyla ona göre, ses ve dil yeteneği tabii bir yetenek ancak kullanılışı sonradan uzlaşım sonucu kazanılmıştır.¹⁵

---

¹² Herodotos, **Herodot Tarihi**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1973,118.

¹³ Ramazan Demir, **Arap Dilbilimcilerine Göre Dilin Kaynağı Meselesi**, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), 2008, 184.

¹⁴ Demir, 184.

¹⁵ Demir, 185.

Ortaçağ Hıristiyan batı dünyasında sözcüklerin kökenine yönelik tartışmaların Ahd-i Atik'te yer alan rivayetlerin yorumundan ibaret olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda dilde uzlaşma ilkesine yer yoktur o tamamen tanrısaldır. Bu düşüncenin yaygın olmasında ortaçağ Hıristiyan kilisesinin etkisi de büyüktür. Üstelik aksi fikrin savunucuları da tanrısal gücün inkâr edicileri olmak gerekçesiyle suçlanmıştır.¹⁶

2.1.1.1. İsmi Gizleri: Kratylos Diyalogu

Etimoloji üzerine yazılan en eski metinlerden biri Platon'un Kratylos diyalogudur.

Diyalog; Sokrates, Hermogenes ve Kratylos arasında geçmektedir. Hermogenes'in savunduğu görüş uzlaşmacıdır; Kratylos ise, doğalcı görüşü savunur. Platon, Sokrates'in ağzından konuşarak bireysel düşüncelerini dile getirir. Diyaloga aynı zamanda adını veren Kratylos ve Hermogenes iki karşıt görüşü temsil etmektedir. Kratylos'a göre her varlık için doğru ve genel geçer tek bir adlandırma söz konusudur. Adlar kavramlara uzlaşımlar sonucundan ziyade tabii bir gereklilik sonucu kazandırılmıştır. Bu kapsamda hem Yunanlılar hem de Yunanca konuşmayanlar için doğru ve genel geçer tek bir adlandırma vardır.

Hermogenes ise farklı bir görüşün savunuculuğunu üstlenmiştir. Ona göre adların doğruluğu tek oluşu konuşanlar arasındaki bir uzlaşma ve anlaşmadan ileri gelir. Bir kavrama veya nesneye kazandırılmış her ad doğrudur. Yani eski ad terk edilerek yerine başka bir ad tercih edilirse yenisi eskisinin doğruluğunu azaltmayacaktır. Nitekim tabiat hiçbir zaman bir nesneye veya kavrama özgü tek bir adı doğru kabul etmemiştir. Bir kimse bir nesneye veya kavrama ne ad veriyorsa artık o nesnenin adının o olduğu kabul edilmelidir.¹⁷

Hermogenes'in görüşüne göre adlar ve onu adlandırdıkları şeyler arasında tabii bir bağ yoktur. Nesne ve kavramların özleri herkes için başka anlamlar taşıyor olabilir ve bu anlamlar yanlış kabul edilemez.

Platon ise tartışılan konunun neticeye bağlanmasının hayli güç olduğunu, çözümü hakkında kendisinin de bilgisi olmadığını belirterek Hermogenes'in sandığı gibi adların kaynağının belirlenmesinin herkesin işi olmadığını ve Kratylos'un savunduğu

---

¹⁶ Demir, 185.

¹⁷ Platon, **Diyaloglar I**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982, 384.

gibi şeylerle adlar arasında tabii bir bağ bulunduğuna inandığını ifade etmektedir. Diğer taraftan Platon'a göre asıl tartışılması gereken konu adların tabii doğruluklarının neye dayandığıdır.¹⁸

2.1.1.2. Vedaları Anlamak ve “Nirukta”

Birçok toplumda sözlü kültür döneminde konuşma fonksiyonlarına dair teoriler geliştirmiştir. Ancak yazılı kültür dönemine geçtikten sonra daha çok dil bilgisi ve sözcük bilgisine odaklanılır. Bu çalışmalar dil değişmeye başladığında anlamları kaybolmaya başlayan eski metinleri korumaya yönelik uygulanan bir çalışma olmuştur.

Hint düşüncesine göre her nesnenin özü adlarda saklıdır. Adlara egemen olmasını, onları kullanmasını bilen kimse, nesnelere üzerinde de bir egemenlik kazanır. Eski dinlerde de aynı kanaat hâkimdir. Veda dininde sözün, dilin manevi gücü ana motiflerden birisidir. Rigveda'da sözün gücü Tanrı'nın gücüne yakındır. Çünkü fani bir varlık olan insan sözünün temelinde tanrısal söz bulunur. Bu tanrısal sözü Yunanlılarda “logos” oluşturmaktadır.

Hint mitolojisine göre yıldırımın sesi tabiat tanrılarında Vac'ın sesidir. Veda'larda sözün ebedî olduğu, dört bölümden meydana geldiği ve bu dört bölümden birinin insanlara isabet ettiği anlatılmaktadır. Hint felsefesine göre sözcüğün maddesi fâni, cevheri ise ebedîdir.

M.Ö. İkinci ve üçüncü yüzyıl arasında sözcüklerin kökenine yönelik çalışmalar başlamıştır. Ancak bu çalışmalar başladığı zaman Vedalar'daki zor sözcükler zaten 1000 yaşını aşındı. Bu noktada çalışmalar daha da yoğunlaşmıştır ve o dönemde hazırlanan sözlükler zamanla yavaş yavaş bugün tanıdığımız sözlüklere dönüşmüştür.

M.S. Yedinci yüzyılda Amara Sinha “Amara Kosha” adında Sanskritçe sözlüğü hazırlamıştır. Bu sözlük Sanskrit sözcük çalışmalarına yönelik ilk ve en önemli kaynak kabul edilmiştir. Nitekim on yüzyıldan daha uzun süre bu kaynak hala kullanımdaydı. Bununla birlikte Sanskritçe'nin diğer önemli dil çalışmaları Prakrit, Abhidhana

---

¹⁸ Platon, 384.

Kintamani ve Desinamala'dır. Bu çalışmalar dilbilgisi ve fonoloji alanında yüksek derecede sistematik sözcük çalışmaları arasında yerini almıştır.¹⁹

Nirukta Yaska'nın kaleme aldığı sözcüklerin köken bilgisi hakkında bilgi veren en eski araştırma kitabı olarak kabul edilir. Nirukta özellikle Vedalarda bulunan açıklanamayan anlamı belirsiz sözcüklerin kökenini incelemiştir. Sanskrit dilbilimciler arasında o kadar popüler olmuştur başlı başına bir disiplin olarak kabul edilmiştir. Yaska ise bu disiplinin kurucusudur. Daha sonraki dönemlerde de benzeri sözlüklere temel oluşturmuştur.

Antik dönemde dil ve sözcük yaratma gücü iki farklı temel görüşe dayandırılmaktadır. Birincisine göre bu yetenek Tanrı'nın insana doğuştan itibaren bahsettiği bir yetenektir. Diğer görüşe göre bu yetenek insanın olağan yaşamında kendince keşfettiği bir şey olarak kabul edilmektedir. Yani insanların kendi arasında gerçekleşen ve olağan bir ihtiyaç, toplumsal bir uzlaşım sonucu ortaya çıkmıştır.

Sayısız sözcük türetme yoluyla modern dilbilimsel araştırmalara ışık tutmasına yardımcı olan Nirukta, zor sözcüklerin kabul edilebilir yorumlama gücünü kayıt altına alan önemli bir belgedir. Günümüzde pek çok sözcüğe açıklama getiremeye bile filoloji çalışmalarında dolaylı olarak faydalı olmuştur. Öte yandan Yaska'nın sözcükleri açıklama amacı ve yöntemleri konusundaki görüşleri pek çok araştırmacı tarafından tartışılmış olmakla birlikte farklı araştırmacılara kaynak ve ilham olmuştur.

2.1.1.3. Çin Kaynakları Arasında “Güzel Sözler Hazinesi”

Çin'de en eski sözcük çalışması aslında bir eş anlamlılar sözlüğü olan Er Ya'nın Güzel Sözler Hazinesi'dir. Bu formda M.Ö. 3. yüzyılda derlenmiş eski metinlerde yaklaşık 3.500 sözcük tespit edilmiştir. 19 başlığın genel doğa isimleri, fiilleri ve figüratif ifadeler| geri kalan 16'sı ise Kin başlıklı tropikal gruplardır. Toprak, dağlar, tepeler, su (nehirler ve göller), bitkiler, ağaçlar, böcekler, sürüngenler, balıklar, kuşlar gibi pek çok sözcük eş anlamlısı veya bir başka üst düzey bir terimle kökeni bağdaştırılarak anlam ilişkisi kurulmuştur.²⁰

---

¹⁹ Halliday and Colin Yallop, **Lexicology A Short Introduction**, New York: Oxford University Press, 2007, 16.

²⁰ Yallop, 17.

2.1.1.4. Eski Ahit'te Özel Adlar

Tevrat'a göre tüm insanlar dil öğrenme ve sözcük yaratma potansiyeli ile dünyaya gelirler. Bu bir kuşun uçma ya da balığın yüzme becerisine benzer. Bu noktada denebilir ki bu beceri fitridir. Bu görüşe dayanak olarak ise tüm insanların doğdukları andan itibaren insanların var olduğu her ortamda onun konuşma arzusuna ve bu anlamda çabalarına tanıklık ederiz. O halde dilin doğuşu ile insanın varoluşu arasında çok sıkı bir bağ olabilir mi?

Tevrat'ta eşyaya ve hayvanlara isim verme işi ilk insan olan Hz. Âdem'e dayandırılmaktadır.

“Rab Tanrı yerdeki hayvanların, gökteki kuşların tümünü topraktan yaratmıştı. Onlara ne ad vereceğini görmek için hepsini Âdem'e getirdi. Âdem her birine ne ad verdiyse, o canlı o adla anıldı. Âdem bütün evcil ve yabani hayvanlara, gökte uçan kuşlara ad koydu. Ama kendisi için uygun bir yardımcı bulunmadı.”²¹

Hız. Âdem'in eşyaya ve hayvanlara isim verme hikâyesine dayanarak sözcüklerin kökenini ilahi bir gücün tecessümü olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan konuşma ve dil öğrenme yetisinin ilk insanın yaratılışından günümüze kadar genetik bir kod olarak taşınması durumu da vurgulanabilir.

2.1.2. Yeniçağda Etimoloji Biliminin Kaynağına Dair Düşünceler

Etimoloji üzerindeki çalışmalar diğer dönemlerden farklı olarak inanç değil daha çok düşünce merkezli olarak açıklanmaya çalışılmış ve felsefe akımlarının doğrultusunda geliştirilmiştir. Bunda yeni keşfedilen ülkelerde yaşayan insan topluluklarının dil yapısının merak edilmesi de etkili olmuştur. Özellikle Wilhelm Von Humboldt, Cava adasındaki Kavi dili üzerindeki geniş incelemesinde her dilin ayrı bir içyapısı olduğunu, ulusların dünya görüşlerinin en iyi biçimde, onların dilindeki sözcüklerden izlenebileceğini ortaya koymuş, günümüze kadar gelen bir görüşün, bir akımın temellerini atmıştır.²²

Yeniçağdan 19. yüzyıla kadar Avrupa'da dil ve sözcüklerin kaynağı tartışması neticesinde öne çıkan tezler şu şekildedir:

²¹ Tevrat, 5.

²² Doğan Aksan, Dilbilim Tarihine Bir Bakış, **Türkoloji Dergisi**, 22.

Descartes, dil ve düşüncenin bir bütün olduğunu, bu sebeple sözcüklerin sadece heyecanı belirleyen çığlıklardan ibaret olmayıp düşüncenin sembolik ifadeleri olduğunu ileri sürmektedir. Bu iddiasına kanıt olarak da hayvanların da insanlarla benzer varlıklar olduğunu belirterek onların işaret kullanma kabiliyetine sahip olmaları dolayısıyla otomatik varlıklar olduğunu ve içgüdüsel hareket ettiklerini belirtmiştir.²³

Vico, sözcükler ve anlamları arasında tabii bir bağ olduğunu savunmuştur. Ona göre bütün sözcüklerin oluşumunda iki nokta esastır. Ya tabiata ait seslerin ya da doğrudan doğruya hisleri dile getiren duyularla ilgili seslerin taklidi sonucu ortaya çıkmıştır.²⁴

De Brosses, sözcüklerin bir takım ses taklitleri ile başlayarak daha sonra yavaş yavaş taklidi mümkün olmayan şeylerin de eklenerek oluşturulduğunu iddia etmiştir. Dil farklılıkları da bu yolla meydana gelmiştir.²⁵

Jean Jacques Rousseau da ilk dilin doğadaki seslerin taklidinden ibaret olduğunu inkâr etmez ancak insanda konuşmayı sağlayan doğal bir ifadesi kabiliyetinin de doğuştan mevcut olduğu iddiasını savunur.²⁶

Condillac, İncil'e bağlı kalarak bir açıklama getirerek sözcüklerin kökeni ve dil öğrenme kabiliyetinin Âdem'e bahşedildiği kanaatindedir. Ancak diğer taraftan insanın dili yeniden üretebilme yetisine de sahip olduğunu belirtmiştir. Ona göre insanın sözcük üretebilme serüveni öncelikle jest ve mimikler gibi anlamsız ifadelerle başlar ve zamanla konuşma temeline dayanır.²⁷

Adam Smith, insanoğlunun başta jest ve mimiklerle anlaşmaya dayanan bir işaret dilini oluşturduğunu ancak yetersiz kaldığı noktada karşılıklı uzlaşma için sözcüklerin geliştirildiğini ifade etmiştir.²⁸

Herder dil öğrenme ve sözcük üretebilme yetisinin insanoğlunun bilinçli bir şekilde geliştirdiği bir kavram değildir. Bu yetenek onun özende mevcuttur.

De Bonald, bütün sözcüklerin tanrı tarafından öğretildiğini ve dil kavramının insanlara verilmiş kutsal bir armağan olduğunu ileri sürmüştür.

---

²³ Demir, 185.

²⁴ Demir, 185.

²⁵ Demir, 185-186.

²⁶ Demir, 185-186.

²⁷ Demir, 185-186.

²⁸ Demir, 185-186.

Ferdinand De Saussure, dil yeteneği ile bu yetenek sonucu ortaya çıkarılan sözcüklerin ve kuralların farklı olgular olduğu üzerinde durmuştur. Ona göre yeryüzünde yaşayan insanlar dünyanın neresinde doğarsa doğsun ortak bir dil üretebilme kabiliyeti ile dünyaya gelir ancak içinde bulunduğu toplumun oluşturduğu dil kuralları ve sözcüklerine bağlı kalmak durumundadır. Bu noktada dil üretebilme kabiliyeti doğal benimsediği kurallar ve sözcükler hem yapay hem zorunludur.

2.1.3. Modern Çağda Etimoloji Biliminin Araştırma Teorileri

18. yüzyıl tüm akademik çalışmalar gibi etimoloji bilimi için de adeta Aydınlanma Çağı olmuştur.

Çağdaş anlamda Avrupa'da etimoloji bilimi, 17. yüzyılın sonlarına doğru Marcus Zuerius van Boxhorn gibi araştırmacılar tarafından incelenmeye başlasa dahi asıl gelişmeler 18. yüzyılın sonlarına doğru olmuştur. Sözcük ve dilbilgisel benzerlik noktasında iki dil arasındaki ilişkiyi ortaya koyma hususunda ilk sistematik girişim 1770 yılında Macarlı János Sajnovics tarafından yapılmıştır.²⁹

Almanya'daki etimolojik çalışmalar ise 19. yüzyılın başlarında Rasmus Christian Rask tarafından tanıtılmış ve Grimm Kardeşlerin "Deutsches Wörterbuch" adlı sözlüğü ile geliştirilmiştir. Dillerin ve sözcüklerin karşılaştırmalı inceleme başarıları 19. yüzyılın sonlarında neogramerciler okulunda (neogrammarian school) zirveye çıkmıştır. Aynı dönemde Friedrich Nietzsche iyi, kötü gibi standart kavramlara ilişkin anlam değişikliklerini ve değişim sürecinin gösterildiği yerde ahlaki değerlerin sabit tarihsel ve özellikle kültürel köklere sahip olduğunu ele alarak tartışmak maksadı ile etimolojik stratejiler kullanmıştır. Bahsi geçen stratejiler, Batı metafiziğinin sert hiyerarşisini merkezden ayırmak maksadıyla, sözcüklerin geçmiş anlamlarını belirtmek için etimoloji bilimini kullanan Jacques Derrida gibi filozoflarla 20. yüzyılda popüler olmuştur.³⁰

---

²⁹ Taşkın İşgören, **Türkçe'nin Etimoloji Sözlükleri Üzerine Bir İnceleme**, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), 2011, 2.

³⁰ İşgören, 3.

2.3. Türk Dili Üzerine Etimoloji Çalışmaları

2.3.2. Türkiye’de Etimoloji Çalışmaları

Geçmişten günümüze Türkiye Türkçesi üzerine hazırlanmış sözlükler incelendiğinde, Şemsettin Sami tarafından hazırlanmış *Ḳâmūs-ı Türkī*, modern anlamda ve derli toplu olarak hazırlanan ilk Türkçe sözlük olarak karşımıza çıkar. Ondan önce Es’ad Efendi’nin *Lehçetü’l-Lügat* adlı eseri sadece Türkçe sözcükler üzerine hazırlanmasının yanında bu sözcüklerin Arapça ve Farsça karşılıklarını da vermesi yönüyle *Ḳâmūs-ı Türkī*’den farklıdır. Diğer taraftan Ahmet Vefik Paşa tarafından hazırlanmış olan *Lehce-i Osmânī* isimli sözlüğü Türkçe, Arapça ve Farsça sözcükleri ayrı vermesi yönüyle *Ḳâmūs-ı Türkī*’den ayrılır.³¹

Şemseddin Sami, Türkçe sözcükleri bünyesinde barındıran sözlüğüyle Türkiye Türkçesinin o dönemdeki söz varlığını ortaya koyması bakımından daha sonra yazılan sözlüklere önemli bir kaynak sağlamıştır. Eser, bilhassa etimolojik bir sözlük olmamasına karşın kendisini takip eden pek çok muadili olan etimolojik sözlüğe kaynaklık etmiştir.

Cumhuriyet döneminde Türk Dil Kurumu kayda değer ilk sözlük çalışması ise Mehmet Ali Ağakay’ın yönlendirmesiyle gerçekleştirilmiştir. Esere, *Ḳâmūs-ı Türkī*’de bulunan sözcüklerle birlikte derleme ve türetme yoluyla Türkçeye kazandırılmış yeni sözcükler de eklenmiştir. Akabinde de bu sözlüklerin basımı günümüze kadar devam etmiştir.³²

Basım yılı göz önüne alındığında Türkiye’de Türkçe üzerine hazırlanmış ilk etimolojik sözlük, İsmet Zeki Eyuboğlu’na ait olan “Türk Dili’nin Etimolojik Sözlüğü” kabul edilir. Daha sonra bu sözlüğün düzenlenmiş ve genişletilmiş şekli yayınlanmaya devam etmiştir.³³

Sözlük kapsamında kabul edilecek kadar geniş olmasa da Türkiye’de İsmet Zeki Eyuboğlu’na ait çalışmadan önce de Türkiye’de farklı etimolojik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar *Türkiyat Mecmuası*, *Dergâh*, *Ülkü*, *Türk Dili* ve *TDAY-*

---

³¹ İşgören 126.

³² İşgören, 127.

³³ İşgören, 127.

Belleten gibi birçok dergide etimoloji bilimine katkı sağlaması bağlamında inceleme yazıları olarak yayınlanmıştır.³⁴

Türkiye’de etimoloji bilimine katkı sağlamak amacıyla Hasan Eren, İsmail Hadi, Sevan Nişanyan, Andreas Tietze, Tuncer Gülensoy ve daha pek çok araştırmacı sözlükler ve makale yazıları yayınlamışlardır.

---

³⁴ İşgören, 127.

2.3.1. Türkiye Dışında Etimolojik Çalışmalar

Türkiye’de etimoloji bilimine dair çalışmalar iki boyutludur. Bunlardan birincisi, genellikle uluslararası ilişkilerde devlet tarafından görevlendirilen elçiler ve gezginlerin aktardıkları sözcüklerdir. Bunlar bilimsel bir çalışmanın ürünü olmamakla birlikte en eski olanlarıdır. İkinci grupta olanlar ise doğrudan doğruya bilimsel bir zemine sahip olan çalışmalardır. Bu çalışmalar birinci gruptakilere nazaran daha yenidir.

Kaşgarlı Mahmut’un önemli eseri “İbn Mühenna Lugatı”, “Kitabü’l-idrak” gibi sözlükler sözcüklerin kökenini inceleyen çalışmalar için önemli birer kaynak olmuştur.

Yabancı araştırmacıların etimoloji bilimi kapsamında ilerlettikleri çalışmalarda uluslararası ilişkilerin boyutu da önemlidir. İkinci grupta yer alan çalışmaların büyük bir kısmı Osmanlı-Avrupa ilişkileri doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Özellikle 16. yüzyıldan sonra sözcük ve sözlük çalışmalarının hız kazandığı görülmektedir. Bunlar arasında en önemlilerinden biri Meninsky 1680 yılında yayınladığı “Thesaourus Linguarum Orientalium” adlı eseri Arapça, Farsça, Latince, Almanca ve Türkçe sözcükleri kapsamaktadır. Bünyesinde barındırdığı sözcükler toplamadır.

Türk diline yönelik sözcük çalışmaları 18. yüzyılda hızlanmış ancak 19. yüzyılda kural ve kaideleri olan bir zemine oturtulmuştur. İlginç olan nokta ise bu dönemde Türk dilinin gelişmesine kaynak sağlayan pek çok yapıtın yabancı araştırmacıların kaleminden çıkmış olmasıdır. Şüphesiz ki bunda Osmanlı devleti ile sağlanan diplomatik ilişkilerin payı da büyüktür. Nitekim Osmanlı Devleti ile yakın ilişkide bulunmayan uluslarda Türk diline yönelik çalışmalar yok denecek kadar azdır.

Türkiye dışında başlayan etimoloji çalışmaları özellikle Türkoloji çalışmaları kapsamında başlamış ve ona paralel şekilde de ilerlemiştir. Türk dili üzerine yazılan ilk akademik yazılar ve etimoloji sözlükleri Avrupa’da ortaya çıkmıştır. Türkiye’de veya Türkiye dışında Türk dili üzerine hazırlanmış olan etimolojik çalışmalara kaynak teşkil eden en eski eserler Türkiye’deki Türkologlardan önce yabancı Türkologlar tarafından ele alınmış ve incelenmiştir.

Avrupa’da yeni yeni filizlenmeye başlayan modern Türkoloji tarihinin oldukça eskilere dayandığı görülür. Fransız Devrimi, tüm dünya uluslarını siyasi ve sosyal

açından etkilediği gibi özellikle Avrupa uluslarını ulusçuluk bağlamında da etkilemiş ve onların kendi içlerine, kökenlerine yönelmelerini sağlamıştır. Dolayısıyla halkbilim ve milli dil de büyük önem kazanmıştır. Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya gibi büyük Avrupa devletleri kimlik arayışına girmiş ve kendi köklerine ulaşmak için çeşitli araştırmalar yapmışlardır. Diğer taraftan Macar, Fin ve Bulgar gibi kimi Avrupa toplumlarına mensup ulusla da bu kimlik arayışının bir uzantısı olarak kendi köklerini araştırırken Asya Türkleri ile karşılaşmışlardır. Nitekim Türkoloji araştırmalarının doğuşu da o dönemde başlayan araştırmaların temellerine dayanmaktadır. Devamında Türkoloji'ye ve Türkçeye olan ilginin artması sürecine diğer Avrupa ülkeleri de hem katılmış hem katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla ilk Türkologlar Rus, Alman, Macar, Fransız gibi Türk olmayan uluslardandır.³⁵

Avrupa ve Rusya'da Türkoloji çalışmaları Türkiye'den önce başlamıştır. Türkiye'de Türkoloji çalışmaları 1924'te Fuad Köprülü Türkiyat Enstitüsünü kurması ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde de bu bölümün açılmasıyla birlikte Türkoloji çalışmalarının merkezi Türkiye olmuştur.

Arminius Vámbéry'in 1878'de "Türk-Tatar Dillerinin Etimolojik Sözlüğü" Türkçe adına yazılan Türk tarihindeki ilk etimolojik sözlük olarak kabul edilir. Bu kaynak Türkoloji'nin başlangıç dönemi ürünüdür.

Türkoloji üzerine bilimsel çalışmaların yakın zamanda yoğun bir şekilde sürdürüldüğü görülmektedir. Bu çalışmaların Türk dili üzerine olanlarının çoğu, dil öğelerini etimolojik bağlamda çözümlemesi bakımından önemlidir. Hazırlanan etimolojik sözlükler dışında etimoloji çalışmalarının Türkiye dışında "Rocznik Orientalistyczny", "Bücherbesprechungen", "Folia Orientalia", "Central Asiatic Journal" ve M. Satchowski'nin editörlüğünü yaptığı "Studia Etymologica Cracoviensia" (1996) gibi dergiler aracılığıyla devam ettiği görülmektedir. Stanisław Kałużyński'nin Rocznik Orientalistyczny dergisinde Yakutça sözcüklerin etimolojisini incelediği bir dizi makalesi yayımlanmıştır.³⁶

Stanisław Stachowski toplam dört ciltten oluşan ve ilkini 1975'te yayımladığı "Studien über die arabischen Lehnwörter im Osmanish-Türkischen" çalışmasında da Osmanlıcaya girmiş olan Arapça sözcükleri incelemiştir. Kitabının girişinde S.

---

³⁵ İşgören, 8.

³⁶ İşgören, 11.

Stachowski; M. Bittner, L. Bauvat, A. Fischer, A. Schaad, S. Majzel, A. Tietze ve H. Eren'in etimoloji alanında sunmuş oldukları çalışmalardan da bahsetmiştir. Çalışma Almanca bir önsözle başlamasına karşın Türkiye Türkçesi alfabesi de göz ardı edilmemiş sözcüklerin etimolojilerinin açıklamaları yapılırken fonetik alfabe özellikle belirtilmiştir.³⁷

Sergei Anatolyevich Starostin, ata diller üzerine hazırladığı çalışmalarla ün kazanmıştır. Özellikle Altay dilleri teorisiyle ve bunun yanında Na-Dené (Kuzey Amerika Kızılderililerinin kullandığı diller), Çin-Tibet, Yenisey, Kuzeydoğu ve Kuzeybatı Kafkas dillerinin tamamen aynı soydan geldiğini ve birbiriyle ilişkili olduğu iddiasını savunmuştur. Daha pek çok dil ailesi üzerine çalışmalarını yürütmüş ve bu dillerin soy bağına tespitine yönelik pek çok hipotez öne sürmüştür. Özellikle 17. yüzyılda Ebu'l Gazi Han tarafından yazılan ancak Gustaf John Ramstedt tarafından 20. yüzyılda tekrar gündeme getirilen, Japonca'nın da Altay dil ailesinin bir üyesi olduğu teorisini geliştirmeye kendini adanmıştır. Etimoloji biliminin hem amaçları hem kazanımları hususunda katkılar sağladığını söylemek yanlış olmaz.³⁸

Son olarak en azından üç Altay dili koluna dayalı 2.800 sözcüğün etimolojisi hakkında tespitlerde bulunan "Etymological Dictionary Of the Altaic Languages" sözlüğünden bahsetmekte yarar görüyoruz. Eserde bahsi geçen Türkçe veriler toplam 28 lehçeden tespit edilmiştir. Önceden kaynakta Orta Korece ve Eski Japonca sözlüksel veriler sadece Kore ve Japon dilinde yayınlanmıştı ancak şu an bütün veriler İngilizce açıklamaları ve çağdaş dillerdeki eş anlamlarıyla birlikte verilmiştir.³⁹

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜLTÜR ÇÖZÜMLEMESİ BAĞLAMINDA DEDE KORKUT KİTABI

2018 yılında yeni nüshasının da bilim dünyasına kazandırılması ile birlikte günümüzde toplam üç nüshası bulunan Dede Korkut Kitabı kültürel bellek bağlamında yazılı olarak aktarılmıştır. Öte yandan eserin anlatmalarında yansıtılan sözlü gelenek ve günümüzde Türk boyları arasında tespit edilen versiyonları dikkate alındığında, eserin

---

³⁷ İşgören, 11.

³⁸ İşgören, 16.

³⁹ İşgören, 23.

kültürel bellek aktarımında söz aracılığını da kullandığını söylemek mümkündür. Bu anlamda Dede Korkut Kitabı benzersiz bir eserdir.⁴⁰

Alman bilim insanı Heinrich Friedrich von Diez tarafından yazılmış bir makale ile bilim dünyasına tanıtılmıştır. Geçmişten günümüze Kilisli Muallim Rıfat Bilge, Muharrem Ergin, Orhan Şaik Gökyay, Semih Tezcan gibi pek çok araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Öte yandan eser sadece akademik çalışmalara değil daha geniş bir kitleye hitap etmesi için sadeleştirilmiş yayınları yapılmış, yaş grupları göz önüne alınarak eseri masal veya hikâye kitabı şeklinde de hazırlanarak gerek halkbilimi uzmanları tarafından sahiplenilmiştir.

Dede Korkut Kitabı, Oğuzların yaşam felsefesi ve inanç sistemlerine dair izlerini barındıran kaynağı sınırsız bir derya gibidir. Boylarda, İslamiyet'in kabulü ile birlikte değişen inanç sisteminin izleri yavaş yavaş toplumsal şuura yerleşirken eski inanca dair kalıntılar da tamamen ötelenmemiştir. Bu noktada anlaşılıyor ki kültürel hareketlilik çok hızlı bir şekilde değişim ve dönüşüme uğramamıştır. Bahsi geçen boylar, sözlü gelenek vasıtasıyla asırlarca ortak hafızada yer edinmesi dolayısıyla sadece teşekkül ettiği dönemi değil daha ziyade yüzlerce yıllık bir süreyi kapsamaktadır.

Toplumsal yapının unsurları Dede Korkut Kitabı'nda eskiye dair kalıntıların köklerine temellendirilmiştir. Bu noktada pek çok kültürel unsur Oğuzların kültürel dünyasına yapılan bir yolcuğun kapılarıdır. Sözcükler ise bu kapıların hem anahtarları hem aktarıcılarıdır.

Dede Korkut Kitabı'ndaki boyların her biri kahramanların merkezinde bulunduğu olaylar gibi görünmesine karşın hem köklü tarih anlayışına hem de kültür unsurlarına dair pek çok çıkarım yapılmasına olanak sağlar. Boylarda kahramanlar destansı bir kahraman olmanın ötesinde kültürel belleğin taşıyıcısı olarak halkın zihninde güçlü bir yer edinmişlerdir. Kahramanların başından geçen türlü olayların merkeze alındığı yazınsal bir bütün olmasına karşın bu bütünün parçaları çeşitli sembollerle desteklenmiştir. Hayvanlar bu semboller arasında hiç şüphesiz güçlü bir konuma sahiptir.

---

⁴⁰ Gonca Kuzay Demir, Gelenekten Geleceğe Dede Korkut Kitabı, **CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, 2006, 568.

Dede Korkut Kitabı'nda hayvanlar sadece besin değeri olarak ele alınmaz; onlar, içinde buldukları durumların veya duyguların aktarılmasında sembol özelliği gösterir.

Dede Korkut Kitabı'nda hayvanlar Oğuzların inanç ve düşünce sistemleri, sosyopsikolojik ve kültürel yapısını anlamlandırmaya yardımcı olur. Dolayısıyla hem maddi bir gereklilik hem de manevi değerler sisteminin anlamsal bütünlüğünü ifade etmenin, açıklamanın, yorumlamanın aracı olmuştur.

Kültürel yaratım, değişim ve dönüşümleri oluşturan etkileşimlerin sonucudur. Bu kapsamda Dede Korkut Kitabı'nda ismi geçen hayvan sembolleri, boylardaki toplumsal ve bireysel değerleri taşıyan anlam yüklü kodlar ve toplumsal yapının çözümlenmesinin anahtar sözcükler olarak çok boyutlu içerik çözümlenmesinin referans çerçevesini belirlemektedir. Kültürel belleğin referans çerçevesi olarak bu sembollerin Dede Korkut Hikâyeleri'nde geçmişten geleceğe toplumsal yapının değer taşıyıcısı olduğu tespit edilmiştir.

Kültürün hayvan adları üzerinde önemli etkileri vardır. Kültürdeki gelişmeler dilde kullanılan sözcükleri de etkilemektedir. Özellikle tarihî süreç içerisinde yaşanan din ve coğrafya değişiklikleri kültürün taşıyıcısı olan dili önemli oranda etkilemiş ve bu durum hayvan adlarında da kendini göstermiştir. "Türk mitolojisinde Anka, Simurg, Garuda, Grifon, Ejder gibi fantastik hayvanlar geçmekte iken Dede Korkut Kitabı'nda İslam kültürünün de etkisi ile olmalı ki, hayvanlar genelde avlanılan ya da kahramanlar için savaşılan canlılar olarak karşımıza çıkmıştır"⁴¹

---

⁴¹ Mehmet Özkartal, Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış(Dede Korkut Kitabı'ndan Örnekler), **Milli Folklor Dergisi**, 2012, Sayı 94, 62.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEDE KORKUT KİTABINDA İSMİ GEÇEN HAYVANLARIN KÜLTÜREL ETİMOLOJİSİ

4.1. Hayvan Türleri

4.1.1. Kanatlı Hayvanlar

4.1.1.1. Güvercin

Güvercin (göğercin/güvenç), “Güvercingillerden, hızlı ve uzun zaman uçabilen, kısa vücutlu, sık tüylü, evcilleşmiş birçok türü bulunan, yemle beslenen bir tür kuş (columba)” olarak tanımlanmıştır.⁴² Tarama sözlüğünde “güvenç” sözcüğüne karşılık verilen “1.arzu, emel 2.sevinç” anlamının metinde geçen “güvercin” anlamını karşılayan “güvenç” sözcüğü ile bir ilgisi bulunmamaktadır.⁴³

Türkiye Türkçesinde “güvercin” olarak kullanılan bu sözcük, Metin Tükaş’a göre Azerbaycan Türkçesinde “göyärçin”, Başkurt Türkçesinde “kügörsin”, Kazak Türkçesinde “kögerşin”, Kırgız Türkçesinde “kögüçkön”, Özbek Türkçesinde “köbütör”, Uygur Türkçesinde “käptär” olarak geçmektedir.⁴⁴ Bu lehçelere ait sözcüklerden elde edilen bilgiler ise şu şekildedir, Azerbaycan Türkçesinde “göyerçin/güyerçin/gögerçin”⁴⁵, Başkurt Türkçesinde “kügörsin”⁴⁶, Kazak Türkçesinde “kögarşın”⁴⁷, Kırgız Türkçesinde “kögüçkön”⁴⁸, Özbek Türkçesinde “käptär”⁴⁹ olarak geçmektedir.

Calauson, sözcüğü “gri kuş” şeklinde anılmamıştır. Eski Türkçede “kögürçün” olarak kullanıldığını ifade etmektedir.⁵⁰

⁴² TDK, **Türkçe Sözlük**, Ankara, 1998, 916.

⁴³ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, Ankara, 1983, 2129.

⁴⁴ M. Metin Tükaş, Dede Korkut Hikâyelerinde Adı Geçen Hayvanlar ve Bu Hayvanların Diğer Türk Lehçelerindeki Adlandırılışları, **Pamukkale Üniversitesi Yayınları**, Cilt 2, 2013, 1095.

⁴⁵ Yaşar Akdoğan, **Azerbaycan Türkçesi’nden Türkiye Türkçesi’ne Büyük Sözlük**, İstanbul: Beşir Yayınevi, 1999, 394.

⁴⁶ Murat Özşahin, **Başkurt Türkçesi Sözlüğü**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017, 306.

⁴⁷ Hasan Oraltay, **Kazak Türkçesi Sözlüğü**, 8. Basım, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Yayını, 1984, 135.

⁴⁸ K.K. Yuhadin, **Kırgız Sözlüğü**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011, 844.

⁴⁹ Berdak Yusuf, **Türkçe-Özbekçe ve Özbekçe-Türkçe Sözlük**, Taşkent, Özbek-REMAKSA, 1993, 243.

⁵⁰ Sir Gerard Clauson, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford: Oxford University Press, 1971.

Eren, sözcüğü “yabani ve evcilleşmiş birçok türü bulunan bir kuş” şeklinde tanımlamıştır. Ona göre bu sözcük tarihin en eski çağlardan beri kullanılmaktadır. Orta Türkçede “kögürçgün” olarak, Eski Kıpçakçada “kögerçin (ve ögerçin)” olarak kullanıldığını belirtmektedir. Türkçe “kök/gök (Çuvaşça kavak)” kökünden geldiğini savunmuştur. Türkçe “üveyik/güveyik” adının da gök kökünün başka bir şekli olduğunu iddia etmektedir.⁵¹

Eyuboğlu, sözcüğün etimonunun “gök, mavi, mor, yeşil” anlamını karşılayan “köger-”, “köger-”, “göger-” fiilleri olduğunu ifade ederken sözcüğün tarihsel gelişimine yönelik bir düşünce belirtmemiştir. Ona göre bu sözcük “göger-” köküne gelen ve Türçede yaygın olarak kullanılan “-çın” eki kaynaştırılarak oluşturulmuştur.⁵²

Gülensoy, sözcüğü “güvercin” şeklinde tanımlamıştır. Gülensoy bu sözcüğün Eski Türkçedeki biçiminin “kögürçgün”, “kögürçkän”, “kögürçün” şeklinde olduğunu ifade ederken Orta Türkçede ise “kökürçgün” olduğunu belirtmiştir.⁵³

Tietze, sözcüğü “bugün bilinen manada bilinen kuş ismi” olarak tanımlarken sözcüğün tarihsel geçmişine dair bir görüş belirtmemiştir.⁵⁴

Radloff, “kögörşün”, “kögörçün” biçimlerinde verilen sözcüğün kökenini “gögermek/güvermek” anlamını karşılayan “mavileş-” fiiline bağlamıştır.⁵⁵

Dede Korkut Kitabı’nda “güvercin” sözcüğünü karşılayan “gögerçin” sözcüğü üç yerde, “güvenç” sözcüğü ise bir yerde geçmektedir.

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu

‘Azrâ’il bir gögerçin oldu, pencereden uçdı gitdi. ⁵⁶	Azrâil bir güvercin oldu, pencereden uçtu gitti. ⁵⁷
Aydur:	Der:

---

⁵¹ Hasan Eren, **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, 2. Basım, Ankara: Bizim Büro Basım Evi, 1999, 168.

⁵² İsmet Zeki Eyuboğlu, **Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü**, 2. Basım, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 2004, 306.

⁵³ Tuncer Gülensoy, **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü**, İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2018, 399.

⁵⁴ Andreas Tietze, **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati**, Ankara: 2016, 252.

⁵⁵ Eda Bindaş, **Karaçay Malkar Türkçesinde Hayvan(Kuş) İsimlerinin Kuruluşu ve Türkiye Türkçesiyle Karşılaştırılması**, Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimsel Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi), 2016, 22.

⁵⁶ Muharrem Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, 5. Basım, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004, 179.

⁵⁷ Muharrem Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, 2. Basım, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971, 124.

Yigitlerüm ‘Azrâ’ilüñ gözini eyle korhıtdum ki giñ kapuyı qodı tar bacadan kaçdı, çümki menüm elimden gögerçin kibi kuş oldu uçdı, mere men anı kor- mıyam toğana aldurmayınça dedi. ⁵⁸	Yiğitlerim Azrâilin gözünü öyle korkuttum ki geniş kapıyı bıraktı dar bacadan kaçtı, mademki benim elimden güvercin gibi kuş oldu uçtu, bre ben onu bırakır mıyım doğana aldırmayınca dedi. ⁵⁹
Bir iki gögerçin öldürdi. ⁶⁰	Bir iki güvercin öldürdü. ⁶¹

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul boyunda güvercin ile ilgili geçen bu ifadelerde, dört ilahi melekten biri olan Azrail’in kendisine meydan okuyan Deli Dumrul karşısında güvercin suretinde kaçması anlatılmaktadır. Benzer bir durum Kırgız destanlarından Joloi destanında da anlatılmıştır.⁶²

Basat’ın Tepegözü Öldürdüğü Boy

Güvencüm -ile getürdüğüñ gelinçüğüñ, O zalım senden ayırdı ola kardaş ⁶³	Güvencimle getirdiğim gelinciğini O zalim senden ayırdı demek kardeş ⁶⁴
---	--

Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü boyda güvercin ile ilgili geçen bu ifadelerde, sözcük anlatımın genelinden farklı olarak “güvenç” şeklinde geçmektedir. Güvercin gerçek hayvan ismi manasıyla kullanılmış olup boyun tamamına bakıldığında gelinin güvercin ile getirilmesi metaforuna dair bir bilgiye rastlanamamıştır.

Güvercinin uçabilen kanatlı bir hayvan olması göz önüne alındığı noktada mekânının “gök” olması neticesinde ismini konumu ve işlevinden almış olması mantıklı ve yüzeysel bir açıklama olabilir. Ancak öte yandan eski Türklerde kuş sembolizmi sıkça karşımıza çıkmaktadır. Kuşlar göğe yakın, ruhla özdeş olmaları nedeniyle şamanların yardımcılarıdır. Ölen kişinin bedeni yeryüzündeki giysisidir. Öldükten sonra onu bırakır ve özü kuş gibi göğe yükselir.

Orta Asya’da çeşitli kurganlardan yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda günyüzüne çıkarılan ve sanatsal değeriyle paha biçilemez olan eşyalar üzerindeki kuş figürleri

⁵⁸ Ergin, 2016, 179.

⁵⁹ Ergin, 1971, 124.

⁶⁰ Ergin, 2016, 179.

⁶¹ Ergin, 1971, 124.

⁶² Orhan Şaik Gökyay, **Dedem Korkud’un Kitabı**, İstanbul, 1973.

⁶³ Ergin, 2016, 210.

⁶⁴ Ergin, 1971, 174.

dikkat çekmektedir. Tarihin en eski dönemlerinden beri bu figürler kutsal kabul ediliyordu. Bunlardan güvercin uzun hayatın sembolü kabul ediliyordu.

Şamanlar bazen kuş kılığında insanın yapamayacaklarını gerçekleştirirler; ruhlar âlemine uçar, dünyaya yukarıdan bakabilir, hızla yol alırlar. İslamiyet'in kabulünden sonraki dönemde de benzer kuş motiflerine değişik menkıbe ve halk hikâyelerinde sıkça rastlanmaktadır.

Türklerin İslamiyet'ten önceki inançlarında şamanlar dini önder ve dini/kutsal kişi olarak önemli bir konumda bulunmaktadır. Ancak İslamiyet'in kabulü ile birlikte dinin kutsal kişileri veli/evliya adı verilen ve şamanlarla benzer işlevsel özelliklere sahip kişiler olmuşlardır.

Veliler efsane folklorunda çoğu zaman güvercin donuna girerek güç durumlardan kurtulurlar veya mekân değiştirirler. Bu durum güvercinin ilahi bir hayvan olarak kabul edildiğinin göstergesidir. Nitekim gök Türk mitolojisinde tanırının mekânı olarak kabul edilir. Belki de bu sebeptendir ki güvercin etini yemek uygunsuz ve hatta haram kabul edilir.

Türk halk masallarında güvercin suretine bürünebilen “İrşi”⁶⁵ perilerinin kimi zaman güzel bir kadın suretine dönüşerek aynı şekilde insanlarla evlenebildiği anlatılır. Benzer bir durum Dede Korkut Kitabı'nda geçen mitolojik bir karakter olan Tepegöz'ün doğumu için de söz konusudur. Nitekim Tepegöz bir çobanın bir peri kızı ile rızasız birlikteliği sonucu dünyaya gelmiştir. Tepegöz'ün annesi bir peri kızıdır. Peri kızları hikâyede kanat kanata bağlayıp uçar ve pınara konar şekilde tasvir edilmiştir. Anadolu sahasında kimi zaman perilerin dişi cinler olduğu düşünülür. Peri kızlarının halk algısında uçabilen, büyü yapabilen, dilekleri yerine getirebilen, gelecekte haber verebilen ve genellikle güvercin suretine bürünebilen bir varlık olması güvercinin ilahi boyutu bakımından düşündürücüdür.

Basat'ın Tepegözü Öldürdüğü Boy'da gelinin güvercin ile getirilmesi metaforu evlilik kurumunun kadere bağlı olmasıyla ilintili olabilir. Nitekim ailesinden kopup gelen

---

⁶⁵ Peri kızı anlamına gelir. Halk belleğine cismi olmayan dişi bir varlık olarak yansımıştır. Sadece Türk mitolojisinde değil farklı isimlerle dünyaca yaygındır. Çoğunlukla iyicil varlıklardır. Genel olarak güzel bir kadın görünüşüne bürünür. Ancak aslında hiçbir uzvu olmayan şeffaf bir varlıktır. Onları görünmez hale getiren büyüleri vardır. Çeşitli hayvanların şekline girebilir. Detaylı bilgi için bk. Deniz Karakurt, **Açıklamalı Ansiklopedik Mitoloji Sözlüğü**, Türkiye, 2011, 157. (Erişim adresi: Turuz Dil ve Etimoloji Kütüphanesi.)

gelin aynı zamanda tanrının buyruğu ile mekân değiştirmiştir. Yeni mekânındaki ailesi ise onu tanrının emriyle gelmiş bir kimse olarak görmüş bu noktada tanrısal bir kuş olan güvercin ile gelmesi şeklinde ifade etmiş olabilir.

Dede Korkut Kitabı Türklerin İslamiyet'e geçiş dönemi eserlerindedir. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul boyunda ana kahraman olan Deli Dumrul Azrail'e dolaylı olarak Tanrıya meydan okur ve Azrail'i öldürmeye teşebbüs eder. Azrail bir güvercin olur ve uçar gider. Deli Dumrul ise doğanı ile Azrail'in peşine düşer ve birkaç güvercin avlar. Ancak Azrail güvercin şeklinden tekrar eski haline döner ve Deli Dumrul'un atının gözüne görünür. At ürker ve Deli Dumrul yere düşer. Eski Türklerde insan ruhu kuş şeklinde tasavvur edilmiştir. İnsanlara can vermeden önce bu ruhlar kuş şeklinde yaşarlar ve ölünce de kuş şeklinde uçar, gider.

4.1.1.2. Karga

Karga (karga), “Ötücü kuşlar takımının kargagiller familyasından, Kuzey Amerika'nın dağlık, fundalık yerlerinde bulunan, tüyleri siyah renkte olup mavi renkte parlayan bir tür kuş, karakarga (corvus)” olarak tanımlanmıştır.⁶⁶ Tarama sözlüğünde “karga-” sözcüğüne karşılık verilen “1. hor görmek, kötü davranmak 2. ilenmek, lanet okumak” anlamı ile metinde geçen “karga” sözcüğünün anlamsal yakınlığı kültürel etimoloji başlığı kapsamında ele alınacaktır.⁶⁷

Türkiye Türkçesinde “karga” olarak kullanılan bu sözcük, Metin Tüktaş'a göre Azerbaycan, Kırgız, Özbek ve Uygur Türkçelerinde “guzgun” Başkurt Türkçesinde “kozgon” olarak geçmektedir.⁶⁸ Bu lehçelere ait sözcüklerden elde edilen bilgilere göre ise, Azerbaycan Türkçesinde “garğa”⁶⁹, Başkurt “karga”⁷⁰, Kırgız Türkçesinde “karga”⁷¹, Uygur Türkçesinde “karga”⁷² olarak geçmektedir.

Clauson, sözcüğü “kara- dolayısıyla” olarak açıklamış, eski şeklinin “karga” olduğunu ifade etmiştir. Ona göre sözcüğün kökeni karganın çıkardığı sestten türemiştir. Eski

⁶⁶ TDK, 1215.

⁶⁷ TDK, Yeni Tarama Sözlüğü, 127.

⁶⁸ Tüktaş, 1096.

⁶⁹ Akdoğan, 323.

⁷⁰ Özşahin, 331.

⁷¹ Yuhadin, 740.

⁷² Ahmet Caferoğlu, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1968, 168.

Türkçe, Orta Türkçe ve Çağdaş lehçelerinde sözcüğün “karga” ya da “garga” biçimlerinin bulunduğunu belirtir.⁷³

Eren, sözcüğü “kanatları geniş, tüyleri kara renkte, tarla ve bahçelere çok zarar veren kuş (corvus)” olarak açıklamıştır. Sözcüğün etimonu hususunda Clouston ile aynı düşünceyi paylaşarak sözcüğün karganın çıkardığı sestten geldiğini ifade etmiştir. Bu düşüncesini de Eski Türkçe ve Çağdaş lehçelerinde sözcüğün halen daha yaşadığını, ayrıca Tibetçede sözcüğün “kaka>ka ka” biçiminde bulunduğunu belirterek desteklemiştir.⁷⁴

Eyüboğlu, sözcüğü “kar-ga/karga, belli kuşun adı” olarak tanımlarken, kargayı oluşturan “kar” kökünün biri “karıştırmak, eşmek, karmak öteki yermek, kötülemek, uğursuz saymak” gibi iki karşıt anlamı olduğunu ifade etmiştir. Sözcüğün tarihsel gelişimine yönelik bir dair görüş belirtmemiştir.⁷⁵

Gülensoy, sözcüğü “karga kuşu” olarak açıklarken Eski ve Orta Türkçedeki şeklinin “karğa”, “h,arğa” olduğunu belirtmiştir.⁷⁶

Tietze, sözcüğü “bugün bilinen manada, maruf kuş” olarak ifade edildiğini belirtmiştir.⁷⁷

Radloff, sözcüğün etimonunu kendi rengi olan “kara” sözcüğüne bağlamıştır.⁷⁸

Dede Korkut Kitabı’nda “karga” sözcüğü dört yerde geçmektedir.

Dirse Han Oğlu Buğaç Han Boyu	
Baksa görse bir derenin içine karğa kuzgun iner çıkar konar, kalğar. ⁷⁹	Baktı gördü bir derenin içine karga kuzgun iner çıkar, konar kalkar. ⁸⁰
Karğa kuzgun kan görüp oğlanuñ üstüne konmak ister-idi. ⁸¹	Karga ve kuzgun kan görüp oğlanın üstüne konmak isterdi. ⁸²

⁷³ Clouston, 653.

⁷⁴ Eren, 217.

⁷⁵ Eyüboğlu, 378.

⁷⁶ Gülensoy, 372.

⁷⁷ Tietze, 136.

⁷⁸ Bindaş, 22.

⁷⁹ Ergin, 88.

⁸⁰ Ergin, 20.

⁸¹ Ergin, 88.

⁸² Ergin, 20.

Ođlanuñ iki kelpçügezi var-idi, ķargayı ķuzđunu kovar-idi. ⁸³	Oğlanın iki kōpekceđizi var idi, kargayı kuzgunu kovalardı, kondurmazdı. ⁸⁴
--	---

Dirse Han Oğlu Boğaç boyunda karga ile ilgili geçen bu ifadelerde, karga Dede Korkut Kitabı'nda geręek anlamıyla kullanılmıştır. Tabiatı gereği leş yiyici olması sebebiyle ilk bakışta olumsuz bir rolde karşımıza çıksa da özellikle Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyunda yaralı ve ōlmek üzere olan başkarakteri rahatsız etmesinin yanında diğer taraftan üzerinde uçarak onun konumunu belli ederek kahramanın annesine adres gōstermiřtir.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu

Odaya dūřun, ne yirde iner karıřur toz var-ise ve ne yirde ķarga ķuzđun oynar ise anda isteyelūm didi. ⁸⁵	Otağa inin, nerede iner karışır toz var ise ve nerede karga kuzgun oynuyorsa orada arayalım dedi. ⁸⁶
--	--

Kanlı Koca Ođlu Kan Turalı boyunda karga ile ilgili geęen bu ifadelerde, karga ismi Dirse Han Ođlu Bođaç Han boyunda olduđu gibi kuzgun ismi ile birlikte ikileme řeklinde verilmiřtir. Kanlı Koca Ođlu Kan Turalı boyunda da karga kōtū olay habercisi olması yōnūyle dikkat çekmektedir.

Karga sōzcūđünün etimolojisini “-ka” yansıma sesiyle iliřiđi olduđu dūřünölmektedir. Karga hayvanının sesi gōz önüne alındıđı takdirde mantıklı bir aęıklama olabilir. Zira kargalar uđursuz ve rahatsız edici sesleri, leř yiyici olmaları ile pek ęok toplumda olumsuz bir niteliktedir. Ancak Tūrk toplumunda karganın olumsuz bir nitelik kazanması İslamiyet ile birlikte olmuřtur. Tūrk kōltūr tarihinde karganın kurt ile birlikte karřımıza olumlu bir hayvan olarak ęıktıđı anlatmalar mevcuttur. Yarı gōęebe Ođuz Tūrkleri ięin karga her ne kadar olumlu anlamlar tařısa da yerleřik hayatın benimsenmesi sonucu olumsuza dōnmüřtūr.

İnsanoğlu işlerini yolundan alıkoyan varlıklara özellikle insanlara kōtū dileklerde bulunma, aksilikler temenni eğilimi iğindedir. Bu anlamda karga insanoğluna yansıttığı karanlık hisler ve Hz. Nuh tarafından tufanın bitip bitmediğine yōnelik kontrol gōrevi verilmesine karşın gemiden dışarı salındığında geri dōnmediđi ięin

⁸³ Ergin, 88.

⁸⁴ Ergin, 20.

⁸⁵ Ergin, 195.

⁸⁶ Ergin, 152.

peygamber kargısıyla karşı karşıya kalmıştır. İsmi de bu sebeple aldığı rivayet olunur. Kargı sözcüğünün bir başka anlamı da “kısa mızrak” demektir. Bu noktada lanet okumanın deliciliği ve yaralayıcılığını çağrıştırmaktadır. Anadolu’da yağın kargışlar arasında “gözü kör olası/gözü çık-” ifadeleri bulunmaktadır. Bu kapsamda karga sözcüğü kara sözcüğünün ile aynı kökten olabileceği düşünülürse “kargışların/kargamanın” da karanlık yönü vurgulanıyor olabilir. Nitekim eski dönemlerde lanet “oku-/karga-” karanlık ruhlarla ilişkilendirilmiştir.⁸⁷

Orta Asya’da ve Çin’de özellikle altın ya da kırmızı karga güneşin, kara karga şeytanın ve kötülüğün simgesi durumundadır. Bu denli güçlü anlamlar yüklenen ve çok iyi tanınan bu kuş türünün isim almasında toplumun kültür bilincinin elbette önemli bir etkisi olmuştur.

Özel törenlerde şaman törenin başında kendisine hizmetmesi için yardımcı ruhlar çağırır. Aynı bir kanatlı gibi uçarcasına hareketler sergiler, hayalinde onun kanatları vardır. Ses çıkardığında ilk olarak kazı çağırır kaz da ona cevap verir. Şaman bu haldeyken olduğu konusunda şüphe yoktur. Daha sonra yolculuğu boyunca bir ata biner veya başka türden hayvanlardan yardım alabilir.⁸⁸

İslami gelenekte karganın kimliğini ilk olarak İslam filologlarının karga sözcüğünün Arapça karşılığı olan “ghurab” sözcüğüne getirdikleri etimolojik açıklama ortaya koymaktadır. Tartışmalı olmakla birlikte “kötü talih” veya “hoş olmayan şey” anlamına geldiği iddia edilmektedir. Oysa İslamiyet öncesi Proto-Türklerde destan kahramanlarına yardımcı karakter olarak karga kurt ile birlikte işbirliği içinde bulunurlardı.⁸⁹

Azerbaycan ve Türkiye’de de kargaların gelecekte haber alma bakımından bazı

---

⁸⁷ Karakurt, 171.

⁸⁸ Jean-Paul Raux, **Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar**, İstanbul: 2005, 233.

⁸⁹ Vasisi bebeği ölümden kaçırdıktan bir şekilde ıssız bir yerde bırakmak zorunda kalır. Geri döndüğünde bir kurdun çocuğu emzirdiğini, gagasında bir et parçası bulunan bir karganın çocuğun üzerinde uçtuğunu görür. Elbette bu bebek gelecekte halkı zulümden kurtaran kahraman olacaktır. Benzer anlatımlar eski Türk destanlarında, Moğol anlatılarında hatta İtalyan anlatılarında bile mevcuttur. Bu bağlamda karga aslında olumsuz bir nitelik taşımaktan ziyade tam aksine kurtla işbirliği içerisinde bulunan ve destan kahramanını hayatta tutan, besleyen ve yol gösteren unsurlardan biridir. Türk kültüründe sıkça kullanılan “kurda kuşa yem olmak/etmek” deyiminde de görüldüğü üzere kurt-kuş birlikteliğinin, Orta Asya Türkleri için daha fark edilebilir bir şekilde kurt ve karga olarak tezahür ettiği söylenebilir. Detaylı bilgi için bk. Mustafa Özbaş, Kurtarıcı Kargadan Burnu Pislikten Çıkmayan Kargaya: Türk Halk Anlatılarında Karganın Dönüşümü, **Milli Folklor Dergisi**, Sayı 88, 2010, 61.

işaretlere sahip olduğuna inanılır.⁹⁰

Karga imajının olumludan olumsuzla dönüşmesinde onun renginin siyah olmasıyla doğrudan bir bağlantısı olabilir. Türk kültüründe kara rengi, kuzeyi, ölümü, kötülüğü, soğuğu sembolize etmesinde etkisi olduğunu belirtmekte fayda vardır.

Dede Korkut Kitabı'nda da durum paralel şekildedir. Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyunda karga leş yiyici ve kötü olay habercisi olması yönüyle olumsuz bir şekilde ön plana çıksa da aslında kahramanın yerini bildiren yardımcı bir figürdür. Karganın içgüdüsel olarak sergilediği tavır neticesinde ana kahraman kurtulmuştur.

4.1.1.3. Kuzgun

Kuzgun (kuzgun), “Ötücü kuşlar takımının kargagiller familyasından, Kuzey Amerika'nın dağlık, fundalık yerlerinde bulunan, tüyleri siyah renkte olup mavi renkte parlayan bir tür kuş, karakarga (corvus corax)” olarak tanımlanmıştır.⁹¹ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “kuzgun” olarak kullanılan bu sözcük Türkmen Türkçesinde “kara karga”, Azerbaycan, Kırgız, Özbek ve Uygur Türkçelerinde “guzgun” Başkurt Türkçesinde “kozgon” olarak geçer.⁹² Bu lehçelere ait sözcüklerden elde edilen bilgilere göre ise, Azerbaycan Türkçesinde “guzgun”⁹³, Başkurt “kožgon”⁹⁴, Kazak Türkçesinde “Quzğın”⁹⁵, Kırgız Türkçesinde “koçaoi”⁹⁶ olarak geçmektedir.

Calauson, sözcüğü Eski Türkçedeki biçimini “raven (kuzgun)” olarak verir ve diğer büyük siyah kuş için de kullanıldığını ifade eder.⁹⁷

Eyuboğlu, sözcüğü “kuz (gölgelik, kara, kuzay/kuzey)dan kuz-gun/kuzgun (kara, karalı, kara karga)” olarak açıklanırken sözcüğün tarihsel gelişimine yönelik bir dair belirtmemiştir.⁹⁸

---

⁹⁰ Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Türk Halk İnançları, Dedem Korkut Akkoyunlu Coğrafyası**, Ankara: 2008, 155-167.

⁹¹ TDK, 1429.

⁹² Türктаş, 1096.

⁹³ Akdoğan, 417.

⁹⁴ Özşahin, 379.

⁹⁵ Oraltay, 178.

⁹⁶ Yuhadin, 740.

⁹⁷ Clouson, 782.

⁹⁸ Eyuboğlu, 455.

Gülensoy, sözcüğü “karakarga” olarak ifade eder ve Eski Türkçe ile Orta Türkçede kuzgun şeklinde yer aldığını belirtir.⁹⁹

Tietze, sözcüğü “siyah tüylü bir kuş” olarak tanımlar.¹⁰⁰

Radloff sözcüğü “karagan” biçiminde ve Gagavuz Türkçesinde “kuzgun” yani “yabani, yırtıcı kuş” anlamında ifade etmektedir.¹⁰¹

Nişanyan ise sözcüğün etimonunu “kuz” yani “güneş görmeyen yer” anlamına dayandırır.¹⁰²

Eren “kuzgun” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “kuzgun” sözcüğü yedi yerde geçmektedir.

Dirse Han Oğlu Buğaç Han Boyu	
Baksa görse bir derenin içine karga kuzgun iner çıkar konar, kalkar. ¹⁰³	Baktı gördü bir derenin içine karga kuzgun iner çıkar, konar kalkar. ¹⁰⁴
Ƙarga kuzgun kan görüp oğlanuñ üstine konmak ister-idi. ¹⁰⁵	Karga kuzgun kan görüp oğlanın üstüne konmak isterdi. ¹⁰⁶
Oğlanuñ iki kelpçügezi var-idi, kargayı kuzgunu kovar-idi. ¹⁰⁷	Oğlanın iki köpeği vardı, karga ve kuzgunu kovardı. ¹⁰⁸

Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyunda kuzgun ile ilgili geçen bu ifadelerde, sözcük gerçek anlamıyla kullanılmıştır. Karga ile aynı şekilde leş yiyici ve kötü olayların habercisi olması nedeniyle olumsuz yönüyle öne çıkmıştır. Özellikle Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyunda karga ile ikileme şeklinde yan yana kullanılmışlardır. Bu durum tür olarak da aynı familyadan geldiklerinin göstergesi olarak kabul edilebilir. Karga ve kuzgun Dede Korkut Kitabı’nda kötü olayların habercisidir. Kuzgun da karga gibi leş

⁹⁹ Gülensoy, 474.

¹⁰⁰ Tietze, 136.

¹⁰¹ Bindaş, 22.

¹⁰² Sevan Nişanyan’a ait bu görüş Etimoloji bilimi çevrelerince çok fazla itibar görmemiş özellikle Tuncer Gülensoy tarafından “kuz” sözcüğünün mutlaka siyah ile bir bağı olması gerektiği gerekçesiyle reddedilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Gülensoy, 372.

¹⁰³ Ergin, 88.

¹⁰⁴ Ergin, 20.

¹⁰⁵ Ergin, 88.

¹⁰⁶ Ergin, 20

¹⁰⁷ Ergin, 88.

¹⁰⁸ Ergin, 20.

yiyci bir hayvan olması yönüyle ön plana çıkmıştır. Su kenarlarında, çöplüklerde, leşlerinin etrafında dolaşırlar.

Birinci cümlede, karga ve kuzgun birlikte su kenarında yani yaşam bölgesinde hareket ettiği belirtilmiştir. İkinci ve üçüncü cümlede ise ana kahramanın ölümünün yaklaştığının bir göstergesi olarak olumsuz yönlüdür.

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy	
Geli geli yurdunuñ üzerine geldi. Gördi- kim uçarda ķuzğun kalmış, tazı tolaşmış yurtda kalmış. ¹⁰⁹	Gele gele yurdunun üzerine geldi. Gördü ki uçanlardan kuzgun kalmış, tazı dolaşmış yurtta kalmış. ¹¹⁰
Derelerde depelerde kâfire kırğun girdi, leşine ķuzğun üşdi. ¹¹¹	Derelerde tepelerde kâfire kırğın girdi, leşine kuzgun üşüştü. ¹¹²

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı boyda kuzgun ile ilgili geçen bu ifadelerde, Salur Kazan'ın yurdu düşman tarafından yağma edilmiştir. Kazan yurduna geldiğinde her yeri talan edilmiş olarak görür. Uçan hayvanlardan ise sadece kuzgunun kaldığını ifade etmiştir. Çünkü kuzgun Kazan'ın yurdu talan edildikten sonra geriye kalan çer çöpe konmuştur. Beşinci cümlede de yine kâfirin ölüsüne kuzgunun üşüştüğü ifade edilmiştir. Bu iki cümlede de kuzgun sözcüğü leş ile beslenen kuş olarak ortaya çıkıyor. Her iki cümlede de hayvan adı anlamıyla kullanılan "kuzgun" sözcüğü gerçek anlamlıdır.

Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu	
Gördiler-kim uçarda ķuzğun kalmış, tazı tolaşmış yurtda kalmış, gerdek paralanmış nayib şehid olmuş. ¹¹³	Gördüler ki uçanlardan kuzgun kalmış, tazı dolaşmış yurtta kalmış, gelin odası paralanmış, nâip şehit olmuş. ¹¹⁴

Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek boyunda kuzgun ile ilgili geçen bu ifadelerde, cümle dördüncü cümle ile aynı anlamdadır. Etraf dağıtılıp, talan edilince geriye kalan çer, çöp, hurda ve leşler kuzguna kalır. Kuzgun yine leş ile beslenmesiyle karşımıza

¹⁰⁹ Ergin, 100.

¹¹⁰ Ergin, 34.

¹¹¹ Ergin, 115.

¹¹² Ergin, 51.

¹¹³ Ergin, 130.

¹¹⁴ Ergin, 100.

çıkıyor. Sözcük hayvan adı anlamında kullanılmıştır.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu

Odaya düşün, ne yirde iner karışır toz var-ise ve ne yirde karga **kuzgun** oynar-ise anda isteyelüm didi.¹¹⁵

Otağa inin, nerede iner karışır toz var ise ve nerede karga **kuzgun** oynuyorsa orada arayalım dedi.¹¹⁶

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı boyda kuzgun ile ilgili geçen bu ifadelerde, her şeyin üzerine konup, etrafı dağıtıp, toza dumana boğan bir kuş olan kuzgun bu cümlede de böyle ifade edilmiştir. Kan Turalı yaralandı veya öldüyse karganın ve kuzgunun onun kanına ya da leşine konacağını düşünmüşler ve bu yüzden karga ve kuzgunun oynadığı, gezdiği yerlerde Kan Turalı'yı aramayı düşünmüşlerdir. Tozun inip kalktığı yerler orada karga ve kuzgunun bulunduğu düşüncesini ortaya koymaktadır. Hikâyelerde genellikle kuzgun sözcüğü karga ile beraber yer almıştır.

Pek çok araştırmacı “kuzgun” sözcüğünün etimolojisinin “kuz” kökenine dayandığını savunmaktadır. Bu araştırmacılar tarafından köken konusunda ortak bir kanaate varılmış olsa da anlamı konusunda fikir ayrılıkları söz konusudur. Bazı araştırmacılar “kuz” sözcüğünün kuzey sözcüğü ile aynı etimolojik kökene sahip olduğunu ifade eder. Buna göre sözcük “gölgede kalmış” anlamını karşılamaktadır. Ancak kuzey sözcüğü Osmanlı döneminde “şimal” sözcüğü ile ifade ediliyordu. Kuzey sözcüğü cumhuriyetin kabulü ile söz varlığımıza kazandırılmıştır. Öte yandan kuzgun ile de anlamsal bir bağı yoktur.¹¹⁷

Kuzgun sözcüğünün özellikle Türkmen Türkçesindeki karşılığının “kara karga” olması dikkat çekicidir. Bu noktada “kuz” sözcüğünün eski anlamının siyah veya kara olabilme ihtimali güçlüdür.

Tatar Türk halk geleneğinde kuzgun haberci kuş olması yönüyle ön plana çıkar. Yüksek bir yerde öten kuzgun kötü bir olayın ya da bir düşmanın gelmekte olduğunun habercisidir. Kuzgun eğer bir kişinin önüne konar yahut iki tarafında kanat çırpar ise o kişi kötü şanstın arınmak için sadaka vermelidir. Kişi bir işe koyulmuşken kuzgun “tun-tun” diye ses çıkarırsa Tanrı hakkı için hayır işlemeli güzel faaliyetlerde

---

¹¹⁵ Ergin, 195.

¹¹⁶ Ergin, 152.

¹¹⁷ Özlem Ayazlı, Eski Türk Yazıtlarında Geçen Yer-Yön Adlarının Sarı Uyгурcadaki Durumu, *International Journal of Old Uyghur Studies*, 2019, 220.

bulunmalı, “kıvık-kıvık” diye ses çıkarırsa kişinin kötü bir olay ile sınanacağına inanılır. Bütün bunlardan farklı olarak da eğer yere üç kere iner çıkar ve üç yöne bakar ise ise konduğu yere bolluk bereket getireceğine inenilir.¹¹⁸

Şamanist Altaylıların, yaratılış destanlarından biri Nuh tufanı ile oldukça benzerdir. Yedi kardeş bir gemi yapmışlardır. Her tür hayvandan bir dişi ve bir erkek olmak üzere birer çift almışlardır. Sular çekildikten sonra Tanrı Ülgen bir horoz saldı, soğuktan öldü. Bir kazı saldı, gemiye dönemedi. Üçüncü kez bir kuzgunu saldı, kuzgun geri dönmedi çünkü bir leş bulmuş ve onu yemeye başlamıştı. Yedi kardeş gemiden çıktılar. Tanrı Ülgen hikmet kitabının da gücüyle ile yeryüzüne insan yaratma işine koyulur. Başka bir rivayete göre ise Ülgen insan bedeni yarattıktan sonra Kuday’dan can dilemek için Kuzgun’u saldı. Kuzgun göğe yükseldi. Kuday Ülgen’in istediğini verdi. Kuzgun insan canını gagasının arasına larak yola koyuldu. Çok açılmıştı. Gözüne bir deve leşi ilişti kuzgun dayandı yoluna devam etti. İkinci kez gözüne bir at leşi ilişti kuzgun dayandı yoluna devam etti. Üçüncü kez gözüne bir inek leşi ilişti kuzgun bu kez dayanamadı. İneğin gözlerinin tesiri ile ağzını açtığı anda gagasındaki can çam ormanlarına düştü. Bu sebeptendir ki karaçam, ardıç gibi ağaçlar yaz kış canlıdır.¹¹⁹ Bahsi geçen rivayetin bir başka versiyonu olan Nuh tufanında kuzgun yerini karga almıştır.

Kuzgun her türlü pis nesnenin üzerine konup kargaşa yaratan, ortalığı toza dumana katan bir kuş olarak kaos ortamlarının teşekkülüdür. Nitekim Dede Korkut Kitabı’nda karga ve kuzgun ana kahramanın ölüm ve yaşam arasında kaldığının bir görüntüsüdür. Bu görüntüde karga ve kuzgun ölüm kahramanı korumaya çalışan köpek yaşam olgusunun tecessümüdür. İslamiyet öncesi pek çok metin incelendiğinde kuzgunun ikilemindeki karganın olumlu nitelik taşıdığından bahsetmiştik ancak kuzgun için aynı şeyi söyleyemiyoruz. Bilhassa Eski Uygurcada benzetme unsuru olarak kullanılan kuzgun, “altı kaçıklık orunta kök kalıgta kuş kuzgun tıdıgsızın uçar teg”, “Altı hırsız yerinde gökyüzündeki kuş, kuzgun gibi engelsiz uçar gibi”, örneğinde altı duyu organına benzetilmiştir. Budizm’de altı duyu organı insanı günaha sevk eden unsurlar olarak kabul edilir.

---

¹¹⁸ Kalafat, 56.

¹¹⁹ Abdulkadir İnan, **Eski Türk Dini Tarihi**, 2. Basım, Ankara: Altınordu Yayınları, 2018, 90-91.

4.1.1.4. Saksagan

Saksagan (şaksagan), “Kargagillerden, karnı beyaz, kanatları ve kuyruğu kül rengi diğer yerleri parlak, kara, uzun kuyruklu kuş, alacakarga, alakarga (pica pica)” olarak tanımlanmıştır.¹²⁰ Tarama sözlüğünde sözcük “saksıkan” olarak geçmektedir.¹²¹

Türkiye Türkçesinde “saksagan” olarak kullanılan bu sözcük Türkmen Türkçesinde “sakağan/sakazgan”, Azerbaycan Türkçesinde “sağsagan”, Kırgız Türkçesinde “sağızgan”, Kazak Türkçesinde “savıskan” ve Başkurt Türkçelerinde “hayıskan” olarak geçer.¹²² Bu lehçelere ait sözcüklerden elde edilen bilgilere göre ise, Kazak Türkçesinde “savısqan”¹²³, Kırgız Türkçesinde “koçaoi”¹²⁴ olarak geçmektedir.

Calauson, saksagan sözcüğünün Eski Türkçedeki biçiminin “sağızgan” olduğunu belirtmiş ve anlamının “-ğan ile biten eski bir hayvanın adı” anlamına geldiğini ifade etmiştir. Bu sözcüğün Azerbaycan Türkçesi ile Osmanlı Türkçesinde de tesadüf edildiğini belirtmiştir.¹²⁵

Eren, sözcüğü “karnı ak, kanatları ve kuyruğu kül rengi, diğer yerleri parlak, kara, uzun kuyruklu kuş (Pica pica). Ağzılarda sakça saksagan (ve kara karga, ala karga) olarak geçer” eski çağlardan başlayarak kullanıldığını, Orta Türkçede ve Eski Kıpçakçada “sağızgan” biçiminde geçtiğini ifade eder.¹²⁶

Eyuboğlu, sözcüğü Türkçe “sağızgan” yansıma sesi olan “sag” kökünden geldiğini savunur. Saksagan, “sag sag/sak sak” yansıma sesi, “-gan” eki de yapan eden anlamındadır yani “sak sak eden” şeklinde oluştuğunu ifade etmiştir.¹²⁷

Gülensoy, sözcüğü “kargagillerden, karnı beyaz, kanatları ve kuyruğunda beyaz ya da kül rengi bölümler bulunan, diğer yerleri parlak, kara, uzun kuyruklu ve seke seke yürüyen bir kuş” olarak açıklanmıştır. Eski Türkçede, Orta Türkçede ve Eski Kıpçakçada “sağızgan” olarak geçtiğini belirtir.¹²⁸

---

¹²⁰ TDK, 1893.

¹²¹ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 178.

¹²² Ahmet Bican Ercilasun vd., **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991, 738.

¹²³ Oraltay, 237.

¹²⁴ Yuhadin, 740.

¹²⁵ Clouson, 818.

¹²⁶ Eren, 352.

¹²⁷ Eyüboğlu, 575.

¹²⁸ Gülensoy, 586.

Radloff, sözcüğün “sakizgan”, “sauskan” biçimlerinde verir.¹²⁹

Dede Korkut Kitabı’nda “saksağan” sözcüğü bir yerde geçmektedir.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu

Cümle kuşlar sultanı çal-çara kuş, Kanadı-y-ile saksağana kendüzün şakıdur-mı ¹³⁰	Cümle kuşlar sultanı kartal kuşu, Kanadıyle saksağana kendisini bağirtır mı ¹³¹
---	---

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı boyunda saksağan ile ilgili geçen bu ifadelerde, Kan Turalı Selcen Hatun ile evlenebilmek için onun babası Trabzon Tekürü’nün kara boğası ile dövüşe hazırlandığı sırada, Kan Turalı’nın yiğitleri Kan Turalı’yı hırslandırmak için onu saksağan karşısındaki çalkara kuşa benzetmişlerdir. Çalkara kuş saksağana üstünlük kurmuş bir kuştur. Kan Turalı’nın da kara boğa karşısında saksağanın karşısındaki çalkara kuş gibi olması gerektiği ifade edilmiştir. Saksağan benzetme unsuru olarak yer almıştır. Bu noktada çalkara kuş ile Kan Turalı arasında benzetme ilgisi kurulurken, saksağan ile de kara boğa arasında benzetme ilgisi kurulmuştur.

Kazak Türkleri arasında yaygın olarak bilinen Karga ve Keklik Destanında saksağanın asıl ismi “sawıs” olarak ifade edilmiştir. Sawıs “kurutulmuş deri gibi olmuş, kurumuş kat kat olmuş kir” olarak geçmektedir.¹³² Anlatıya göre zalim kral Kuzgun’un kötü niyetli habercisidir. Kuzgun onun sözüne çok fazla itibar edermiş bu sebeple Kuzgun kendisinin ismine “-qan/-kan” eki getirmiş ve ismi “Sawıskan/Sawısgan” olmuştur. O isminde bile kir ve kanı bir arada taşır. Hatta Kazak Türkleri arasında başkasının sırtından geçinen kişilere de “saksağan” denilmektedir.¹³³

Halk anlatılarında geçen olumsuz tipleri temsil eden kuzgun, karga ve saksağanın leş yiyici olmaları dolayısıyla hep olumsuz ve başkasının sırtından geçinen asalak karakterlerin temsilcisi olmuşlardır. Halk inanışlarında bu kuşu kendisiyle konuştuğunu görmesi kayıp bir kişiden haber alacağına yorumlanır. Sürekli olarak rüyada saksağanla uğraşırken görmek ise zor işlerle sınılanacağına rivayet olunur. Bu

---

¹²⁹ Bindaş, 16.

¹³⁰ Ergin, 192.

¹³¹ Ergin, 148.

¹³² Seyfullah Yıldırım, İcracının Elinde Türün Değişmesine Bir Örnek: Kazak Türklerinin “Keklik İle Kuzgun” Dastanı, **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, Cilt 2, Sayı 6, 2013, 137.

¹³³ Yıldırım, 133.

noktada kuzgun karga ve saksagan haberci olmaları yönüyle de benzerlik göstermektedir.¹³⁴

Aynı familyadan kabul edilen ve farklı lehçelerde de aynı isimle anılan karga ve kuzgun arasında gagasının siyah olmasının dışında kayda değer bir fark bulunmamaktadır. Halk muhayyilesinde üç kuşun da aynı familyadan olmaları ve dolayısıyla görünüş itibariyle de benzer olmaları üç hayvanı da aynı anlatıda bir arada görülmesi olağandır. Ancak Dede Korkut Kitabı'nda karga ve kuzgun için bu duruma tesadüf edilmiş olsa da saksagan için aynı şeyi söyleyemiyoruz.

Dede Korkut Kitabı'nda saksagan çok sık kullanılan bir sembol değildir. Oğuzlar arasında çok bilinen ya da çok anlam yüklenmeyen bir hayvan olduğu düşünülebilir. Nitekim saksagan üzerinde elde edilen bilgiler doğrultusunda bazı kaynaklar iyi olay habercisi olarak ifade edilirken kimi kaynaklarda da aciz ve korkak olması yönüyle ön plana çıkmıştır.

4.1.1.5. Kaz

Kaz (kaz), “1. Perde ayaklılardan, uzun, beyaz veya gri boyunlu, suda ve karada yaşayan, uçan, yabani veya evcil kuş (anser) 2. budala” olarak tanımlanmıştır.¹³⁵ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “kaz” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan, Özbek, Türkmen, Uygur Türkçelerinde ve Anadolu ağızlarında “gaz” olarak geçmektedir.¹³⁶

Calauson, Eski Türkçe kaz sözcüğünü “kaz (goose)” olarak ifade etmiştir.¹³⁷

Eyüboğlu, sözcüğü “kaz kökü gezmek, dolaşmak, konup göçmek anlamında” olarak açıklamıştır. Farsça kökenli olduğunu ifade etmiştir. Türkçeye geçişinin çok eski olduğunu, eski Türk sözlüklerinin bu sözcüğü Türkçe gösteriyorsa bunun yanlış olduğunu belirtir.¹³⁸

Gülensoy, sözcüğü “perde ayaklılardan, uzun, beyaz veya gri boyunlu, suda ve karada yaşayan, yabani veya evcil kuş.” Eski Türkçe ve Orta Türkçede “kaz/kâz”

---

¹³⁴ Ersoylu, 96.

¹³⁵ TDK, 1254.

¹³⁶ Türктаş, 1096.

¹³⁷ Clouson, 192.

¹³⁸ Eyüboğlu, 392.

sözcüğünden geldiğini ifade etmektedir. Ona göre bu sözcük Altay dillerinde de, Moğolca ve Tunguzcada da kullanılmaktadır. Bu nedenle kökenini başka bir dile dayandırmak yanlıştır.¹³⁹

Radloff, kaz hallı, ala-bula, ak, sar ala, ala gibi ön isimlendirilmeli olarak çeşitleri ile vermiştir.¹⁴⁰

Eren sözcüğün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı'nda "kaz" sözcüğü on dokuz yerde geçmektedir.

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boyu

Ƙaza benzer kıızı gelini çığrışdurdılar¹⁴¹

Kaza benzer kıızı gelini feryat ettirdiler

142

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı boyda kaz ile ilgili geçen bu ifadelerde, "kaza benzer kıızı gelini" epiteti tabiat unsurlarının insana atfedilmesi neticesinde oluşturulmuştur. Sürü halinde geçen kaz hayvanı bir saldırıya uğradığı zaman kanatlarını çırparak ses çıkararak kaçır. Kazan'ın yurdu saldırıya uğradığında aynı kazlar gibi kadınlar uçarak ve ses çıkararak kaçtığı ifade edilmiştir.

Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu

Yalançı oğlu Yaltaçuk benim ölüm haberini iletmiş, dünlügi altun ban ivine babamuñ şiven girmiş, **Ƙ**aza benzer kıızı gelini ağ çıkarmış Ƙara geymiş, göz açuban gördüğüm, köñül virüp sevdüğüm Banı Çiçek Yalançı oğlu Yaltaçuğa varur olmuş.¹⁴³

Yalançı oğlu Yaltacuk benim ölüm haberini iletmiş, penceresi altın otağına babamın figan girmiş, **k**aza benzer kıızı gelini ak çıkarmış kara giymiş, göz açır da gördüğüm, gönül verip sevdiğim Banı Çiçek Yalançı oğlu Yaltacuğa varır olmuş.¹⁴⁴

Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek boyunda kaz ile ilgili geçen bu ifadelerde, kaz özellikle yürüyüşü itibariyle asil bir hayvandır. Bu noktada Oğuz kadınlarının

---

¹³⁹ Gülensoy, 389.

¹⁴⁰ Bindaş, 20.

¹⁴¹ Ergin, 96.

¹⁴² Ergin, 30.

¹⁴³ Ergin, 135.

¹⁴⁴ Ergin, 75.

yürüyüşü ile arasında benzerlik ilişkisi kurulmuş ve onların asaletine vurgu yapılmak istenmiştir.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu

Karşuña ala kaz geldi şâhinüñ atmaz- mısın ¹⁴⁵	Karşına alaca kaz geldi şâhinini atmaz mısın ¹⁴⁶
Bir bölük kaza şahin girmiş kibi kâfire at şaldı, bir uçından kırıp kâfiri ol bir uçına çıktdı. ¹⁴⁷	Bir bölük kaza şahin girmiş gibi kâfire at sürdü. Bir ucundan kırıp kâfiri öbür ucuna çıktı. ¹⁴⁸

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı boyunda kaz ile ilgili geçen bu ifadelerde, kaz sözcüğü “ala” sıfatı ile nitelenmiş olması dikkat çekicidir. Kaz av konumunda iken şahin ise avcı konumundadır. Kaz burada gerçek anlamda kullanılmıştır. Diğer cümlede ise şahin kâfirlerin arasına at süren Selcen Hatun’u sembolize etmektedir. Yukarıda güzellik ve asaleti bağlamında genellikle Oğuz kadınlarının kaz sembolü ile ifade edildiğinden bahsetmiştik. Ancak burada kaz kâfirleri nitelemektedir. Burada kaza benzetilen kâfirlerdir. Kaz sözcüğü benzetme unsuru olduğu için semboldür.

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu

Uçardan kaz tavuk, yorırdan geyik, tavşan bu havluya toldurup Oğuz yiğitlerine bunu dâm itmiş-idi. ¹⁴⁹	Uçanlardan kaz , tavuk yürüyenlerden geyik, tavşan bu avluya doldurup Oğuz yiğitlerine bunu tuzak yapmıştı. ¹⁵⁰
Şıgın geyik, kaz , tavuk kırdılar, yidiler içdiler. ¹⁵¹	Yabani geyik, kaz , tavuk kestiler, yediler içtiler. ¹⁵²

Uşun Koca Oğlu Segrek boyunda kaz ile ilgili geçen bu ifadelerde, kazın Oğuzların zihnindeki konumu belirtilmiştir. Buna göre kaz uçan hayvanlar sınıfındadır. Cümledeki hayvanlar Oğuzların av hayvanlarıdır. Kâfirler de bu hayvanları kullanarak Oğuzlara tuzak kurmuştur. Diğer cümlede Oğuz beyleri bir ziyafet verirler ve bu

---

¹⁴⁵ Ergin, 192.

¹⁴⁶ Ergin, 147.

¹⁴⁷ Ergin, 195.

¹⁴⁸ Ergin, 152.

¹⁴⁹ Ergin, 225.

¹⁵⁰ Ergin, 202.

¹⁵¹ Ergin, 225.

¹⁵² Ergin, 202.

ziyafette tüketilen hayvanlardan biri de kazdır. Bu bağlamda anlaşılıyor ki kaz Oğuzlar arasında yenmesinde bir sakınca bulunmayan bir hayvandır. Her iki cümlede de kaz sözcüğü gerçek anlamdadır.

Kaz sözcüğü “gez-” sözcüğü ile yakından ilgilidir. Aynı zamanda kaz kökünün Türkçede gezmek, dolaşmak, konup göçmek anlamında olduğunu, bundan türeyen kazak sözcüğünün de konar-göçer, yörük karşılığının olduğunu ifade eder.¹⁵³

Kaz ve Kazan sözcüklerinin de mitolojik bir bağlantısı söz konusudur. Türk yaratılış destanında kaz “kaz kuşu” olarak geçmektedir. Dünyada hiçbir şey yokken Erlik ve Ülgen su üzerinde uçarak gezen iki kaz olarak tasavvur edilmiştir. Bu noktada anlaşılıyor ki kaz evrenin yaratılışına dayandırılacak kadar eski bir hayvandır. Türk kozmolojisinde başlangıçtan itibaren yer aldığı göstermektedir.¹⁵⁴

Türk mitolojisinde her dağ için farklı bir koruyucu iye vardır. Özellikle Altay dağı en kutsal dağ olarak kabul edilir. Altay Ezi/Eyezi/Egezi de en önemli dağ ruhlarındadır. Daha küçük olan dağ ruhlarına ise “tepe iyisi” denir. Dağ iyeleri kaz veya ördek suretinde uçar veya akarsularda yüzer. Onların öldürülmesi demek dağın sahipsiz kalması anlamına gelir. İnsan kılığına girdiklerinde genellikle eril olarak algılansa da bazı halk masallarında uzun sarı saçları olan güzel bir kadın olarak tasavvur edilir.¹⁵⁵

Kaz özellikle Türk mitolojisinde yaratılış destanında su üstünde uçar durumda tasavvur edilmesi dikkat çekicidir. Bu durum kazın yaşam alanı olan su kenarlarının ifade edilmesi bakımından olağandır. Ancak en eski dönemlerden bu yana bilinmesi yönüyle tanrısal bir bağı da ortaya koymaktadır. Su pek çok yaratılış mitinde başlangıcın tecessümüdür. Öte yandan Türk mitolojisinde kaz, kurban ritüelleri esnasında, şamanın göğe yükselmek için üzerine bindiği hayvanlardan biridir. Bu uygulama için kaza benzeyen içi saman ile doldurulmuş bir nesne kullanılır. Şaman bu kazın üzerine oturur ve kollarıyla göğe uçuyormuş gibi hareketler yapar. Kazla ilgili manzumeler söyler ve kazın sesini taklit eder.

---

¹⁵³ Eyüboğlu, 192.

¹⁵⁴ Kergiller Türk toplumunun kutsal hayvanı Karadas (Kara Ağaçkakan)dır. Bu Türk boyunun inancına göre soyları Altın Göl'ün yanında yaşamakta olan Büyük Ağaçkakan'dan gelmektedir. Bu boyun damgası kazdır. Detaylı bilgi için bk. Yaşar Kalafat, İ. M. V. Noyan Güven, Altay Türk Halk İnançlarından Anadolu'ya Dair Bazı Tespitler, **Arış Dergisi**, Sayı 6, 2011, 63.

¹⁵⁵ Karakurt, 300.

Kaz Türk folklorunda genellikle erkekliğin, evliliğin ve başarının simgesi olsa da Dede Korkut destanlarında erkekten ziyade kadın için kullanılan bir hayvan ismi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun başlıca sebebi kazın av hayvanı olarak kullanılması ve yurduna saldırıda bulunulduğunda Oğuz kadınlarının av hayvanı olan kaz gibi dağılmaları olabilir. Diğer sebebi de yürüyüşü bakımından güzellik unsuru olarak kullanılmış olabilir.

Ördek ve kuğularla aynı familyadan olan kaz, dünya genelinde bilinen bir türdür. Farklı Türk lehçelerinde de birbirlerinin ismi ile anılmaktadırlar. Hatta bu gruba kuğuyu da dâhil edebiliriz. Biyolojide otuza yakın türünün olduğu bilinen kazın Dede Korkut Kitabı'nda da pek çok türünün bilindiğini anlaşılmaktadır. Bu türler daha çok renkleriyle ifade edilmektedir.

4.1.1.6. Keklik

Keklik (keklik), “1. Sülüngillerden, güvercin büyüklüğünde, eti için avlanan, tüyü boz, ayakları ve gagası kırmızı renkte bir kuş (perdrix), 2. alımlı, güzel kadın” olarak tanımlanmıştır.¹⁵⁶ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “keklik” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan, Özbek ve Uygur Türkçelerinde “kâklik”, Başkurt Türkçesinde “körtlök”, Kazak ve Kırgız Türkçelerinde “kekilik” olarak geçmektedir.¹⁵⁷

Calauson, sözcüğü Eski Türkçe keklik sözcüğüne “keklik (partridge)” anlamını verir ve Orta Çağdan kayıtlara geçmiş başka bir keklik sözcüğünün bulunmadığını ancak onun muadili olarak “çil” sözcüğü bulunduğunu ifade eder.¹⁵⁸

Eren, sözcüğü hayvan adı anlamının yanında “alımlı, güzel kadın” anlamını da keklığın tanımında verir. Sözcüğün Eski çağlardan beri kullanıldığını, Orta Türkçede de “keklik” olarak geçtiğini, yine Orta Türkçede keklik sözcüğünün karşılığı olarak “talvır” adının da kullanıldığını, Eski Kıpçakçada da keklik biçiminin yer aldığını ifade eder. “Kak-ka-bak”, “kak-ka-bak”, “kak-ka-bak” şeklinde öter.¹⁵⁹

---

¹⁵⁶ TDK, 1262.

¹⁵⁷ Türктаş, 1096.

¹⁵⁸ Clouson, 710-711.

¹⁵⁹ Eren, 227.

Eyuboğlu, sözcüğü “kek/kik (yansıma ses)ten kek-lik/keklik (öterken çıkardığı ses kek/kik yansıma sesinden dolayı)” olarak açıklanmıştır.¹⁶⁰

Gülensoy, sözcüğü “sülüngillerden, güvercinden biraz iri, eti yenen, tüyü boz ve çilli, ayakları ve gagası kırmızı renkte bir av kuşu” olarak tanımlar. Sözcüğün Eski Türkçede “kākālik”, Orta Türkçede “keklik” yani “kek/kak” yansıma sesinden geldiğini ifade eder.¹⁶¹

Dede Korkut Kitabı’nda “keklik” sözcüğü bir yerde geçmektedir.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu

Ƙan Turalı baƘdı gördi bu Ƙonduğı yerde Ƙuğı Ƙuşları, turalar, turaçlar, **keklikler** uçarlar.¹⁶²

Kan Turalı baktı gördü bu konduğı yerde kuğı kuşları, turalar, turaçlar, **keklikler** uçarlar.¹⁶³

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı boyunda keklik ile ilgili geçen bu ifadelerde, kekliğin farklı türde diğer kuşlarla birlikte verilmiştir. Bu kuşların ortak özelliği görünüş ve itibariyle güzel kuşlardır. Dolayısıyla bu hayvanların bulunduğu mekân da güzeldir ve Kan Turalı gelmesi gerektiği yere geldiğini bu şekilde anlamış olur.

Kekliğin gagası ve ayakları kırmızı olması dolayısıyla halk kültüründe “kınalı” olarak addedilir. Ancak farklı bir düşünce yapısında bu kırmızılık kınadan ziyade sanki ağzı, burnu, ayakları kan içinde kana bulanmış gibi bir çağrışım yapar. Bu sebeple evde beslenmesi uğursuzluk getireceği düşüncesiyle reddedilir.¹⁶⁴

Türk halk anlatılarında ismi sıkça geçen kanatlılardan biri olan keklik, zamanla feminizmin de sembolü olmuştur. Kadınların çeşitli yönleri ve tavırlarıyla ilgili benzetme unsuru olarak genellikle av hayvanlarına başvurulduğu görülmektedir. Bunlar çoğunlukla kadınları ve kadınsallığı temsil ederler. Bu hayvanların başında keklik gelmektedir. Kekliğin tabiatında bulunan bazı nitelikleri ile kadınlara benzerliği arasında ilgi kurulur. Halk anlatılarında zaman zaman sembol olarak kullanılan keklik Dede Korkut Kitabı’nda av hayvanı olarak karşımıza çıkmıştır. Bu noktada doğanın keklige zorbalık yapması karşısında kekliğin aciz kalması ile güçlü insanların, zayıf

---

¹⁶⁰ Eyuboğlu, 394.

¹⁶¹ Gülensoy, 394.

¹⁶² Ergin, 193.

¹⁶³ Ergin, 149.

¹⁶⁴ Ersoylu, 89.

insanları ezmesi ve zulmetmesi arasında bir benzetme ilişkisi söz konusudur. Keklik Dede Korkut Kitabı'ndaki ifadelerle zayıflığın, güçsüzlüğün temsili olmuştur.

Sözlü ürünlerde en fazla kullanılan av hayvanlarından biri kekliktir. Sevgilinin güzellik unsurlarından ellerinin kınalı olması ve zarif tavırları dolayısıyla sevgiliyi temsil eder. Bu durum sadece sözlü halk ürünlerinde değil âşık şiirlerinde de yaygındır. Ancak divan şiirinde böyle bir durum söz konusu değildir.

Oğuz kadınlarının genel durumu korkusuz ve yiğit olmalarıdır. Ancak muhtelif kadın ifadelerinde zayıflık ve güçsüzlüğün sembolü olarak keklik kullanılmıştır.

Hayvanların çıkardıkları sesler itibariyle isim alması ilk kez karşımıza çıkan bir durum değildir.

4.1.1.7. Kuğu

Kuğu (kuğu), “Perde ayaklılardan, yaban ve evcil türleri bulunan, çok uzun ve kıvrık boyunlu, geniş gagalı, geniş kanatlı bir su kuşu (cygnus olor)” olarak tanımlanmıştır.¹⁶⁵ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “kuğu” olarak kullanılan bu sözcük Azerbaycan Türkçesinde “gu guşu”, Başkurt ve Tatar Türkçelerinde “akkoş”, Kazak Türkçesinde “kuv”, Türkmen Türkçesinde “guv” olarak geçer.¹⁶⁶

Calauson “kuğu (swan)” anlamını verir ve “ku” olarak bazen sadece ak ku “beyaz kuğu” şeklinde kullanıldığını ifade eder.¹⁶⁷

Eyüboğlu sözcüğü, “gov/gow”dan “kuv-kuğ/kuğu” olarak açıklanırken etimonunun Farsça “kuğu” anlamına gelen “kuv-kuğ” şeklinde vermektedir. Farsça “ğov/guv” sözcüğünün okunuşundaki ses değişikliği nedeniyle “guğu-kuğu” biçimine girdiğini, Anadolu ağızlarında, son sesliyi yutarak, “guğğ”, “kuğğ” denildiğini, Farsça “guv”, “ğov” sözcüklerinin yansıma ses olabileceklerini ifade etmektedir.¹⁶⁸

Gülensoy, sözcüğü “çok uzun ve kıvrık boyunlu, geniş gagalı, geniş kanatlı bir su kuşu” olarak tanımlar. Sözcüğün Eski Türkçede “koğu” olarak, Orta Türkçede ise

---

¹⁶⁵ TDK, 1397.

¹⁶⁶ Türктаş, 1096.

¹⁶⁷ Clouson, 609.

¹⁶⁸ Eyüboğlu, 445.

“kuğu/kū” şeklini verir. Ona göre “kuğu” sözcüğünün kökeni yansıma “gu” kökeninden geldiğini ifade etmektedir.¹⁶⁹

Radloff’ta da “kogu” şeklinde geçer.¹⁷⁰

Eren “kuğu” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “kuğu” sözcüğü bir yerde geçmektedir.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu

Ƙan Turalı bağdı görđi bu Ƙonđuđı yirde
Ƙuđu Ƙuřları, tırnalar, tıraçlar, keklıklar
uçarlar.¹⁷¹

Kan Turalı baktı görđü bu konđuđu yerde
kuğu kuşları, tırnalar, sülünler, keklıklar
uçuyorlar.¹⁷²

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı boyunda kuğu ile ilgili geçen bu ifadelerde, kuğu farklı türde diğer kuşlarla birlikte verilmiştir. Bu kuşların ortak özelliği görünüş ve itibariyle güzel kuşlardır. Dolayısıyla bu hayvanların bulunduğu mekân da güzeldir ve Kan Turalı gelmesi gerektiği yere geldiğini bu şekilde anlamış olur.

Türk mitolojisinde ve halk anlatılarında sıkça ismi geçen kuğu kuşunun Dede Korkut Kitabı’nda sadece bir kere geçmesi dikkat çekicidir. Kuğu sözcüğünün etimolojik kökenine yönelik en yaygın görüş “kuu” yansıma sesinden meydana geldiği yönündedir.

Kaşgarlı Mahmud’un Divanü Lûgat-it Türk adlı eserinde “kordoy” sözcüğünün karşısında “kuğu kuşu” ibaresi yer almaktadır. Ayrıca Kâşgarlı Mahmud’un lûgatinde “Todhgurđı” sözcüğü açıklanırken bu sözcüğe örnek olması bakımından bir de dörtlük verilmiştir. Bu dörtlükte yer alan “Sürđi mening kutumnu kaz takı kordayımı” şeklindeki ibarenin tercümesi “kazımı ve kuğu kuşlarımı talihimi beraber sürdü” biçimindedir ve bu çeviride de “kordoy (korday)” sözcüğünün yerine “kuğu kuşu” tabiri kullanılmıştır.

---

¹⁶⁹ Gülensoy, 456.

¹⁷⁰ Bindaş, 14.

¹⁷¹ Ergin, 193.

¹⁷² Ergin, 149.

Türk inanç sistemine göre bereket ve refah sağlayan dişi ruhlar olan Umay'ın yerini daha sonra Ayzıtlar almıştır. Ayzıtlar¹⁷³ karmaşık durumda olan yaşam varlıklarını toplar ve ve bir düzene sokar. Anne karnındaki bebeğe üfleyerek ona can/ruh verirler. Bununla birlikte bir kısmı kadınları ve çocukları başka bir kısmı da hayvanları ve onların yavrularını kötü ruhlardan ve hastalıklardan korurlar. Gebe kadınların koruyucu ruhu olan Ayzıtların sembolü kuğu kuşları olması sebebiyle avlamak ya da etini yemek iyi değildir.¹⁷⁴

Türk halk edebiyatında sıkça kullanılan kuğu kuşu güzellik ve beyazlık(temizlik) sembolü olması dolayısıyla halk ozanlarının sevgililerine ettikleri bir iltifat olarak değerlendirilebilir.¹⁷⁵

Dede Korkut Kitabı'nda karga ve kuzgunun kötü olay habercisi olduğundan bahsetmiştik. Bu doğrultuda kuğu, keklik, turna ve turaç kanatlılarının güzel olay habercisi olduğunu düşünmek yanlış olmaz. Nitekim Türk halk inançlarında da bahsi geçen kanatlılar bahar habercisidirler.

4.1.1.8. Turna

Turna (turna), “Turnagillerden, Avrupa ve Kuzey Afrika’da toplu olarak yaşayan, göçebe, iri bir kuş (grus grus)” olarak tanımlanmıştır.¹⁷⁶ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “turna” olarak kullanılan bu sözcük Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde “durna”, Başkurt Türkçesinde “torna”, Kazak Türkçesinde “tırna” olarak geçer.¹⁷⁷

Calauson, sözcüğü “crane” yani “turna” şeklinde verir ve “genellikle turna, bazen tırna/torna” şeklinde ifade eder.¹⁷⁸

Eren, sözcüğü “sulak yerlerde ve bataklıklarda yaşayan, göçücü, iri bir kuş” olarak tanımlar. Sözcüğünün Eski Türkçeden başlayarak kullanıldığını, Orta Türkçede ve

---

¹⁷³ Aşkın ve güzelliğin sembolüdür. Ongunu kuğu olması sebebiyle kuğular kutsal ve dokunulmaz kabul edilir. Bir başka sembolü de beyaz turnalardır. Ayzıtlar gümüş rengi tüyleri olan bir kısrağ suretine bürünebilir ve gökten de bu görünüşte inmiştir. Detaylı bilgi için bk. Karakurt, 61.

¹⁷⁴ Ersoylu, 35.

¹⁷⁵ Ersoylu, 67.

¹⁷⁶ TDK, 2254.

¹⁷⁷ Türkteş, 1097.

¹⁷⁸ Clouson, 551.

Kıpçakçada turna olarak geçtiğini belirtir. Turna sözcüğünün etimonunun kuşun çıkardığı seslere dayandığı ifade etmiştir hatta yabancı dillerdeki benzer isimlerin de bu sebeple birbirine benzediğini ifade etmiştir.¹⁷⁹

Gülensoy sözcüğü “göçebe iri bir kuş” olarak tanımlar. Sözcüğün Eski Türkçede turuñaya, Orta Türkçede turna olarak kullanıldığını ifade eder ve sözcüğü yansıma kökten geldiğini belirtir.¹⁸⁰

Radloff’ta sözcüğün anlamı “yüzmek, kürelemek, tırmalamak, kaşımak” anlamları karşılık olarak gösterilmektedir. Bunu gökyüzünde kürelemek olarak yorumlayabiliriz.

Eyuboğlu “turna” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “turna” sözcüğü bir yerde geçmektedir.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu

Ƙan Turalı baƘdı gördi bu Ƙonduğı yerde Ƙuğı Ƙuşları, **turnalar**, turaçlar, keklikler uçarlar.¹⁸¹

Kan Turalı baktı gördü bu konduğı yerde kuğı kuşları, **turnalar**, turaçlar, keklikler uçarlar.¹⁸²

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı boyunda turna ile ilgili geçen bu ifadelerde, Kan Turalı’nın Selcen Hatun ile birlikte yurduna dönüş yolu üzerinde konaklamak için çeşitli hayvanların bulunduğu bir yeri seçmişlerdir. Bu yerin tasviri yapılırken güzelliği ve zarafeti ile bilinen kuşların nitelenmiş olması tesadüfî değildir. Zira söz konusu kuşlar göçmen kuşlardır ve baharın habercisidir. Bu kuşların diğer bir ortak özelliği Türk halk edebiyatında sevgiliye benzetilmeleridir. Onlar Kan Turalı ve Selcen Hatun’un içinde buldukları mekânın güzelliğini tasvir etmek için kullanılmış hayvanlardır.

Türk sözlü anlatılarında şekil değiştirme yada farklı bir varlığa dönüşme metamorfoz olarak isimlendirilir. Genelde silkinerek güçsüz bir varlığın bir anda güçlü ve yenilmez bir kahramana dönüşür. Herhangi bir hayvana dönüşme öykülerinin çok önemli bir kısmı Şamanist geleneğin diğer önemli kısmı da bazı Türk boylarının bir dönem tabi

---

¹⁷⁹ Eren, 418.

¹⁸⁰ Gülensoy, 769.

¹⁸¹ Ergin, 192.

¹⁸² Ergin, 149.

oldukları Budizm inanisından ileri gelmektedir. Şekil değiştirme hadisesi tasavvuf anlatılarında sıklıkla tesadüf edilmektedir. Söz konusu menkıbelerde evliyalar ve erenler başka hayvanların kılığına girelerdi. Bunlardan Ahmet Yesevi zaman zaman turna kuşu kılığına girerdi.¹⁸³

İslamiyet döneminde, Batı Türklerinin sınır kartalları olan akıncılar bazı eşyalarında (miğfer, külah, kalpak gibi) altın suyuna batırılmış turna kuşu tüyleri kullanırlardı. Öte yandan börk, üskuf, kuka gibi isimlerle bilinen yeniieri serpuşlarında turna kuşu teli diye bilinen kuş tüyler tüylük denilen bir yere takılarak kullanılırdı. Yalnızca “yünlüklü keçe” olarak bilinen bu serpuşlardaki tüyler bir çeşit mevki, rütbe anlamı taşıyordu.¹⁸⁴

Musiki ve dini unsurların beraber kullanılması Türk toplumunda oldukça yaygındır. Bunlardan biri de cem törenlerinde turna kuşunun havadaki hareketleri gözetilerek icra edilmektedir. Bu ritüele turna semahı ismi verilmektedir.¹⁸⁵

Dede Korkut Kitabı’nda turna sözcüğünün geçtiğı tek yer olan Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı boyunda hikâyenin kahramanı Kan Turalı Selcen Hatun ile birlikte dönüş yolunda sözlü halk ürünlerinde güzellik, zerafet ve aynı zamanda da baharın müjdecisi olan hayvanlardan biri olarak turnaya tesadüf etmektedir. Turna etimonu itibariyle yüksekte uçan bir kuştur. Dolayısıyla tanrıya yakındır ve bulunduğu mekân güvenlidir.

4.1.1.9. Turaç

Turaç (turaç), “Sülüngillerden, uzunluğu 34 santimetre olan, soyu azalmış bir tür kuş (tetrao francolinus)” olarak tanımlanmıştır.¹⁸⁶ Tarama sözlüğünde “1. dürrac 2. sülüne benzer bir kuş” olarak verilmiştir.¹⁸⁷

Türkiye Türkçesinde “turaç” olarak kullanılan bu sözcüğün diğer lehçelerde nasıl kullanıldığına dair bir bilgi edinilememiştir.

---

¹⁸³ Karakurt, 161.

¹⁸⁴ Ersoylu, 118.

¹⁸⁵ Mehmet Dönmez, Alevilerin İbadet Biçimi Olan Semahların Taşıdıkları İçsel Anamlara Genel Bir Bakış, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 17, 2019, 230.

¹⁸⁶ TDK, 2253

¹⁸⁷ TDK, *Tarama Sözlüğü*, 213.

Gülensoy, sözcüğü “sülüngillerden, uzunluğu 34 cm olan soyu azalmış bir kuş türü” olarak tanımlar. Ardından sözcüğün kökenini “tür” yansıma sesi veya yükselmek, çıkmak anlamına gelen “tur” kökünden geldiği yönündedir.¹⁸⁸

Eren, sözcüğü duraç olarak vermiş, “sülüne benzer güzel bir av kuşu, çil kuşu” olarak tanımlamıştır. Yerel ağızlarda daha çok turaç olarak kullanıldığını ifade ederek Arapça “durrâc” sözcüğünün de aynı anlama geldiğini eklemiştir.¹⁸⁹

Eyuboğlu, sözcüğü “(dürrac) sülün, keklik türünden bir kuş)tan turaç” halk ağzında turaç, düraç dendiği de olur” olarak açıklamıştır.¹⁹⁰

Dede Korkut Kitabı’nda “turaç” sözcüğü bir yerde geçmektedir.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu

Ḳan Turalı baḳdı gördi bu ḳonduḡı yerde
ḳuḡı ḳuşları, ḡurnalar, **ḡuraç**lar, keklikler
uçarlar.¹⁹¹

Kan Turalı baktı gördü bu konduḡu
yerde ḳuḡu ḳuşları, turnalar, **turaç**lar,
keklikler uçarlar.¹⁹²

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı boyunda turaç ile ilgili geçen bu ifadelerde, Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Selcen Hatun’u alıp yurduna dönerken dönüş yolunda bir yerde konaklarlar. Konakladıkları bu yerdeki güzel sesli kanatlılardan biri de turaç kuşlarıdır.

Turaç sözcüğü ile ilgili yaygın kanaat yansıma sesinden türediği yönündedir. Öte yandan göçmen bir hayvan olması yönüyle de “tur”¹⁹³ yani “dolaşma” anlamından türediğine yönelik görüşler de mevcuttur.

Sözlü halk ürünleri arasında sesinin güzelliği ile bilinen kanatlılardan biri olan turaç, eski dönemlerden beri atikliği, geçiciliği ve faniliği vurgulamak için sıkça kullanılan bir semboldür.

Dede Korkut Kitabı’nda Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı boyunda baharın müjdecisi güzel sesli kuşlardan biri olan turaç sesinin güzelliği ile ünlüdür. Bu anlamda kuzgun ve karga ile zıt niteliklere sahip olduğu düşünülebilir. Kuşkusuz bu düşüncede

---

¹⁸⁸ Gülensoy, 768.

¹⁸⁹ Eren, 418.

¹⁹⁰ Eyuboğlu, 671.

¹⁹¹ Ergin, 192.

¹⁹² Ergin, 149.

¹⁹³ TDK, 2252.

buldukları mekânın zıtlığının da etkisi vardır. Pek çok etimolog için ortak görüş turaç sözcüğünün etimonunun yansıma ses olduğu yönündedir.

4.1.1.10. Ördek

Ördek (ördüğ), “Perde ayaklılardan, evcil ve yabani türleri bulunan su kuşu, badi, badik (anas)” olarak tanımlanmıştır.¹⁹⁴ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “ördek” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan ve Kırgız Türkçelerinde “ördäk”, Kazak Türkçesinde “üyrek”, Uygur Türkçesinde “ödäk” olarak geçer.¹⁹⁵ Bu lehçelere ait sözcüklerden elde edilen bilgilere göre ise, Azerbaycan Türkçesinde “ördek”¹⁹⁶ olarak geçmektedir.

Calauson, sözcük için genel terim olarak “duck” sözcüğünü kullanır.¹⁹⁷

Eren, sözcüğün Orta Türkçede günümüzdeki şekli ile aynı olarak yer aldığını belirtmiştir. Kâşgarlı Mahmud ördek sözcüğüne karşılık olarak “kaz” anlamını verdiğini ifade ederek Harezmi Türkçesi alanında yazılmış eserlerde ördek sözcüğünün yanı sıra ewrek, evrek, övrek biçimlerinin de yer aldığını ve Eski Kıpçakçada ewrek biçiminin kullanıldığını belirtmiştir. Eski ve yeni verilere göre ördek/ördek göçüşmesi sonunda oluştuğunu ifade etmektedir.¹⁹⁸

Eyuboğlu, sözcüğü “bilinen kümes hayvanı” olarak açıklar. Ona göre sözcüğün etimonunu “gizlen-, saklan-“ anlamına gelen “ör-“ sözcüğüne bağlıdır.¹⁹⁹

Gülensoy, sözcüğü “perde ayaklılardan, evcil ve yabani türleri bulunan su kuşu” olarak açıklar. Sözcüğün eski şeklinin “ödirek”, Orta Türkçede ise “ördäk” şeklinde kullanıldığını ifade eder.²⁰⁰

Tietze, sözcüğü “avlanan malum su kuşu” olarak verir. Tietze’nin ifadesinden de anlaşılıyor ki ördek avlanan ve etinden yararlanan bir kuştur.²⁰¹

---

¹⁹⁴ TDK, 1735.

¹⁹⁵ Türkteş, 1096-1097.

¹⁹⁶ Akdoğan, 621.

¹⁹⁷ Clouson, 205.

¹⁹⁸ Eren, 316.

¹⁹⁹ Eyuboğlu, 532.

²⁰⁰ Gülensoy, 542.

²⁰¹ Tietze, 231.

Dede Korkut Kitabı'nda "ördek" sözcüğünü karşılayan "ördüg" bir yerde, "ördek" sözcüğü ise bir yerde geçmektedir.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu

Arı gölün **ördüğün** şakıyup alan²⁰²

Arı gölün **ördeğini** şakıyıp alan²⁰³

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı boyunda ördek ile ilgili geçen bu ifadelerde ördek bir su kuşudur ve genellikle yırtıcı hayvanlar için av konumundadır. Nitekim bu cümlede de bu yönüyle ifade edilmiştir. Sözcük bu cümlede "ördüg" şeklinde kullanılmıştır.

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy

Ala **ördek** kara çazuñ uçurmaya²⁰⁴

Alaca **ördek** kara kazım uçurmaya²⁰⁵

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı boyda ördek ile ilgili geçen bu ifadelerde, sözcük bu cümlede karşımıza "ördek" şekli kullanılmıştır. Ördek sözcüğü rengi bakımından ala sıfatı ile nitelenmiştir. Oğuz beylerinin birbirlerine şevk vermek için av ve avcı kuşları örnek göstermeleri daha önceki bölümlerde de incelenmiştir. Yine benzer bir durum söz konusudur. Kazan Bey kendisini ak sunkur kuşuna benzetirken, oğlu Uruz'u ve kardeşi Kara Göne'yi de kökü olarak ifade etmiştir. Sunkur kuşu yırtıcı bir kuştur ve su kenarlarındaki ördek ve kaz gibi zayıf hayvanları avlayarak beslenir. Bu noktada Kazan Bey Sunkur kuşu kâfirler ise ördek ve kazdır. Ördek sözcüğü burada benzetme unsuru olarak yer almaktadır.

Macar kökenli bir Türk destanına göre her yerin ormanlarla kaplı olduğu bir dönemde cinler, periler ve insanlar yeryüzünde beraber yaşamaktaydı. Aran Ata (Arany Atya) kendi ülkesini yaratmak maksadıyla bir yaban ördeğinin yardımını ister ve ondan suya dalarak ağzında toprak getirmesini ister. Bu anlamda Yaratılış Efsanesi'ne benzemektedir. Efsane detaylarıyla şu şekilde bilinmektedir. Başka bir rivayete göre Aran Ata geçmiş dönemlerde yeryüzü sularla kaplı iken bir sal yaparak insanları ve hayvanları kurtarmıştır. Bu noktada da Nuh Tufanı ile benzerlik göstermektedir. Kendi ülkesini kurmak için "Buvar" ismindeki bir ördekten yardım istemiştir. Ördek suya dalarak çamur çıkarmasına karşın bir kısmını da kendisi için ağzında gizlemiştir. Aran

---

²⁰² Ergin, 192.

²⁰³ Ergin, 147.

²⁰⁴ Ergin, 192.

²⁰⁵ Ergin, 222.

ata bu durumu fark ettiğinde Buvar'a çok kızmış ve onu bacaklarından ikiye ayırmıştır. Bu sebeptendir ki ördekler o gün bugün paydak paydak yürümektedir.

Türk mitolojisinde sulara yaşayan güzel bir varlık olan Soona adındaki denizkızı deniz kıyılarında kayalıklarda oturup şarkı söyler. Bu noktada Soona ve Suna sözcüğü etimolojik olarak aynı kökene sahip olabilirler. Deniz ruhları ördeğe dönüşebilirleceği inancı yaygındır. Suna sözcüğünün açılımının “Su Ana” olabileceğine dair görüşler söz konudur.

Çeşitli Türk boylarının türeyişine dair destanlar ve bu destanlardaki totemizm döneminin bazı izlerini tespit eden Abdükadir İnan bu unsurları şu şekilde belirtmiştir.

4.1.1.11. Turgay

Turgay (turgay), “Toygar” olarak tanımlanmıştır.²⁰⁶ “Toygar” sözcüğü ise “tarla kuşu” olarak tanımlanmıştır.²⁰⁷ Tarama sözlüğünde “turgay” sözcüğü “çayırkuşu, toygar” olarak açıklanmıştır.²⁰⁸

Türkiye Türkçesinde “turgay” olarak kullanılan bu sözcük, “tarla kuşu”, “çayır kuşu” veya “kervan kuşu” olarak da bilinir.²⁰⁹

Gülensoy, turgay sözcüğünün karşılığı olarak “toygar” ve “tarla kuşu” ifadelerini vermiştir. Ona göre bu sözcüğün etimolojik kökeninin “torug” sözcüğü olduğunu ifade etmiştir.²¹⁰

Eren ve Eyuboğlu “turgay” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı'nda “turgay” sözcüğü üç yerde geçmektedir.

Mukaddime Bölümü

Getdükde yerüñ otlakların geyik bilir.

Geñez yerler çemenlerin kılan bilir.

Gittikte yerin otlaklarım geyik bilir.

Yeşermiş yerlerin çimenlerini yaban eşeği bilir.

²⁰⁶ TDK, 2253.

²⁰⁷ TDK, 2242.

²⁰⁸ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 213.

²⁰⁹ Türктаş, 1097.

²¹⁰ Gülensoy, 769.

Ayrı ayrı yollar izin deve bilir.	Ayrı ayrı yolların izini deve bilir.
Yedi dere koğuların dilkü bilir.	Yedi dere kokularını tilki bilir.
Dünle kervân göçdügin turgay bilir. ²¹¹	Geceleyin kervan göçtüğünü çayır kuşu bilir. ²¹²

Mukaddime bölümünde turgay ile ilgili geçen bu ifadelerde, Dede Korkut Kitabı'nda geçtiği şekliyle Kazak halk inanışına göre turgay kuşu insanların dostudur. Kimse sıkıntılı bir duruma düşerse boz turgay ona yardım eder.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu

Salkum salkum tañ yilleri esdüğünde	Serin serin tan yelleri estiğünde
Sakallu bozac turgay sayradukta ²¹³	Sakallı boza çalan çayır kuşu öttüğünde ²¹⁴

Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyunda turgay ile ilgili geçen bu ifadelerde, tan yelleri estiğünde boza çalan turgay kuşunun ötmesi epiteti aynı kalıp ile Dede Korkut Kitabı'nda iki kere geçmektedir. Turgay kuşunun diğer anlamı da tarla kuşudur. Bu anlamda bu kuş güneşin doğuşunun da habercisi konumundadır.

Türk etimolojisinde kuşların nitelikleri, sesleri ve mekânları doğrultusunda isim almaları olağandır. Öte yandan niteleyicisi olarak boz sözcüğünün kullanılması da dikkate değerdir. Tan yelinde öten bir kuş olması tanrının sesinin turgay kuşu vasıtasıyla evrene duyurması olarak yorumlanabilir.

Turgay sözcüğünün etimonunun “toruğ/doru” sözcüğü olduğu düşüncesi de başka bir görüştür. Bu düşünceden yola çıkarak turgay sözcüğünün renginden kaynaklı olabilme olasılığı da söz konusudur.

Türk sözlü anlatılarında boz turgay âşıkların yoldaşı ve onların haberleşme aracıdır. Özellikle Kazak halk inancı kapsamında karşılıklı aşk ilişkisi bulunan gençler müşkül duruma düşmeleri durumunda boz turgay kuşu sayesinde iletişim kurmuşlardır.

²¹¹ Ergin, 75.

²¹² Ergin, 3.

²¹³ Ergin, 192.

²¹⁴ Ergin, 9.

4.1.1.12. Tavuk

Tavuk (tavuk), “Sülüngillerden, eti ve yumurtası için üretilen kümes hayvanı (gallus)” olarak tanımlanmıştır.²¹⁵ Tarama sözlüğünde “tavuk” sözcüğüne karşılık “horoz” anlamı verilmiştir.²¹⁶

Türkiye Türkçesinde “tavuk” olarak kullanılan bu sözcük Azerbaycan Türkçesinde “toyug”, Başkurt, Kazak ve Tatar Türkçesinde “tavık” Kırgız Türkçesinde “tök” ve Uygur Türkçesinde “tohu” olarak geçer.²¹⁷

Calauson, Eski Türkçe “takığu” sözcüğünü “evcil bir kümes hayvanı” olarak tanımlamıştır. Öte yandan bu sözcüğün çok eski olduğunu ve on iki hayvanlı Türk takviminde de yer aldığını vurgulamıştır.²¹⁸

Eren, sözcüğü “eti ve yumurtası için üretilen bir kümes hayvan” olarak açıklamıştır.²¹⁹

Eyuboğlu, sözcüğün Sanskritçede “dakuka” şeklinde kullanıldığını oradan Moğolcaya “tauguk” şekliyle kullanıldığını ifade etmiştir. Daha sonra da Türkçeye Moğolcaya geçtiği fikrini öne sürmüştür.²²⁰

Gülensoy, sözcüğü “sülüngillerden, eti ve yumurtası için üretilen kümes hayvanı” olarak tanımlamıştır. Sözcüğün en eski biçiminin tağu, takığu, Orta Türkçede ise tağuk, tağuk, tağağu olduğunu belirtmiştir.²²¹

Dede Korkut Kitabı’nda “tavuk” sözcüğü üç yerde geçmektedir.

Mukaddime Bölümü

Öyleden sonra ivine geldi, gördi-kim oğrı köpek yike țana ivini bir birine katmış, tavuk kümesine şığır țamına dönmiş. ²²²	Öğleden sonra evine geldi, gördü ki hırsız köpek, büyük dana evini birbirine katmış, tavuk kümesine şığır damına dönmüş. ²²³
--	--

²¹⁵ TDK, 2157.

²¹⁶ TDK, Yeni Tarama Sözlüğü, 205.

²¹⁷ Türктаş, 1097.

²¹⁸ Clouson, 468.

²¹⁹ Eren, 398.

²²⁰ Eyüboğlu, 649.

²²¹ Gülensoy, 717.

²²² Ergin, 76.

²²³ Ergin, 6.

Mukaddime bölümünde tavuk ile ilgili geçen bu ifadelerde, kadınlardan bahsedilirken evine gereken önemi göstermeyen bir kadından hareketle örnek verilmiştir. Gün içinde evini sahipsiz bırakan bir kadın döndüğünde hayvanların evini talan ettiğini görmüştür. Bu bölümde dağılan ev tavuk damına benzetilmiştir. Sözcük benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu	
Uçardan kaz tavuk , yorırdan geyik tavşan bu havluya taldurup Oğuz yiğitlerine bunu dâm itmiş-idi. ²²⁴	Uçanlardan kaz, tavuk , yürüyenlerden geyik, tavşan bu avluya doldurup Oğuz yiğitlerine bunu tuzak yapmıştı. ²²⁵
Şığın geyik, kaz, tavuk kırdılar, yidiler içtiler. ²²⁶	Yabani geyik, kaz, tavuk kestiler, yediler içtiler. ²²⁷

Uşun Koca Oğlu Seğrek boyunda tavuk ile ilgili geçen bu ifadelerde, Oğuzların bilincinde tavuğun konumu ifade edilmektedir. Tavuk kanatları kısa olması sebebiyle bir süre havada kalabiliyor olmasına karşın tam olarak uçabilen bir hayvan değildir. Ancak bu cümlede tavuğun uçarlar kategorisinde yer alması dikkat çekicidir. Cümlede kâfirler tavuk ve adı geçen diğer hayvanlar ile Oğuz beylerine pusu kurmak için kullanmışlardır.

Üçüncü olarak tavuk yeme içme unsurlarından biri olarak ifade edilmiştir.

Tavuk sözcüğünün eski ve orta Türkçedeki şekli göz önünde bulundurulduğu takdirde sözcüğün kökeninin tak/dak yansıma sesinden türediği düşünülebilir.

Toprak ana göğün üçüncü katında yaşamaktadır. O tabiatın ruhudur. Evi sekiz köşelidir. Sonsuz bir hayat enerjisine sahiptir. İnsanlara lütufta bulunmak istediği zaman tahıllarına bereket verir. İnsani bütün kavramlar doğum, ölüm, cisellik hep onunla ilgilidir. Eski Türk inanç sisteminde Toprak Ana'ya beyaz tavuk kurban edilmesi söz konusudur. Özellikle bu tavuğun kesilmiş kafası toprağa gömülür.²²⁸

Türk halk anlatıları arasında önemli bir yeri bir diğer eser olan Oğuz Kağan Destanında Oğuz Kağan Gök Tanrı ile iletişim kurmaktadır. Oğuz Kağan ülkesini oğulları arasında

²²⁴ Ergin, 225.

²²⁵ Ergin, 202.

²²⁶ Ergin, 225.

²²⁷ Ergin, 202.

²²⁸ Karakurt, 279.

paylaştırmak amacıyla kurultayı topladı. Kurultayda kahraman sağ tarafına kırk kulaç direk diktirerek üzerine bir tavuk koydurdu. Direklerin üzerine konulan altın ve gümüş tavuklar, kanatlı hayvanlardandır bu sebeple iki dünya arasında iletişim aracı olarak kabul edilir.²²⁹

Oğuz Kağan, Gök Tanrı'ya haber göndermektedir. Direklerin üzerine konulan altın ve gümüş tavuklar, kuş cinsinden oldukları için, iki dünya arasında araç olarak kabul edilir.

Anadolu'daki Türkmen oymaklarındaki kadınlar tavuk tüylerini boyayarak düğünlerde veya özel günlerde başlıklarına “tozak” denilen süslerden takarlardı. Anadolu kadınlarının gelin adayı için uzun süren hazırlıklar esnasında tozak ile birlikte yanına süs amaçlı takılan altın veya inciler düğün sahibinin varlığını da ortaya koymaktadır.²³⁰

Dede Korkut Kitabı'nın mukaddime bölümünde tavuk sözcüğü kümes hayvanı olması yönüyle ön plana çıkmıştır. İkinci bölümde kanatlı hayvanlardan üçüncü bölümde ise yiyecek unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.1.1.14. Şahin

Şahin (şâhîn), “Kartalgillerden, Avrupa ve Asya'nın dağ, orman ve çalılıklarında yaşayan, 50-55 santimetre uzunluğunda yırtıcı bir kuş (buteo buteo)” olarak tanımlanmıştır.²³¹ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde şahin olarak kullanılan bu sözcük, Başkurt Türkçesinde “av koşo, ılasın”, Kazak Türkçesinde “sunkar” Kırgız Türkçesinde “şumkar”, Tatar Türkçesinde “laçin”, Türkmen Türkçesinde “algır” olarak geçmektedir.²³² Bu lehçelere ait sözcüklerden elde edilen bilgilere göre ise Başkurt “buž”²³³, Kırgız Türkçesinde “karga”²³⁴ olarak geçmektedir.

Eren, sözcüğü “doğan” olarak ifade etmiştir.²³⁵

---

²²⁹ Bahadır, 125.

²³⁰ Ersoylu, 120.

²³¹ TDK, 2066.

²³² Türkteş, 1097.

²³³ Özşahin, 114.

²³⁴ Yuhadin, 740.

²³⁵ Eren, 383.

Eyuboğlu, sözcüğü Farsça şâhin (doğan) şeklinde ifade eder. Ayrıca terazi kolu, terazi dilciği anlamında Türkçede şahın biçiminde de söylendiğini ifade eder.²³⁶

Kaçalin, sözcüğü Farsça şah+bâz yani “kral kuş, kuşların kralı” olarak ifade etmiştir.²³⁷

Gülensoy “şahin” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “şahin” sözcüğü on iki yerde geçmektedir.

Salur Kazan’ın Evi Yağmalandığı Boy

Bilür-misin karındaşum Kara Göne düşümde ne görindi, kara kaygulu vâkı‘a gördüm yumruğumda talbınan şâhîn benüm kuşımı ölür gördüm. ²³⁸	Biliyor musun kardeşim Kara Göne, rüyamda ne göründü, kara kaygılı rüya gördüm, yumruğumda çırpman benim şahin kuşumu ölüyor gördüm. ²³⁹
Yumruğumda talbınanda şâhîn kuşuma yazıh. ²⁴⁰	Yumruğumda çırpınırken şahin kuşuma yazık. ²⁴¹

Salur Kazan’ın Evi Yağmalandığı boyda şahin ile ilgili geçen bu ifadelerde, şahin sözcüğünün geçtiği birinci cümle incelendiğinde Kazan rüyasında ölen bir şahin kuşunu görür. Şahinin ölmesi Kazan için birçok felaketin habercisidir. Nitekim hikâyenin devamında da Kazan’ın evi yağmalanmış yurdu türlü felaketlere maruz bırakılmıştır.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey’in Tutsak Olduğu Boy

Şanasın-kim tar yolda tolu düşdi, ya kara kazuñ içine şâhîn girdi. ²⁴²	Sanki dar yolda dolu düştü veya kara kazın içine şahin girdi. ²⁴³
--	---

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey’in Tutsak Olduğu boyda şahin ile ilgili geçen bu ifadelerde, şahin avcı kuş olma yönüyle ön plana çıkmıştır. O zayıf hayvanları avlayarak gücünü kanıtlamıştır. Bu anlamda Kazan Bey’in oğlu Uruz’a benzetilmiştir. Nasıl ki şahin bir

---

²³⁶ Eyüboğlu, 620.

²³⁷ Mustafa S. Kaçalın, **Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011, 17.

²³⁸ Ergin, 192.

²³⁹ Ergin, 33.

²⁴⁰ Ergin, 109.

²⁴¹ Ergin, 44.

²⁴² Ergin, 161.

²⁴³ Ergin, 104.

anda hamle yaparak kara kazı avlıyorsa Uruz da kafirleri dağıtmıştır.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu

Karşuña ala kaz geldi **şâhin**ün atmaz-
mısın²⁴⁴

Karşına alaca kaz geldi **şahini**ni atmaz
mısın²⁴⁵

Bir bölük kaza **şahin** girmiş kibi kâfire at
şaldı, bir uçından kırıp kâfiri ol bir uçına
çıkdı.²⁴⁶

Bir bölük kaza **şahin** girmiş gibi kâfire at
sürdü. Bir ucunda kırıp kâfiri öbür ucuna
çıktı.²⁴⁷

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı boyunda şahin ile ilgili geçen bu ifadelerde, şahin sözcüğü her iki bölümde de avcı kuş olma yönüyle vurgulanmıştır. Oğuz beylerinin en önemli niteliklerinden biri usta avcı olmalarıdır. Bu noktada en büyük yardımcıları da kendileri gibi bu yönü güçlü olan şahindir. Diğer bölümde daha Uruz'un için benzetme unsuru olarak kullanılan şahin bu kez Selcen Hatun için kullanılmıştır. Böylece kitabın bu bölümüyle ilk kez bir güç sembolü olarak kullanılan şahin bir kadın için kullanılmıştır.

Begil Oğlu Emren'in Boyu

Şıçrayup **şahin** kibi kâfirün boğazın ele
aldı.²⁴⁸

Sıçrayıp **şahin** gibi kâfirin boğazını eline
aldı.²⁴⁹

Begil Oğlu Emren'in boyunda şahin ile ilgili geçen bu ifadelerde, şahin hikâyesinin bu bölümünde bu kez de Emren için kullanılmıştır. Boyna doğru yapılan bir saldırı şahinin avlanma taktiğidir. Begil oğlu Emren de aynı şahinin kurbanına yaptığı hamle gibi kâfire doğru bir saldırıda bulunmuştur. Bu noktada şahin Uruz ve Selcen Hatun'dan sonra Begil oğlu Emren için de benzetme unsuru olmuştur.

Şahin sözcüğü “şahan”, “şahane” gibi sözcüklerle de anlam bağı içersindedir. Bu noktada bu hayvan kahramanın heybeti ve ihtişamını ifade etmek için kullanılır. O sadece bir avcı kuş değil oğuz beylerinin kâfirler karşısındaki tecessümüdür.

---

²⁴⁴ Ergin, 190.

²⁴⁵ Ergin, 147.

²⁴⁶ Ergin, 195.

²⁴⁷ Ergin, 152.

²⁴⁸ Ergin, 224.

²⁴⁹ Ergin, 199.

Türk halk anlatlarında şahin sıkça karşılaştığımız bir unsurdur. Onlar tabiat unsurları olmalarının yanı sıra ana kahramanların av gezilerinde en büyük yardımcıları, gerek bireylerin gerekse milletlerin yaşamlarının bir parçası olan inanç sisteminin bütünleyicisidir. Bu sebeple bazı Türk boyları şahini totem hayvanı olarak kabul etmiştir. Hatta bazı boylar şahinden türeyiş mitlerini şahin kuşuna dayandırır ve toplum tarafından sevilen yüceleştirilen kahramanlar bu hayvanın adı ile anılmaya başlanmıştır.²⁵⁰

Türk sözlü anlatılarında nazım ve nesir türlerin en eskisinden en yenisine hemen hemen hepsinde kanatlı hayvanlara tesadüf etmek mümkündür. Asıl dikkat çekici nokta bu kanatlı hayvanlar destan döneminden itibaren birer tabiat unsuru olmaktan ziyade millet ve fertlerin bir parçası ve tamamlayıcısı olmuştur. Şahin bu noktada bir totem hayvanı olarak kut kazanmıştır. Bunda hiç şüphe yok ki Türk boylarının avcılık dönemlerindeki gerek beslenme gerek spor aracı olan avcılık için şahin kuşunun büyük pay sahibi olmasının etkisi büyüktür.

Oğuz Kağan'ın göğün kızından olma ikinci eşinden olan oğluyeryüzünün hayat kaynağı olan güneşe olan bağlılığın mitolojik yansımasıdır. Gün Han'ın ongunu şahin kuşudur. Şahin diğer kuşların avlamak için kullanılır.

Şahin kaz siğir zayıf kuşları avlamak için kullanılan önemli bir av kuşudur. Dede Korkut Kitabı'nda da benzer şekilde karşımıza çıkar.

4.1.1.15. Doğan

Doğan (toğan), “Kartalgillerden, sırtı kül rengi ve enine çizgili, küçük kuş, fare vb. ile beslenen ve alıştıırılarak kuş avında kullanılan yırtıcı bir kuş (falco peregrinus)” olarak tanımlanmıştır.²⁵¹ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “doğan” olarak kullanılan bu sözcük Azerbaycan Türkçesinde “gızılguş, tär lan” Başkurt Türkçesinde “toyğon, ılasın”, Kırgız Türkçesinde “şumkar”,

---

²⁵⁰Karcıga Kırgız-Kazakların "Kızıpek" masallarında ismi geçen doğruyu seven yiğit bir Türk'tür. Mısır kölemenlerindedir. Divan'da "laçin" sözünün şahin anlamına geldiği yazılıdır. Detaylı bilgi için bk. Ersoylu, 59.

²⁵¹ TDK, 610.

Özbek Türkçesinde “laçın” Türkmen Türkçesinde “elguş”, Kazak Türkçesinde “tuygın” olarak geçmektedir.²⁵²

Calauson, Eski Türkçe “toğan” sözcüğüne “bir tür şahin” anlamını vermiştir.²⁵³

Eyuboğlu, sözcüğü “doğmaktan doğan” olarak açıklamıştır.²⁵⁴

Gülensoy, sözcüğü “doğan kuşu” olarak ifade eder. Ona göre sözcüğün Eski Türkçede “toğan” veya doğan kuşu “tog-” kökünden türemiştir.²⁵⁵

Tietze sözcüğü “kuş avında kullanılan küçük bir yırtıcı kuş” olarak tanımlamıştır.²⁵⁶

Eren “doğan” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “doğan” sözcüğü üç yerde geçmektedir.

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu

Yiğitlerüm ‘Azrâ’ilüñ gözini eyle
qorhıtdum ki giñ kapuyı qodı tar bacadan
qaçdı, çünki menüm elümden gögerçin
kibi kuş oldı uçdı, mere men anı qor-
mıyam **toğana** aldurmayınça didi.²⁵⁷

Yiğitlerim Azrail’in gözünü öyle
korkuttum ki geniş kapıyı bıraktı dar
bacadan qaçtı, mademki benim elimden
güvercin gibi kuş oldu uçtu, ben onu
bırakır mıyım **doğana** aldırmayınca
dedi.²⁵⁸

Ṭurdı atına bindi, **toğanın** eline aldı,
ardına düşdi.²⁵⁹

Kalktı atına bindi, **doğanımı** eline aldı,
ardına düştü.²⁶⁰

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul boyunda doğan ile ilgili geçen bu ifadelerde, doğan iki bölümde de av kuşu rolündedir. Azrail insanoğlundan daha güçlü olmasına karşın anlatıda Azrail Deli Dumrul’un yardımcısı konumunda bulunan doğandan güvercin suretinde kaçmıştır. Doğan şahin gibi Oğuz beylerinin avdaki en büyük yardımcılarından. Bu anlamda Deli Dumrul anlatıda ilahi bir varlık olan Azrail’den bile daha güçlü ve üstün bir varlık olarak tasvir edilmiştir.

---

²⁵² Türктаş, 1097.

²⁵³ Clouson, 447.

²⁵⁴ Eyüboğlu, 380.

²⁵⁵ Gülensoy, 217.

²⁵⁶ Tietze, 635.

²⁵⁷ Ergin, 192.

²⁵⁸ Ergin, 124.

²⁵⁹ Ergin, 192.

²⁶⁰ Ergin, 124.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı boyunda doğan ile ilgili geçen bu ifadelerde, doğan aynı şahin gibi g ve cesaret sembolüdür. Bu bölümde Kan Turalı doğana benzetilmiştir. Durum Kan Turalı'nın ağzından kâfirler için tehdit olarak ifade edilmektedir.

Sözcüğün etimonunun “doç-” fiiline uzanması ilahi bir başlangıcın ifadesidir. Nitekim Dede Korkut Kitabı'nda da doğan kuşu Azrail'i bile avlayabilecek güçte ve kudrette tasavvur edilmiştir.

Oğuz boyları, Altay ve Yakut kabileleri sembollerinin genellikle kanatlı hayvanlar olması dikkat çekmektedir. Bu kapsamda bu kanatlı hayvanlar arma olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu tür armaların Türk dünyasındaki varlığı sadece bununla kalmaz. Batı Hunlarının güçlü hükümdarlarından Atilla'nın hükümdarlık sembolü bir doğan(tuğrul) olarak bilinmektedir. Hatta onun kalkanının üzerinde dahi bu kanatlının sembolü bulunmaktadır. Öte yandan Türk mitolojisinin önemli bir parçası olan Kırgız Türkleri arasında yaygın olan inanışa göre doğandan türeyiş söz konusudur.²⁶³

Eski Türk inanç sistemine göre şaman ruhlar lemi ile iletişim haline geçebilmek için bazı hayvanların suretine girmektedir. Bu hayvanlardan biri de doğandır. İslamiyet'in kabulü ile bu inanç yerini şamalardan evliyalara bırakmıştır. Bu durumda doğanın da aynı güvercin gibi ilahi bir kuş olduğuna inanılır.

Daha önce evliyaların farklı hayvanların kılığına girebilme kabiliyetine sahip olduğundan bahsetmiştik bunlardan Toğrul Baba da doğan kılığına girebilmektedir.²⁶⁴

Dede Korkut Kitabı'nda Kan Turalı engellenemez öfkesini ve hiddetini tasavvur ederken doğan kuşunu sembol olarak kullanır. Yine de doğanın kitaptaki yeri şahin kadar güçlü değildir.

---

²⁶¹ Ergin, 195.

²⁶² Ergin, 154.

²⁶³ Ersoylu, 43.

²⁶⁴ Karakurt, 161.

4.1.1.16. Sungur

Sungur (şunkur), “Doğana benzeyen, yırtıcı, avcı kuş” olarak tanımlanmıştır.²⁶⁵ Tarama sözlüğünde “sungur” sözcüğüne karşılık “akdoğan”, “sunkur” sözcüğüne karşılık ise “sungur” karşılığı verilmiştir.²⁶⁶

Türkiye Türkçesinde “sungur” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “gızılguş”, Başkurt Türkçesinde “toygon”, Kazak Türkçesinde “tuygın”, Kırgız Türkçesinde “şumkar” ve Özbek Türkçesinde “laçin” olarak geçmektedir.²⁶⁷

Eren, sözcüğü “doğana benzeyen, yırtıcı, avcı kuş” olarak açıklarken, Eski Türkçede “sıñkur”, Orta Türkçede “sıñkur”, Eski Kıpçakçada “sonkur/sunkur” olarak geçtiğini ifade eder.²⁶⁸

Eyüboğlu, sözcüğü “son, arka, ard” anlamına gelen “song” kökünden geldiğini ifade etmektedir.²⁶⁹

Gülensoy, “doğana benzeyen yırtıcı, avcı kuş” olarak tanımlar. Sözcüğün Eski Türkçede “şungkar/sıñkur”, Eski Kıpçakçada “sonkur/sunkur”, Orta Türkçede “songkur” şeklinde yer aldığını ifade eder. Ona göre bu sözcük “soñ” yani “yabani” anlamından türediğini belirtmiştir.²⁷⁰

Dede Korkut Kitabı’nda “sungur” sözcüğü bir yerde geçmektedir.

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy

Ağ **şunkur** kuşu irkeğinde bir köküm var.²⁷¹

Ak **sungur** kuşu erkeğinde bir köküm var.²⁷²

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı boyda sungur ile ilgili geçen bu ifadelerde, Salur Kazan’ın ak sungur kuşunun erkeğinde köküm var diyerek kastettiği oğlu Uruz ve kardeşi Kara Göne’dir. Kazan, oğlu Uruz ve kardeşi Kara Göne’nin kâfirlere karşı tıpkı sungur kuşu gibi yırtıcı olmaları gerektiğini ifade etmiştir. Sungur

---

²⁶⁵ TDK, 2042.

²⁶⁶ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 194.

²⁶⁷ Türhtaş, 1095.

²⁶⁸ Eren, 377.

²⁶⁹ Eyüboğlu, 613.

²⁷⁰ Gülensoy, 669.

²⁷¹ Ergin, 238.

²⁷² Ergin, 222.

kuşu ördek, kaz gibi hayvanlara karşı güçlü ve onlarla beslenen bir hayvandır. Bu noktada sungur kuşu ile kaz ve ördeğin zıtlığı üzerinde durulmuştur.

Eski Türk inançlarında varlığın hayat kaynağını içeren soyut varlığı ruhudur. Ölüler diyarı olarak nitelendirilen Üzütler Toprağı'nın sakinleri üzütler bazen yeryüzünde hala hayatta olan insanları rahatsız edebilirler. İnsanın ruhu öldüğü zaman bir kuş olup uçar. Özellikle geçmişte ölen bir kimsenin ardından “sunkır boldı” yani “sungur oldu” ifadesi kullanılır.²⁷³

İnsanoğlunun ölümü onun sonudur. Her ne kadar ruhun sonsuzluğu tasavvuru yaygın olsa da sungur kanatlısı ile ifade edilen belki de beden sonudur. Bu anlamda Eyuboğlu'nun sözcüğün etimolojisine dair öne sürdüğü görüş dikkat çekicidir.

Sunkur kuşu Yazıcıoğlu Oğuznamesinde ifade edilene göre Bayandur, Becene, Çavuldur ve Çepni boylarının ongun kuşudur. Söz konusu boyların göçebe oluşları ve yabani hayat ile iç içe olmaları dolayısıyla yabani anlamlı köke sahip bir kuş kendilerine totem seçmeleri manidardır. Bu noktada Gülensoy'un görüşü akıllara gelmektedir.

Oğuz Kağan'ın ilk eşi göğün kızından doğan oğlu Gök Han ile yurdunun genişliğini ve enginliğini nitelemesi bakımından önemlidir. Bu kapsamda göğün sonsuzluğun simgesi olarak hâkimiyetin sonsuzluğunu vurgular. Mustafa Kemal Atatürk'ün “İstiklal göklerde!” sözü ile bu yaklaşıma bir göndermedir. Gök Han'ın ongunu sungur kanatlısıdır ve maviye çalan renktedir. Pek çok kaynakta sungur kanatlısının diğer zayıf hayvanları avlamakta kullanıldığına yer verilmiştir.²⁷⁴

4.1.1.17. Kartal

Kartal (Çal-kara kuş), pek çok araştırmacı “kartal” olarak çevirmiştir.²⁷⁵ Çal-kara kuş sözcüğüne dair bir tanım bulunmazken kartal sözcüğü “kartalgillerden, genel olarak siyah kıvılcı tüylü, çok güçlü, yuvasını yüksek kayalıklar üzerinde kuran, iri bice yırtıcı kuş (aquila)” olarak tanımlanmıştır.²⁷⁶

---

²⁷³ Karakurt, 302.

²⁷⁴ Karakurt, 133.

²⁷⁵ Orhan Şaik Gökyay, Mustafa Miyasoğlu.

²⁷⁶ TDK, **Türkçe Sözlük**, 916.

Tarama sözlüğünde iki sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır. Biz iki sözcüğün de kültürel etimolojisini incelemeye çalışacağız.

Türkiye Türkçesinde “kartal” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “gartal”, Başkurt Türkçesinde “börköt”, Kazak Türkçesinde “bürkit”, Kırgız Türkçesinde “bürküt” olarak geçmektedir.²⁷⁷

Gülensoy, “çal” sözcüğünü üç farklı maddede incelemiştir. Bunlardan ilki “alaca, kır, gri, yaşlı, kocamış” manasına gelen “çal”dır. İkincisi “taşlık yer, çıplak tepe” manasındaki “çaldır. Üçüncüsü ise “vurmak, yere atmak” manasındaki fiil olan “çal”dır. Üçüncü maddedeki sözcük yansıma sestir.²⁷⁸

Kaçalin, “çal” sözcüğünü “aklı karalı, ala, iki renkli” şeklinde ifade etmektedir.²⁷⁹

Orhan Şaik Gökyay’a göre sözcük “kırçıl, tekir” anlamındadır.

Kartal sözcüğü ise,

Calauson, sözcüğü “Eski Türkçe kartal” şeklinde ifade etmiştir.²⁸⁰

Gülensoy, sözcüğü “iri bir yırtıcı kuş” olarak tanımlamıştır. Hem Eski Türkçede hem de Orta Türkçede “kartal” olarak geçtiğini belirtir. Ona göre bu sözcüğün kökenini “karta-” yani “tırmala-” fiiline dayandırır.²⁸¹

Tietze, sözcüğü “büyük yırtıcı kuş” olarak tanımlar.²⁸²

Dede Korkut Kitabı’nda “çal-kara” sözcüğü dört yerde geçmektedir.

Salur Kazan’ın Evi Yağmalandığı Boy / Kazan Oğlu Uruz Bey’in Tutsak Olduğu Boy

---

Çaya baksa çalımlı, **çal-ğara kuş** erdemli, kır kırma kuşaklı, kulağı altın küpelü, kalın Oğuz biglerini bir bir atından yıkıçı Kazılık Koca oğlu Big Yigenek çapar yetdi.²⁸³

Dönüp baksa çalımlı, **kartal** hünerli, süslü eklem kuşaklı, kulağı altın küpeli, kudretli Oğuz beylerini bir bir atından

²⁷⁷ Ercilasun vd., 446.

²⁷⁸ Gülensoy, 149.

²⁷⁹ Kaçalin, 798.

²⁸⁰ Clouson, 649.

²⁸¹ Gülensoy, 376.

²⁸² Tietze, 152.

²⁸³ Ergin, 192.

	yıkıcı, Kazılık Koca oğlu Yigenek dört nala yetişti. ²⁸⁴
--	---

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı ve Kazan Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu boyda kartal ile ilgili geçen bu ifadelerde, Yigenek'in vasıfları arasında gösterilen kartal hünerli oluşu, cesareti ve hâkimiyet gücü öne çıkmıştır.

Kazan Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy

Çaya baksa çalımlı çal-ğara kuş erdemli bir güzel yahşı yiğit oldu. ²⁸⁵	Dönüp baksa çalımlı, kartal hünerli bir güzel iyi yiğit oldu. ²⁸⁶
---	---

Kazan Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu boyda kartal ile ilgili geçen bu ifadelerde, Çalkara kuş önceki cümlede olduğu gibi gücün sembolü olarak ifade edilmiştir. Dede Korkut Kitabı'na göre Oğuz beyleri tıpkı kartal hünerli olarak övülmektedir.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu

Çap kayalar başında yuva tutan	Kapkayalar başında yuva tutan
Çâdir ulu Tanrıya yakın uçan	Kadir ulu Tanrı'ya yakın uçan
Mancılığı ağır taşdan gızıldayıp katı inen	Mancığımı ağır taştan vızıldayıp müthiş inen
Arı gölün ördüğün şakıyup alan	Arı gölün ördeğini şakıyıp alan
Çaba üyge dip yorır-iken tartup üzen	Koca üveyik dipte yürürken çekip yüzen
Çarınçuğı aç olsa çalkup uçan	Karınçığı aç olsa kalkıp uçan
Cümle kuşlar sultanı çal-ğara kuş ²⁸⁷	Cümle kuşlar sultanı kartal kuşu ²⁸⁸

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı boyunda kartal ile ilgili geçen bu ifadelerde, kartal tüm kuşların sultanı olarak ifade edilmektedir. Kartal çok yükseklerde uçan ve dolayısıyla tanrıya yakınlığı ile tasavvur edilen bir kuştur. Oğuz beyleri de hünerli ve hâkimiyet gücü olmaları yönüyle kartal gibi olmalıydılar.

²⁸⁴ Ergin, 48.

²⁸⁵ Ergin, 175.

²⁸⁶ Ergin, 55.

²⁸⁷ Ergin, 192.

²⁸⁸ Ergin, 148.

Altaylıların dini inanışına göre “Kuday” olarak adlandırdıkları Tanrı Ülgen, ay ve güneşin ötesinde, yıldızların üstünde oturduğuna inanılırdı. Onun kendisi gibi gökte oturduğu rivayet edilen yedi oğlundan biri Kara Kuş yani kartal adını taşımaktadır.

Türk mitolojisine göre Tanrının ruhu zaman zaman kutsal bir hayvanın ruhunda tecelli eder. İnsanların olduğu kadar, Tanrı'nın ruhu da zaman zaman kutsal bir hayvanda tecelli eder ve görünürdü. Bu inanışa göre kartal yeryüzünden gölere doğru uçar ve insanoglundan Tanrıya doğru haber gönderir.

Türk inanç sistemine göre pek çok hayvanın tözleri olduğuna inanılırdı. Bunlardan kartal ve at tözleri Altayların en eski topluluklarında güneş ve Gök Tanrının temsili olarak kabul edilirdi. Yakutların inancına göre kartal mevsimlere müdahale edebilecek güçtedir. O güneş ve gök tanrının tecessümüdür. Bu inanca göre kartalın temsil ettiği ruhun iradesine bağlı olarak ilkbahar ve sonbahar mevsimlerine geçiş sağlanır. Kartal kanatlarını bir kez sallarsa buzlar erir. İkinci kez sallarsa çiçekler açmaya başlar.

Yakutların türeyiş mitlerinde kartaldan türediklerine inanılırdı. Hatta halk inançlarında çocuksuz kadınlar kartaldan medet umarlar ve eğer bir çocuk sahibi olurlarsa adını kartaldan türemiş anlamına gelen “hotoy törüteh” ismini verirlerdi. Öte yandan Yakut inanışlarına göre içilen yeminler en korkunç olanlarıydı. Bu ant eğer yalan ise ant içenin ocağı söner, tohumu kururdu. Eğer bir Yakut evinin yakınlarında bir kartal görürse ona et ziyafeti vermeli hâlihazırda et mevcut değilse mutlaka bir buzağı kurban etmelidir. Yakutlardan biri yanlışlıkla bir kartal öldürürse bir şaman eşliğinde onun cesedini gömerdi.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu devlet ve hâkimiyet anlayışına sadece düşünsel olarak değil resmîyette de sahip çıkarak onları yaşatmak için çaba sarfetmiştir. Tarihin en eski dönemlerinden beri bilinen hâkimiyet sembolü olan kartal figürü Anadolu Selçuklu Devletinin bayrağında çift başlı olarak yansıtılmıştır.

Dede Korkut Kitabı'nda kartal, “erdemli olmanın” simgesidir. Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı boyda kazılık Koca oğlu Yigenek için, Kam Püre oğlu Bamsı Beyrek boyunda Bamsı Beyrek için “çal-kara kuş erdemli” ifadeleri kullanılır.

4.1.2. Büyükbaş Hayvanlar

4.1.2.1. Binek ve Yük Hayvanları

4.1.2.1.1. At

(at), “1. Atgillerden, binme, yük çekme, taşıma vb. hizmetlerde kullanılan, tek tırnaklı hayvan, beygir, düldül 2. satrançta, her yönde siyahtan beyaza ve beyazdan siyaha bir hane atlayarak L biçiminde hareket eden taş” olarak tanımlanmıştır.²⁸⁹ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “at” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan, Kırgız Türkçelerinde “at”, Başkurt Türkçesinde “at/yılkı”, Kazak Türkçesinde “at/jılkı” olarak geçmektedir.²⁹⁰

Clauson, Eski Türkçede “at” olarak geçen sözcüğünün karşılığı olarak “horse” sözcüğünü vermiştir.²⁹¹

Eren, sözcüğü “binme, yük çekme, taşıma gibi işlerde kullanılan hayvan” olarak tanımlamıştır.²⁹²

Eyüboğlu, sözcüğü “binek, yük taşıyan evcil yaratıktan at” olarak tanımlanmıştır.²⁹³

Tietze, sözcüğü “bugün bilinen manadaki hayvan, erkek at” şeklinde açıklamıştır. Ayrıca terazi kolu, terazi dilciği anlamında Türkçede şahan biçiminde de söylendiğini ifade eder.²⁹⁴

Dede Korkut Kitabı’nda “at” sözcüğü iki yüz doksan iki yerde geçmektedir. At sözcüğünün geçtiği bütün bölümleri ele almanın çok zor olacağı göz önünde bulundurularak öne çıkan bölümleri ve atasözleri arasından seçerek incelemek doğru olacaktır.

Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı Boy

Anlar eyle diğec **at** ağızlı Aruz Koca iki dizinüñ üstüne çökdi.²⁹⁵

Onlar öyle diyince **at** ağızlı Aruz Koca iki dizinin üstüne çöktü.²⁹⁶

---

²⁸⁹ TDK, 154.

²⁹⁰ Ercilasun vd., 32.

²⁹¹ Clouson, 33.

²⁹² Eren, 24.

²⁹³ Eyüboğlu, 45.

²⁹⁴ Tietze, 219.

²⁹⁵ Ergin, 192.

²⁹⁶ Ergin, 29.

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı boyda at ile ilgili geçen bu ifadelerde, bu sözcük Aruz Koca'nın ağız için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu

At ayağı külüg ozan dili çevük olur.²⁹⁷

At ayağı çabuk ozan dili çevik olur.²⁹⁸

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı boyunda at ile ilgili geçen bu ifadelerde, metinler arası geçişi sağlayan bu sözle atın hızlı koşan bir hayvan olmasına vurgu yapılmıştır. Atasözü niteliği de taşıyan bu söz kalıbı meydana gelen olayların ivedilikle geçirilerek ozanın asıl anlatması gereken meseleye geldiğini ifade etmektedir.

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu

Derin olsa baturur kalabalık korhudur, **at** işler er öginür, yayan erüñ umudı olmaz.²⁹⁹

Derin olsa batırır kalabalık korkutur, **at** işler er övünür, yayan erin ümidi olmaz.³⁰⁰

At dimezem saña kartaş direm kartaşumdan yig, Başuma iş geldi yoldaş direm yoldaşumdan yig³⁰¹

At demem sana kardeş derim kardeşimden daha, Başuma iş geldi arkadaş derim arkadaşımın daha iyi.³⁰²

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek boyunda at ile ilgili geçen bu ifadelerde, Oğuzların günlük hayatta çok önemli bir varlık olduğu görülmektedir. Oğuz beylerinin av ve savaş esnasında en güvendiği yoldaşı aç kaldığında yiyeceğidir. Bu noktada elde ettikleri tüm başarılarında onların büyük katkıları söz konusudur. Bu sözlerden anlaşılıyor ki Oğuz beyleri kendilerine bir güç kaynağı olan atlarıyla övünmüşlerdir.

Önceki bölümde vurgulandığı gibi Beyrek atından bir kardeş, arkadaş gibi bahsetmektedir. Beyrek üzerinden Oğuz beylerinin ata verdiği değeri tahayyül etmek mümkündür. Bu noktada at günlük hayatta kullanılan bir nesne bir eşyadan ziyade bir insan gibi tasavvur edilmiş ve bir kardeş yakınlığında olduğu belirtilmiştir.

İç Oğuz'a Taş Oğuz Asi Olup Beyrek'in Öldüğü Boy

---

²⁹⁷ Ergin, 186.

²⁹⁸ Ergin, 136.

²⁹⁹ Ergin, 130.

³⁰⁰ Ergin, 70.

³⁰¹ Ergin, 136.

³⁰² Ergin, 77.

Aruz Kazanuñ üzerine at şaldı.³⁰³

Aruz Kazan'ın üzerine at sürdü.³⁰⁴

İç Oğuz'a Taş Oğuz Asi Olup Beyrek'in Öldüğü boyda at ile ilgili geçen bu ifadelerde, Aruz ve Kazan'ın mücadelesi anlatılmaktadır. Mücadelenin ilk adımı olarak “at salmak” söz grubu kullanılmıştır. Oğuz beylerinin yaşamlarının her döneminde yoldaşı olan atlar savaş ve mücadele için ilk hamledir. Galibiyetlerinin en büyük kaynağı mağlubiyetlerinin en büyük yitirisidir.

Türk dili üzerine çeşitli çalışmalar yürüten etimologlar at sözcüğünün etimonunun yansıma ses olarak “a” sesine dayandığını ifade etmektedirler. Öte yandan Hint-Avrupa dil ailesi at ve araba sözcüğünün yan yana kullanılması ilgi çekicidir. Buna ek olarak bu iki sözcüğün Anadolu'da da ikileme şeklinde kullanımı yaygındır.

Asyalı Türk topluluklarında çeşitli hayvanlardan doğma, türeme gibi mitlerin yaygın olduğu bilinmektedir. Bu hayvanlardan biri attır. Arkeolojik kazılardan elde edilen veriler neticesinde tözlere dayanan ata kültürünün proto-Türk ve Hunlarda yaygın olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle bazı kabilelelerin kendisinden türediklerinde inanılan kutsal bir hayvandır.

Hun Türkleri arasında yaygın bir inanışa göre deve çölden, inek sudan, koyun havadan, at ise rüzgârdan yaratılmıştır. Böylece atın hızı rüzgâr ile ilişkilendirilmiştir. Atın rüzgârdan yaratılmış olması inancının temelinde Gök Tanrı inancı söz konusudur. Savaşa gitmeden önce at kuyruğu bağlamak/örmek çok önemli bir adettir. Bu âdetin işlevsel sebebi savaş esnasında kuyruğun atın ayaklarına dolanmasına engel olmaktır. Eski Türklerde bu inanca “kuyruk tüğmek” ismi verilmiştir.

Türk mitik algısına göre şamanı ilahi güçlerin yayına götüren at ölümün temsilidir. Gökyüzünde de yeryüzünde de bulunabilir. Tanrı insanlara ulaşmak için onun varlığından yararlanır. Mistik bir âlemi sembolize eden bir hayvandır ve şamanların en sadık dostudur.

İlahi dünya ile bağı olduğuna inanılan at kurban ritüellerinde vazgeçilmez bir unsurdur. Özellikle kuban edilen atın kemikleri kırılmaz veya başka bir hayvanı beslemek için verilmez. Ateşle yakılır yahut gömülür. Öte yandan bazı özel ayinlerden sonra kemikler toplanıp bir kaba veya torbaya toplanarak kayın ağacına asılmaktaydı.

---

³⁰³ Ergin, 241.

³⁰⁴ Ergin, 239.

Bu ritüel Altay ve Yakutlar arasında çok yaygındır. Kurban olarak kesilen atın derisi bir direğe geçirilerek eski şekline sokulup bir yere asılır. Altay inanç sisteminde bu ritüele “baydara”, Yakutlarda ise “tabık” denirdi.

Dede Korkut Kitabı’nda özellikle hızıyla ön plana çıkmış olan at Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyunda Dirse Hanın oğlunun hemen büyüdüğü ve metnin başka bir yerinde ise Boğaç Han’ın hemen yaralarının iyileştiği bölümlerde “At ayağı külüg, ozan dili çevik olur” epiteti ile ön plana çıkmaktadır. Bu bölümlerde atın hızlı ve çevikliği vurgulanmıştır. Esasında bölümlerde anlatıcı meydana gelen olayların çabucak üstünden geçilerek asıl meseleye gelindiğini ifade etmektedir. Aynı durum Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyunda da söz konudur.

Dede Korkut Kitabı’nda atın kurban ritüelleri için de kullanıldığı görülmektedir. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey’in Tutsak Olduğu Boyda ana kahramanlardan Uruz Bey babasına üç ay içinde geri dönmezse atını kesip ölü yemeği olarak dağıtılmasını vasiyet etmiştir. Aynı şekilde Uşun Koca Oğlu Seğrek Boyunda kardeşinin peşinden giden Seğrek de aynı şekilde vasiyette bulunmuştur. Oğuzlarda yuğ törenlerinde ölü yemeği olarak at etinin dağıtılması yaygın bir ritüeldir özellikle Reşidettin Oğuznamesinde tesadüf etmek mümkündür.

At oğuzlarda aynı zamanda bir eğlence ve spor aracıdır. Erlerin hüner gösterme aracı olarak özellikle Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyunda Bamsı Beyrek Banı Çiçek ile at yarışı yaparak beşik kertmesine kendisini kanıtlama amacı gütmüştür.

4.1.2.1.1.1. Kısrak

Kısrak (kışrak), “Dişi at” olarak tanımlanmıştır.³⁰⁵ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “kısrak” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “gısrak”, Başkurt Türkçesinde “biyä”, Kazak Türkçesinde “biye”, Kırgız Türkçesinde “bë” olarak geçmektedir.³⁰⁶ Kırgız Türkçesinde “bee” olarak geçmektedir. Bu lehçelere ait sözcüklerden elde edilen bilgilere göre ise, Kırgız Türkçesinde “bee”³⁰⁷

---

³⁰⁵ TDK, 1307.

³⁰⁶ Ercilasun vd., 480.

³⁰⁷ Yuhadin, 315.

olarak geçmektedir.

Clauson, sözcüğü “genç bir kısırak ve Oğuz‘da her türlü kısırak” olarak açıklamıştır.³⁰⁸

Eren, sözcüğü “dişi at” olarak açıklamıştır.³⁰⁹

Eyuboğlu, sözcüğü Moğoca “verimsiz, dölsüz” anlamına gelen “kısır” sözcüğünün Türkçeye geçmesi ile anlam değişikliğine uğrayarak günümüzdeki anlamı kazanmış olabileceği düşüncesini ifade etmiştir.³¹⁰

Gülensoy ise sözcüğün Orta Türkçede de günümüzdeki şekliyle aynı olarak “kısırak” şeklinde kullanıldığını ifade etmektedir.³¹¹

Tietze, sözcüğü “dişi at” olarak ifade etmiştir.³¹²

Dede Korkut Kitabı’nda “kısırak” sözcüğü dört yerde geçmektedir.

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Destanı

Biñ aygır dileyüpdür kim kışrağa aşmamış ola, biñ dağı buğra diledi kim maya görmemiş ola, biñ-de koç dileyüpdür koyun görmemiş ola, biñ-de kıyruksuz kulaksuz köpek diledi, biñ dağı hıraça karaça püreler diledi. ³¹³	Bin aygır istemiştir ki kısırakla çiftleşmemiş olsun, bin de erkek deve istedi ki dişi deve görmemiş olsun, bin de koç istemiştir koyun görmemiş olsun, bin de kuyruksuz kulaksız köpek istedi, bin de ufacık karacık pireler istedi.
Biñ buğra getirüñ kim maya görmemiş ola, biñ dağı aygır getirüñ kim hiç kışrağa aşmamış ola, biñ dağı koyun görmemiş koç getirüñ, biñ-de kıyruksuz kulaksuz köpek getirüñ, biñ dağı püre getirün maña didi. ³¹⁴	Bin erkek deve getirin dişi deve görmemiş olsun, bin de aygır getirin ki hiç kısırakla çiftleşmemiş olsun, bin de koyun görmemiş koç getirin, bin de kuyruksuz kulaksız köpek getirin, bin de pire getirin bana dedi.

---

³⁰⁸ Clouson, 668.

³⁰⁹ Eren, 240.

³¹⁰ Eyüboğlu, 409.

³¹¹ Gülensoy, 416.

³¹² Tietze, 289.

³¹³ Ergin, 127.

³¹⁴ Ergin, 127.

And içmişem kısrır kışrağa bindüğüm yok. ³¹⁵	And içmişim kısrır kısrağa bindiğim yok ³¹⁶
And içeyim bu kez boğaz kışrağa bindüğüm yok. ³¹⁷	And içeyim hu sefer boğaz kısrağa bindiğim yok ³¹⁸

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek kısrak ile ilgili geçen bu ifadelerde, Bamsı Beyrek Banı Çiçek'in sinirli ve sert bir kişiliğe sahip ağabeyi Deli Karçar'ın istediği hayvanlar çok abartılı niteliklere sahiptir. Burada aslında kardeşini vermeye gönüllü olmadığını göstermek istemiştir.

Türk lehçelerinde sadece kulun vermemiş genç dişi atlara kısrak denilmektedir. Bu kapsamda henüz döl vermemiş genç atların kısrak olarak nitelendirilmesi olağandır. Nitekim sadece kulun vermemiş daha sonra döl vermiş veya vermemiş genç dişi atlar için genel bir kullanım halini almış olabilir. Nitekim kısrak bir atın yeni yeni erginliğe adım attığı dönem olarak düşünülürse henüz kısrak olarak nitelendirilmesi ve sözcüğün etimonunun bu sözcüğe dayandırılması olağan olsa da pek çok araştırmacı kısrak sözcüğünün Türkçe olmaması dolayısıyla fikir ayrılığına düşmüştür.

Bereket ve bolluk sağlayıcılardan Ayzıt aynı zamanda dişi hayvanlar için de bir koruyucudur. Yakut inanç sistemine göre Ayzıtlar gökten gümüş tüyü bir beyaz bir kısrak suretinde inerler. Yele ve kuyruklarını kanat işlevinde kullanırlar.³¹⁹

İlk anlamı olarak henüz kulunlayacak yaşa gelmemiş olan dişi at olarak düşünülen kısrak Oğuznamelerde kulunlayacak yaşa gelmiş at olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada sözcük yazılı metinlerden hareketle anlam değişimine uğramış olabilir.

5.1.2.1.1.2. Kulun

Kulun (kulun), “Altı aylığa kadar olan at veya eşek yavrusu” olarak tanımlanmıştır.³²⁰ Tarama sözlüğünde “kulun” sözcüğüne karşılık “tay” anlamı verilmiştir.³²¹ Nitekim günümüzdeki karşılığı ise “tay”dır.

³¹⁵ Ergin, 146.

³¹⁶ Ergin, 87.

³¹⁷ Ergin, 147.

³¹⁸ Ergin, 87.

³¹⁹ Karakurt, 61.

³²⁰ TDK, 1403.

³²¹ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 148.

Türkiye Türkçesinde “kulun” olarak kullanılan bu sözcük, Türkmen ve Azerbaycan Türkçelerinde “gulun”, Kırgız ve Özbek Türkçelerinde “kulun”, Tatar Türkçesinde “kolun” olarak geçmektedir.³²²

Calauson, sözcüğü taydan farklı olarak ondan daha genç, doğumundan itibaren bir aylık süre içinde kendisine verilen isim olarak ifade etmiştir.³²³

Eren, sözcüğü “at yavrusu” olarak tanımlarken halk ağzında “eşek yavrusu, sıpa” olarak yaşadığı ifade etmiştir.³²⁴

Gülensoy, sözcüğünü at veya eşek yavrusu olarak vererek Eski ve Orta Türkçedeki “yaban eşiği” anlamına gelen “kol” sözcüğünden türediğini belirtmiştir.³²⁵

Eyuboğlu “kulun” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “kulun” sözcüğü on iki yerde geçmektedir.

Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı Boy

Şahbaz şahbaz atlar qarıyupdur kulun virmez. ³²⁶	Yiğit yiğit atlar ihtiyarlan,ıştır tay vermez. ³²⁷
Şahbaz atuñ qarımış-idi kulun virdi âhir. ³²⁸	Yiğit atın ihtiyarlamıştı tay verdi âhir. ³²⁹

Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı boyda kulun ile ilgili geçen bu ifadelerde, aynı metinde iki kere aynı kalıpta kullanılan epitet aslında tabiatın kanununa bir göndermedir. Becerikli ve çevik bir at ihtiyarlamış ise tabiat gereği yavru veremez. Birinci cümlede ihtiyarlamış hayvan tabiatı gereği yavru vermezken ikinci cümlede zıt bir durumun ortaya çıktığı görülmektedir. Ki bu durum sıklıkla karşılaşılan bir olay değildir.

Kazan Bey’in Oğlu Uruz Bey’in Esir Düştüğü Boy

---

³²² Türктаş, 1098-1099.

³²³ Clouson, 622.

³²⁴ Eren, 264.

³²⁵ Gülensoy, 458.

³²⁶ Ergin, 192.

³²⁷ Ergin, 47.

³²⁸ Ergin, 150.

³²⁹ Ergin, 90.

Berü gelgil kulunum oğul. ³³⁰	Beri gel tayım oğul. ³³¹
Kulun çuğum aldurmışam kişneyeyin- mi ³³²	Taycığımı aldırmışım kişneyeyim mi ³³³
Ƙara koç atlar esen olsa kulun toğar. ³³⁴	Kara koç atlar esen olsa tay doğurur. ³³⁵

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Esir Düştüğü boyda at ile ilgili geçen bu ifadelerde, Hikâyenin başkahramanı Uruz Bey'in annesi oğlu için kulunum ifadesini kullanarak sözcüğü benzetme unsuru olarak kullanmıştır. Diğer cümlede ise kulun sözcüğü atların sağlıklı olması yönünden bir ölçüt olarak vurgulanır.

Eski Türklerde atın önemli bir yeri vardır. Bunu özellikle atın rengine, cinsiyetine, hatta yaşına göre verilen isimlerin söz varlığında geniş yer tutmasından anlaşılmaktadır.

Dede Korkut Kitabı'nda Bamsı Beyrek'in babasının oğlu için İstanbul'dan getirttiği eşsiz armağanlardan biri “deniz kulunu” ismi verilmiştir. Türk destanlarında başka milletlerin efsanelerinde tesadüf ettiğimiz denizden veya gölden çıkma efsanevi atlar gibi olağanüstü bir hayvan olarak kabul edilmektedir.

4.1.2.1.1.3. Aygır

Aygır (aygır/adğır), “Damızlık erkek at” olarak tanımlanmıştır.³³⁶ Tarama sözlüğünde “aygır” sözcüğüne karşılık “aygır” anlamı verilmiştir.³³⁷

Türkiye Türkçesinde “aygır” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan, Başkurt, Kırgız Türkçelerinde “aygır” olarak geçmektedir.³³⁸

Calauson, Eski Türkçe “aygır (stallion)” sözcüğünü “adğır” olarak ifade etmiştir.³³⁹

³³⁰ Ergin, 155.

³³¹ Ergin, 97.

³³² Ergin, 166.

³³³ Ergin, 108.

³³⁴ Ergin, 170.

³³⁵ Ergin, 314.

³³⁶ TDK, 174.

³³⁷ TDK, Yeni Tarama Sözlüğü, 19.

³³⁸ Ercilasun vd., 36.

³³⁹ Clouson, 47.

Eren sözcüğü, "damızlık erkek at" şeklinde ifade etmiştir. Onun görüşüne göre bu sözcük Eski ve Orta Türkçede de "adgır", Oğuzca ve Eski Kıpçakça'da "aygır" biçiminde kullanıldığını belirtmiştir.³⁴⁰

Gülensoy, sözcüğü "damızlık erkek at" olarak tanımlamıştır. Bu sözcüğün Eski Türkçede "adgır", Orta Türkçede "adgır", Oğuzcada "aygır" şeklinde kullanıldığını belirtir.³⁴¹

Tietze, sözcüğü "bugün bilinen manada damızlık erkek at" şeklinde tanımlar.³⁴²

Eyuboğlu, "aygır" sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı'nda "aygır" sözcüğü elli bir yerde geçmektedir.

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması Destanı

Tepel kaşğa **aygır**ına Tundar bindi.³⁴³

Alnı beyaz **aygır**ına Dundar bindi.³⁴⁴

Aygır sözcüğü metnin bu bölümünde binek hayvanı olarak karşımıza çıkar. Alnı beyaz akıtmalı olarak nitelendirilen hayvan fiziksel özelliği ön plana çıkmıştır.

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek

Bunuñ adı Boz **Aygır**lı Bamsı Beyrek olsun!³⁴⁵

Bunun adı boz **Aygır**lı Bamsı Beyrek olsun³⁴⁶

Deli Karçar aydur:

Deli Karçar der:

Mere, ne dedüğüm yetürüñ, kara **aygır**ı yara-ile getürüñ didi.³⁴⁷

Bre ne diyorsam yetiştirin, Kara **aygır**ı silâh ve teçhizatla getirdiler. Deli Karçarı bindirdiler.³⁴⁸

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek boyunda aygır ile ilgili geçen bu ifadelerde, Bamsı Beyrek'in atı olarak nitelendirilen "boz aygır" aynı zamanda Korkut Ata'nın ona verdiği bir ünvardır. Destanda kahramanlar atıyla hatta atlarının rengiyle anılırlar.

---

³⁴⁰ Eren, 27.

³⁴¹ Gülensoy, 46.

³⁴² Tietze, 337.

³⁴³ Ergin, 192.

³⁴⁴ Ergin, 29.

³⁴⁵ Ergin, 121.

³⁴⁶ Ergin, 59.

³⁴⁷ Ergin, 126.

³⁴⁸ Ergin, 64.

Anlatıda ana kahramanın beşik kurtmesi olan Banı Çiçek'in ağabeyi Deli Karçar sert mizaçlı ve inatçı olması ile öne çıkmıştır. Bu anlamda atı “kara aygır” olarak nitelendirilir.

Aygır sözcüğünün etimonuna dair görüşlerde ciddi fikir ayrılıkları söz konusudur. Ubryatova sözcüğün “yaratma-” anlamını taşıyan “ay-” emonuna dayandığını ifade etse de Sevortyan ise sözcüğün “cinsel duyguları art-, aş-, çiftleş-” anlamını karşılayan “ay-, az-, aş-,” kökünden türediği görüşünü savunmaktadır.³⁴⁹

Oğuznamelerde kahramanların atları ve hatta atlarının renkleri onların karakteristik yapılarını toplum düzeyindeki statülerini de belirlemesi yönüyle öne çıkmıştır. Bu durum sadece Oğuz Türklerine mahsus bir durum değildir. Bütün Türk topluluklarında benzer durum söz konusudur. Özellikle metinlerde at, aygır, yalkı, kısarak, tay, kulun gibi isimlerle hem yaşlarına hem renklerine hem de cinsiyetlerine göre çeşitlenmiştir.

4.1.2.2. Çiftlik Hayvanları

Bu başlığa dâhil olan “Boğa” sözcüğü “Erginlenme Aracı Olarak Hayvanlar” başlığı altında incelenecektir.

4.1.2.2.1. Sığır

Sığır (şığır), “Geviş getirenlerden, boynuzlu büyükbaş evcil hayvanların genel adı; anlayışsız, kaba saba kimse” olarak tanımlanmıştır.³⁵⁰ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “şığır” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “şığır”, Başkurt Türkçesinde “kügörsiniri mögözlö/mal/hıyır mal”, Kazak Türkçesinde “iri kara”, Kırgız Türkçesinde “uy” olarak geçmektedir.³⁵¹

Calauson, sözcüğünün Eski Türkçedeki anlamını “büyük bir sığır” olarak vermiştir.³⁵²

³⁴⁹ Eren, Sevortyan'ın bu görüşünü “ses yönünden açıklamanın imkânsız” oluşu gerekçesiyle reddetmiştir. Detaylı bilgi için bk. Eren, 28.

³⁵⁰ TDK, 1962.

³⁵¹ Ercilasun vd., 770.

³⁵² Clauson, 814.

Eren, sözcüğü “etinden ve sütünden yararlanan, boynuzlu büyük baş evcil hayvan” olarak açıklamıştır.³⁵³

Eyuboğlu, sözcüğü Türkçede sığır şeklinde olduğunu ifade etmiştir. Eyuboğlu’nun görüşüne göre sözcüğün etimonu iri, kalın, geniş gibi anlamları karşılayan “sığ” sözcüğüdür. Öte yandan eski Türklerde geyik, manda türevindeki büyük hayvanların da genel adı olduğunu ileri sürmüştür.³⁵⁴

Gülensoy, sığır sözcüğünü “geviş getirenlerden, boynuzlu büyük baş evcil hayvan” olarak tanımlamış ve Orta Türkçede de “sığır” şeklinde kullanıldığını ifade etmiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “sığır” sözcüğü bir yerde geçmektedir.

Mukaddime Bölümü

Öyleden sonra ivine geldi, gördi-kim oğrı köpek yike țana ivini bir birine katmış, tavuk kümesine **sığır** tamına dönmiş.³⁵⁵

Öğleden sonra evine geldi, gördü ki hırsız köpek, büyük dana evini birbirine katmış, tavuk kümesine **sığır** damına dönmüş.³⁵⁶

Mukaddime bölümünde sığır ile ilgili geçen bu ifadelerde, kadınlara dair genel yargılardan bahsedilirken evine bağlı olmayan kadınların evinin sığır damına dönmesi ve bunun neticesinde yakınmalarından bahsedilmektedir.

Türk toplumunun sosyal hayatında hayvancılık büyük önem taşımaktadır. Onlar hayvanlarını genelde dört türü gözeterek sınıflandırmışlardır. Bunlar atlar, inekler, koyunlar ve develerdir. Bu hayvanlar tabiat koşullarına ve beslenme düzenlerine göre farklılık göstermektedir. Kalabalık bir hayvan topluluğunu zapt etmek ve bir alaa sığdırmak oldukça zordur. Bu sebeple “sığır” sözcüğünün geniş ve yapılı hayvanları “sığdır-” kökünden gelmiş genel bir kavram iken zamanla daralmaya uğrayarak tek bir hayvan türüne indirgenmesi olasıdır.

Günümüzde Anadolu’da ve farklı Türk toplulukları arasında yaygın olarak kullanılan “mal” kavramı bu gruplar için kullanılmaktadır. Hatta Türk inanç sistemine göre “mal

---

³⁵³ Eren, 363-364.

³⁵⁴ Eyuboğlu, 596.

³⁵⁵ Ergin, 179.

³⁵⁶ Ergin, 6.

iyesi” denilen bu hayvanların koruyucu ruhu vardır. Bu iye çoban gözetiminde giden hayvanların dağılmasını önler ve onlara göz kulak olur.

Türk inanç sisteminde dağ üzerindeki at ve sığır sürülerinin koruyuculuğunu yapan bir ruh olduğuna inanılır. Mekânında bulunan hayvanları çok kışkandırdığı, zarar verenlere çok kızdığı ve elinde “yatağan” adı verilen bir geniş ağızlı kılıca benzer bir savaş aracı olduğu rivayet edilir.

Eski Türk dilinde sığır anlamına gelen Sümerlerdeki Utu isimli Güneş Tanrısı ilişkili olma olasılığı yüksektir. Od sözcüğü ateş manasına gelmektedir. Moğolcada “Üne” sözcüğü ile Türk dilindeki “inek” sözcüğünün köken ilişkisi bulunabilir.

4.1.2.2.2. İnek

İnek (inek), “1. Dişi sığır 2. çok çalışan öğrenci 3. ibne, 4. aptal, bön” olarak tanımlanmıştır.³⁵⁷ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “inek” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan ve Uygur Türkçelerinde “inäk”, Başkurt Türkçesinde “hıyır”, Kazak Türkçesinde “sıyır”, Kırgız Türkçesinde “uy/inek” olarak geçmektedir.³⁵⁸

Calauson, sözcüğünü Eski Türkçede “ingek”, Orta Türkçede “ingek” olarak geçtiğini ifade etmiştir. Öte yandan Oğuzlar dişi kaplumbağaları da “ingek” olarak ifade etmişlerdir. Etimonunu tam olarak tespit etmek mümkün olmasa da eski ve yeni diyalektlerde dişi deve anlamını karşılayan “ingen” sözcüğüyle benzerliklerine dikkat çekerek bu sözcüklerin aynı etimondan türediğini öne sürmüştür.³⁵⁹

Gülensoy, sözcüğünün Eski Türkçedeki biçiminin “inäk” şeklinde olduğunu ifade ederken Orta Türkçede ise “inäk/ingäk” olduğunu belirtmiştir ve etimonunun “dişilik” anlamını karşılayan “in” olduğunu vurgular.³⁶⁰

Eren, sözcüğü “dişi sığır” olarak tanımlamıştır.³⁶¹

Eyüboğlu, sözcüğün Sanskritçe “enake” ile aynı etimondan olduğunu ifade etmiştir.³⁶²

---

³⁵⁷ TDK, 1085.

³⁵⁸ Ercilasun vd., 390.

³⁵⁹ Clauson, 502.

³⁶⁰ Gülensoy, 346.

³⁶¹ Eren, 191.

³⁶² Eyüboğlu,

Dede Korkut Kitabı'nda "inek" sözcüğü iki yerde geçmektedir.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu	
Karavaşlar inek sağar görmedüñ-mi ³⁶³	Hizmetçiler inek sağar görmedin mi
Buğa buğa didükleri, Kara inek buzağusı degül-midir ³⁶⁴	Boğa boğa dedikleri, Kara inek buzağısı değil midir?

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı boyunda inek ile ilgili geçen bu ifadelerde, inek sözcüğü sadece bu anlatıda geçmektedir. Birinci cümlede gerçek anlamıyla kullanılan inek kara sıfatını alarak boğa için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Türkçede çok iyi korunan ve çok eski dönemlerden beri kullanılan inek sözcüğünü ifade eden "iniek" sözcüğü Kaşgarlı Mahmut'a göre aynı zamanda da "dişi kaplumbağa" anlamını karşılamaktadır. Bazı araştırmacılara göre iniek/inigen sözcüğünden günümüzde inek şeklini almıştır. Moğolların Gizli Tarihi'nde dünya "ana" olarak nitelendirilirken gök hiçbir zaman "baba" olarak nitelendirilmemiştir. Ancak sonraki dönemlerde büyük olasılıkla Çinlilerin tesiriyle göksel baba fikri yerleşmiştir. Ancak bu göğün başlangıçan beri erkeğin yaratma işlevini üstlenmediği anlamını taşımamaktadır.³⁶⁵

Türk inanç sisteminde ahır hayvanlarını "koruyan ud" ana isminde bir koruyucu ruhun varlığına inanılır. Kırgız halk inanişına göre bir inekten var türediğine ve bu ineğin halihazırda bir mağarada yaşadığına inanılır. Bu sebeple çocuk sahibi olamayan kadınlar yaşadıkları bölgelerde var olan mağaralarda boynuzlara ip bağlayarak tanrıdan çocuk dilerler.

Türk mitolojisinde doğum tanrıçası olarak bilinen İyehsit/İyehzit gülererek doğum yapan kadınlara hatta hayvanlara yardım eden bir varlıktır. Gülme olgusu eski Türk inanişinde oldukça mistik anlamlar taşır. Asya şamanizminde şaman bazen gülererek hayata gözlerini açar. Çocuksuz kadınların özel bir ritüelle krizler eşliğinde güldürülmesi ile onun bu sorunundan kurtulacağı düşünülür. Nitekim iye sözcüğü de gülen güldüren anlamlarını karşılamaktadır. Bazı görüşlere göre bu sözcük aynı

³⁶³ Ergin, 179.

³⁶⁴ Ergin, 179.

³⁶⁵ Roux, 285.

zamanda inek sözcüğü ile aynı etimondan gelmektedir. Moğolca “ineh” sözcüğü “gül-” fiili ile ilgilidir.³⁶⁶

4.1.2.2.2.1. Dana

Dana (tana), “İneğin, sütten kesildikten sonra bir yaşına kadar olan yavrusu” olarak tanımlanmıştır.³⁶⁷Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “dana” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “dana”, Başkurt ve Kazak Türkçesinde “tana”, Kırgız Türkçesinde “tana/torpok” olarak geçmektedir.³⁶⁸

Eren, dana sözcüğünün Eski Kıpçakçada “tana” şeklinde kullanılıyor olmasına karşın Orta Türkçede böyle bir kullanım yoktur. Bu sözcüğün Hint-Avrupa dillerinden alındığına dair yaygın bir görüş vardır. Ancak Eren Türkiye Türkçesindeki dana (ineğin erkek yavrusu) ile Sanskritçedeki dhénâ (inek, sağmal inek, buzağılamış inek) anlamını karşılamasıyla yönüyle bu görüşü düşündürücü bulmuştur.³⁶⁹

Eyuboğlu sözcüğü, Eski Türkçe “iki yaşındaki genç inek” olarak ifade ederek sözcüğün kökeninin Uygurcada tana (susam, tohum, çekirdek, tane) sözcüğü içerdiği anlam bakımından Farsça dâne/dân sözcükleri ile aynıdır. Gülensoy, dana sözcüğünü “dana, sığır yavrusu” olarak ifade etmiştir. Eski Türkçedeki biçiminin “tâna” şeklinde olduğunu ifade ederken, Eski Kıpçakçada “tana” olarak kullanıldığını belirtmiştir.³⁷⁰

Tietze, sözcüğü “ineğin, buzağıdan büyük erkek yavrusu” olarak tanımlanmıştır.³⁷¹

Dede Korkut Kitabı’nda “dana” sözcüğü üç yerde geçmektedir.

Mukaddime Bölümü

Öyleden sonra ivine geldi, gördi-kim oğrı köpek yike tana ivini bir birine	Öğleden sonra evine geldi, gördü ki hırsız köpek, büyük dana evini birbirine
--	--

---

³⁶⁶ Karakurt, 156.

³⁶⁷ TDK, 525.

³⁶⁸ Ercilasun vd., 148.

³⁶⁹ Eren, 105.

³⁷⁰ Gülensoy, 194.

³⁷¹ Tietze, 557.

katmış, tavuk kümesine sığır tamına dönmiş. ³⁷²	katmış, tavuk kümesine sığır damına dönmüş. ³⁷³
--	--

Mukaddime bölümünde dana ile ilgili geçen bu ifadelerde, dana sözcüğü kitabın bu bölümünde kadınlara dair görüşlerin yer verildiği mukaddime bölümünde evi başıboş kaldığında evi dağıtan ve zapt edilemeyen bir hayvan olarak tasavvur edilmiştir. Sıfat olarak yike yani büyük ifadesi getirilmiştir. Bu noktada onun büyük oluşu verdiği hasarın da şiddetine de dikkat çekmektedir.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu

Kız köşkten bakar-idi, taraqlığı boşaldı; kedisi mavladı, avşıl olmuş šana gibi ağzınıñ şuyı aqdı. ³⁷⁴	Kız köşkten bakıyordu, eli ayağı gevşedi, kedisi miyavladı, avşıl olmuş dana gibi ağzının suyu aktı. ³⁷⁵
--	--

Kanlı Koca Kan Turalı boyunda dana ile ilgili geçen bu ifadelerde, dana sözcüğü metnin bölümünde mecazi olarak kullanılmıştır. Selcen Hatun Kan Turalı'ya ilk görüşte açık olmuştur. Bu durumun ifadesi olarak da ozan onu avşıl olmuş danaya benzetmiştir.

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu

Yalançı oğlu Yaltaçuk bunu işitdi, Beyregüñ korqusından kaçdı özini šana Sazına şaldı. ³⁷⁶	Yalançı oğlu Yaltacuk bunu işitti. Beyrek'in korkusundan kaçtı kendini Dana Sazı 'na attı. ³⁷⁷
--	--

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek boyunda dana ile ilgili geçen bu ifadelerde, dana sözcüğü metnin bu bölümünde hayvan ismi olarak değil bir yer adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaçalın Tana Sazı olarak ifade edilen yeri Balıklı Göl'den gelen Doğu Beyazıd'ın ortasından geçerek aşağıda Maku'dan gelen çayla birleşip Aras'a karışan günümüzdeki ismi ile Sarı Su boyundaki bir sazlık olarak ifade etmiştir.

Metinde Yalançı Oğlu Yaltacuk, Beyrek'in beşik kertmesi Banı Çiçek'e karşılıksız âşıktır. Bu sebeple Beyrek öldür diye yalan söyleyerek Banı Çiçek'i elde etmeyi

³⁷² Ergin, 76.

³⁷³ Ergin, 6.

³⁷⁴ Ergin, 210.

³⁷⁵ Ergin, 141.

³⁷⁶ Ergin, 151.

³⁷⁷ Ergin, 92.

planmıştır. Ancak Beyrek'in kâfirlerin elinden kurtularak geri dönmesi bütün planlarını alt üst eder. Yalancı Oğlu Yaltacuk en sonunda kendi canını kurtarmak için kaçtığı yer “Tana Sazı”dır.

Farsça dâne/dân döl, tohum anlamını karşılamaktadır. Dananın ineğin daha genci ve yeni döl vermeye başlayan dönemi olduğu göz önünde bulundurulduğu takdirde iki sözcük arasında bağlantı söz konusudur.

Çocuklar boyunlarına zincir asıp kürk giyerler ve evleri dolaşır simgesel olarak bereket dağıtırlar. Navruz'daki Kosa/Koça törenleri ile doğrudan alâkalıdır. Köse sözcüğü sakalsız mânâsına gelir ve Türklerde saçsız ya da sakalsız olan kişilerin dana zeki ve kurnaz olduğu yönünde bir inanç vardır. Örneğin, Kazak ve Kırgız coğrafyasında oldukça tanınan masal kahramanlarından birisinin adı ise “Aldar Köse”dir. Sakalsız bu genç kurnazlığı sayesinde türlü sorunların üstesinden gelir. Çocukların da sakalı olmadığı için Köse töreninde onlar yer alırlar.

Anadolu'da dişilik sembollerinden biri olarak dikkat çeker. Buna yönelik özellikle doğum sancısı çeken hamile kadınların eteğinden bir dana veya büyükbaş hayvana saman yedirilmesi geleneği vardır.

4.1.2.2.2.2. Buzağı

Buzağı (buzağı), “Yeni doğmuş, ana sütüyle beslenen sığır yavrusu” olarak tanımlanmıştır.³⁷⁸ Tarama sözlüğünde “buzağı” sözcüğüne karşılık “inek ve benzeri hayvanların yavrusu” anlamı verilmiştir.³⁷⁹

Türkiye Türkçesinde “buzağı” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “buzov”, Kazak Türkçesinde “buzav”, Kırgız Türkçesinde “muzov”, Özbek Türkçesinde “buzak”, Uygur Türkçesinde “mozay” şeklinde geçmektedir.³⁸⁰

Calauson, sözcüğün Eski Türkçedeki biçiminin “buzağı” olduğunu belirtmiş ve anlamının “-ğu ile biten çok eski bir sözcük” anlamına geldiğini ifade etmiştir.³⁸¹

³⁷⁸ TDK, 364.

³⁷⁹ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 42.

³⁸⁰ Türктаş, 1098.

³⁸¹ Clauson, 391.

Gülensoy, sözcüğün Eski Türkçedeki biçiminin “buzâğu”, şeklinde olduğunu ifade ederken Orta Türkçede de aynı şekilde kullanıldığını belirtmiştir.

Eren, sözcüğü “sütten kesilmemiş sığır yavrusu” şeklinde tanımlamıştır. Ona göre bu sözcük Eski Türkçe dönemlerinden beri kullanılmaktadır. Orta Türkçedeki şekli ise “buzâğu”dur. Sözcüğün etimonu “buza-/buz-” yansıma sesidir.³⁸²

Eyüboğlu, sözcüğü “genellikle ineğin yavrusu” olarak tanımlamıştır. O bu sözcüğün ilk şeklini tespit etmenin zor olduğunu belirterek Moğolcada aramanın yanlış olduğunu ifade etmiştir. Kendi görüşüne göre ise sözcük “mele-, bağır-” anlamını karşılayan “boz/buz” yansıma sesinden kaynaklanmaktadır.³⁸³

Tietze, sözcüğü “sütten kesilmemiş sığır yavrusu” olarak tanımlamıştır. Ve Anadolu halk diyalektlerinde “buzov/buzak” şeklinde olduğunu eklemiştir.³⁸⁴

Dede Korkut Kitabı’nda “buzağı” sözcüğü bir yerde geçmektedir.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu

Buğa buğa didükleri Kara inek buzağusu degül-midir ³⁸⁵	Boğa boğa dedikleri Kara inek buzağısı değil midir ³⁸⁶
---	---

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı boyunda buzağı ile ilgili geçen bu ifadelerde, eserdeki tek “buzağı” sözcüğü Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı boyunda geçmektedir. Kanlı Koca oğlu Kan Turalı, Tırabuzan tekürünün kızı Selcen Hatun için bir aslan, bir boğa ve bir de erkek deve olmak üzere üç güçlü hayvanla mücadele etmesi gerekmektedir. Bu bölümde Kan Turalı’nın kırk yiğidi Kan Turalı karşısında boğanın sadece kara inek buzağısı olduğunu ifade etmektedir.

Dede Korkut Kitabı’nda da karşımıza çıkan ifadelerden biri de “bozlaş-“ yansıma sesidir. Etimologların genel kanaati de “buzağı” sözcüğünün etimonunun bu ifade olduğuna yöneliktir.

Şamanizm geleneklerine göre kutsal kabul edilen hayvanlara buzağı eti ikram etmek zorunluluktur. Hatta evinde hâlihazırda et yoksa dahi canlı hayvanlardan birini kesmek

---

³⁸² Eren, 65.

³⁸³ Eyüboğlu, 109.

³⁸⁴ Tietze, 403.

³⁸⁵ Ergin, 189.

³⁸⁶ Ergin, 142.

suretiyle ikram etmesi gerekmektedir. Aksi halde evinin bereketi kaçar, soyu kurur, başından felaketler eksik olmaz.

Oğuz Kağan Destanında buzağı bereketin ve zenginliğin sembolü olarak ifade edilmiştir. Nitekim Anadolu’da buzağısı ve kuzusu olan evden bereketin eksik olmayacağına dair bir anlayış vardır. Çünkü süt, peynir, yoğurt hep bu hayvanlardan elde edilir. Yörenin zenginliği bu tür hayvanlar için zengin otlakların bulunmasıyla ölçülür.

4.1.2.2.3. Deve

Deve (deve), “Geviş getiren memelilerden, boynu uzun, sırtında bir veya iki hörgücü olan, yük taşımakta kullanılan hayvan (camelus)” olarak tanımlanmıştır.³⁸⁷ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “deve” olarak kullanılan bu sözcük Azerbaycan Türkçesinde “dävä”, Başkurt Türkçesinde “döyä”, Kazak Türkçesinde “tüye”, Kırgız Türkçesinde “tö” olarak geçer.³⁸⁸

Calauson, çalışmasında deve sözcüğünü doğrudan kullanmamış Eski Türkçe “tevey” sözcüğü üzerinden açıklamış ve karşılık olarak deve sözcüğünü vermiştir. Ona göre bu sözcüğün ilk şekli hakkında net bir görüş mevcut değildir bu sözcüğün en eski şekli “teve” asıl şekli ise “tvey”dir.³⁸⁹

Eren, sözcüğü “boynu uzun, sırtında bir veya iki hörgücü olan, yük taşımakta kullanılan hayvan” şeklinde tanımlamıştır. Ona göre bu sözcük çok eski çağlardan beri kullanılmaktadır. Oğuzlar “dewe” olarak, Eski Kıpçakçada “dewe” ve “tewe” olarak kullanıldığını belirtmektedir.³⁹⁰

Eyüboğlu, sözcüğünün Asya Türkçesinde “tivi”, “tevi”, “tevey”, “teve”, “devey”, “devi” gibi söylenişlerinin olduğu ifade edilmiştir.³⁹¹

---

³⁸⁷ TDK, 571.

³⁸⁸ Ercilasun vd., 168.

³⁸⁹ Clauson, 448.

³⁹⁰ Eren, 108.

³⁹¹ Eyüboğlu, 182.

Gülensoy, sözcüğünün Orta Türkçedeki biçiminin “devey”, “tewey”, “teve”, “tewe”, “tiwi” şeklinde olduğunu ifade ederken Türkiye Türkçesinde ise “deve” olarak kullanıldığını belirtmiştir.³⁹²

Tietze, sözcüğü “bugün bilinen manada, maruf hayvan” olarak tanımlamıştır.³⁹³

Dede Korkut Kitabı’nda “deve” sözcüğü elli iki yerde geçmektedir.

Mukaddime Bölümü

Ayrı ayrı yollar izin **deve** bilir.³⁹⁴

Ayrı ayrı yolların izini **deve** bilir.³⁹⁵

Mukaddime bölümünde ile deve ilgili geçen bu ifadelerde, deve Oğuzlar döneminde yaygın olarak kullanılan yük hayvanlarından biridir. Dolayısıyla yolları izleri en iyi bilen odur. Mukaddime bölümünde devenin bu niteliğine göndermede bulunulmuştur.

Kazan Bey’in Oğlu Uruz Bey’in Esir Düştüğü Boy

Çırğap çırğap çadır otağ bağışlar-idi,
katar katar **develer** bağışlar-idi.³⁹⁶

Elbise, kaftan, çadır, otağ bağışlıyordu,
katar katar **develer** bağışlıyordu.³⁹⁷

Muhammede şalavat getürdi, **deve** kibi
kükredi, arşlan kibi añradı, na’ra urup
haykırdı, yapa yaluñuz kâfire at depdi,
kılıç urdı.³⁹⁸

Muhammed’e salâvat getirdi, **deve** gibi
bağırdı, arşlan gibi kükredi, nara atıp
haykırdı, yapayalnız kâfire at tepti, kılıç
vurdu.³⁹⁹

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey’in Esir Düştüğü boyda boğa ile ilgili geçen bu ifadelerde, Deve metinde en çok “katar katar” sıfatıyla nitelenmiştir. Katar katar develer bağışlayan Salur Kazan Oğuz beylerinin cömertliğinin ve zenginliğinin bir yansımasıdır.

Deve sözcüğü Kazan Bey için benzetme unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Devenin sesi aşırı gür ve şiddetli olmasıyla bilinir. Bu sebeple Kazan Bey’in sesinin heybetini ifade etmek için bu sözcük kullanılmıştır.

---

³⁹² Gülensoy, 206.

³⁹³ Tietze, 602.

³⁹⁴ Ergin, 75.

³⁹⁵ Ergin, 3.

³⁹⁶ Ergin, 210.

³⁹⁷ Ergin, 96.

³⁹⁸ Ergin, 172.

³⁹⁹ Ergin, 116.

Deve sözcüğünün etimonuna dair en yaygın görüş büyük gövdesi ve gür sesiyle “dev” sözcüğü olabileceğine yöneliktir. Pek çok halk anlatısında korkunç ve yenilmez bir güç olarak karşımıza çıkan dev Dede Korkut Kitabı’nda da özellikle Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı boyunda benzer bir şekilde tasavvur edilmiştir.

Deve özellikle Arap toplumlarında oldukça büyük öneme sahiptir. Arap edebiyatında kadınların güzelliği vurgulanmak istenirken deveye benzetme görülmektedir. Özellikle Arapça’da yaygın olarak kullanılan deve ile ilgili kullanılan sözcükler İslamiyet’in etkisi ile Türkçe’ye sirayet etmiştir.

Türk toplulukları arasındaki deve ile ilgili inanışlar daha çok İslamiyet’in tesiri ile gerçekleşmiştir. Bu süreçte deve bazı halk inanışlarında ve ritüellerinde kendine yer edinmiştir. Uygurlar arasında kötü ruhlardan, kaza-beladan korunmak için deve yünü muska niyetine yatağa koyulur yahut boyna kolye gibi takılırdı. Bu gelenek özellikle çocuklar üzerinde uygulanırdı. Deve yününden dokunan atlet vücuttan hastalıkları uzak tutmak için kullanılır. Öte yandan deve Cebrail’in suretini taşıdığına inanılır.

Kızıl deve kıymet bakımından Türk toplumunda ayrı bir yere sahiptir. Dede Korkut Kitabı’nda bu durumun vurgulanması maddi varlık bakımından Oğuz beylerinin güçlü olduğu vurgulanmaktadır.

Dede Korkut Kitabı’nda ana kahramanın isteklerine kavuşmak, kendini ispatlamak için normal bir insandan kat kat daha güçlü hayvanlarla mücadele etmesi sıkça tesadüf ettiğimiz bir durumdur. Nitekim Kan Turalı Selcen Hatun ile evlenebilmek için savaştığı hayvanlardan biri de devedir.

4.1.2.2.3.1. Buğra

Buğra (buğra/buğur), “Erkek deve, iki hörgüçlü, buğur” olarak tanımlanmıştır.⁴⁰⁰ Tarama sözlüğünde “buğra” sözcüğüne karşılık olarak “erkek deve” anlamı verilmiştir.⁴⁰¹

Türkiye Türkçesinde “buğra” olarak kullanılan bu sözcük, Tatar Türkçesinde “bu/par”, Türkmen Türkçesinde “buğ”, Özbek Türkçesinde “buğ”, Uygur Türkçesinde

⁴⁰⁰ TDK, 351.

⁴⁰¹ TDK, Yeni Tarama Sözlüğü, 39.

“buğ/hor” olarak geçmektedir.⁴⁰²

Calauson, sözcüğün Eski Türkçedeki biçiminin “buğra” olduğunu belirtmiş ve anlamının “bir deve aygırı” anlamına geldiğini ifade etmiştir.⁴⁰³

Eren, sözcüğü “damızlık erkek deve” şeklinde tanımlamıştır. Ona göre bu sözcük eski sözlüklerde “buğur”, Anadolu ağızlarında ise “puğur” biçiminde kullanılmaktadır. Yani bu sözcük eski dönemlerden beri kullanılmaktadır.⁴⁰⁴

Gülensoy, sözcüğün Orta Türkçedeki biçiminin “buğra” olduğunu belirtmiştir. Eski Türkçede kullanım duruma yönelik ne “buğra” ne de “buğur” başlığında görüş belirtmemiştir.⁴⁰⁵

Tietze, sözcüğü “erkek deve” olarak tanımlamıştır.⁴⁰⁶

Eren, sözcüğü “damızlık erkek deve” olarak tanımlamıştır.⁴⁰⁷

Eyuboğlu “buğra” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “buğra” sözcüğünü karşılayan “buğur” bir yerde, “buğra” sözcüğü ise yirmi üç yerde geçmektedir.

Dirse Han Oğlu Buğaç Han Boyu

Gine toy idip atdan aygır deveden buğra koyundan koç kırdırmuş-idi. ⁴⁰⁸	Gene ziyafet tertip edip attan aygır, deveden erkek deve , koyundan koç kestirmişti. ⁴⁰⁹
Bir yazın bir güzün buğa-y-ile buğrayı şavaşdururlar-idi, Bayındır Han kalın Oğuz bigleri-y-ile tamaşaya bakar-idi, teferrüç ider-idi. ⁴¹⁰	Bir yazın bir güzün boğa ile erkek deveyi savaştırırlardı. Bayındır Han kudretli Oğuz beyleri ile temaşa ederdi, seyreder eğlenirdi. ⁴¹¹

---

⁴⁰² Ercilasun vd., 83.

⁴⁰³ Clauson, 317.

⁴⁰⁴ Eren, 62.

⁴⁰⁵ Gülensoy, 118.

⁴⁰⁶ Tietze, 389.

⁴⁰⁷ Eren, 62.

⁴⁰⁸ Ergin, 78.

⁴⁰⁹ Ergin, 8.

⁴¹⁰ Ergin, 81.

⁴¹¹ Ergin, 12.

Dirse Han Oğlu Boğa Han boyunda buğra ile ilgili geçen bu ifadelerde, Dede Korkut Kitabı'nda Oğuz beylerinin tertip ettikleri ziyafetler pek çok olayın başalangı noktası olmuştur. Bu tür eğlencelerde ikram edilen yiyeceklerin nitelikleri toplumsal pek çok çıkarımda bulunmamıza olanak sağlamaktadır. Özellikle erkek hayvanların ikram edilmesi dikkat çekicidir.

Basat'ın Tepegöz' öldürdüğü Boy

Basat akıyup yirinden trı geldi. **Buğra** gibi Tepegzi dizi üzerine okerdi, Tepegözün kend kılıcı-y-ile boynını urdu. ⁴¹²

Basat kızıp yerinden kalkı verdi. **Erkek deve** gibi Tepegözü dizi üzerine okertti. Tepegözün kendi kılıcı ile boynunu vurdu. Deldi, yay kirişini taktı. ⁴¹³

Basat'ın Tepegöz' öldürdüğü boyda buğra ile ilgili geçen bu ifadelerde, anlatıda buğra sözcüğü bu bölümde acaba tepegöz için kullanılmış olup devenin aksine bir zayıflık sembolü olarak mı geçmektedir yoksa Basat için kullanılmış olarak g ve yenilmezlik sembolü olarak mı kullanılmıştır. Net bir kanaate varamıyoruz.

Dede Korkut Kitabı'nda kahramanlar çeşitli sınavlara tabi tutulur. Başkahraman kendisinden güçlü bir hayvanla mücadelesi söz konusudur. Bu hayvanların başında da kara boğa vardır. Genel kalıp bu hayvanlarla mücadeleye tutuşan kim varsa diğer canavarların yüzünü dahi göremeden boğa tarafından ldrlmeleridir.

Kara aslan, kara buğra ve kara boğa canavar olarak nitelendirilmiştir. Bu hayvanların ortak özelliği çok güçlü olmalarıdır. Bu noktada ana kahraman için kendilerini hem toplum hem de sosyal çevresi nezlinde kanıtlamak için büyük bir fırsattır. Bu amaçta ölen kahramanlar da vardır. Ancak onların isimleri net bir şekilde belirtilmez. Sadece sayı veya muğlk ifadelerle ortaya koyulur.

4.1.2.2.3.2. Maya

Maya (maya), “Damızlık dişi hayvan, dişi deve” olarak tanımlanmıştır. ⁴¹⁴ Tarama sözlüğünde “maya” sözcüğüne karşılık “dişi deve” anlamı verilmiştir. ⁴¹⁵

---

⁴¹² Ergin, 210.

⁴¹³ Ergin, 183.

⁴¹⁴ TDK, 1517.

⁴¹⁵ TDK, Yeni Tarama Sözlüğü, 153.

Türkiye Türkçesinde “köşek” olarak kullanılan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerindeki isimlerine dair bir bilgi edinilememiştir.

Eren, sözcüğü “damızlık dişi hayvan, dişi deve” olarak tanımlamıştır.⁴¹⁶

Tietze, sözcüğü “dişi hayvan (at, eşek, deve)” olarak tanımlamıştır.⁴¹⁷

Eyuboğlu ve Gülensoy eserdeki anlama karşılık gelen “maya” sözcüğünün etimolojik kökeninde dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “maya” sözcüğü iki yerde geçmektedir.

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu

Biñ buğra getirüñ kim **maya** görmemiş ola, biñ dañı aygır getirüñ kim hiç kışrağa aşmamış ola, biñ dañı koyun görmemiş koç getirüñ, biñ-de kıyruksuz kulaksuz köpek getirüñ, biñ dañı püre getirüñ maña didi.⁴¹⁸

Bin erkek deve getirin **dişi deve** görmemiş olsun, bin de aygır getirin ki hiç kısrakla çiftleşmemiş olsun, bin de koyun görmemiş koç getirin, bin de kuyruksuz kulaksız köpek getirin, bin de pire getirin bana dedi.⁴¹⁹

Biñ aygır dileyüpdür kim kışrağa aşmamış ola, biñ dañı buğra diledi kim **maya** görmemiş ola, biñ-de kıyruksuz kulaksuz köpek diledi, biñ dañı ħaraça ħaraça püreler diledi.⁴²⁰

Bin aygır istemiştir ki kısrakla çiftleşmemiş olsun, bin de erkek deve istedi ki **dişi deve** görmemiş olsun, bin de koç istemiştir koyun görmemiş olsun, bin de kuyruksuz kulaksız köpek istedi, bin de ufacık karacık püreler istedi.⁴²¹

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek boyunda maya ile ilgili geçen bu ifadelerde, anlatıda Dede Korkut Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek için Deli Karçar’ın kız kardeşi Banı Çiçek’i istemek için aracı olmuştur. Kız kardeşini veremeye gönüllü olmayan Deli Karçar başlık için olması mümkün olmayan isteklerde bulunur. Bunlardan biri de erkek deve görmemiş olan dişi devedir.

---

⁴¹⁶ Eren, 290.

⁴¹⁷ Tietze, 385.

⁴¹⁸ Ergin, 127.

⁴¹⁹ Ergin, 66.

⁴²⁰ Ergin, 127.

⁴²¹ Ergin, 67.

Tarihin en eski dönemlerinden günümüze kadar yazılmış Türkçe eserlerde deve sözcüğüne dair birçok tabir söz konusudur. Bir kısmı sözlüklerde yer alsa da bir kısmı da sözlü gelenekte varlığını sürdürmektedir. Zamanla bazı tabirler unutulsa veya kullanımdan düşse de özellikle deve yetiştirilen bölgelerde de sözcüğüyle ilgili birçok söyleyişe tesadüf edilmektedir. Bunlar arasında özellikle maya dikkat çekmektedir.

İslamiyet'in tesiri ile deve ile ilgili kullanılan ifadelerin güzellik unsuru olarak kullanılması yaygındır. Özellikle Yörükler şişmanca güzel kadınlar için maya benzetmesi ile övgüde bulunmaktadır.

4.1.2.2.3.3. Köşek

Köşek (köşek), “Bir yaşına kadar olan deve yavrusu” olarak tanımlanmıştır.⁴²² Tarama sözlüğünde “köşek” sözcüğüne karşılık olarak “deve yavrusu” anlamı verilmiştir.⁴²³

Türkiye Türkçesinde “köşek” olarak kullanılan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerindeki isimlerine dair bir bilgi edinilememiştir.

Caluson, sözcüğün Eski Türkçedeki biçiminin aynı şekilde “köşek” olduğunu belirtmiş ve anlamının “genç hayvan” anlamına geldiğini ifade etmiştir.⁴²⁴

Eren, sözcüğü “deve yavrusu” olarak tanımlarken yerel ağızlarda “köçek” olarak da kullanıldığını ifade etmiştir.⁴²⁵

Gülensoy, sözcüğün Anadolu ağızlarındaki anlamının “1. deve yavrusu, 2. torun. 3. çok güzel” olduğunu belirtmiştir.⁴²⁶

Tietze, sözcüğü “bir yaşından küçük deve yavrusu” olarak tanımlamıştır.⁴²⁷

Eyuboğlu, “köşek” sözcüğünün etimolojik kökenine dair görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı'nda “köşek” sözcüğü bir yerde geçmektedir.

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu

---

⁴²² TDK, 1387.

⁴²³ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 2129.

⁴²⁴ Clauson, 403.

⁴²⁵ Eren, 362.

⁴²⁶ Gülensoy, 452.

⁴²⁷ Tietze, 385.

ızıl develer olan yirde, Bir köşegi olmaz-mı olur. ⁴²⁸	ızıl develer olan yerde Bir deve yavrusu olmaz mı olur. ⁴²⁹
---	--

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul boyunda köşek ile ilgili geçen bu ifadelerde, anlatıda “köşek” sözcüğü “deve yavrusu” anlamında kullanılmıştır. Günümüzde kullanılan anlamıyla arasında bir değişiklik söz konusu değildir.

Develerin Türk sözlü geleneğinde yaşına ve cinsiyetine göre farklı farklı isimler aldığı bilinmektedir. Özellikle deve yavrusuna verilen köşek ismi Yörükler arasında küçük çocuklar için de kullanılmaktadır.

4.1.3. Küçükbaş Hayvanlar

4.1.3.1. Koyun

Koyun (koyun), “Geviş getirenlerden, eti, sütü, yapağısı ve derisi için yetiştirilen evcil hayvan (ovis aries), verilen buyruklara uyan, kendi kişiliğini gösteremeyen kimse” olarak tanımlanmıştır.⁴³⁰ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde koyun olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “goyun”, Başkurt Türkçesinde “kuyn”, Kazak Türkçesinde “koy/savlık”, Kırgız Türkçesinde “koy” olarak geçmektedir.⁴³¹

Calauson, sözcüğünün Eski Türkçedeki biçimini “koñ” olarak verir ve anlamını “genel olarak koyun, özellikle koyun” ifade eder.⁴³²

Eren, sözcüğün Eski Türkçeden başlayarak kullanıldığını, Orta Türkçede “köy” olarak geçtiğini belirtir. Eren bu görüşünü Kâşgarlı Mahmud’un, Argular’ın sözcüğü “kön” biçiminde kullandıklarını ve Kumancada “koy” olarak geçtiği ifadeleriyle desteklemiştir. Eski Kıpçakçada ise günümüzdeki biçimini alarak “koyun” olmuştur.⁴³³

⁴²⁸ Ergin, 108.

⁴²⁹ Ergin, 43.

⁴³⁰ TDK, 1373.

⁴³¹ Ercilasun vd., 504.

⁴³² Clouson, 631.

⁴³³ Eren, 254.

Gülensoy, sözcüğü Eski Türkçe “koy/koyn/koyn/hoyın/koony” şeklinde yer aldığını belirtir ve sözcüğün etimonu olarak “kōn-” olarak verir.⁴³⁴

Tietze, sözcüğü “bugün bilinen manada davar” olarak tanımlar.⁴³⁵

Kaçalin, sözcüğü “koyn” “kony” şeklinde verip “kuzı, kuzu” olarak ifade eder.⁴³⁶

Eyuboğlu “koyun” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “koyun” sözcüğü elli altı yerde geçmektedir.

Dirse Han Oğlu Buğaç Han Destanı

Kimüñ ki oğlu kızı yok kara otağa
konduruñ, kara kiçe altına döşen, kara
koyn yahnısından öñine getirüñ, yir-
ise yisün yimez-ise tursun gitsün dimiş-
idi.⁴³⁷

Kimin ki oğlu kızı yok, kara otağa
kondurun, kara keçe altına döşeyin, kara
koyn yahnısından önüne getirin, yerse
yesin, yemezse kalsın gitsin demişti.⁴³⁸

Dirse Han Oğlu Buğaç Han boyunda koyun ile ilgili geçen bu ifadelerde, anlatıda özellikle koyunun kara sıfatıyla kullanılması ilgi çekicidir. Olumsuz algılanmasındaki başlıca sebep Dirse Han’ın çocuksuz olmasına adeta vurucu bir ifade olarak belirtilmesidir.

Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı Boy

Qazanuñ qapulu dervendde on biñ
koynı vardur, şol koynları dañı
götürsek Qazana ulu hayf ider-idük didi.
439

Kazan’ın Kapulu Derbendi’nde on bin
koynu vardır, şu koynları da getirsek
Kazan’a büyük darbe vurmuş olurduk
dedi.⁴⁴⁰

Ağayıldı ağça **koyn** esen olsa qızı
virür.⁴⁴¹

Ağıllarda akça **koyn** esen olsa kuzu
verir.⁴⁴²

Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı boyda koyun ile ilgili geçen bu ifadelerde,

---

⁴³⁴ Gülensoy, 443.

⁴³⁵ Tietze, 386.

⁴³⁶ Kaçalin, 811.

⁴³⁷ Ergin, 88.

⁴³⁸ Ergin, 8.

⁴³⁹ Ergin, 100.

⁴⁴⁰ Ergin, 30.

⁴⁴¹ Ergin, 115.

⁴⁴² Ergin, 114.

Oğuzlar arasındaki varlık ifadelerinden biri de on binlerle ifade edilen koyun sayısıdır. Bu ifadelerle Oğuzların toplumsal hayatında hayvancılığın konumunu görebilmekteyiz.

Avcı toplayıcı yaşam biçiminden yerleşik düzene geçen Türk toplumunun ekonomik, sosyal ve kültürel unsurların başında hayvancılık oluşturuyordu. Ekonomiye dayalı faaliyetlerinin çoğunluğu hayvancılığa dayanan Oğuzların servetinin temeli koyun, deve ve sığırlara dayanıyordu.

Türk sözlü anlatılarından biri olan Oğuz Kağan Destanı'nda pek çok hayvanın ismi geçmektedir. Bunlardan biri de koyundur. Türk toplumu yayıldıkları geniş coğrafyada karşılaştıkları tüm hayvanlara sözlü anlatılarında yer vermişlerdir. Oğuz Kağan Destanında ismi geçen koyun ak ve kara olmak üzere iki şekilde zikredilmiştir. Türk kültür belleğinde ak daha makbul olan olarak kabul edilirken, kara uğursuzdur. Oğuz Kağan Destanı nda sağ kolun yani Bozokların Türk toplumunda içtimai yapısında Üçoklardan daha üsttedirler. Bu durumdan yola çıkarak Bozokların ak koyun, Üçokların kara koyun sahibi olmaları ak koyunun üstünlüğünü pekiştirici bir unsurdur.

Kazaklar arasında yaygın bir inanişe göre ak koyun hastanın etrafında üç kere dolaştırılır ve kurban edilmek suretiyle hasta tedavisinde kullanılır. Buradan yola çıkarak hastanın ruhu yerine kötü ruhlara ak koyun ruhu kurban edilmesi olarak açıklanabilir.

Anadolu'da Taksun Köyü Tatarlarının evlilik geleneklerine göre damat tarafı gelin evine giderken bir koyun keserler ve koyunun hareket organlarını dokuz adet ekmek eşliğinde götürürler. Gelin evine gittikleri zaman selamlaşma faslından sonra kollarını göğüslerinin üzerinde çapraz tutarak davet edildikleri yere hayırlı bir iş için geldiklerini söyleyerek müsaade isterler. Buldukları evin eşiğinde koruyucu ruhu selamlarlar.

Dede Korkut Kitabı'nda Oğuz geleneğinde beylerin toylarda ikram ettikleri hayvanlar bu hayvanların sayısı hatta Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyunda gördüğümüz örnekte olduğu gibi rengi dahi çok önemlidir.

4.1.3.2. Keçi

Keçi (kiçi), “1. Geviş getirenlerden, eti, sütü, derisi ve kılı için yetiştirilen, memeli dişi hayvan (capra hircus) 2. inatçı” olarak tanımlanmıştır.⁴⁴³ Tarama sözlüğünde iki sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “keçi” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “keçi”, Başkurt Türkçesinde “küzä”, Kazak Türkçesinde “eşki”, Kırgız Türkçesinde “eçki” olarak geçmektedir.⁴⁴⁴

Calauson, sözcüğün Eski Türkçedeki biçimini “eçkü” olarak verir ve “keçi” sözcüğünün genel bir terim olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴⁵

Gülensoy, sözcüğün “geviş getirenlerden, eti, sütü, derisi ve kılı için yetiştirilen, memeli evcil hayvan” olarak ifade eder ve Eski Türkçede “äçkü” Orta Türkçede “keçi” şeklinde yer aldığını belirtir.⁴⁴⁶

Eren, sözcüğün Orta Türkçede “keçi” sözcüğünün daha çok “eçkü”, Eski Kıpçakçada da “eçki” olarak yer aldığını ifade eder. Türk dilinde “keçi” ve “eçki” biçimi arasındaki etimolojik durumun hayli karışık olduğu kanaatindedir.⁴⁴⁷

Eyüboğlu, sözcüğü “geçmek, aşmak, kaçmak anlamlarını içeren keç-” olarak ifade etmektedir.⁴⁴⁸

Tietze, sözcüğü “bugün bilinen manada, bilinen evcil hayvan” olarak tanımlar.⁴⁴⁹

Dede Korkut Kitabı’nda “keçi” sözcüğü beş yerde geçmektedir.

Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı Boy

Altındağı alaca atun ne ögersin, Ala başlu **kiçimce** gelmez maña.⁴⁵⁰

Altındaki alaca altını ne översin, Alaca başlu **keçim** kadar gelmez bana⁴⁵¹

---

⁴⁴³ TDK, 1259.

⁴⁴⁴ Türkteş, 1100.

⁴⁴⁵ Clouson, 24.

⁴⁴⁶ Gülensoy, 393.

⁴⁴⁷ Eren, 225.

⁴⁴⁸ Eyüboğlu, 394.

⁴⁴⁹ Tietze, 200.

⁴⁵⁰ Ergin, 98.

⁴⁵¹ Ergin, 32.

Çobanuñ taşu dükendi, koyun dimez kiçi dimez şapanuñ ayasına kor atar, kâfiri yıkar. ⁴⁵²	Çobanın taşu tükendi, koyun demez keçi demez, sapanın ayasına koyar atar, kâfiri yıkar. ⁴⁵³
Çobanuñ üç yaşar tana derisinden şapanınuñ ayası-y-idi, üç kiçi tüyünden şapanınuñ kolları-y-idi. ⁴⁵⁴	Çobanın üç yaşında dana derisinden sapanının ayası idi, üç keçi tüyünden sapanının kolları idi. ⁴⁵⁵

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı boyda keçi ile ilgili geçen bu ifadelerde, Dede Korkut Kitabı'nın bu bölümünde keçi sözcüğü alabaşlı sıfatı ile kullanılmıştır. Bu ifadeler bir çobanın soylamasında yer alır. Kâfir atına ne kadar övgüler yağdırırsa yağdırısın çoban için bir keçisi kadar bile değeri yoktur. Burada keçi bir karşılaştırma unsuru olarak kullanılmıştır. Diğer bölümde çoban olağanüstü bir kimlik kazanarak sapanına taş bulamayınca kâfire koyun, keçi ile saldırmıştır. Son bölümde sapanın yapılışında kullanılan keçi kılından bahsedilerek aslında günlük araç gereç yapımında kullanıldığına dair ipuçları vermektedir.

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu

Dede Korkut kiçi başlu kiçer aygıra sıçradı bindi. ⁴⁵⁶	Dede Korkut keçi başlı geçer aygıra sıçradı bindi. ⁴⁵⁷
--	--

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek boyunda keçi ile ilgili geçen bu ifadelerde, aygırı tasvir etmek için kullanılan keçi başı ifadesi burada aygırın vücudunun ne kadar büyük ve heybetli oluna göndermedir. Öyle ki kafası bedeninin üzerinde keçi başı gibi kalmaktadır.

“Keçi” sözcüğünün Oğuzcada “ëçkü” sözcüğünün göçüşme sonucu bozulmasıyla oluştuğu düşünülmektedir. Bu noktada keçi sözcüğünün en eski şekli “eçki” olabilir. Bu sözcük hayvanları çağırmak için kullanılan iletişim sözcüğüdür ancak bu görüşün zorlama olduğu düşünülmektedir. Diğer taraftan bazı dil araştırmacıları da keçi sözcüğünün “geç geç/keç keç” ifadelerinden türediğini savunmaktadır. Bu durumu da bazı Çağdaş Türk Lehçelerinde keçileri çağırmak için “çi iç/çik çik/çige çige” şeklinde

⁴⁵² Ergin, 99.

⁴⁵³ Ergin, 32.

⁴⁵⁴ Ergin, 109.

⁴⁵⁵ Ergin, 45.

⁴⁵⁶ Ergin, 126.

⁴⁵⁷ Ergin, 63.

kullanımlar mevcuttur.

4.1.3.2.1. Teke

Teke (teke), “1. Erkek keçi 2. bir tür karides 3. tüylü devenin erkeği ile tek hörgüçlü dişi devenin geriye melezenmesinden elde edilen bir tür deve” olarak tanımlanmıştır.

⁴⁵⁸ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “teke” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan ve Başkurt Türkçesinde “täkä”, Kazak ve Kırgız Türkçesinde “teke” olarak geçmektedir.⁴⁵⁹

Calauson, sözcüğün Eski Türkçedeki biçimini “keçi” olarak vermiştir.⁴⁶⁰

Eren sözcüğü, “keçinin erkeği” olarak ifade etmiştir. Orta Türkçede de “teke” şeklinde kullanıldığını eklemiştir.⁴⁶¹

Eyuboğlu ise sözcüğün aslının Farsça “teke” sözcüğü olduğunu ifade etmiştir. Eski Türk ve Farsça sözlüklerinde yer almaktadır. Bunun yanında Farsçada bürz-i ner (erkek keçi, teke) şeklinde bir kaşılığının da bulunduğunu eklemiştir.⁴⁶²

Gülensoy, sözcüğü “keçinin erkeği” olarak ifade eder ve Eski Türkçede “täkä” ile Orta Türkçede ise “teke” şeklinde yer aldığını belirtir.⁴⁶³

Dede Korkut Kitabı’nda “teke” sözcüğü bir yerde geçmektedir.

Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü Boy

Erdil **teke** buynuzundan katı yaylı⁴⁶⁴

İri **teke** boynuzundan katı yaylı.⁴⁶⁵

Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü boyda teke ile ilgili geçen bu ifadelerde, “teke” sözcüğü metinde iri sıfatıyla kullanılmıştır. Tekenin iri olması boynuzlarının ne kadar sağlıklı olduğuna yönelik bir düşünce uyandırır. Oğuz toplum hayatında hayvanlar araç gereç yapımında da öne çıkmaktadır.

Cengiz Han döneminde özellikle Türk ve Moğol topluluklarında koyun, keçi, koç, teke

---

⁴⁵⁸ TDK, 2170.

⁴⁵⁹ Ercilasun vd., 866.

⁴⁶⁰ Clouson, 224.

⁴⁶¹ Eren, 400.

⁴⁶² Eyüboğlu, 650.

⁴⁶³ Gülensoy, 720.

⁴⁶⁴ Ergin, 209.

⁴⁶⁵ Ergin, 173.

gibi birbirinin türevi hayvanların motifleri yaygın olarak kullanılmaktadır. Küyük Han döneminde Papalık elçisi olarak Orta Asya'ya yolculuk yapan Plana Carpini, pek çok Moğol Bey'i ve kabile lideri karargâhlarının ortasına doldurulmuş bir teke "put" olarak ifade edilmiştir.⁴⁶⁶

Altay Dağları çevresinde yapılan kazılar neticesinde mezarlardan çıkarılan eşyaların üzerlerinde teke motiflerine tesadüf edilmektedir.

Tarım toplulukları arasında besi hayvancılına dair törenler sıklıkla düzenlenmektedir. Bunlardan biri de Bilecik Yöresinde keçi cinsi hayvan besledikleri için "teke salımı" ismi verilen törenler düzenlenmektedir.

4.1.3.2.2. Elik

Elik (elük), "Dağ keçisi, yaban keçisi" olarak tanımlanmıştır.⁴⁶⁷ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Günümüz Türkiye Türkçesinde "elik" olarak kullanılan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerinde nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Eren, sözcüğü "dağ keçisi" şeklinde tanımlamıştır. Ona göre bu sözcük tarihin en eski çağlardan beri kullanılmaktadır. Orta Türkçede ve Eski Kıpçakçada da "elik" olarak geçer.⁴⁶⁸

Eyuboğlu, sözcüğü "kök anlamı yabancı, yerli olmayan dışda olan dağda yaylımda dolaşan evcil olmayan, anlam genişlemesiyle yaban keçisi dağda yaşayan keçi"⁴⁶⁹

Gülensoy, sözcüğü "dağ keçisi, karaca" olarak ifade eder ve Eski Türkçe Türkçede "elik" şeklinde yer aldığını belirtir.⁴⁷⁰

Tietze, sözcüğü "dağ keçisi, karaca" olarak ifade eder.⁴⁷¹

Dede Korkut Kitabı'nda "elük" sözcüğü bir yerde geçmektedir.

Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy

---

⁴⁶⁶ L. Ligeti, **Bilinmeyen İç Asya**, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1970, 136.

⁴⁶⁷ TDK, **Türkçe Sözlük**, 701.

⁴⁶⁸ Eren, 132.

⁴⁶⁹ Eyuboğlu, 228.

⁴⁷⁰ Gülensoy, 249.

⁴⁷¹ Tietze, 710.

Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü boyda “elük” ile ilgili geçen bu ifadelerde oğlunu kaybetmiş annenin Basat'a ağlayıp yakınması anlatılmaktadır.

Elük sözcüğünün etimonunun Türk dilinde yabancı anlamını karşılayan “el” sözcüğü ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Yaban keçilerinin insanlardan uzakta yaşamakta olması bu ismi almalarında büyük etken olmalıdır.

4.1.3.2.3. İrkeç

İrkeç (erkeç), “Erkek keçi” olarak tanımlanmıştır.⁴⁷⁴ Tarama sözlüğünde “irkeç” sözcüğüne karşılık “üç yaşını bitirmiş erkek keçi” anlamı verilmiştir.⁴⁷⁵

Türkiye Türkçesinde “irkeç” olarak kullanılan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerinde nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Calauson, sözcüğüne “teke, keçi” anlamına gelen “he-goat” ifadesini vermiştir.⁴⁷⁶

Erdal, sözcüğün etimonu olarak “irk” sözcüğünü verir. Bu sözcük “koç” anlamını karşılar. Ona göre bu hayvanın Eski Türkçedeki adı “irk” sözcüğüdür. Ve Türk dilinde bu etimondan türemiş iki sözcük vardır bunlardan biri “erkek” diğeri “erkeç”tir.⁴⁷⁷

Eren'e sözcüğü “iğdiş edilmiş koç” anlamına gelen “irk/irik” etimonundan türemiş olup “-ç” küçültme eki ile günümüzdeki şeklini aldığını ifade etmiştir.⁴⁷⁸

Eyuboğlu, sözcüğü “er-keçi, erkek keçi” olarak ifade etmiştir.⁴⁷⁹

Gülensoy, sözcüğü “erkeç, teke” olarak ifade eder ve Orta Türkçede ve Eski Kıpçakçada “erkeç” şeklinde yer aldığını belirtir. Ona göre bu sözcüğün etimonu “irk” sözcüğüdür. Bu sözcük koç anlamına gelir ve +eç küçültme ekiyle kaynaşmıştır.⁴⁸⁰

⁴⁷² Ergin, 209.

⁴⁷³ Ergin, 173.

⁴⁷⁴ TDK, 721.

⁴⁷⁵ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 84.

⁴⁷⁶ Clouson, 223.

⁴⁷⁷ Ceyda Adıyaman, **Kutadgu Bilig'in Adbilim Bakımından İncelenmesi**, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), 2018, 45.

⁴⁷⁸ Eren, 137.

⁴⁷⁹ Eyüboğlu, 239.

⁴⁸⁰ Gülensoy, 258.

Tietze, sözcüğü “üç dört yaşlarında enenmiş, iğdiş edilmiş erkek keçi” olarak tanımlayarak sözcüğün Anadolu diyalektlerinde “erkeç/ergeç” şeklinde kullanıldığını ifade etmiştir.⁴⁸¹

Dede Korkut Kitabı’nda “ırkeç” sözcüğü iki yerde geçmektedir.

Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü Boy	
Çoban irgece kaçıldı ileri vardı. ⁴⁸²	Çoban erkece kızdı ileri vardı. ⁴⁸³
Mere koyun başları irkeç bir bir gel kiç didi. ⁴⁸⁴	Bre koyun başları, erkeç , bir bir gel geç dedi. ⁴⁸⁵

Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü boyda erkeç ile ilgili geçen bu ifadelerde, bu iki cümlenin ilkinde çobanın erkeçe kızdığını ifade etmiştir. Diğer cümlede ise erkeç koyunların yönlendiricisi konumundadır. Ataerkil toplumun bir yansıması mıdır bilemiyoruz.

Türk halk anlatılarında keçi ve onunla aynı familyada bulunan diğer hayvanlara sıklıkla yer verilmiştir. Bunlardan biri de erkeçtir.

4.1.3.3. Ögeç

Ögeç (ögeç), Türk Dil Kurumu Sözlüğünde “ögeç” sözcüğüne dair bir bilgi yoktur. Tarama sözlüğünde “ögeç” sözcüğüne karşılık olarak “iki üç yaşlarındaki erkek koyun ve keçi” ifadeleri kullanılmaktadır.⁴⁸⁶

Günümüz Türkiye Türkçesinde aktif olarak kullanılmayan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerinde de nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Gülensoy, sözcüğünü “üç yaşındaki koç” olarak ifade eder ve Orta Türkçede “öge” şeklinde yer aldığını belirtir. Bu sözcük “yaşlı” anlamındadır ve “+ç” küçültme ekiyle kaynaşarak günümüzdeki şeklini almıştır.⁴⁸⁷

⁴⁸¹ Tietze, 735.

⁴⁸² Ergin, 207.

⁴⁸³ Ergin, 69.

⁴⁸⁴ Ergin, 212.

⁴⁸⁵ Ergin, 177.

⁴⁸⁶ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 166.

⁴⁸⁷ Gülensoy, 527.

Tietze, sözcüğü ögeç, öveç, ökeç, öneç olarak vererek “iki üç yaşlarında koç veya teke” olarak tanımlamıştır.⁴⁸⁸

Kaçalin sözcüğün etimonunu “ög” biçiminde vererek “bir yaşından dört yaşına kadar koç, iki yaşına kadar teke, enenmiş koç ya da teke” olarak tanımlamıştır.⁴⁸⁹

Eren ve Eyuboğlu “ögeç” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “ögeç” sözcüğü üç yerde geçmektedir.

Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı Boy

Çarma ögeç semüzin alup tutan. ⁴⁹⁰	Karma ögeç in semizini atıp tutan ⁴⁹¹
Altmış ögeç derisinden kürk eylese topuklarını örtmeyen. ⁴⁹²	Altmış ögeç derisinden kürk eylese topuklarını örtmeyen ⁴⁹³
Altı ögeç derisinden külâh itse kulağlarını örtmeyen. ⁴⁹⁴	Altı ögeç derisinden külâh etse kulaklarını örtmeyen ⁴⁹⁵

Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı boyda ögeç ile ilgili geçen bu ifadelerde, ögeç sözcüğü ilk cümlede karma sıfatıyla birlikte kullanılmıştır. Neden bu sıfat ile nitelendiğine dair metnin tamamına baktığımız zaman bir fikir elde edemiyoruz. Diğer bölümlerden yola çıkarak ögeçin Oğuzların toplumsal hayatında yiyecek unsuru olmasından ziyade derisiyle kıymetli ve kullanışlık bir hayvan olarak öne çıktığı görülmektedir.

Hayvanlar için üç - dört yaşları olgunlaşma hatta ihtiyarlamaya yakın yaşlardır. Bu sebeple bu sözcük kanaatimizce genel olarak tüm hayvanların üç - dört yaşları için kullanılırken anlam daralması ile günümüzde sadece keçiler için kullanılmaktadır. Nitekim Orta Türkçede “ök” “orta yaşı bulmuş büyümüş hayvan” olarak tanımlanmaktadır.⁴⁹⁶

---

⁴⁸⁸ Tietze, 201.

⁴⁸⁹ Kaçalin, 815.

⁴⁹⁰ Ergin, 102.

⁴⁹¹ Ergin, 37.

⁴⁹² Ergin, 113.

⁴⁹³ Ergin, 49.

⁴⁹⁴ Ergin, 113.

⁴⁹⁵ Ergin, 49.

⁴⁹⁶ Gülensoy, 528.

4.1.3.4. Kuzu

Kuzu (kuzı), “1. Koyun yavrusu; bir meyve ve sebzeyle bitişik olan küçük meyve veya sebze 2. deneyimsiz, toy kimse” olarak tanımlanmıştır.⁴⁹⁷ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “kuzu” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “guzu”, Kazak Türkçesinde “kozi”, Kırgız Türkçesinde “kozu”, Türkmen Türkçesinde “guzı” Uygur Türkçesinde “koza” olarak geçer.⁴⁹⁸

Calauson, sözcüğün Eski Türkçedeki biçimini “kuzı” olarak verir.⁴⁹⁹

Eren, sözcüğün Orta Türkçede “kuzı”, Eski Kıpçakçada da kuzu, kuzı şeklinde geçtiğini ifade etmiştir. Öte yandan Çağdaş Türk lehçelerinin bir kısmında Moğolcanın etkisiyle kurağan biçiminin de yaygın olarak kullanıldığını eklemiştir.⁵⁰⁰

Eyuboğlu, sözcüğü “koyunun yavrusu” olarak tanımlamıştır.⁵⁰¹

Gülensoy, sözcüğü “koyun yavrusu” olarak ifade eder ve Eski Türkçe ile Orta Türkçede “kozi” şeklinde yer aldığını belirtir.⁵⁰²

Dede Korkut Kitabı’nda “kuzu” sözcüğü dokuz yerde geçmektedir.

Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı Boy

Beli ağam Kazan, giceden bir kuzi pişürüp-dururam, gel bu ağaç dibinde inelüm yiyelüm didi. ⁵⁰³	Evet ağam Kazan, geceden bir kuzu pişirmişimdir, gel bu ağaç dibinde inelim yiyelim dedi. ⁵⁰⁴
Ağça koyunlar olan yirde, bir kuziçağı olmaz-mı olur. ⁵⁰⁵	Ağça koyunlar otan yerde Bir kuzucağı olmaz mı olur. ⁵⁰⁶

Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı boyda kuzu ile ilgili geçen bu ifadelerde, bu iki sözcük koyunun yavrusu anlamında kullanılmıştır. İlk cümlede Oğuzlar için bir besin

---

⁴⁹⁷ TDK, 1429.

⁴⁹⁸ Türkteş, 1100.

⁴⁹⁹ Clouson, 465.

⁵⁰⁰ Eren, 272.

⁵⁰¹ Eyüboğlu, 455.

⁵⁰² Gülensoy, 475.

⁵⁰³ Ergin, 104.

⁵⁰⁴ Ergin, 39-40.

⁵⁰⁵ Ergin, 108.

⁵⁰⁶ Ergin, 43.

maddesi olarak yer alan bu sözcük diğer cümlede sevimlilik ifadesi olarak yer almaktadır.

Kazan Bey'in Oğlu Uruz Bey'in Esir Düştüğü Boy

Ƙuzıçağı mañrışup bile keçdi. ⁵⁰⁷	Kuzucağı meleşip beraber geçti ⁵⁰⁸
Ƙuzıçağım aldurmışam mañrıyayın- mi. ⁵⁰⁹	Kuzucağımı aldurmışım meleyeyim mi ⁵¹⁰

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Esir Düştüğü boyda kuzu ile ilgili geçen bu ifadelerde, “kuzu” sözcüğü bu bölümde küçültme eki ile kullanılmıştır. Zaten koyunun yavrusu olarak bilinen bu havyan zaten gerek yaş olarak gerekse boyut olarak küçüktür. Ancak buradaki anlamı sevimlilik anlamı katmak içindir. Hangi canlı olursa olsun yavrusuna zarar gelince acı duyar. Ve bu acının ifadesi de çıkardığı seslerdir. Bu anlamda koyunun durumu ifade edilmiştir. Kuzu benzetme unsuru olarak yer almıştır.

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu

Ağ koyunuñ Ƙarımış-idi Ƙuzı virdi aħır. 511	Ak koyunun ihtiyarlamıştı kuzu verdi âhir ⁵¹²
---	--

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek boyunda kuzu ile ilgili geçen bu ifadelerde, bütün canlıların tabiatında yaşlanınca yavrulayamama durumu söz konusudur. Ancak tanrının hikmeti sonucu ihtiyarlamış ak koyun kuzu vermiştir.

Türk inanç sisteminde ıduk/ızık kurbanı olarak bilinen kurban türü seçilen hayvanın hayatının bağışlanması anlamına gelmektedir. Kurban olarak seçilen hayvan bozkırda serbest bırakılarak ona özgürlük bahşedilir. Bu şekilde sürüdeki hayvanların daha bereketli ve sağlıklı olacağı inancı yaygındır.

Anadolu'da eğer yavrular dişî olsun isteniyorsa koçların sırtlarına kız çocukları, bindirilir.

Nevşehir halk folklorunde yağmur duasına çıkan halk varsa su kenarına yoksa yüksek yerlere çıkararak toplanır. Araya bir engel koyularak koyunlar ve kuzular ayrılırlar.

---

⁵⁰⁷ Ergin, 166.

⁵⁰⁸ Ergin, 108.

⁵⁰⁹ Ergin, 166.

⁵¹⁰ Ergin, 108.

⁵¹¹ Ergin, 150.

⁵¹² Ergin, 90.

Analardan ayrı kalan yavrular ve anaları ağlar gibi sesler çıkarmaya başlar. Bu ritüel ile aslında tanrının günahkar insanların değilse bile masum canlıların yüzü suyu hürmetine yağmur yağdıracağına inanılır.

4.1.4. Evcil Hayvanlar

4.1.4.1. Kedi

Kedi (Çetük/kedi), “Kedigillerden, köpek dişleri iyi gelişmiş, kasları çevik ve kuvvetli evcil veya yabani, küçük memeli hayvan (felis domesticus)” olarak tanımlanırken, çetük sözcüğüne dair bir tanım bulunmamaktadır.⁵¹³

Tarama sözlüğünde “çetük” sözcüğü “kedi” olarak tanımlanırken “kedi” sözcüğüne dair bilgi bulunmamaktadır. Biz iki sözcüğün de kültürel etimolojisini incelemeye çalışacağız.

Türkiye Türkçesinde “kedi” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “pişik”, Başkurt Türkçesinde “bisäy”, Kazak Türkçesinde “mısık”, Kırgız Türkçesinde “mışik” olarak geçmektedir.⁵¹⁴

Clauson, kedi sözcüğünün Eski Türkçedeki biçimini “çetük” olduğunu belirtmiş ve anlamının “dişi kedi” anlamına geldiğini ifade etmiştir.⁵¹⁵

Gülensoy, net olmamakla birlikte “kedi” sözcüğünün Orta Türkçedeki biçiminin “çetük” şeklinde olabileceği ifade etmiştir.⁵¹⁶

Eyuboğlu, “gata”dan “kedi” olarak tanımlanmıştır. Eski Türkçe sözlüklerinde bu sözcük bulunmamaktadır. Sözcüğün Rumca kökenli olduğunu ifade etmiştir.⁵¹⁷

Tietze, sözcüğü “bugün bilinen manada, bilinen evcil hayvan” olarak tanımlamıştır.⁵¹⁸

Eren, “kedi” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Çetük sözcüğü ise,

---

⁵¹³ TDK, 1260.

⁵¹⁴ Ercilasun vd., 462.

⁵¹⁵ Clauson, 402.

⁵¹⁶ Gülensoy, 393.

⁵¹⁷ Eyuboğlu, 394.

⁵¹⁸ Tietze, 202.

Eren, sözcüğü “kedi” olarak tanımlamıştır. Yerel ağızlarda “çetik/çetük” olarak kalmıştır.⁵¹⁹

Eyuboğlu, Gülensoy ve Tietze sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “kedi” sözcüğünü karşılayan “çetük” üç yerde, “kedi” sözcüğü ise bir yerde geçmektedir.

Kazan Bey’in Oğlu Uruz Bey’in Esir Düştüğü Boy

Hay ne oturursın, itüñi avlatmayan,
çetüğüñi mavlatmayan alplar başı Kazan
oğlançuğı ile sarhoş olup yaturlar didi.
520

Hay ne oturuyorsun, köpeğini
havlatmayan, **kedini** miyavlatmayan
alplar başı Kazan oğlancığı ile sarhoş
olup yatıyorlar dedi.⁵²¹

Kazan Bey’in Oğlu Uruz Bey’in Esir düştüğü boyda çetik ile ilgili geçen bu ifadelerde, Kazan Bey’in düşmanlarının kendisini rahatsız etmesine izin vermemesi vurgulanmıştır.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boy

Kız köşkden bakar-idi, taraqlığı boşaldı,
kedisi mavladı, avşıl olmuş țana kibi
ağzınıñ şuyı aqđı.⁵²²

Kız köşkten bakıyordu, eli ayağı gevşedi,
kedisi miyavladı, avşıl olmuş dana gibi
ağzının suyu aktı.⁵²³

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı boyunda kedi ile ilgili geçen bu ifadelerde, Kan Turalı kendisine uygun gördüğü Selcen Hatun’u istemek için tekürün karşısına çıkar. Kız KanTuralı’yı görünce ona karşı şehvet beslemeye başlar.

İnsanların korku ile uyanmaları sonrası nefeslerinin kesilmesi medikal olarak uyku felci olarak yorumlanırken Türk halk anlatılarında bastı olarak bilinen kötücük ruhlarla ilişkilendirilir. Bu ruhlar genellikle kedi kılığna bürünebilir. Ancak kedi kılığna bürünebilen bütün ruhlar kötücül değildir. Bunlardan kiler iyesi veya dolap iyesi olarak bilinen ruh kışlık yiyeceklerin saklandığı yerlerdeki fareleri kovar. Kimi zaman kendi

---

⁵¹⁹ Eren, 88.

⁵²⁰ Ergin, 157.

⁵²¹ Ergin, 99.

⁵²² Ergin, 188.

⁵²³ Ergin, 141.

kedi suretine bürünürken kimi zaman da orda bulunan kedilere yiyecek verir. Dolabın içinde yaşayarak insanları tıktırlarıyla korkutur. Göze pek görünmeyen zararsız varlıklardır.⁵²⁴

4.1.4.2. Köpek

Köpek (kelb/it/köpek), “Köpekgillerden, boy ve biçim bakımından pek çok cinsi olan, çok iyi koku alan, sadık, bekçilik ve avcılık gibi işler için beslenen memeli hayvan”⁵²⁵ ve it sözcüğü “1. köpek 2. değersiz terbiyesiz kimse”⁵²⁶ olarak tanımlanırken “kelb” sözcüğüne dair bir bi sözcüğüne dair bir tanım bulunmamaktadır.

Tarama sözlüğünde “kelp”, “it” ve “köpek” sözcüğüne dair bilgi bulunmamaktadır. Biz üç sözcüğün de kültürel etimolojisini incelemeye çalışacağız.

Türkiye Türkçesinde “köpek” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan, Başkurt ve Kırgız Türkçesinde “it”, Kazak Türkçesinde “iyt” olarak geçmektedir.⁵²⁷

Köpek sözcüğü,

Eren, sözcüğü “çok iyi koku alan, sadık ve bekçilik, avcılık gibi işler için beslenen hayvan” şeklinde tanımlamıştır. Ona göre bu sözcük Orta Türkçede geçmemektedir. Sözcüğün etimonu köpeğin çıkardığı ses olan “göv göv/köv köv” yansıma sesidir.⁵²⁸

Eyuboğlu, sözcüğü “kök”den “köpek” olarak tanımlanmıştır.⁵²⁹

Gülensoy, sözcüğü “it” şeklinde tanımlamıştır. Ona göre bu sözcük Orta Türkçede “küwük” olduğunu belirtmiştir.⁵³⁰

İt sözcüğü,

Eren, sözcüğü “it” şeklinde tanımlamıştır. Ona göre bu sözcük tarihin en eski çağlardan beri kullanılmaktadır. Orta Türkçede “it” olarak geçmektedir.⁵³¹

---

⁵²⁴ Karakurt, 127.

⁵²⁵ TDK, 1260.

⁵²⁶ TDK, 1121.

⁵²⁷ Ercilasun vd., 506.

⁵²⁸ Eren, 168.

⁵²⁹ Eyuboğlu, 465.

⁵³⁰ Gülensoy, 448.

⁵³¹ Eren, 196.

Eyuboğlu, sözcüğü “köpek” olarak tanımlanmıştır.⁵³²

Gülensoy, sözcüğü “it, köpek” şeklinde tanımlamıştır.⁵³³

Tietze, sözcüğü “köpek” olarak tanımlarken sözcüğün tarihsel geçmişine dair bir görüş belirtmemiştir.⁵³⁴

Eren, Eyuboğlu ve Gülensoy “kelp” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “köpek” sözcüğü on yedi yerde, “it” sözcüğü yedi yerde aynı sözcüğü karşılayan “kelp” sözcüğü bir yerde geçmektedir.

Mukaddime Bölümü

Öyleden sonra ivine geldi, gördi-kim oğrı köpek yike tana ivini bir birine katmış, tavuk kümesine sığır tamına dönmüş. ⁵³⁵	Öğleden sonra evine geldi, gördü ki hırsız köpek , büyük dana evini birbirine katmış, tavuk kümesine, sığır damına dönmüş. ⁵³⁶
--	--

Mukaddime bölümünde köpek ile ilgili geçen bu ifadelerde, köpek için kullanılan oğrı yani hırsız sıfatı ile tesadüf değildir. Köpeklerin zaman zaman bir takım eşyaları kaçırmaları veya yerini değiştirme özelliği mevcuttur.

Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı Boy

Avazı kaba köpeklere gavğa salan ⁵³⁷	Avazı kalın köpeklere kavga salan ⁵³⁸ 37
Çaraça çobanuñ kara köpeği Kazana karşı geldi. ⁵³⁹	Karaca Çobanın kara köpeği Kazanın karşısına geldi. ⁵⁴⁰
Çazan kara köpek -ilem haberleşirdi. ⁵⁴¹	Kazan kara köpek ile haberleşti. ⁵⁴²

⁵³² Eyuboğlu, 355.

⁵³³ Gülensoy, 551.

⁵³⁴ Tietze, 428.

⁵³⁵ Ergin, 76.

⁵³⁶ Ergin, 6.

⁵³⁷ Ergin, 102.

⁵³⁸ Ergin, 37.

⁵³⁹ Ergin, 102.

⁵⁴⁰ Ergin, 37.

⁵⁴¹ Ergin, 102.

⁵⁴² Ergin, 37.

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı boyda köpek ile ilgili geçen bu ifadelerde, Salur Kazan evinin yağmalanması üzerine ailesinin peşine düşer. Yolda karşılaştığı varlıklara yol sorması söz konusudur. Bu varlıklardan biri de köpektir.

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu	
Biñ buğra getirüñ kim maya görmemiş ola, biñ dañı aygır getirüñ kim hiç kışrağa aşmamış ola, biñ dañı koyun görmemiş koç getirüñ, biñ-de kıyruksuz kulaksız köpek getirüñ, biñ dañı püre getirüñ maña didi. ⁵⁴³	Bin erkek deve getirin dişi deve görmemiş olsun, bin de aygır getirin ki hiç kısrağa çiftleşmemiş olsun, bin de koyun görmemiş koç getirin, bin de kıyruksuz kulaksız köpek getirin, bin de pire getirin bana dedi. ⁵⁴⁴
Dede Aydur: Biñ aygır dileyüpdür kim kışrağa aşmamış ola, biñ dañı buğra diledi kim maya görmemiş ola, biñ de koç dileyüpdür koyun görmemiş ola, biñ-de kıyruksuz kulaksız köpek diledi, biñ dañı ħaraça karaça püreler diledi. ⁵⁴⁵	Dede der: Bin aygır istemiştir ki kısrağa çiftleşmemiş olsun, bin de erkek deve istedi ki dişi deve görmemiş olsun, bin de koç istemiştir koyun görmemiş olsun, bin de kıyruksuz kulaksız köpek istedi, bin de ufacık karacak pireler istedi. ⁵⁴⁶
İmdi Dede köpek -ile püreyi sen bul didi. ⁵⁴⁷	Şimdi Dede, köpek ile püreyi sen bul dedi. ⁵⁴⁸
Dede Korkut dañı biñ kıyruksuz kulaksız köpek -ile biñ dañı püre buldı. ⁵⁴⁹	Dede Korkut da bin kıyruksuz kulaksız köpek ile bin de pire buldu. ⁵⁵⁰

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek boyunda köpek ile ilgili geçen bu ifadelerde, Banı Çiçek ile evlenmek isteyen Kam Püre'den Deli Karçar tarafından talep edilen bazı varlıklar belirtilmiştir. Bu hayvanların sayısı ve nitelikleri bakımından bir araya gelmesi çok

⁵⁴³ Ergin, 127.

⁵⁴⁴ Ergin, 67.

⁵⁴⁵ Ergin, 127.

⁵⁴⁶ Ergin, 67.

⁵⁴⁷ Ergin, 128.

⁵⁴⁸ Ergin, 68.

⁵⁴⁹ Ergin, 128.

⁵⁵⁰ Ergin, 68.

zor olduğu için Banı Çiçek'in ağabeyinin bu evliliğe gönülsüz olduğu vurgulanmak istenmiştir.

Salur Kazan'ı Oğlu Uruz'un Tutsaklıktan Çıkardığı Boy

Köpegüm kâfir, Oğuzı görür-iken seni ömgüm yok. ⁵⁵¹	Köpeğim kâfir, Oğuz'u görür iken seni övmem yok. ⁵⁵²
--	---

Salur Kazan'ı Oğlu Uruz'un Tutsaklıktan Çıkardığı boyda köpek ile ilgili geçen bu ifadelerde, Kazan Bey kendisini övmesini isteyen kâfire karşılık onu köpeği ile denk tutarak hakarete bulunmuştur.

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy

İlaķırdı söyleme mere itüm kâfir ⁵⁵³	Lâkırdı söyleme bre itim kâfir ⁵⁵⁴
İtüm -ile bir yalaķda yundım iĉen azgün kâfir ⁵⁵⁵	İtim ile bir yalakta bulaşığımı iĉen azgın kâfir ⁵⁵⁶
Kâfirleri it ardına bırağup ĥorlayan, ilden çıkup Aygır Güzler Şuyundan at yüzdüren ⁵⁵⁷	Kâfirleri it ardına bırakıp ĥorlayan, yurttan çıkup Aygır Güzler suyundan at yüzdüren ⁵⁵⁸

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı boyda it ile ilgili geçen bu ifadelerde, anlatının genelinde de tesadüf edilen kâfir ile köpeği denk tutma hadisesi söz konusudur.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu

Oğlanuñ iki kelbçügezi var-idi, ĥarğayı ĥuzğunu ĥovar-idi. ⁵⁵⁹	Oğlanın iki köpekceğizi var idi, kargayı kuzgunu kovalardı, kondurmazdı. ⁵⁶⁰
---	---

Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyunda kelpçügez ile ilgili geçen bu ifadelerde, bu hayvanın sadakati ve bağılılığı vurgulanmıştır. Kendisini rahatsız eden karga ve kuzguna karşı güç olarak kahramanın yardımcısıdır.

---

⁵⁵¹ Ergin, 238.

⁵⁵² Ergin, 223.

⁵⁵³ Ergin, 98.

⁵⁵⁴ Ergin, 32.

⁵⁵⁵ Ergin, 98.

⁵⁵⁶ Ergin, 32.

⁵⁵⁷ Ergin, 113.

⁵⁵⁸ Ergin, 49.

⁵⁵⁹ Ergin, 88.

⁵⁶⁰ Ergin, 20.

Köpek sözcüğünün etimonunun kendisinin yansıma sesi olan “köv/göv” olma ihtimali yaygın bir görüştür.

Altay halk anlatılarında Ak Köbök olarak bilinen olağanüstü nitelikleri olan efsanevi bir kahraman vardır. Bu kahramanın isminin geçtiği anlatılar genellikle mübalağalı bir yapıya sahiptir. Annesinin karnını yırtarak doğar, hemen konuşmaya başlar, iki günlükken beşiğini kırarak ava gider. Yetişkin olduğu zaman da kendisini haftada bir kez göndürür ve her defasında daha güçlenmiş bir şekilde hayatına devam eder. Burada mezardan her defasında yeniden güçlenerek çıkma anne karnından doğuşu simgeliyor olabilir. Köbök sözcüğü ve köpek sözcüğünün şekil olarak benzerliği göze çarpmaktadır.⁵⁶¹

Günümüzde ve yakın geçmişte köpek olumsuz bir hayvan olarak geçiyor olsa da eski Türk kavimlerinde köpek sözcüğü insanlar için isim olarak kullanılmaktadır. Macar kavimlerinde köpek ruhları yer altına çeker. Bu noktada her hafta yer altına gömülen Türk kahramanı Köbök ile köpeğin ilişkili olma ihtimali vardır. Öte yandan “köp” sözcüğü “hep, her zaman” anlamlarını da karşılamaktadır.

4.1.4.3. Enik

Enik (enük), “Kedi, köpek vb. çok memeli hayvanların yavrusu, çocuk” olarak tanımlanmıştır.⁵⁶² Tarama sözlüğünde “enik” sözcüğüne karşılık “1. enük 2. et yiyen dört ayaklı hayvanların yavrusu, yavru” anlamı verilmiştir.⁵⁶³

Türkiye Türkçesinde “enik” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “küçük”, Başkurt Türkçesinde “köök”, Kazak Türkçesinde “küşik”, Kırgız Türkçesinde “küçük” olarak geçmektedir.⁵⁶⁴

Eren, sözcüğü “köpek yavrusu” şeklinde tanımlamıştır. Ona göre bu sözcük tarihin en eski çağlardan beri kullanılmaktadır. Orta Türkçede “arslan yavrusu” karşılığı olarak “enük” sözcüğü verilmiştir. Eski Kıpçakçada “enük” olarak kullanıldığını belirtmektedir.⁵⁶⁵

---

⁵⁶¹ Karakurt, 195.

⁵⁶² TDK, 714.

⁵⁶³ TDK, Yeni Tarama Sözlüğü, 83.

⁵⁶⁴ Ercilasun vd., 218.

⁵⁶⁵ Eren, 136.

Eyuboğlu, sözcüğü “inen, ortaya çıkan, düşen anlam genişlemesiyle doğan dışının döl yatağından inen, et yiyen hayvanların yavrusu, hayvan yavrusu” olarak tanımlanmıştır.⁵⁶⁶

Gülensoy, sözcüğü “kedi, köpek yavrusu, arslan, sırtlan, kurt, köpek yavruları” şeklinde tanımlanmıştır. Orta Türkçede “enük” olduğunu belirtmiştir.⁵⁶⁷

Tietze, sözcüğü “et yiyen hayvanların yavrusu” olarak tanımlamıştır.⁵⁶⁸

Dede Korkut Kitabı’nda “enük” sözcüğü dört yerde geçmektedir.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu

Ala köpek **enü**ğine kendüzin tıladur-mı
569

Alaca **köpek yavrusuna** kendisini
dalatır mı⁵⁷⁰

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı boyunda kedi ile ilgili geçen bu ifadelerde, Dede Korkut Kitabı’nın bu bölümünde enük sözcüğü köpek yavrusu olarak ifade edilmiştir.

Begil Oğlu Emrenin Boyu

Aslan **enü**gi yine aslandur, atasını at
üzerinden karvadı tutdı döşegine çıkardı
571

Aslan yavrusu yine aslandır, babasını at
üzerinden kavradı tuttu, yatağına
çıkardı.⁵⁷²

Begil Oğlu Emren’in boyunda enik ile ilgili geçen bu ifadelerde, Dede Korkut Kitabı’nın bu bölümünde enük sözcüğü aslan yavrusu anlamında kullanılmıştır.

Türk halk tasavvurunda hayvanların cinslerine, renklerine, cinsiyetlerine göre isimlendirilmeleri Türk dili açısından büyük bir zenginliktir. Öte yandan Dede Korkut Kitabı’nda enük ile ilgili geçen bazı cümlelerde aslan gibi daha yabı hayvanların yavrusu olması bazı cümlelerde de günümüzdeki anlamına paralel olarak köpek gibi daha evcil hayvanların yavrusu olarak ifade edilmesi anlam sınırlarının o dönemde net bir şekilde çizilmesini göstermektedir.

---

⁵⁶⁶ Eyuboğlu, 235.

⁵⁶⁷ Gülensoy, 255.

⁵⁶⁸ Tietze, 729.

⁵⁶⁹ Ergin, 190.

⁵⁷⁰ Ergin, 145.

⁵⁷¹ Ergin, 219.

⁵⁷² Ergin, 190.

4.1.5. Yabani Hayvanlar

4.1.5.1. Geyik

Geyik (geyik), “1. Geyikgillerden, erkeklerinin başında uzun ve çatallı boynuzları olan memeli hayvan (cervus elaphus) 2. karısının veya bir kadın yakınının ihanetine uğramış erkek” olarak tanımlanmıştır.⁵⁷³ Tarama sözlüğünde “geyik” sözcüğüne karşılık “yırtıcı olmayan dört ayaklı hayvan” anlamı verilmiştir.⁵⁷⁴

Türkiye Türkçesinde “geyik” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “keyik”, Başkurt Türkçesinde “bolan”, Kazak Türkçesinde “bugı”, Uygur Türkçesinde “buga” olarak geçmektedir.⁵⁷⁵

Calauson, sözcüğün Eski Türkçedeki biçiminin “kiyik” olduğunu belirtmiştir. Ona göre bu sözcük o dönemlerde dört ayaklı yabani hayvanların genel bir adıdır. Bu sebeple eski dönemlerde yazılan metinlerde tam olarak hangi hayvanı karşıladığını tespit etmenin zor olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷⁶

Gülensoy, sözcüğün Eski Türkçe ve Orta Türkçedeki biçiminin “keyik” olduğunu belirtmiştir. Gülensoy bu sözcüğü “her çeşit av hayvanı” anlamına geldiğini belirtmiştir.⁵⁷⁷

Eren, sözcüğün Eski Türkçeden beri kullanıldığını belirtmiştir. “yabani ve evcilleşmiş birçok türü bulunan bir kuş” şeklinde tanımlamıştır. Ona göre bu sözcük tarihin en eski çağlardan beri kullanılmaktadır. Orta Türkçede keyik olarak geçen sözcüğün “yaban hayvanı, yabani olan her şey, eti yenen hayvanlardan ceylan, sığın, dağ keçisi gibi hayvanlar” anlamlarında kullanıldığını belirtir. Eski Kıpçakçada keyik sözcüğünün “yabani hayvan” anlamında kullanıldığını ifade etmiştir.⁵⁷⁸

Eyuboğlu, sözcüğü “yabansıl, evcil olmayan, vahşiden geyik” olarak tanımlamıştır.⁵⁷⁹

Tietze, sözcüğü “bugün bilinen manada maruf av hayvanı” olarak tanımlamıştır.⁵⁸⁰

Dede Korkut Kitabı’nda “geyik” sözcüğü otuz yerde geçmektedir.

---

⁵⁷³ TDK, 848.

⁵⁷⁴ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 93.

⁵⁷⁵ Türктаş, 1100.

⁵⁷⁶ Clauson, 755.

⁵⁷⁷ Gülensoy, 284.

⁵⁷⁸ Eren, 155.

⁵⁷⁹ Eyuboğlu, 281.

⁵⁸⁰ Tietze, 142.

Mukaddime Bölümü

Gitdikde yirüñ otlakların geyik bilir. ⁵⁸¹	Gittikçe yerin otlaklarını geyik bilir. ⁵⁸²
--	---

Mukaddime bölümünde ifade edilen bu sözcüğünün yer aldığı bu cümlede geyiklerin nasıl ve nerede beslendiğine dair bilgi edinmek mümkündür.

Dirse Han Oğlu Buğaç Han Boyu

Oğlandır ne bilsün, geyiği kıvar-idi getürür-idi babasınıñ önünde sinirleridi. ⁵⁸³	Oğlandır ne bilsin, geyiği kovalıyordu, getiriyordu, babasının önünde vuruyordu ⁵⁸⁴
--	---

Dirse Han Oğlu Buğaç Han boyunda geyik ile ilgili geçen bu ifadelerde, “geyik” sözcüğü bir av hayvanı olarak geçmektedir.

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu

Nağâhandan Oğuzuñ üzerine bir sürü geyik geldi. ⁵⁸⁵	Birdenbire Oğuz’un üzerine bir sürü geyik geldi. ⁵⁸⁶
--	---

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek boyunda geyik ile ilgili geçen bu ifadelerde, geyiklerin sürü olarak yaşadıklarını göstermektedir. Özellikle bu bölümde geyik sürüsü hayırlı bir duruma vesile olarak Bamsı Beyrek ve sevgilisi Banı Çiçek’i kavuşturmuştur.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu

Ala geyik şıgın geyik kıvar-idüm. ⁵⁸⁷	Alaca geyik yabancı geyik kovalardım. ⁵⁸⁸
--	--

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı boyunda geyik ile ilgili geçen bu ifadelerde sözcük ala sıfatını almıştır. Türk sözlü geleneğinde alageyik yaygın bilinen bir geyik türüdür. Geyik burada av hayvanı konumundadır.

Uşun Koca Oğlu Segrek’in Boyu

Uçardan kaz tavuk, yorırdan geyik	Uçanlardan kaz, tavuk; yürüyenlerden
--	--------------------------------------

---

⁵⁸¹ Ergin, 76.

⁵⁸² Ergin, 3.

⁵⁸³ Ergin, 85.

⁵⁸⁴ Ergin, 17.

⁵⁸⁵ Ergin, 121.

⁵⁸⁶ Ergin, 59.

⁵⁸⁷ Ergin, 198.

⁵⁸⁸ Ergin, 157.

tavşan bu havluya taldurup Oğuz yigitlerine bunu dâm itmiş-idi. ⁵⁸⁹	geyik , tavşan bu avluya doldurup Oğuz yigitlerine bunu tuzak yapmıştı. ⁵⁹⁰
---	--

Uşun Koca Oğlu Seğrek boyunda geyik ile ilgili geçen bu ifadelerde, geyik yürüyen hayvan türleri kapsamında yer almaktadır. Metinde bulunan ifadelere göre bu hayvan avluya doldurularak kâfirler için bir tuzak olarak kullanılmıştır.

İkel Türk toplumunda destan döneminde kanatlı hayvanlardan ziyade at, kurt geyik gibi hayvanlara iştirak edilmiştir. Toplum daha geliştikçe bu durum tersine dönmüş ve kanatlı hayvanlara ilgi artmıştır. Bu noktada geyik yabancı oluşu, korkunç boynuzları ile yenilmez bir gücüm temsili olmuştur. Ancak onu Oğuz Kağan gibi kutsanmış başka bir güç kurduğu tuzaklarla öldürebilmiştir.

Oğuznamelerde bir av hayvanı olarak yakalanması zor olduğu için çok değerli bir hayvandır. Oğuz toplumunda pek çok kahraman eğer bir av töreni varsa mutlaka geyik avlar. Bu durum onun ne derece akıllı ve avda kabiliyet sahibi olduğunun göstergesidir.

Eski Türk inanç sisteminde dağların ve ormanların bir ruh tarafından korunduğuna inanılırdı. Özellikle dağ hayvanları ile ilgili halk anlatılarında sıklıkla yer edinen bu kutsal ruhlar zaman zaman bu av hayvanlarını korur zaman zaman da av için yardımcı olurlardı.

Geyik Türk mitolojisinde özellikle Sibiry Türkleri arasında yaygın olarak kullanılan bir metafordur. Nitekim ren geyiği o bölgede yaşayan Türk topluluklarının günlük yaşamında önemli bir konumdadır. Diğer taraftan Anadolu halk anlatılarında da geniş yer tutmaktadır. Geyik avlamanın uğursuzluk getirdiğine dair inanışlar da oldukça yaygındır. Geyik boynuzu ise bereket ve uğur için kimi evlerin duvarlarına asılmaktadır.

4.1.5.2. Tavşan

Tavşan (tavşan), “Tavşangillerden, eti yenen, hızlı koşan, kemirgen, postundan yararlanan bir tür memeli (*lepus europeus*); atletizm yarışlarında rekor kırılabilmesi

⁵⁸⁹ Ergin, 225.

⁵⁹⁰ Ergin, 202.

için tempoyu yüksek tutup belirli bir mesafeyi diğer atletlerin önünde koşan atlet” olarak tanımlanmıştır.⁵⁹¹ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “tavşan” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “dovşan”, Başkurt Türkçesinde “kuyan”, Kazak Türkçesinde “koyan”, Kırgız Türkçesinde “koyon”, Uygur Türkçesinde “toşkan” olarak geçmektedir.⁵⁹²

Calauson, tavşan sözcüğünün Eski Türkçedeki biçiminin “tavışgan” olduğunu belirtmiş ve anlamının “-ğan ile biten eski bir hayvan ismi” anlamına geldiğini ifade etmiştir. Sözcüğün etimonu Eski Türkçede “koşmak, sıçramak, atlamak” anlamına gelen “tabış-”tır.⁵⁹³

Eren, sözcüğün tarihin en eski çağlardan beri kullanılmakta olduğunu ifade etmiştir. Orta Türkçede “tavışgan” olarak, Eski Kıpçakçada “tawşan” olarak kullanıldığını belirtmektedir.⁵⁹⁴

Eyüboğlu, sözcüğü “hızlı giden, çok kaçan, hızlı koşan” olarak ifade etmektedir.⁵⁹⁵

Gülensoy, sözcüğünü Eski Türkçedeki biçiminin “tavşan”, “tabışgan”, “tabışkan” şeklinde olduğunu ifade ederken Orta Türkçede “tavışgan”, Eski Kıpçakçada “tawşan” olarak kullanıldığını belirtmiştir.⁵⁹⁶

Dede Korkut Kitabı’nda “tavşan” sözcüğü bir yerde geçmektedir.

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu

Uçardan kaz tavuk, yorırdan geyik
tavşan bu havluya toldurup Oğuz
yiğitlerine bunu dâm itmiş-idi.⁵⁹⁷

Uçanlardan kaz, tavuk yürüyenlerden
geyik, **tavşan** bu avluya doldurup Oğuz
yiğitlerine bunu tuzak yapmıştı.⁵⁹⁸

Uşun Koca Oğlu Segrek boyunda tavşan ile ilgili geçen bu ifadelerde, kâfirin Oğuz beylerini tuzağa düşürmek için avlusuna pek çok hayvan topluluğu ile doldurduğu ifade edilmektedir. Bu hayvanlar arasında tavşan da vardır. Tavşan oğuz toplumu arasında hem etinden hem de postunda yararlanılan bir av hayvanıdır.

---

⁵⁹¹ TDK, 2156.

⁵⁹² Türктаş, 1101.

⁵⁹³ Clauson, 447.

⁵⁹⁴ Eren, 397.

⁵⁹⁵ Eyüboğlu, 649.

⁵⁹⁶ Gülensoy, 716.

⁵⁹⁷ Ergin, 225.

⁵⁹⁸ Ergin, 202,

Türk mitolojisinde çok fazla yer tutmayan hayvanlardan biri olan tavşan ilkel dönemlerde rengi münasebetiyle beyaz renkli olan göğe siyah renkli olan ise yer unsuruna ait bir varlık olarak nitelendirilir.

Şaman inancına mensup Türk topluluklarında tavşan derilerinin duvara veya sarıklara sarılması ile onun bir töz olduğu ortaya çıkmaktadır. Tavşan şamanın yardımcı ruhlarından biridir. Bu sebeple şamanın davulu da tavşan derisindedir. Tavşan on iki hayvanlı Türk takvimindeki sembollerden biridir. İslamiyetten önce uğurlu olarak kabul edilirken İslamiyetten sonra bolluk, kurnazlık ve iyi şansı sembolize eder. Bazen de korkaklık ve ürkeklik sembolü olmuştur.

4.1.5.3. Arslan

Arslan (arşlan/aşlan), “1. Kedigillerden, erkekleri yeleli, yırtıcı, Afrika’da yaşayan, uzunluğu 160 cm, kuyruğu 70 cm kadar ucu püsküllü bir kuyruğu, çok koyu sarı renkli güçlü bir memeli türü, aslan 2. gürbüz ve yiğit adam” olarak tanımlanmıştır.⁵⁹⁹ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde aslan olarak kullanılan bu sözcük, Başkurt Türkçesinde “arıslan”, Kazak Türkçesinde “arıstan”, Kırgız Türkçesinde “arstan”, Uygur Türkçesinde “arslan” olarak geçmektedir.⁶⁰⁰

Calauson, arslan/aslan sözcüğünün Eski Türkçedeki biçiminin “aslan” olduğunu belirtmiş ve Moğolcadan alıntı olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰¹

Gülensoy, arslan/aslan sözcüğünü “Afrika ve Asyada yaşayan vahşi bir hayvan” anlamında verir. Orta Türkçedeki şeklini “aslan” olduğunu belirtmiştir.⁶⁰²

Eren, sözcüğün tarihin en eski çağlardan beri kullanılmakta olduğunu ifade etmiştir. Orta Türkçede “arslan” olarak, Eski Kıpçakçada “arslan” olarak kullanıldığını belirtmektedir. Kâşgarlı Mahmudun “arsıl” sözcüğünün eski dönemlerde “kestane rengi, kumral” anlamında kullanıldığını belirttiğini eklemiştir.⁶⁰³

---

⁵⁹⁹ TDK, 145.

⁶⁰⁰ Türктаş, 1100.

⁶⁰¹ Clauson, 238.

⁶⁰² Gülensoy, 284.

⁶⁰³ Eren, 20.

Tietze, sözcüğün Eski Türkçedeki biçiminin “arslan” olduğunu belirtmiştir.⁶⁰⁴

Dede Korkut Kitabı’nda “arslan” sözcüğü otuz yedi, “arslan” sözcüğü altı yerde geçmektedir.

Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı Boy

Bir gün Ulaş oğlu, tülü kuşuñ yavrısı, beze miskin umudu, Amıt şuyınuñ aşlanı , Karaçuğun kaplanı, koñur atuñ iyesi, Han Uruz’uñ ağası, Bayındır Hanuñ güyegüsi, Kalın Oğuzuñ devleti, kalmış yiğit arhası Salur Kazan yirinden tırmuş-idi. ⁶⁰⁵	Bir gün Ulaş oğlu, yırtıcı kuşun yavrusu, zavallının biçarenin ümidi, Amıt suyunun arslanı , Karacuğun kaplanı, yağız al atın sahibi, Han Uruz’un babası, Bayındır Han’ın güveyisi, kudretli Oğuz’un devleti, kalmış yiğit arkası Kazan yerinden kalkmıştı. ⁶⁰⁶
---	---

Salur Kazanın Evi Yağmalandığı boyda geçen aslan ile ilgili geçen bu ifadelerde_ sözcük hayvan ismi olma işlenini bir kenara bırakarak Salur Kazan için bir unvan özelliği kazanmıştır. Aslan gücü ve hâkimiyeti ile bilinen bir hayvandır. Bu sebeple Salur Kazan için kullanılan bu unvan onun da bu nitelikleri taşıdığı anlamına gelmektedir.

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boy

Bu mahalda erenleruñ meydanı arslanı pehlivanlaruñ kaplanı boz oğlan yetdi. ⁶⁰⁷	Bu sırada yiğitler meydanının arslanı , pehlivanların kaplanı boz oğlan yetiştii. ⁶⁰⁸
Apul apul yorişuñdan Aşlan gibi tırışuñdan Kañrılıban bakışuñdan Ağam Beyrege beñzedürem ozan seni ⁶⁰⁹	Sallana sallana yürüyüşünden Aslan gibi duruşundan Arkaya dönüp bakışından Ağabeyim Beyrek’e benzetiyorum ozan seni ⁶¹⁰

⁶⁰⁴ Tietze, 211.

⁶⁰⁵ Ergin, 95.

⁶⁰⁶ Ergin, 28.

⁶⁰⁷ Ergin, 119.

⁶⁰⁸ Ergin, 56.

⁶⁰⁹ Ergin, 142.

⁶¹⁰ Ergin, 82.

ᶒara Arslan Meliki ᶒara Budak yire ᶒaldı. ⁶¹¹	ᶒara Arslan Melik'i ᶒara Budak yere dūᶒürdü. ⁶¹²
---	--

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek boyunda arslan ile ilgili geçen bu iaftelerde sözcük benzetme unsuru olarak yer almaktadır. Bamsı Beyrek metnin bu bölümünde “meydanın arslanı” olarak nitelendirilmiŒtir. Yiğitlerin toplandığı meydanın hâkimi olarak ifade edilen Beyrek yiğitlerinde yiğididir. Bu anlamda arslan sözcüğü ile nitelendirilmesi tesadüfî olamaz.

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek boyunda geçen ikinci cümlede tutsak olan Bamsı Beyrek'in kız kardeŒi ozan kılığına giren ağabeyini yürüyüŒünden, aslan gibi bakıŒından tanıdığını ifade etmiŒtir.

Dede Korkut Kitabı'nda aslan kahramanlar için bir imtihan aracı olmuŒlardır. Bu noktada güç ve kuvvet bakımından rakipsizdir. Tek kafa tutabilen varlık anlatının ana kahramanıdır. Öte yandan av esnasında da en çok çekinilen hayvan olmuŒtur.

Altay döneminden kalan pazırık kurganlarından gün yüzüne çıkarılan eŒyalar üzerinde aslan motiflerinin bulunması o dönemde bu hayvanın en azından tanındığını göstermektedir. Asalanın postu ve yelesi de güç ve yiğitlik sembolü olarak kullanılmaktadır. Nitekim eski Türkler arasında sağların uzatılması ve at üzerindeyken dalgalanması ile aslan yelesi arasında bembolik bir bağ söz konusudur.

İslam tarihçileri aslanın Türk iklimi hayvanı olduğunu öne sürmüŒtür. Buna dayanak olarak da İstemi Yabgu'yu ziyarete giden Bizans elçisi İstemi Yabgu'nun altın bir tahtta oturduğunu ve bu tahtın aslan kaidelerin üzerine yerleŒtirildiđi ifade edilmektedir. TürgiŒlerin paralarında da aslan figürü olduğu görülmektedir. Nitekim Mısır'ın Türk hükümdarı Baybars'ın armasında da aslan figürü bulunmaktadır. Bu hükümdar yaptırdığı köprülerin üzerine aslan heykelleri koydurmuŒtur. Köprünün adı bu nedenle aslan köprüsü olmuŒtur.

Batı Türklerine dair arkeolojik kazılardan ortaya çıkan bilgilere göre aslan sembolünü kullandıkları belirlenmiŒtir.

Nuh tufanı hemen hemen her dinde ve toplumda yaygın olarak anlatılmaktadır. Rivayete göre tufan dindikten sonra yeryüzündeki topraklardan Turan Türk toprakları

⁶¹¹ Ergin, 114.

⁶¹² Ergin, 92.

Yafes'e bağlanır. Turan topraklarında Yafes'in çocukları çoğalmışlar ve Toomas ismini verdikleri bir şehir kurmuşlardır. Yafes'in bir de Maruh isminde bir oğlu vardır. Lakabı ise Türk'tür dili Türkçe'dir. Yafes'in çocuklarının hepsi aslan ve kurt gibidir. Aslan pahişahlar ve sultanlar, kurtlar ise Özbekler ve serserilere denilmektedir.

4.1.5.4. Tilki

Tilki (dilkü), "Köpekgillerden, uzunluğu 90, kuyruğu 30 santimetre kadar, ırklarına göre çeşitli renklerde olan, ağız ve burnu uzun ve sivri, kümes hayvanlarına zarar veren, kürkü beğenilen bir tür memeli" olarak tanımlanmıştır.⁶¹³ Tarama sözlüğünde "dilkü" sözcüğüne karşılık "tilki" anlamı verilmiştir.⁶¹⁴

Türkiye Türkçesinde "tilki" olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan ve Kırgız Türkçesinde "tülkü", Başkurt Türkçesinde "tölkö", Kazak Türkçesinde "tülki", Uygur Türkçesinde "tülkä" olarak geçmektedir.⁶¹⁵

Calauson, sözcüğün Eski Türkçedeki biçiminin "tilkü" olarak vermiştir.⁶¹⁶

Eren, sözcüğü "burnu sivri, kuyruğu uzun, çok tüylü, sansardan büyük bir hayvan, kurnaz" şeklinde tanımlamıştır. Eski Türkçede "dilkü/dikli" biçiminde kullanıldığını belirtmiştir. Orta Türkçede "tilkü" olarak, Eski Uygurcada "tilkü" olarak kullanıldığını belirtmektedir.⁶¹⁷

Eyuboğlu, sözcüğü "Anadolu halk ağızlarında dilkü, dilgi, tilgi" olarak ifade edilmiştir.⁶¹⁸

Gülensoy, tilki sözcüğünün Eski Türkçedeki biçiminin "tilkü" şeklinde olduğunu ifade ederken Orta Türkçede ise "tilki/tilkü" olduğunu belirtmiştir. Sözcüğün etimonunun "tüyünü dökmek" anlamına gelen "tül-" sözcüğü olduğunu ifade etmiştir.⁶¹⁹

Tietze, sözcüğü "bugün bilinen manada küçük yırtıcı hayvan" olarak tanımlamıştır.⁶²⁰

Dede Korkut Kitabı'nda "tilki" sözcüğü bir yerde iki kez geçmektedir.

---

⁶¹³ TDK, 2224.

⁶¹⁴ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 67.

⁶¹⁵ Türктаş, 1100.

⁶¹⁶ Clauson, 498.

⁶¹⁷ Eren, 408.

⁶¹⁸ Eyüboğlu, 660-661.

⁶¹⁹ Gülensoy, 740-741.

⁶²⁰ Tietze, 417.

Mukaddime Bölümü

Yedi dere çoğuların **dilki** bilir. ⁶²¹

Yedi dere kokularını **tilki** bilir. ⁶²²

Mukaddime bölümünde tilki ile ilgili geçen bu ifadelerde, koku duyusundaki duyarlılığı ile bilinen bir hayvan olmasıyla ne çıkmıştır.

Tilki sözcüğünün etimonunun “parçala-” anlamını karşılayan “dil-” fiili olduğuna dair görüşler mevcuttur. Kemirgen bir hayvan olması sebebiyle bu düşünce olağandır. Bu noktada bu sözcük “dilen” anlamına geliyor denebilir.

Türk mitolojisinde Huğ/Ku Hanım olarak bilinen gazap tanrıçası acımasız oluşu ile bililir. Merhamet duygusundan yoksundur, her şeyi bilir ancak fitne için kullanır. Yeraltında kara suların dibinde yaşar ve kara bir tilki suretine bürünebilir. Kara bir beşiği vardır. İnsanlar arasında huzursuzluklara yaratarak dostlukların bitmesine sebep olur. Ayrıca cinsel içerikli davranışları söz konusudur. ⁶²³

Tilki suretine bürünebilen bir başka varlık ise ölüşer tanrısı İrle'dir. Yeraltında önünde dokuz çam ağacı bulunan kırk köşeli bir evi vardır. Dokuz oğlu bu dokuz çam ağacına atlarını bağlarlar. Altay mitolojisine göre kötü ruhlar yeraltında yaşarlarken yeryüzüne kara bir hayvan suretinde çıkabilirler. İrle Han kızıdır. Bu kız kara bir tilki olarak avcı ve yolcuları peşine takarak tuzağa düşürür. ⁶²⁴

Zina Tanrısı olarak kabul edilen Kıştey siyah bir tilki suretine bürünebilir. İnsanlar arasında gayri meşru ilişkiler kurmaya ve zina yapmaya teşvik eder. ⁶²⁵

Gerek Türk mitolojisinde gerekse halk edebiyatında tilki olumsuz bir metafordur. Dede Korkut Kitabı'nda sadece bir kere kullanılan bu hayvan genel kullanıma göre doğası gereği kemirgen olması bakımından öne çıkmıştır. Bu anlamda nötr bir anlamı karşılamaktadır. Öte yandan sözcüğün etimonu düşünülse kemiren, dilen bir hayvan olarak anlatıda örtüşme mevcuttur.

---

⁶²¹ Ergin, 75.

⁶²² Ergin, 3.

⁶²³ Karakurt, 147.

⁶²⁴ Karakurt, 156.

⁶²⁵ Karakurt, 187.

4.1.5.5. Kaplan

Kaplan (kapan) “Kedigillerden, enine siyah çizgili, koyu sarı postu olan, asya’da yaşayan çevik ve yırtıcı hayvan (felis tigris)” olarak tanımlanmıştır.⁶²⁶ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “kaplan” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “päläng”, Başkurt Türkçesinde “yulbarıs”, Kazak Türkçesinde “kabılan”, Kırgız Türkçesinde “colbors” olarak geçmektedir.⁶²⁷

Calauson, sözcüğün Eski Türkçedeki biçiminin “kaplan” olduğunu belirtmiş ve anlamının “büyük bir kedi” anlamına geldiğini ifade etmiştir.⁶²⁸

Gülensoy, sözcüğün anlamını “kedigillerden, enine siyah çizgili, koyu sarı postu olan, Asya’da yaşayan çevik ve yırtıcı hayvan” olarak vermiştir. Ona göre sözcüğün etimonu net olmamakla birlikte “kap-” fiili, “-lan” ekinin de “yırtıcı hayvan” anlamına gelmiş olabileceğini öne sürmüştür.⁶²⁹

Eren ve Eyuboğlu sözcüğün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “kaplan” sözcüğü dokuz yerde geçmektedir.

Dirse Han Oğlu Buğaç Han Boyu

Aşlan-ile kaplana bir oğul yidürdüñ-ise digil maña. ⁶³⁰	Aslan ile kaplana bir oğul yedirdinse söyle bana. ⁶³¹
Yohsa kaplandan -mı oldı ne bileyin oğul. ⁶³²	Yoksa kaplandan mı oldu ne bileyim oğul. ⁶³³
Arslan-ile kaplanına kargamağıl ⁶³⁴	Arslan ile kaplanına beddua etme ⁶³⁵

Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyunda babası Dirse Han ile ilk avına çıkan Boğaç Han’ın kırk yiğitin nifak sokmasıyla oğluna ters düşmesine sebep olması sonucu oğlunun

---

⁶²⁶ TDK, 1199.

⁶²⁷ Ercilasun vd., 436.

⁶²⁸ Clauson, 584.

⁶²⁹ Gülensoy, 367.

⁶³⁰ Ergin, 87.

⁶³¹ Ergin, 19.

⁶³² Ergin, 89.

⁶³³ Ergin, 19.

⁶³⁴ Ergin, 89.

⁶³⁵ Ergin, 21.

canına kast etmesi ifade edilmektedir. Dirse Han yurduna tek başına döndüğünde oğlunu göremeyen anne onun bir kaplana yem olduğunu düşünmüştür. Bu noktada birinci cümlede kaplanın yırtıcı bir av hayvanı olması yönüyle ön plana çıktığı görülmektedir.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyunda geçen ikinci cümlede birinci cümledesine benzer şekilde yırtıcı bir av hayvanı olması yönüyle ön plana çıkmıştır.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyunda geçen üçüncü cümlede oğlunun aslan ve kaplana yem olduğu düşüncesiyle annenin bedduyası söz konusudur.

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu

Bu mağalda erenlerün meydanı arslanı
pehlivanlaruñ **kaplanı** boz oğlan yetdi.
⁶³⁶

Bu sırada yiğitler meydanının arslanı,
pehlivanların **kaplanı** boz oğlan
yetişti⁶³⁷

Kap Püre Oğlu Bamsı Beyrek boyunda aslan ile ilgili geçen bu ifadelerde aslan gibi kaplan da Bamsı Beyrek için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Kaplan çevikliği ve kıvraklığıyla bilinen bir hayvandır. Bu noktada Bamsı Beyrek için de olumlu bir nitelik taşımaktadır.

Oğuznamelerde kaplan kahramanın güç ve heybeti için bir benzetme unsurudur. Ancak anlatılarda çok sıkça yer almamaktadır.

Eski Türk toplumunda bir tanrı olduğuna inanılan bu hayvan 12 hayvanlı Türk takviminde üçüncü yılı temsil etmektedir. İkel dönemlerde Türk toplumunda bir tabu olarak kabul edilmiş saygı duyulmuş ve av esnasında öldürülmemiştir. Tibetliler arasında bu hayvan koruyucu iyelerden olduğuna inanılmaktadır.

4.1.5.6. Kulun

Kulun (kulan), “yaban atı” olarak tanımlanmıştır.⁶³⁸ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “kulan” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “gulun”, Kırgız ve Özbek Türkçesinde “kulun” olarak geçmektedir.⁶³⁹

---

⁶³⁶ Ergin, 119.

⁶³⁷ Ergin, 56.

⁶³⁸ TDK, 1403.

⁶³⁹ Türктаş, 1098-1099.

Calauson, sözcüğün Eski Türkçedeki biçiminin “kulan” olduğunu belirtmiş ve anlamının “yaban eşeği” anlamına geldiğini ifade etmiştir. ⁶⁴⁰

Gülensoy, sözcüğün “kulun” başlığı altında vermiş ve anlamına da “iki üç yaşındaki dişi tay” karşılığını vermiştir. ⁶⁴¹

Tietze, sözcüğü “iki üç yaşında dişi tay, kısrak, vahşi at ve eşek yavrusu” olarak tanımlamıştır. ⁶⁴²

Eren ve Eyuboğlu sözcüğün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “kulan” sözcüğü iki yerde geçmektedir

Mukaddime Bölümü

Gögez yirler çemenlerin **kulan** bilir. ⁶⁴³

Yeşermiş yerlerin çimenlerini **yaban eşeği** bilir. ⁶⁴⁴

Mukaddime bölümünde kulan ile ilgili geçen bu ifadelerde, yer alan birinci cümlede kulan çimenlerin en yeşilini bilen olarak ifade edilmiştir. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere canlılar fitratına uygun olarak ayrıcalıklı oldukları yetenekleri vardır.

Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı Boy

Çavum çabile menüm çuma yurdum

Kavim kabile benim ortak yurdum

Çulan-ile sığın geyiğe koñşı yurdum ⁶⁴⁵

Yaban eşeği ile yabani geyiğe komşu yurdum ⁶⁴⁶

Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı boyda geçen bu cümlede kulun bir yergi ifadesi olarak bir insan için kullanılmıştır.

Oğuznamelerde yaban eşeği, tay gibi anlamları karşılayan sözcük Anadolu halk ağızlarında “kulunla-” veya “kunna-” fiilleri ile de aynı kökten türemiş olabilir. Bu

---

⁶⁴⁰ Clauson, 622.

⁶⁴¹ Gülensoy, 458.

⁶⁴² Tietze, 425.

⁶⁴³ Ergin, 75.

⁶⁴⁴ Ergin, 3.

⁶⁴⁵ Ergin, 100.

⁶⁴⁶ Ergin, 1971, 34.

noktada kulun ifadesi genel olarak hayvanların yavruları olarak ifade edilirken anlam daralması sonucu sadece at veya eşek yavrusu anlamını karşılamaktadır.

4.1.5.7. Kurt

Kurt (kurt), “1. Köpekgillerden, Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika’da yaşayan, postu gri sarı renkli, yırtıcı, etçil memeli hayvan (canis lupus) 2. bir yeri, bir şeyi iyi bilen; işini iyi bilen, aldanmaz, kurnaz 3. yumuşak vücutlu, uzun gövdeli, omurgasız, bacaksız, ayaksız veya çok ilkel ayaklı küçük hayvan 4. bazı böcekler veya bazı böcek kurtçuklarına verilen isim” olarak tanımlanmıştır.⁶⁴⁷ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “kurt” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “gurt”, Kazak ve Özbek Türkçesinde “böri”, Kırgız Türkçesinde “börü”, Uygur Türkçesinde “börä” olarak geçmektedir.⁶⁴⁸

Calauson, sözcüğün Eski Türkçedeki biçiminin “kurt/kurd” olduğunu belirtmiştir.⁶⁴⁹

Eren, sözcüğün Eski Türkçe döneminden günümüze kadar kullanıldığını, Orta Türkçede “kurt” olarak geçtiğini ifade etmiştir. Türkler arasında yırtıcı hayvan olarak kullanılan “kurt” sözcüğünün boşluğunu başlangıçta “böri” sözcüğü karşılıyordu. Daha sonra bu sözcük yerini “kurt” sözcüğüne bırakmıştır.⁶⁵⁰

Eyüboğlu, sözcüğü “bilinen yırtıcı hayvan” olarak tanımlarken sözcüğün Asya Türkçesinde genellikle böri olarak bilinirken Anadolu Türkçesinde kurt kullanımının yaygın olduğunu ifade etmiştir.⁶⁵¹

Gülensoy, sözcüğün “Köpekgillerden, etçil, yırtıcı, memeli hayvan” olarak tanımlamıştır. Orta Türkçedeki biçiminin “kurt” olduğunu belirtmiştir.⁶⁵²

Tietze, sözcüğü “bugün bilinen manada, yırtıcı hayvan” olarak tanımlanmıştır.⁶⁵³

Dede Korkut Kitabı’nda “kurt” sözcüğü on iki geçmektedir.

---

⁶⁴⁷ TDK, 1413.

⁶⁴⁸ Türkteş, 1101.

⁶⁴⁹ Clauson, 648.

⁶⁵⁰ Eren, 269.

⁶⁵¹ Eyüboğlu, 448.

⁶⁵² Gülensoy, 465.

⁶⁵³ Tietze, 440.

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy

Ƙurt yūzi mubârekdür. ⁶⁵⁴	Kurt yūzü mūbarektir. ⁶⁵⁵
Ƙurttan daħı kiçdi, Ƙaraça Çobanuñ Ƙara köpegi Ƙazana karşı geldi. ⁶⁵⁶	Kurttan da geçti, Karaca Çoban'ın kara köpeği Kazan'ın karşısına geldi. ⁶⁵⁷
Mere çoban Ƙarnuñ açıkmamış-iken gözün Ƙararmamış-iken bu ağacı Ƙoparı gör, yoħsa seni bunda Ƙurtlar Ƙuşlar yir didi. ⁶⁵⁸	Bre çoban karnın acıkmamışken, gözün kararmamışken bu ağacı koparmağa bak, yoksa seni burda kurtlar kuşlar yer dedi. ⁶⁵⁹
Semüz Ƙoyun aruƘ toklı bayırda Ƙalsa Ƙurt gelüp yimez-idi şapanınuñ ƘorƘusundan ⁶⁶⁰	Semiz koyun zayıf toklu bayırda kalsa, kurt gelip yemezdi şapanının korkusundan ⁶⁶¹

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı boyda kurt ile ilgili geçen bu ifadelerde, kurdun yüzünün mübarek olması ifadesi bu hayvanın kutsallığına yapılan bir göndermedir.

İkinci cümlede Salur Kazan'ın kurttan sonra Karaca Çoban'ın kara köpeği ile karşılaşması ve köpeğin dile gelerek çobanla konuşması ifade edilmektedir. Çoban'ın hayvanlarla bu kadar iç içe olması nihayetinde onlarla iletişimini kolaylaştırır da burada ifade edilen durum daha ekstrem bir hal almıştır. Salur Kazan kurttan da da bilgi alamayınca yoluna devam etmiştir.

Üçüncü cümlede kara köpek dile gelerek Salur Kazan'a kurtlara kuşlara yem olmaması açısından bir uyarıda bulunmuştur. Kurt av hayvanı olarak yer almaktadır.

Dördüncü cümlede kurt bir av hayvanı olarak çobanların korkulu rüyasıdır. Bu anlamda bu hayvana karşı ellerindeki en büyük silahları sapanlarıdır.

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boy

---

⁶⁵⁴ Ergin, 101.

⁶⁵⁵ Ergin, 36.

⁶⁵⁶ Ergin, 102.

⁶⁵⁷ Ergin, 37.

⁶⁵⁸ Ergin, 105.

⁶⁵⁹ Ergin, 40.

⁶⁶⁰ Ergin, 110.

⁶⁶¹ Ergin, 45.

Yeñi bayırñ ķurdına benzer-idi yigitlerüm ⁶⁶²	Yedi bayırın ķurduna benzer yigitlerim. ⁶⁶³
---	---

Kazılık Koca Oğlu Yigenek boyunda kurt le ilgili geçen bu ifadelerde kurt yigitler için daha önce aslan ve kaplanda olduğu gibi benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Salur Kazan'ı Oğlu Uruz Tutsaklıktan ıkardığı Boy

Azvay ķurt enügi irkeginde bir köküm var. ⁶⁶⁴	Azman ķurt yavrusunun erkeğinde bir köküm var. ⁶⁶⁵
---	--

Salur Kazanın Oğlu Tutsaklıktan çıkardığı boyda kurt ile ilgili geçen bu ifadelerde Türk topluluklarının kurttan türeme mitlerine göndermede bulunularak kurdun yavrusunun erkeğinde köküm var ifadeleri kullanılmıştır. Öte yandan ataerkil toplum düzeninin gereği olarak erkeğin soyu anlamı da söz konusudur. Salur Kazan Bey oğlu Uruz Bey'in daha önceki ifadelerde olduğu gibi kurda benzetilmiştir.

Oğuznamelerde kurt bozkurt olarak bilinir. Göktürk toplumu dişi kurda “ulu ana”, Uygur toplumu ise erkek kurda ulu ata ismi verilmiştir. Oğuzlar kurdu savaşlarda kılavuz olarak düşünmüşlerdir. Öte yandan pek çok Türk destanında kurttan türeme inancı yaygındır. İnanışı Şahname'de kurt bakışlı Türk tarafından İran kahramanı İsfendiyar'ı çöllere sürgüne yollaması söz konusudur.

Bir dişi kurt tarafından emzirilerek yetiştirilen kahraman motifi Yunan, Roma, İtalyan ve Türk destanlarında yaygın olarak kullanılmaktadır. Oğuz Kağan destanda birçok yönden kurda benzetilmiştir. Anlatının ilerleyen bölümlerinde gök gözlü bir kurt tarafından kahramana yol gösterme olayı vardır.

Anadolu halk anlatılarında destan geleneğinde bozkurtla ilgili inanç ve uygulamalar devam etmektedir. Kurtların açık kemiğinin nazara karşi etkili ve bulunduğu haneye bereket getireceği düşüncesi yaygındır.

⁶⁶² Ergin, 202.

⁶⁶³ Ergin, 163.

⁶⁶⁴ Ergin, 238.

⁶⁶⁵ Ergin, 222.

4.1.5.8. Domuz

Domuz (toñuz), “Çift parmaklılardan, eti, yağı, derisi veya kılı için beslenen, evcil hayvan (susacrofa domestica)” olarak tanımlanmıştır.⁶⁶⁶ Tarama sözlüğünde “toñuz” sözcüğüne karşılık “doñuz” anlamı verilmiştir.⁶⁶⁷

Türkiye Türkçesinde “domuz” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “donuz”, Başkurt Türkçesinde “suska”, Kazak Türkçesinde “donız”, Kırgız Türkçesinde “çoçko” olarak geçmektedir.⁶⁶⁸ Bu lehçelere ait sözcüklerden elde edilen bilgiler ise şu şekildedir, Kırgız Türkçesinde “donguz” olarak geçmektedir.⁶⁶⁹

Caluson, sözcüğün Eski Türkçedeki biçiminin “toñuz” olduğunu belirtmiş ve anlamının “her iki cinsiyetteki vahşi ve evcil domuz için genel bir terim” anlamına geldiğini ifade etmiştir.⁶⁷⁰

Gülensoy, sözcüğün Eski Türkçe ve Orta Türkçedeki biçiminin “toñuz” şeklinde olduğunu belirtmiştir.⁶⁷¹

Eren, sözcüğün tarihin en eski çağlardan beri kullanılmakta olduğunu belirtmiştir. Orta Türkçede ve Eski Kıpçakçada “toñuz” olarak kullanıldığını belirtmektedir. Sözcüğün etimonunun tespitinin zor olduğunu ifade ederken eski ve yeni lehçelerde “yağlı, semiz, şişman” olarak kullanılan “toñ” sözcüğü ile arasında anlamsal bağ olduğunu ifade eder.⁶⁷²

Eyüboğlu, sözcüğü “domuz”dan “tonguz” olarak ifade etmiştir.⁶⁷³

Tietze, sözcüğü “mâruf vahşi veya ehlî hayvan” olarak tanımlanmıştır.⁶⁷⁴

Dede Korkut Kitabı’nda “toñuz” sözcüğü on beş yerde geçmektedir.

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu

---

⁶⁶⁶ TDK, 622.

⁶⁶⁷ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 71.

⁶⁶⁸ Türhtaş, 1101.

⁶⁶⁹ Yuhadin, 311.

⁶⁷⁰ Clauson, 527.

⁶⁷¹ Gülensoy, 222.

⁶⁷² Eren, 118-119.

⁶⁷³ Eyüboğlu, 198-199.

⁶⁷⁴ Tietze, 644.

<p>Ƙara ƙoñuz etinden yahni yidürdüñ doyamadam.⁶⁷⁵</p>	<p>Ƙara domuz etinden yahni yedirdin tahammül edemedim.⁶⁷⁶</p>
<p>Ƙaçan-kim Budağ atsa Beyrek elüñ var olsun dir-idi, Uruz atsa elüñ var olsun dir-idi Yigenek atsa elüñ var olsun dir-idi, Şir Şemseddin atsa elüñ var olsun dir-idi, güyegü atsa elüñ ƙurısun parmağlaruñ ƙürisün hay ƙürisün hay ƙoñuz oğlı ƙoñuz dir-idi, güyegülere ƙurban ol dir-idi.⁶⁷⁷</p>	<p>Ne zaman ki Budak atsa Beyrek elin var olsun diyordu. Yigenek atsa elin var olsun diyordu, Şir Şemseddin atsa elin var olsun diyordu, güveyi atsa elin kurusun, parmakların ƙürüsün, hay domuz oğlı domuz diyordu, güveylilere kurban ol diyordu.⁶⁷⁸</p>

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek boyunda domuz ile ilgili geçen bu ifadelerde, Müslüman topluluklar için haram kabul edilen domuz etini kâfirin tutsağı olan Bamsı Beyrek'e zorla yedirmiştir. Ve Bamsı Beyrek duruma şiddetle isyan etmiştir. Kâfirlerin besleyip yetiştirdikleri domuzlar kara sıfatını alırlar.

İkinci cümlede domuz sözcüğü Beyrek için öldü iftarası atıp nişanlısına göz koyan Yalancı Oğlu Yaltacuk için kullanılan bir hakaret ifadesi olarak kullanılmıştır.

Kazan Bey'in Oğlu Uruz Bey'in Esir Düştüğü Boy

<p>Ƙara ƙoñuz ƙamında yatur digil.⁶⁷⁹</p>	<p>Ƙara domuz damında yatıyor de.⁶⁸⁰</p>
---	--

Kazan Bey'in Oğlu Uruz Bey'in Esir Düştüğü Boyda domuz ile ilgili geçen cümlede kâfir tarafından esir edilen Uruz'un kara domuz damında tutulduğu görülmektedir. Müslüman topluluklarda domuzun yeri olmadığını bilen kâfir bir bakıma Uruz'a hakarete bulunmaktadır.

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu

<p>Getürdiler ƙoñuz ƙamına ƙabsa şaldılar.⁶⁸¹</p>	<p>Getirdiler domuz damına ƙapse attılar.⁶⁸²</p>
---	--

⁶⁷⁵ Ergin, 136.

⁶⁷⁶ Ergin, 77.

⁶⁷⁷ Ergin, 143.

⁶⁷⁸ Ergin, 83.

⁶⁷⁹ Ergin, 169.

⁶⁸⁰ Ergin, 113.

⁶⁸¹ Ergin, 239.

⁶⁸² Ergin, 223.

Uşun Koca Oğlu Seğrek Boyu'nda domuz ile ilgili geçen bu ifadelerde, Eğrek'in kardeşi Seğrek ile bir konuşmasını gormekteyiz. Diğer boylarda olduğu gibi Müslüman Oğuz beylerinin kfirlerin kara domuz damında esir etmeleri söz konusudur. Eğrek ise Seğreke'e domuz damında yatmanın bir Oğuz Bey'ine yakışmayacağını söylemektedir. Hiçbir Oğuz Bey'i bu hakarete göz yumamayacağı görülmektedir.

Salur Kazan'ı Oğlu Uruz'un Tutsaklıktan ıkardığı Boy

Kcck **toņuz** řlenli⁶⁸³

Kcck **domuz** řlenli⁶⁸⁴

Salur Kazanı Oğlu Uruz'un Tutsaklıktan çıkardığı boyda domuz ile ilgili geçen bu ifadelerde, kfir eğer kendilerini verse Kazan Bey'in zgr bırakılacağını ifade etmiştir. Ancak Kazan Bey buna boyun eğmeyerek "kcck toņuz şlenli" diyerek aşağılama ifadeleri kullanmıştır.

Tatar Türk mitolojisinde 12 hayvanlı Türk takvimine göre domuz yılında insanların ve hayvanların daha fazla hastalanacağına dair bir inanış vardır. Bereket çok kış sert olur düşüncesi vardır. O yıl doğan çocuklar sevecen olur. Azerbaycan Türklerinde domuz dişinin koruyucu özelliği olduğuna inanılır.

4.1.6. Sürüngenler

4.1.6.1. Yılan

Yılan (yılan), "Srngenlerden, ayaksız, ince ve uzun olanların genel adı olup yerdegezen, uzun hayvan" olarak tanımlanmıştır.⁶⁸⁵ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Günümüz Türkiye Türkçesinde "yılan" olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde "ılan", Kazak Türkçesinde "jılan", Kırgız Türkçesinde "cılan", Uygur Türkçesinde "jılan" olarak geçmektedir.⁶⁸⁶

---

⁶⁸³ Ergin, 238.

⁶⁸⁴ Ergin, 223.

⁶⁸⁵ TDK, 2447.

⁶⁸⁶ Trkaş, 1101.

Eyüboğlu, sözcüğü “Çin dilinde genel olarak bir masal kahramanı, genel olarak bir devin adıdır, lung” olarak ifade etmektedir.⁶⁸⁷

Gülensoy, sözcüğü “sürüngenlerden, ayaksız, ince ve uzun olanların genel adı” olarak tanımlamıştır. Türkiye Türkçesinde “yılan” olarak kullanılan sözcüğün etimonun net olamamakla birlikte “akmak, kaymak” anlamına gelen “yıl-” fiili olduğunu ifade etmiştir.⁶⁸⁸

Eren sözcüğün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “yılan” sözcüğü altı yerde geçmektedir.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu

Şaru **yılan** şokmadın ağça tenüm kalkıp
şişer.⁶⁸⁹

Sarı **yılan** sokmadan akça tenim kalkıp
şişiyor.⁶⁹⁰

Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyunda yılan ile ilgili geçen ifadelerde, sarı sıfatıyla kullanılmaktadır. Cümledeki ifadelerle göre sarı yılan zehirli bir hayvandır. Tehlikeli bir olay gerçekleşmeden önce etkilerini inceden hissetme anlamı vardır.

Duha Koca Oğlu Delü Dumrul Boyu

Senden şofıra bir yiğidi

Senden sonra bir yiğidi

Sevüp varsam beraber yatsam

Sevip varsam beraber yatsam

Ala **yılan** olup meni şoksun⁶⁹¹

Alaca **yılan** olup beni soksun⁶⁹²

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul boyunda yılan ile ilgili geçen ifadelerde, Azrail Deli Dumrul’un canına karşılık bir istediği zaman ne annesi ve babası bu duruma gönüllü olmaz. Artık bu dünyada var olamayacağına ikna olan Deli Dumrul son kez karısıyla vedalaşmak için yanına gittiğinde kendisi başka hiçbir yiğidi sevmeyeceğini eğer böyle bir şeye teşebbüs ederse dahi yılan tarafından sokulmayı temenni etmektedir. Bu anlamda yılanı alaca sıfatı ile kullanılması yılanın tehlike boyutunu arttırmaktadır.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu

---

⁶⁸⁷ Eyüboğlu, 756.

⁶⁸⁸ Gülensoy, 933-934.

⁶⁸⁹ Ergin, 87.

⁶⁹⁰ Ergin, 18.

⁶⁹¹ Ergin, 183.

⁶⁹² Ergin, 131.

Ala yılan sökemez anuñ ormanı olur. ⁶⁹³	Alaca yılan sökemez onun ormanı olur. ⁶⁹⁴
---	---

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı boyunda yılan ile ilgili geçenbu ifadelerde, alaca yılanın yaşam alanı belirtilmiştir. Bu noktada Kan Turalı'nın gideceği yerin ne denli tehlikeli bir yer olduğu vurgulanmaktadır.

Salur Kazan'ı Oğlu Uruz'un Tutsaklıktan Çıkardığı Boy

Bir yılandan ne var ki qorhduñ didüm. ⁶⁹⁵	Bir yılandan ne var ki korktu dedim. ⁶⁹⁶
---	--

Salur Kazan'ı Oğlu Uruz'un Tutsaklıktan Çıkardığı boyda yılan ile ilgili geçen bu ifadelerde, Salur Kazan yılanın ürkütücü heybetinden bahsederken sanki gözüyle konuşuyormuş gibi küçümseyerek ne vardı da bir yılandan korktun ifadelerinde bulunmuştur. Gözü korkmak deyimi Türk dilinde çok yaygın kullanılan bir deyimdir. Türk halk tasavvurunda hekimlerin koruyucu ruhu olarak kabul edilen akbuğa inancı mevcuttur. Büyük beyaz bir yılan ile sembolize edilir. Hekimler ve şifacılar kendisine dua ederler ve yardım ve sağlık dilerler. Bilgelik sembolü olarak elinde asa taşımaktadır. Sağlık ve şifa bu asa ile sağlanır. Beyaz yılanın yeryüzündeki diğer yılanlardan farkı zehirinn şifa kaynağı olmasıdır.

Yılanın deri değiştirmesi bir noktada onu ölümsüz yapar. Öte yandan yer altında dolaşması ölülerle ve yer altı dünyasıyla bağlantısı olduğuna inanılır. bu nedenle ne açıdan düşünülürse düşünülün gizemli bir varlıktır.

Türk halk anlatılarında yarı insan yarı yılan olan efsanevi kahramanlar mevcuttur. Bu yaratıklar insanların hastalıkları için şifadır. Yılan her ne kadar soğuk ve ürkütücü bir yüzü olsa da toplum bilincinde olumlu bir yansıması da mevcuttur.

⁶⁹³ Ergin, 186.

⁶⁹⁴ Ergin, 137.

⁶⁹⁵ Ergin, 237.

⁶⁹⁶ Ergin, 221.

Kazan Bey'in Oğlu Uruz Bey'in Esir Düştüğü boyda evren ile ilgili geçen bu ifadelerde_ aynı şekilde gücü ve heybeti açısından bu kez Deli Dumrul için benzetme unsuru olmuştur. Deli Dumrul insanlar arasında en heybetli en korkunç olanıdır.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu

Böyle diğec erenler **evreni** Kan Turalı yirinden tırdı, kırk yiğidin yanına aldı, İç Oğuzı gördi, kız bulamadı, kayıtdı girü döndi ivlerine geldi.⁷⁰⁶

Böyle diyince yiğitler **evreni** Kan Turalı yerinden kalktı. Kırk yiğidini yanına aldı. İç Oğuz'u gördü, kız bulamadı. Çekildi geri döndü, evlerine geldi.⁷⁰⁷

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı boyunda evren ile ilgili geçen bu ifadelerde, daha önce Karaçuk Çoban, Salur Kazan ve Deli Dumrul için iltifat manasında kullanılan evren ifadesi bu boyda Kan Turalı için kullanılmıştır.

Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy

Ƙara **evren** koptı Tepegöz⁷⁰⁸

Kara **evren** oldu Tepegöz⁷⁰⁹

Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü boyda evren ile ilgili geçen cümlede sözcük bir Oğuz Bey'i veya bir kahraman için iltifat olarak kullanılmamıştır. Ürkütücülüğünü pekiştirmek için kara sıfatıyla birlikte kullanılmıştır.

Türk halk anlatılarında kanatlı bir dev sürüngen olarak düşünölmektedir. Devasa bir yılan gibi görünmekte ve mağaralarda bulunan hazineleri korumaktadır. Sularda, ateşin içinde veya gizemli yerlerde yaşadığına inanılır. Halk masallarında suyun önünü keser ve kurban ister. Su yaşamın çok önemli bir parçasıdır. Bu şekilde yaşamı kontrol altına almış olmaktadır. Kâinat anlamına gelen evren ile sürüngen anlamına gelen evren arasında sembolik bir bağ vardır.

Türk mitolojisinde dünyanın ve kâinatın büyük bir sürüngen tarafından döndüröldüğüne yani evrildiğıne inanılır. Bu büyük sürüngönlere eviren yani evren ismi verilmektedir.

---

⁷⁰⁶ Ergin, 185.

⁷⁰⁷ Ergin, 135.

⁷⁰⁸ Ergin, 211.

⁷⁰⁹ Ergin, 175.

4.1.7. Böcekler

4.1.7.1. Bit

Bit (bit), “Yarım kanatlılar alt takımına giren, insan ve memeli hayvanların vücudunda asalak olarak yaşayan böcek, kehle (pediculus)” olarak tanımlanmıştır.⁷¹⁰ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “bit” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan, Başkurt, Kazak, Kırgız Türkçesinde “bit” olarak geçmektedir.⁷¹¹

Calauson, sözcüğün eski şeklinin böcekler, parazitler ve bütün haşereleri kapsayan genel bir anlamını karşıladığını ifade etmiştir.⁷¹²

Gülensoy, sözcüğün Orta Türkçedeki şeklinin “bīt/bit” olduğunu belirtmiştir. Eski Kıpçakçada “bit” olarak kullanıldığını belirtmiştir.⁷¹³

Eren, sözcüğün en eski çağlardan beri kullanılmakta olduğunu belirtmiştir. Orta Türkçede “bit” olarak, Eski Kıpçakçada “bit” olarak kullanıldığını belirtmektedir.⁷¹⁴

Eyüboğlu, sözcüğün etimonunu “ortaya çıkan, türeyen, biten, birden bire görünmek, tükenmek, büyümek” olarak açıklamıştır.⁷¹⁵

Tietze, sözcüğü “bugün bilinen manada, kehle” olarak tanımlanmıştır.⁷¹⁶

Dede Korkut Kitabı’nda bit sözcüğü üç yerde geçmektedir.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu

Kañlı Koca bu başları ve bu canavarları gördi, başında olan **bit** ayağında dirildi.⁷¹⁷

Kanlı Koca bu başları ve bu canavarları gördü, başında olan **bit** ayağına toplandı.⁷¹⁸

---

⁷¹⁰ TDK, 313.

⁷¹¹ Türkteş, 1102.

⁷¹² Clauson, 296.

⁷¹³ Gülensoy, 95.

⁷¹⁴ Eren, 55.

⁷¹⁵ Eyüboğlu, 92.

⁷¹⁶ Tietze, 357.

⁷¹⁷ Ergin, 186.

⁷¹⁸ Ergin, 136.

ız bir oğ-ile an uralıyı atdı. Şöyle kim başında olan bit ayağına indi. ⁷¹⁹	ız bir oku an Turalı'ya attı. Şöyle ki başında olan bit ayağına indi. ⁷²⁰
--	---

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı boyunca bit ile ilgili geçen bu ifadelerde, Kanlı Koca oğlunun Selen Hatun için yarışacağı aslan, boğa ve deveyi görünce yaşadığı dehşeti ifade etmektedir. Bu noktada korkunun ve irkilmenin kişinin bedenindeki etkilerini hissettirmek için “başında olan bit ayağına indi” ifadeleriyle artaya koyulmaktadır.

Anlatının geneli dikkate alındığında başında olan bir ayağına indi deyimini kişini vücudunda baştan ayağa bir titreme meydana geldiği gibi bir anlama varılabilir.

Uşun Koca Oğlu Segrek'in Boy

Eski utuň biti ksz ođlanuň dili acı olur. ⁷²¹	Eski dutun biti ksz oğlanın dili acı olur. ⁷²²
--	--

Uşun Koca Oğlu Segrek boyunca bit ile ilgili geçen bu ifadelerde, yine bir kalıp ifade içinde kullanıldığı dikkat çekmektedir. Segrek aralarında çekişen iki çocuğu ayırarak ikisine de tokat vurur. Bu noktada kalıp ifadenin günlük hayattaki bir yansıması görülmektedir. Nitekim kalp kırıklığı yaşayan ksz ocuğun sözleri de acı olur ve Segrek kardeşinin esir tutulduğunu öğrenir.

Anadolu halk inanışlarında bit cadısı olarak bilinen bir efsanevi karakter vardır. İnanışa göre bit cadısı üstü başı aşırı pis yaşlı bir kadındır. Ancak bazen kk bir çocuğa dönüşebilir. Orman ve dağ gibi ıssız yerlerde yaşamaktadır. Zaman zaman topluma karışarak saf geç kızları kandırarak kaçırır. Sonra da başındaki bitleri temizletir. Onların diz kapaklarından kanlarını emerek öldürür ve bir müddet sonra da tamamen yer. Etrafına uyuz hastalıkları yayar. Çocukları bilmedikleri yere gitmemelri konusunda uyaran bir anlatıdır.

⁷¹⁹ Ergin, 186.

⁷²⁰ Ergin, 136.

⁷²¹ Ergin, 226.

⁷²² Ergin, 203.

4.1.7.2. Pire

Pire (püre), “Pireler takımından, insanın ve bazı hayvanların kanını emerek yaşayan, iyi sıçradığı için kolay yakalanamayan, küçük, asalak böcek (pulex)” olarak tanımlanmıştır.”⁷²³ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “pire” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “birä”, Başkurt Türkçesinde “börsä”, Kazak Türkçesinde “bürge”, Kırgız Türkçesinde “bürgö”, Tatar Türkçesinde “borça”, Türkmen Türkçesinde “büre” olarak geçmektedir.⁷²⁴

Calauson, pire sözcüğünün Eski Türkçedeki biçiminin “bürge” olduğunu belirtmiş ve anlamının “-ge ile biten eski bir sözcük” anlamına geldiğini ifade etmiştir.⁷²⁵

Eren, sözcüğün doğrudan etimolojisini yapmasa da “pirebolu” sözcüğü üzerine görüşlerini sunmuştur.⁷²⁶

Eyuboğlu, sözcüğün “Eski Türk ağızlarında bürçe, bürke, börçö” olarak ifade edildiğini belirtmiştir.⁷²⁷

Gülensoy, sözcüğün Eski Türkçe ve Orta Türkçedeki biçiminin “bürge” olduğunu belirtirken anlamını “iyi sıçradığı için kolay yakalanamayan, küçük asalak böcek” olarak vermiştir.⁷²⁸

Tietze, sözcüğü “Anadolu diyalektlerinde büre/pire” olarak tanımlanmıştır.⁷²⁹

Dede Korkut Kitabı’nda “pire” sözcüğü dokuz yerde geçmektedir.

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu

Biñ buğra getürüñ kim maya görmemiş
ola, biñ dañı aygır getürüñ kim hiç
kışrağa aşmamış ola, biñ dañı koyun
görmemiş koç getürüñ, biñ-de

Bin erkek deve getirin dişi deve
görmemiş olsun, bin de aygır getirin ki
hiç kışrakla çiftleşmemiş olsun, bin de
koyun görmemiş koç getirin, bin de

---

⁷²³ TDK, 1804.

⁷²⁴ Türктаş, 1102.

⁷²⁵ Clauson, 362.

⁷²⁶ Eren, 334.

⁷²⁷ Eyüboğlu, 557.

⁷²⁸ Gülensoy, 567.

⁷²⁹ Tietze, 830.

<p>kıyruksuz kulaksız köpek getirüñ, biñ dağı püre getirüñ maña didi.⁷³⁰</p>	<p>kuyruksuz kulaksız köpek getirin, bin de pire getirin bana dedi.⁷³¹</p>
<p>Dede aydur: Biñ aygır düleyüpdür kim kırsrağa aşmamış ola, biñ dağı buğra diledi kim maya görmemiş ola, biñ-de çoç dileyüpdür koyun görmemiş ola, biñ-de kıyruksuz kulaksız köpek diledi, biñ dağı ħaraça ħaraça püreler diledi.⁷³²</p>	<p>Dede der: Bin aygır istemiştir ki kısrakla çiftleşmemiş olsun, bin de erkek deve istedi ki dişi deve görmemiş olsun, bin de çoç istemiştir koyun görmemiş olsun, bin de kıyruksuz kulaksız köpek istedi, bin de ufacık karacık pireler istedi.⁷³³</p>
<p>Dede Korkut dağı biñ kıyruksuz kulaksız köpek-ile biñ dağı püre buldı.⁷³⁴</p>	<p>Dede Korkut da bin kıyruksuz kulaksız köpek ile bin de pire buldu.⁷³⁵</p>
<p>Aldı Delü ħarçarı bir pürelü yire getürdi, Delü ħarçarı yalınçağ eyledi ağıla koydı.⁷³⁶</p>	<p>Aldı Deli ħarçar'ı bir pireli yere getirdi. Deli ħarçar'ı çırılçıplak eyledi, ağıla soktu.⁷³⁷</p>
<p>Dede gördi-kim Delünüñ canına kiçmiş, başı ħapusu olmuş, gevdesi püreden görünmez, yüzi gözi belürmez.⁷³⁸</p>	<p>Dede gördü ki delinin canına geçmiş, başının derdine düşmüş, gövdesi pireden görünmez, yüzü gözü belirmez.⁷³⁹</p>

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek boyunda püre ile ilgili geçen bu ifadelerde, Dede Korkut'un olağanüstü bir kimlik kazanarak beraberinde bin tane pire getirdiği görölmektedir. Banı Çiçek'in ağabeyi Deli ħarçar Dede Korkut'un yanına gider. Dede Korkut onu çıplak bırakarak pirelerin ona musallat olmasını sağlar. Bu noktada pireler insanları rahatsız eden bir varlık olarak dikkat çekse de aslında ana kahramana yardımcı bir niteliktedir.

⁷³⁰ Ergin, 127.

⁷³¹ Ergin, 66-67.

⁷³² Ergin, 127.

⁷³³ Ergin, 67.

⁷³⁴ Ergin, 128.

⁷³⁵ Ergin, 68.

⁷³⁶ Ergin, 128.

⁷³⁷ Ergin, 68.

⁷³⁸ Ergin, 129.

⁷³⁹ Ergin, 69.

Pire Oğuznamelerde sıklıkla kullanılan bir hayvan değildir. Dede Korkut Kitabı'nda bu hayvan zaptedilmesi zor bir hayvandır ancak Dede Korkut bunların hepsini kontrol altında tutabilmiştir. Bu durum da Dede Korkut'un olağanüstü bir karakter olduğunu göstermektedir.

4.1.7.3. Sinek

Sinek (siñek), “Çift kanatlılardan, birtakım uçucu böceklerin genel adı; iskambil kâğıtlarının siyah renkte yoncayı andıranı, ispatı.” olarak tanımlanmıştır.⁷⁴⁰ Tarama sözlüğünde “siñek” sözcüğüne karşılık olarak “sinek” anlamı verilmiştir.⁷⁴¹

Türkiye Türkçesinde “sinek” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “çibin”, Başkurt Türkçesinde “sibin”, Kazak Türkçesinde “şibin”, Kırgız Türkçesinde “çımın”, Uygur Türkçesinde “çivin” olarak geçmektedir.⁷⁴²

Calauson, sözcüğün Eski Türkçedeki biçiminin “siñek” olduğunu belirtmiş ve anlamının “çeşit çeşit bir uğultu böceği” anlamına geldiğini ifade etmiştir.⁷⁴³

Gülensoy, sözcüğün Eski Türkçedeki biçiminin “siñek” şeklinde olduğunu ifade ederken Orta Türkçede ise “singek” olduğunu belirtmiş olarak anlamını “çift kanatlılardan, bir takım uçucu böceklerin genel adı” olarak vermiştir. O bu sözcüğün etimonunun Orta Türkçede “siñ” yansıma sesi olduğu görüşünü öne sürmüştür.⁷⁴⁴

Eren, sözcüğün Orta Türkçede ve Eski Kıpçakçada “siñek” olarak kullanıldığını belirtmektedir.⁷⁴⁵

Eyüboğlu sözcüğü “sinmek, saklanmak, örtünmek anlamları varsa da sözcüğünde bu yaratığın çıkardığı doğal sesle bağlantı vardır” şekline ifade edilmiştir.⁷⁴⁶

Dede Korkut Kitabı'nda sinek sözcüğü iki yerde geçmektedir.

Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Boyu

---

⁷⁴⁰ TDK, 1986.

⁷⁴¹ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 188.

⁷⁴² Türктаş, 1102.

⁷⁴³ Clauson, 838.

⁷⁴⁴ Gülensoy, 640-641.

⁷⁴⁵ Eren, 368-369.

⁷⁴⁶ Eyüboğlu, 601.

Bu yirün **siñegi** bizi üşendürdi didi.⁷⁴⁷

Bu yerin **sineği** bizi usandırdı dedi.⁷⁴⁸

Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü boyda sinek ile ilgili geçen bu ifadelerde, Tepegöz'ün gövdesine değen okun ancak sinek ısırtığı kadar etkilemesi aslında zararsız olduğuna yönelik mecazi bir anlamdır. Tekrar atılan okun önüne düşmesi sonucunda onun sinek değil ok olduğunu anlamıştır. Bu anlamda Tepegöz'ün ne kadar sağlıklı ve dayanıklı olduğunu anlıyoruz.

Uşun Koca Oğlu Segrek'in Boy

İrkek **siñegi** üzerime kondurmayam⁷⁴⁹

Erkek **sineği** üzerime kondurmayayım⁷⁵⁰

Uşun Koca Oğlu Seğrek boyunda sinek ile ilgili geçen bu ifadelerde, mecazi anlamda kullanılmış bir ifadedir. Kadınlar için namus ve sadakatten bahsedilirken kullanılan bu kalıp ifade günümüzde de çok yaygındır. Oğuz toplumundaki kadınlar eşlerine büyük bir sadakatle bağlıdırlar. Seğrek'in eşi de bu tür kadınlara bir örnektir.

Sinek fiziki yapısı itibariyle zayıf ve güçsüz bir hayvandır. Oğuznamelerde de bu özelliği ile öne çıkmaktadır. Üzerine erkek sinek bile konmaması değimi günümüzde dahi aktif olarak kullanılan bir değimdir. İffet ve sadakatin bir karşılığıdır ve Oğuz toplumundaki kadınların ortak özelliğidir.

4.1.7.4. Bögelek

Bögelek (böcek), “Sığır sineği, sığırları ürküten sinek, eşek sineği” olarak tanımlanmıştır.⁷⁵¹ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde aktif olarak kullanılmayan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerinde de nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Eyuboğlu, sözcüğü “örümcekten bira ufak, delici iğneleri örümcek ayaklarına benzeyen sinek, sığır sineği” olarak tanımlanmıştır.⁷⁵²

---

⁷⁴⁷ Ergin, 211.

⁷⁴⁸ Ergin, 176.

⁷⁴⁹ Ergin, 229.

⁷⁵⁰ Ergin, 207.

⁷⁵¹ TDK, 342.

⁷⁵² Eyuboğlu, 101.

Gülensoy, sözcüğü “bir tür yeşil sinek” olarak tanımlarken, Orta Türkçede “böğ, böy, bi” olarak kullanıldığını belirtmiştir.⁷⁵³

Eren ve Tietze “bögelek” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda bögelek sözcüğü iki yerde geçmektedir.

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu

Dede ya xanı menüm pürelerüm? Dede Korkut hay oğul Karçar adama uş **bögelek** gibi buñludur, ol bir yavuz canavardur, hep bir yirde dirüpdururam, gel gidelüm semüzin al aruğın xo didi.⁷⁵⁴

Dede ya hani benim pirelerim? Dede Korkut, hay oğul Karçar insan için tıpkı sığır **sineği** gibi tehlikelidir, o bir müthiş canavardır, hep bir yerde toparlamışımıdır, gel gidelim, semizini al zayıfını bırak dedi.⁷⁵⁵

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek boyunda bögelek ile ilgili geçen bu ifadelerde, bu hayvanın insanlar için zararlı olduğu görülmektedir. Sadece insanlar için de değil diğer hayvanlar için de tehlikeli olduğu görülmektedir.

Bögelek sözcüğünün “gök” etimonundan türediğine dair görüşler mevcuttur. Mekânının gök olması dolayısıyla bu kökeni taşıması daha önce “güvercin” başlığında da görülmektedir ancak güvercin gibi kutsal bir bağ var olup olmadığına dair bilgi yoktur.

4.1.8. Solungaçlı Hayvanlar

4.1.8.1. Balık

Balık (balık), “Omurgalılardan, suda yaşayan, solungaçla nefes alan ve yumurtadan üreyen hayvanların genel adı” olarak tanımlanmıştır.⁷⁵⁶ Tarama sözlüğünde “balığ” sözcüğüne karşılık olarak “balık” anlamı verilmiştir.⁷⁵⁷

Türkiye Türkçesinde “balık” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde

---

⁷⁵³ Gülensoy, 111-112.

⁷⁵⁴ Ergin, 128.

⁷⁵⁵ Ergin, 68.

⁷⁵⁶ TDK, 209.

⁷⁵⁷ TDK, Yeni Tarama Sözlüğü, 24.

“balıg”, Uygur Türkçesinde “belik”, Kazak ve Kırgız Türkçesinde “balık” olarak geçmektedir.⁷⁵⁸

Clauson, balık sözcüğünün Eski Türkçedeki biçiminin “balık” olduğunu belirtmiştir⁷⁵⁹

Gülensoy, sözcüğünün Orta Türkçedeki şeklinin “balık” olduğunu belirtmiştir.⁷⁶⁰

Eren, sözcüğü “suda yaşayan, solungaçla nefes alan ve yumurtadan üreyen hayvanların genel adı” şeklinde tanımlamıştır. Ona göre bu sözcük tarihin en eski çağlardan beri kullanılmaktadır. Orta Türkçe ve Eski Kıpçakçada “balık” olarak kullanıldığını belirtmektedir.⁷⁶¹

Eyüboğlu, sözcüğü “suda yaşayan yaratık” olarak tanımlanmıştır.⁷⁶²

Tietze, sözcüğü “bugün bilinen manada, bilinen hayvan cinsi” olarak tanımlamıştır.⁷⁶³

Dede Korkut Kitabı’nda “balık” sözcüğü bir yerde geçmektedir.

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu

Nemrud göge bir oğ attı

Nemrud göge ok attı

Ƙarnı yaruƘ **balıƒı** Ƙarşı tutduñ.⁷⁶⁴

Ƙarnı yarıƘ **balıƒı** Ƙarşı tuttun⁷⁶⁵

Kazılık Koca Oğlu Yigenek boyunda balık ile ilgili geçen bu ifadelerde, özellikle Klasik Türk edebiyatında sıkça kullanılan bir rivayete telmihte bulunulmuştur.

Türk halk tasavvurunda her tabiat unsurunun olduğu gibi suyun da bir koruyucu ruhu olduğuna inanılır. Her bağımsız su kaynaklarının bir iyesi bulunmaktadır. Vücudunda hiçbir şekilde tüy bulunmayan cisimsiz varlıklardır. Beyaz giysileri olan renler maviye çalan renkleri vardır. Bazen boynuzlu olarak düşünülür. Genellikle balık veya yılan suretine bürünürler. Denizkızı gibi uzun kuyruklu olabilirler. Derileri de balık pulları gibi pullarla kaplıdır. Suyun çok derinlerinde yaşarlar.

---

⁷⁵⁸ Türктаş, 1102.

⁷⁵⁹ Clauson, 335.

⁷⁶⁰ Gülensoy, 60.

⁷⁶¹ Eren, 36.

⁷⁶² Eyüboğlu, 70.

⁷⁶³ Tietze, 271.

⁷⁶⁴ Ergin, 204.

⁷⁶⁵ Ergin, 165.

Dini anlatılarda da balık ile ilgili anlatılar mevcuttur. Bunlardan en çok bilineni Yunus peygamberin dev bir balık tarafında yutulduğu anlatıdır. Kavminden ayrılarak bir gemi ile bulunduğu yerden ayrılmıştır. Yolculuğu sırasında dev bir balık tarafından yutulmuş ve kurtulmuştur.

Türk mitolojisinde yeraltındaki okyanusta devasa bir balığın yaşadığına inanılır. Ağzı gırtlığının altında ve gözü ensesindedir. Bel kemiği terstir. Dev zincirlerle bağlıdır. Hareketinin şiddetine bağlı olarak depremler veya küçük sarsıntılar meydana gelir. Doğu ve Ortadoğu mitlerinde yerküreyi sırtlayan canlı bir balık olduğu inancı yaygındır. Ker balık ifadesi bu toplumlar arasında oldukça yaygındır. Bazı görüşlere göre “ker” ifadesi “kör” demektir ve bunu diğer dünyaya ait kılar.

4.1.9. Av Hayvanları ve Avcı Hayvanlar

Bu başlığa dâhil olan “Kartal”, “Güvercin”, “Kaz”, “Ördek”, “Saksağan”, “Sungur Kuşu”, “Şahin” ve “Doğan” kanatlı hayvanlar, “Geyik”, “Sığır” yabancı hayvanlar başlığı altında incelenmiştir.

4.1.9.1. Tazı

Tazı (tazı), “1. Genellikle tavşan avında kullanılan, uzun bacaklı çekik karınlı, çok çevik bir köpek türü (canis familiaris grajus hibernicus) 2. çok hızlı koşan kimse” olarak tanımlanmıştır⁷⁶⁶ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “tazı” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan ve Kazak Türkçesinde “tazı”, Başkurt Türkçesinde “av iti”, Kırgız Türkçesinde “ançı it” olarak geçmektedir.⁷⁶⁷

Eren, sözcüğü “uzun bacaklı, çekik karınlı, çok çevik bir köpek türü” şeklinde tanımlamıştır.⁷⁶⁸

Eyuboğlu ve Gülensoy sözcüğün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “tazı” sözcüğü bir yerde geçmektedir.

---

⁷⁶⁶ TDK, 2161.

⁷⁶⁷ Ercilasun vd., 858.

⁷⁶⁸ Eren, 399.

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu

---

tazı tolaşmış yurtda ıalmış.⁷⁶⁹

tazı dolaşmış yurtda kalmış.⁷⁷⁰

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek boyunda tazı ile ilgili geçen bu ifadelerde tazı aynı karga ve kuzgun gibi kötü olay habercisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunda av hayvanı olmasının etkisi de büyüktür.

Tazı sözcüğünün etimonuna dair kayda değer görüşler elde edilememesi sebebiyle kültürel etimolojisine dair bir görüş belirtemiyoruz.

4.2. Hayvan Eşyaları

4.2.1. Bakagu

Bakagu (bakagu), Türk Dil Kurumu Sözlüğünde “bakagu” sözcüğüne dair bir bilgi yoktur. Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde aktif olarak kullanılmayan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerinde de nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Eren, Eyuboğlu, Gülensoy, Tietze “bakagu” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “bakağu” sözcüğü iki yerde geçmektedir.

Basat’ın Tepegöz’ öldürdüğü Boyu

Ağır **bukağu** topuağın dger digil⁷⁷¹

Ağır **ayak bağı** topukuğunu vuruyor de⁷⁷²

Ağır **bukağu** topuağın dger diyeyin-mi⁷⁷³

Ağır **ayak bağı** topukuğunu vuruyor diyeyim mi⁷⁷⁴

Basat’ın Tepegöz’ öldürdüğü boyda bakağu ile ilgili geçen bu ifadelerde Uruz’un soylamalarından birine yer verilmiştir.

---

⁷⁶⁹ Ergin, 130.

⁷⁷⁰ Ergin, 70.

⁷⁷¹ Ergin, 169.

⁷⁷² Ergin, 113.

⁷⁷³ Ergin, 171.

⁷⁷⁴ Ergin, 115.

Bakagu sözcüğünün etimonuna dair kayda değer görüşler elde edilememesi sebebiyle kültürel etimolojisine dair bir görüş belirtemiyoruz.

4.2.2. Cılavı

Cılavı (cılavı), Türk Dil Kurumu Sözlüğünde “cılavı” sözcüğüne dair bir bilgi yoktur. Tarama sözlüğünde “cılavı” sözcüğüne karşılık “gem, yular, dizgin” anlamı verilmiştir.⁷⁷⁵

Türkiye Türkçesinde “cılavı” olarak kullanılan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerinde nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Calauson, Gülensoy, Eren, Eyuboğlu, Tietze “cılavı” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “cılavı” sözcüğü yedi yerde geçmektedir.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu

Atınuñ **cılavısın** döndürdi, ordusına gelür oldı.⁷⁷⁶

Atının **dizginini** döndürdü, yurduna gelir oldu.⁷⁷⁷

Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyunda cılavı ile ilgili geçen bu ifadelerde, Dirse Han oğlu Boğaç Han’ı yaralı bir şekilde geride bırakarak yurduna dönmüştür. Dizgini döndürmek ifadesi geri döndüğü anlamını taşımaktadır.

Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı Boy

Oğlu Uruz **cılavısını** çekdürdi bidevi atın oynatdı karşı geldi⁷⁷⁸

Oğlu Uruz **gemini** çektiirdi, büyük cins atını oynattı, karşı geldi⁷⁷⁹

Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı boyda cılavı ile ilgili geçen bu ifadelerde, cılavının atın hareket etmesine veya durmasına yardımcı bir araç olduğu vurgulanmaktadır.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey’in Tutsak Olduğu Boy

⁷⁷⁵ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 46.

⁷⁷⁶ Ergin, 86.

⁷⁷⁷ Ergin, 17.

⁷⁷⁸ Ergin, 210.

⁷⁷⁹ Ergin, 100.

Uruz tutsak oldu. Kazanuñ haberi yok. Eyle şandı kim yağı başıldı. At cılavısın döndürdi, girü döndi. ⁷⁸⁰	Uruz esir oldu. Kazanın haberi yok. Öyle sandı ki düşman yenildi. Atın gemini çevirdi geri döndü. ⁷⁸¹
---	---

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu boyda cılavı ile ilgili geçen bu ifadelerde önceki bölümlerde olduğu gibi cılavının atın hareket ve durma aracı olarak kullanılması vurgulanmıştır.

Cılavı sözcüğünün etimonuna dair kayda değer görüşler elde edilememesi sebebiyle kültürel etimolojisine dair bir görüş belirtemiyoruz.

4.2.3. Çevgen

Çevgen (çevgen), “1. Değnek, 2. atlara binilerek değneklerle oynanan bir çeşit top oyunu, polo” olarak tanımlanmıştır.⁷⁸² Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “çevgen” olarak kullanılan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerinde nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Eren, sözcüğü “ucu eğri değnek” şeklinde tanımlamıştır. Ona göre bu sözcük tarihin en eski çağlardan beri kullanılmaktadır. Orta Türkçede çögen “ucu eğri değnek, polo değneği” olarak ifade ederken Eski ve yaygın bir görüşe göre sözcük Farsçadan alınmıştır. Bununla birlikte Kürtçe ve Ermenicede de kullanılan bir sözcüktür.⁷⁸³

Tietze, sözcüğü “polo oynunda atlıların topu fırlatmak için kullandıkları değnek” olarak tanımlamıştır.⁷⁸⁴

Clouson, Gülensoy, Eyuboğlu “çevgen” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı'nda “çevgen” sözcüğü bir yerde geçmektedir.

Salur Kazanun Evi Yağmalandığı Boyu

---

⁷⁸⁰ Ergin, 162.

⁷⁸¹ Ergin, 105.

⁷⁸² TDK, 465.

⁷⁸³ Eren, 88.

⁷⁸⁴ Tietze, 501.

Kılıcını ne ögersin mere kâfir	Kılıcını ne översin bre kâfir
Eğri başlı çevgen ümçe gelmez maña	Eğri başlı çomağ ım kadar gelmez bana
Bilegüñde toksan oquñ ne ögersin mere kâfir ⁷⁸⁵	Okluğunda doksan okunu ne översin bre kâfir ⁷⁸⁶

Salur Kazanın Evi Yağmalandığı boyda çevgen ile ilgili geçen bu ifadelerde, Karaçuk çobanın kâfire meydan okuması söz konusudur. Kâfirin kılıcını övmesine karşılık eğri başlı çevgeni kadar bile değerli olmadığını ifade etmektedir.

Çevgen sözcüğünün etimolojisinin topa vurmak için kullanılan sopa olduğu ifade edilirken Dede Korkut Kitabı'nda çoban da kâfirin kılıcı ile mukayese etmekte ve çevgenini tercih etmektedir. Bu noktada bu aracın hayvanları vurmak suretiyle kontrol altında tutmaya yaradığı anlaşılmaktadır.

4.2.4. Eğer

Eğer (eğer/eyer), “Binek hayvanlarının sırtına konulan, oturmaya yarayan nesne” olarak tanımlanmıştır.⁷⁸⁷ Tarama sözlüğünde “eğer” sözcüğüne karşılık verilen “yahut veya gerek, ister”⁷⁸⁸ anlamının metinde geçen “eğer” sözcüğü ile bir ilgisi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “çevgen” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “yähär”, Kazak Türkçesinde “er”, Kırgız Türkçesinde “êr”, Uygur Türkçesinde “egär” olarak geçmektedir.⁷⁸⁹

Eren, sözcüğü “binek hayvanlarının sırtına konulan, üzerine oturmaya yarayan özel yastık” şeklinde tanımlamıştır. Ona göre bu sözcük tarihin en eski çağlardan beri kullanılmaktadır. Orta Türkçede “eder” olarak, Eski Kıpçakçada “eyer” olarak kullanıldığını belirtmektedir. Ona göre, Macarca “nyereg” sözcüğünden göçüşme sonunda ortaya çıkmıştır.⁷⁹⁰

⁷⁸⁵ Ergin, 98.

⁷⁸⁶ Ergin, 32.

⁷⁸⁷ TDK, 749.

⁷⁸⁸ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 78.

⁷⁸⁹ Ercilasun vd., 230.

⁷⁹⁰ Eren, 142.

Eyuboğlu, sözcüğü “Asya Türkçesinde dokuma, değerli, iyi sağlam dokunmuş nesne” olarak tanımlanmıştır.⁷⁹¹

Gülensoy, sözcüğü Eski Türkçe ve Orta Türkçedeki biçiminin “ädär” olduğunu belirtmiştir.⁷⁹²

Tietze, sözcüğü “binek hayvanlarının sırtına konulan ve binicinin üstünde oturduğu nesne” olarak tanımlamıştır.⁷⁹³

Dede Korkut Kitabı’nda “eyer” sözcüğü yedi yerde geçmektedir.

Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı Boyu

ğara ğara deñizlerüñ gimisi ağaç	Kara kara denizlerin gemisi ağaç Erlerin
Şâhı merdan ‘Alinüñ Döldülünüñ eyeri ağaç. ⁷⁹⁴	Şahı Atinin Döldülünün eyeri ağaç ⁷⁹⁵

Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı boyda eğer ile ilgili geçen bu ifadelerde, eşyanın yapım maddesinin odun olduğu vurgulanmaktadır. Diğer taraftan Önemli din büyüklerinden Hz. Ali’nin atının ismine telmihte bulunulmuştur.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boy

Ğan turalı aydur:	Kan Turalı der:
Baba yilisi ğara ğazılığ atuma eyer şalayım ğanlı kâfir iline akın çapayım baş keseyim ğan dökeyim... ⁷⁹⁶	Baba yelesi kara cins atıma eyer vurayım, kanlı kâfir eline akın edeyim, baş keseyim, kan dökeyim... ⁷⁹⁷

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı boyunda eğer ile ilgili geçen bu ifadelerde, Kan Turalı’nın ağzından akına çıkmanın başlangıcından bahsedilmektedir. Ona göre kâfir iline varıp baş kesip kan dökmeden önce atı hazırlamak gerekmektedir.

---

⁷⁹¹ Eyüboğlu, 252.

⁷⁹² Gülensoy, 268.

⁷⁹³ Tietze, 757.

⁷⁹⁴ Ergin, 108.

⁷⁹⁵ Ergin, 44.

⁷⁹⁶ Ergin, 186.

⁷⁹⁷ Ergin, 137.

Oğuzların sosyal hayatında bir aile ferdi gibi varlığını sürdüren at çok önemli bir konuma sahiptir. Bu anlamda at ile ilgili bütün eşyalara fazlaca özen gösterilmektedir. Atın eğeri de bunlarda biridir.

4.2.5. Hotaz

Hotaz (hotoz), “1. Kadınların süs için saçlarının üstüne taktıkları, çeşitli renk ve biçimde yapılmış küçük başlık. 2. tavus kuşu, tavuk vb.nin başında bulunan tüyler” olarak tanımlanmıştır.⁷⁹⁸ Tarama sözlüğünde “hotaz” sözcüğüne karşılık “hotaz, sorguç” anlamı verilmiştir.⁷⁹⁹

Türkiye Türkçesinde “hotaz” olarak kullanılan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerinde nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Gülensoy, sözcüğü “kadınların süs için saçlarının üstüne taktıkları, çeşitli renk ve biçimde yapılmış küçük başlık, tavus kuşu, tavuk gibi kuşların başlarında bulunan tüyler” şeklinde tanımlamıştır.⁸⁰⁰

Eyüboğlu, sözcüğü “eskiden Türklerde at tüyünden örülen örtü, başlık, bayrak, tuğ atın boynundaki uzun kıllar da kutas” şeklinde tanımlamıştır.⁸⁰¹

Tietze, sözcüğü “kotas” olarak tanımlanmıştır.⁸⁰²

Eren “hotaz” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “hotaz” sözcüğü bir yerde geçmektedir.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey’in Tutsak Olduğu Boyu

Al mahmuri şalvarlı atı bahri **hotozlu**
Kara Göne Oğlu Kara Budak çarpar yitti
Çal kılıcıñ begüm Kazan yitdüm, didi.
803

Al ipekli şalvarlı, atı deniz ördeği
püsküllü, Kara Göne oğlu Kara Budak
dört nala yetişti. Çal kılıcını ağam
Kazan, yetiştim dedi.⁸⁰⁴

---

⁷⁹⁸ TDK, 1006.

⁷⁹⁹ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 108.

⁸⁰⁰ Gülensoy, 322.

⁸⁰¹ Eyüboğlu, 327.

⁸⁰² Tietze, 329.

⁸⁰³ Ergin, 174.

⁸⁰⁴ Ergin, 48.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tusak Olduğu boyda hotoz ile ilgili geçen bu ifadelerde, ozan Oğuz beylerini farklı yönleriyle överek tanıtır. Aralarından biri g duruma düştüğünde diğerleri de atlarına binerek yardıma koşar. Bu kapsamda övgülerine de öncelikle kahramanların atlarından başlar.

Hotaz Anadolu'da yaygın olarak kullanılan ss eşyalarından biridir. Düğünlerde gelinler ve ge kızlar sa aksesuarı olarak kullanır. Dede Korkut Kitabı'nda kullanılan durumu göz önüne alındığında Oğuzların bunu hayvanlar için de kullandığı anlaşılmaktadır. Görünüş açısından pskle benzer.

4.2.6. Kamçı

Kamçı (amı), “1. Bir ucuna ip, deri vb. bağlı olan vurma, dövme aracı 2. bir ucu bir yere bağlı öbür ucu herhangi bir işte kullanılmak için serbest bırakılan halat” olarak tanımlanmıştır.⁸⁰⁵ Tarama sözlüğünde “kamçı” sözcüğüne karşılık “kısa kılıç” anlamı verilmiştir.⁸⁰⁶

Türkiye Türkçesinde “kamçı” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “gamı”, Başkurt Türkçesinde “kamsı”, Kazak Türkçesinde “kamçı”, Kırgız Türkçesinde “kamçı” olarak geçmektedir.⁸⁰⁷

Eren, sözcüğü “uzun esnek bir değneğin ucuna sıırım bağlanarak yapılmış vurma aracı” şeklinde tanımlamıştır. Ona göre bu sözcük Uygur döneminden beri kullanılmaktadır. Orta Türkçede kamçı olarak, Eski Kıpçakçada kamçı olarak kullanıldığını belirtmektedir.⁸⁰⁸

Eyuboğlu, sözcüğü “Kam denen görevlilerin törenlerde davula vurdukları özel değnek, tokmak” şeklinde tanımlamıştır.⁸⁰⁹

Gülensoy, sözcüğün Eski Türkçedeki biçiminin “amı” şeklinde olduğunu ifade ederken Orta Türkçede ise “kamçı” olduğunu belirtmiştir.⁸¹⁰

Dede Korkut Kitabı'nda “kamçı” sözcüğü beş yerde geçmektedir.

⁸⁰⁵ TDK, 1178-1179.

⁸⁰⁶ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 123.

⁸⁰⁷ Ercilasun vd., 430.

⁸⁰⁸ Eren, 204.

⁸⁰⁹ Eyuboğlu, 369.

⁸¹⁰ Gülensoy, 563.

Salur Kazanın Evinin Yağlamalandığı Boy

Ağça koyun gördüğünde kuyruk çarpıp kamçıl ayan	Akça koyun gördüğünde kuyruk çarpıp kamçıl ayan
Arkasını urup berk ağılıñ ardın söken ⁸¹¹	Arkasını vurup berk ağılın ardını söken ⁸¹²

Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı boyda kamçı ile ilgili geçen bu ifadelerde, Salur Kazan kurt ile haberleşmektedir. Burada kurdun koyun gördüğü zaman hemen saldırıya geçtiğinden bahsedilmektedir. Bu saldırı o kadar şiddetlidir ki kuyruğu adeta kamçı gibi bacağına çarpmaktadır.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy

Leş arasında oğlançuğı leşi bulmadı, Altunlıça kamçısın buldı. ⁸¹³	Ceset arasında oğlancığının casedini bulmadı, Altınlıca kamçısını buldu. ⁸¹⁴
---	---

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu boyda kamçı ile ilgili geçen bu cümlede Kazan Bey'in oğlu Uruz'un cesedini aradı bulamadı. Sadece geriye altın gibi olan kamçısı kalmıştı.

Salur Kazan'ın Tutsak Olup Oğlu Uruz'un Çıkardığı Boy

ğaba ğaba bigler oğı ğavğa ğılsa kamçı şalup tiñdüren ğazan er-idüm. ⁸¹⁵	Koca koca beyler oğı kavga kılsa Kamçı vurup dindiren Kazan er idim ⁸¹⁶
---	--

Salur Kazan'ın Tutsak Olup Oğlu Uruz'un Çıkardığı boyda kamçı ile ilgili geçen bu cümlede oğuzlar arasında çıkan herhangi bir tatsızlıkta veya şiddetli bir kavgada kamçısı ile kavgayı dindirenin Salur Kazan olduğu ifade edilir. Bu noktada Salur Kazan'ın beyler arasında ne kadar üstün olduğu görülmektedir.

Kamçı sözcüğünün Orta Türkçedeki anlamı at, deve ve sığırın erkeklik organıdır. Nitekim o dönem hatta günümüzde de en kaliteli kamçılar bu organdan yapılmaktadır. Başka bir görüşe göre de keçinin kuyruğu manasına gelen kemç sözcüğünden

---

⁸¹¹ Ergin, 2004, 101.

⁸¹² Ergin, 1971, 36.

⁸¹³ Ergin, 167.

⁸¹⁴ Ergin, 110.

⁸¹⁵ Ergin, 236.

⁸¹⁶ Ergin, 220.

türediğini savunmaktadır. Derinin esnek bir niteliğinin olması kırbaç için oldukça uygun bir materyal olduğunu akıllara getirmektedir.

4.2.7. Köstek

Köstek (köstek), “1. Saat, kılıç, anahtar vb.nin ucuna takılan zincir; koşulan atların tepmesini önlemek için kuskun kayışına eklenen kayış 2. balık iğnesini oltaya bağlayan, bir iki karış uzunluğunda kıl veya misina parçası 3. engel” olarak tanımlanmıştır.⁸¹⁷ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “köstek” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “çidar”, Başkurt Türkçesinde “tışav”, Kazak Türkçesinde “tusav”, Kırgız Türkçesinde “tuşö” olarak geçmektedir.⁸¹⁸

Eren, sözcüğü “hayvanın kaçmasını önlemek için iki ayağına bağlanan kısa ip veya zincir” şeklinde tanımlamıştır.⁸¹⁹

Eyuboğlu, sözcüğü “bir güreş deyimi olarak bele bağlanan kemer anlamında” olarak ifade edilmiştir.⁸²⁰

Gülensoy, sözcüğü “hayvanların kaçmasını önlemek için iki ayağına bağlanan kısa ip veya zincir, saat, kılıç, anahtar gibi şeylerin ucuna takılan zincir” şeklinde tanımlamıştır.⁸²¹

Dede Korkut Kitabı’nda “köstek” sözcüğü bir yerde geçmektedir.

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu

Dede Korkut **kösteği** üzdi, tırmadı
kaçtı.⁸²²

Dede Korkut **kösteği** üzdü durmadan
kaçtı.⁸²³

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek boyunda köstek ile ilgili geçen bu ifadelerde, Dede Korkut Banı Çiçek’i Bamsı Beyrek’e istemeye gittiği zaman Deli Karçar’ın şiddetli tepkisiyle karşılaşır ve neticede atına atlayıp kaçmaya başlar.

---

⁸¹⁷ TDK, 1385-1386.

⁸¹⁸ Ercilasun vd., 508.

⁸¹⁹ Eren, 262.

⁸²⁰ Eyuboğlu, 440.

⁸²¹ Gülensoy, 552.

⁸²² Ergin, 126.

⁸²³ Ergin, 64.

Uygurcada kös- fiili bağlamak anlamını karşılamaktadır. Bu anlamda köstek sözcüğünün anlamı göz önünde bulundurulduğunda köstek sözcüğünün etimonunun bu fiille ilintili olma ihtimali çok yüksektir.

4.2.8. Kuskun

Kuskun (küşkun), “Hayvanın kuyruğu altından geçirilerek eyere bağlanan kayış” olarak tanımlanmıştır.⁸²⁴ Tarama sözlüğünde “kuskun” sözcüğüne karşılık “eğer semer ve palanın arkasında bulunan ve hayvanın kuyruğu altından geçirilen kuşak” anlamı verilmiştir.⁸²⁵

Türkiye Türkçesinde “kuskun” olarak kullanılan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerinde nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Eren, sözcüğü “hayvanın kuyruğu altından geçirilerek eyere bağlanan kayış” şeklinde tanımlamıştır. Orta Türkçede “kudurgun” olarak, kullanıldığını belirtmektedir.⁸²⁶

Eyüboğlu, sözcüğü “Zeybek şalvarın arkadan kuşağa bağlayan bölüm, don parçası, kayış, ip.” olarak tanımlamıştır.⁸²⁷

Gülensoy, sözcüğünün Orta Türkçede ise “kudurgun” olduğunu belirtmiştir.⁸²⁸

Dede Korkut Kitabı’nda “kuskun” sözcüğü bir yerde geçmektedir.

Begil Oğlu Emren Boyu

Begil aydur:

Alplar içinde bizi **küşkunumuzdan** balçığa batırduñ, didi.⁸²⁹

Begil der:

Alplar içinde bizi **kuskunumuzdan** balçığa batırdın, dedi.⁸³⁰

Begil Oğlu Emren boyunda kuskunla ilgili geçen bu ifadelerde, Salur Kazan Begil’in hünerlerini küçümseyerek onu bütün beylerin içinde yerer. Buna karşılık Begil Kazan’a beyler içinde utandığını ifade etmek için bu cümleleri kullanır.

---

⁸²⁴ TDK, 1419-1420.

⁸²⁵ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 149.

⁸²⁶ Eren, 262.

⁸²⁷ Eyüboğlu, 450-451.

⁸²⁸ Gülensoy, 468-469.

⁸²⁹ Ergin, 217.

⁸³⁰ Ergin, 187.

Bazı etimologlar Divanı-ı Lügatit Türk'te “kudurgak” sözcüğü “kaftanın iki eteğinden biri” anlamında kullanılmakta olduğuna dikkat çekmiştir. Bu anlamda kuskun da atın üzerine giydirilen bir araç olduğuna göre sözcüğün etimonu “kudur” ifadesi olabilir.

4.2.9. Mahmuz

Mahmuz (mahmuz), “Çizmenin, potinin arkasına takılan ve binek hayvanlarını dürtüp hızlandırmaya yarayan demir veya çelik parça” olarak tanımlanmıştır.⁸³¹ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “mahmuz” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “mahmış”, Başkurt Türkçesinde “tibingi”, Kazak Türkçesinde “ökşe temiri”, Kırgız Türkçesinde “üzöngü” olarak geçmektedir.⁸³²

Eyuboğlu, sözcüğü “çizmenin arkasındaki dürtücü, kuşların arka pençesi” olarak tanımlamıştır.⁸³³

Eren, Gülensoy “mahmuz” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı'nda “mahmuz” sözcüğü bir yerde geçmektedir.

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy

---

koñur atın **mahmuz**ladı kazan big yola gitdi.⁸³⁴

Yağız al atını **mahmuz**ladı, Kazan Bey yola gitti.⁸³⁵

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı boyda mahmuz ile ilgili geçen bu ifadelerde, Kazan Bey yurdu ile ilgili tehlike olduğu firine kapılıp yola çıkmıştır.

Hızlanmak tempoyu arttırmak manasını da karşılayan mahmuzlamak ifadesi çizmenin topuğuna takılan bir aracın da isim halidir. Ata binen bir kimsenin ayağıyla yaptığı hareket atları rahatsız ederek hızlanmasını sağlamaktadır.

---

⁸³¹ TDK, 1487.

⁸³² Türктаş, 552.

⁸³³ Eyüboğlu, 471.

⁸³⁴ Ergin, 100.

⁸³⁵ Ergin, 34.

4.2.10. Nal

Nal (nal), “At, eşek, öküz vb. yük hayvanlarının tırnaklarına çakılan, ayağın şekline uygun demir parçası” olarak tanımlanmıştır.⁸³⁶ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “nal” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “nal”, Başkurt Türkçesinde “dağa”, Kazak Türkçesinde “tağa”, Kırgız Türkçesinde “taka” olarak geçmektedir.⁸³⁷

Eyuboğlu, sözcüğü “oturulacak yer, ayakkabı nalı” şeklinde tanımlamıştır.

Eren, Gülensoy “nal” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “nal” sözcüğü bir yerde geçmektedir.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boy

Başlar kesildi top kibi. Şahbaz şahbaz atlar yügürdi, **nalı** düştü.⁸³⁸

Başlar kesildi top gibi. Yiğit yiğit atlar koştu, **nalı** düştü.⁸³⁹

Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyunda nal ile ilgili geçen bu ifadelerde gerçek anlamı dışında çekişmenin şiddeti ifade edilmektedir. Atlar o kadar hırsıyla koşuyorlardı ki nalları ayaklarında tutunamıyordu manasında kullanılmıştır.

Nal sözcüğünün etimonuna dair kayda değer görüşler elde edilememesi sebebiyle kültürel etimolojisine dair bir görüş belirtemiyoruz.

4.2.11. Üzengi

Üzengi (üzengi), “Eyerin iki yanında asılı bulunan ve hayvana binildiğinde ayakların basılmasına yarayan, altı düz demir halka” olarak tanımlanmıştır.⁸⁴⁰ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “üzengi” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “üzangi”, Başkurt Türkçesinde “özangi”, Kazak Türkçesinde “üzengi”, Kırgız

---

⁸³⁶ TDK, 1628.

⁸³⁷ Ercilasun vd., 638.

⁸³⁸ Ergin, 114.

⁸³⁹ Ergin, 50.

⁸⁴⁰ TDK, 2322.

Türkçesinde “üzöngü” olarak geçmektedir.⁸⁴¹

Eren, sözcüğü “eyerin iki yanında asılı bulunan ve hayvana binilirken üzerine basılan altı düz demir halka” şeklinde tanımlamıştır. Ona göre tarihin en eski çağlardan beri kullanılan bu sözcüğün eski kaynaklardaki bir başka anlamı da “merdiven”dir.⁸⁴²

Eyuboğlu, sözcüğü “üstteki, üstündeki” olarak tanımlanmıştır.⁸⁴³

Gülensoy, üzengi sözcüğünün Eski Türkçedeki biçiminin “üzeñgü” şeklinde olduğunu ifade ederken Orta Türkçede ise “üzengü” olduğunu belirtmiştir.⁸⁴⁴

Dede Korkut Kitabı’nda “üzengi” sözcüğü dört yerde geçmektedir.

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu

---

korçut siñirli çatı yayın eline aldı. Üzengüye kalkup çatı çekdi, uz atdı, oğlanı iki talusunıñ arasında urup çakdı yıkdı. ⁸⁴⁵	Korkut sinirli sert yayını eline aldı. Üzengiye kalkıp kuvvetle çekti, doğrultup attı, oğlanı iki küreğinin arasından vurup çaktı, yıktı. ⁸⁴⁶
---	--

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul boyunda üzengi ile ilgili geçen bu ifadelerde, Dede Korkut atın üzerinde doğrularak yayı sert bir şekilde çekerek oğlanı sırtından vurmıştır.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey’in Tutsak Olduğu Boy

Üzengüye dirmeyen dizüñ ölmüş Han kızını halaluñu tanımayan gözün ölmüş. Buñalmışsın sana nolmuş Çal kılıcuñ yetdim Kazan ⁸⁴⁷	Üzengiye toplamayan dizin ölmüş Han kızını helâllini tanımayan gözün ölmüş Bunalmışsın sana nolmuş Çal kılıcını yetiştim Kazan ⁸⁴⁸
---	---

Kazan Bey Oğlu Uruz’un Tutsak Olduğu boyda üzengi ile ilgili geçen bu ifadelerde, Salur Kazan ve eşi Burla Hatun’un soylamasından bir bölümdür. Burla Hatun kensini

---

⁸⁴¹ Ercilasun vd., 932.

⁸⁴² Eren, 430,

⁸⁴³ Eyüboğlu, 704-705.

⁸⁴⁴ Gülensoy, 826-827.

⁸⁴⁵ Ergin, 85.

⁸⁴⁶ Ergin, 17.

⁸⁴⁷ Ergin, 174.

⁸⁴⁸ Ergin, 117.

tanımayan eşine burada tepki göstermektedir.

Tarihin eski dönemlerinde “merdiven” anlamını karşılayan bu sözcük zamanla anlam daralmasına uğrayarak günümüzde sadece atlara binmek için kullanılan basamak anlamını karşılamaktadır.

4.2.12. Terki

Terki (terki), “Eyerin arka bölümü” olarak tanımlanmıştır.⁸⁴⁹ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “terki” olarak kullanılan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerinde nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Eren, sözcüğü “eyer kayışı, eyer bağı” şeklinde tanımlamıştır. Orta Türkçede “tergü” olarak, Eski Kıpçakçada “tergü”, “dergü” olarak kullanıldığını belirtmektedir.⁸⁵⁰

Gülensoy, sözcüğün Orta Türkçede “terk(g)ü” olduğunu belirtmiştir. Eski Kıpçakçada “tergü”, “dergü” olarak kullanıldığını belirtmiştir.⁸⁵¹

Eyuboğlu “terki” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “terki” sözcüğü üç yerde geçmektedir.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu

Aydur:

Akıncıların **terkisi** bağı üzengisü kayışı
üzülür, dikmeğe gerek olur, didi.⁸⁵²

Der:

Akıncıların **okluğunun** bağı, üzengisinin
kayıışı kopar, dikmek için lâzım olur
dedi.⁸⁵³

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyunda terki ile ilgili geçen bu ifadelerde, Kan Turalı deve ile gürüşü neticesinde galibiyet kazanmış ve kuyruğunu da tekürün önüne atarak akıncıları için gerekli olabileceğini ifade etmiştir. Anlaşılacağı üzere deve derisinin hayvanlarla ilgili pek çok araç için kullanılabilmesi anlaşılmaktadır.

---

⁸⁴⁹ TDK, 2198.

⁸⁵⁰ Eren, 404.

⁸⁵¹ Gülensoy, 727.

⁸⁵² Ergin, 192.

⁸⁵³ Ergin, 148.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boy

çara bařuñ **terkiye** aşayın-mu

Kara başım **terkiye** asayım mı

Mere şazası yetmiş yigit ne yigitsin

Bre belâsı gelmiş yiğit ne yiğitsin

şayıda dœngil⁸⁵⁴

Çekilip dœn⁸⁵⁵

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı boyunda terki ile ilgili geçen bu ifadeler Kan Turalı ve Selcen Hatun'un soylamalarından bir parçadır.

Terki aynı zamanda atın sağrısı anlamını karşılamaktadır. Bu anlamda terkinin atın sağrısına yerleştirilen bir araç olması bakımından anlam ilişkisi sœz konusudur. Öte yandan bazı etimologlar sœzcüğün etimonunun “der-” filinden de gelebileceği dœřüncesini paylaşmaktadır.

4.2.13. Uyan

Uyan (uyan), Türk Dil Kurumu Sœzlüğünde “uyan” sœzcüğüne dair bir bilgi yoktur. Tarama sœzlüğünde “uyan” sœzcüğüne karşılık olarak “dizgin, gem, yular” anlamı verilmiştir.⁸⁵⁶

Türkiye Türkçesinde “uyan” olarak kullanılan bu sœzcüğün diğer Türk Lehçelerinde nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Eren, sœzcüğü “atın dizgin, gem, yular, başlık gibi takımları” şeklinde tanımlamıştır. Orta Türkçede yügün olarak, Eski Kıpçakçada “üyen” olarak kullanıldığını belirtmektedir.⁸⁵⁷

Gülensoy, sœzcüğün Orta Türkçede “yügün” olduğunu belirtmiştir.⁸⁵⁸

Eyuboğlu “uyan” sœzcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı'nda “uyan” sœzcüğü dört yerde geçmektedir.

Mukaddime Bölümü

---

⁸⁵⁴ Ergin, 196.

⁸⁵⁵ Ergin, 154.

⁸⁵⁶ TDK, **Yeni Tarama Sœzlüğü**, 221.

⁸⁵⁷ Eren, 425.

⁸⁵⁸ Gülensoy, 802.

Kül depeçük olmaz, güyegü oğul olmaz. kara eşek başına uyan ursañ katır olmaz, karavaşa ton geyürseñ kadın olmaz. ⁸⁵⁹	Kül tepecik olmaz, güveyi oğul olmaz. Kara eşek başına gem vursan katır olmaz, hizmetçiye elbise giydiren hanım olmaz. ⁸⁶⁰
---	---

Mukaddime bölümünde uyan ile ilgili geçen bu ifadelerde, fitratı bambaşka olan şeyleri dönüştürmeye çalışmanın çok yersiz olduğu ifade edilmektedir. “Eşek başına uyan vursan katır olmaz” ifadeleri de bu duruma dayanak olarak örnek verilmiştir.

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy

Uyanın çekti ağzın ayırdı ⁸⁶¹	Gemini çekti, ağzımı ayırdı. ⁸⁶²
---	--

Salur Kazan Tutsak Olup Uruz Çıkardığı boyda uyan ile ilgili geçen bu ifadelerde, Kazan bir kâfiri atının uyanı ile boğarak öldürmüştür.

Uyan sözcüğünün etimonuna dair net bir görüş olmadığından değerlendirme yapamıyoruz.

4.2.14. Yalak

Yalak (yalak), “Hayvanların su içtikleri taş veya ağaçtan oyma kap” olarak tanımlanmıştır.⁸⁶³ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “yalak” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “yalag”, Başkurt Türkçesinde “ulak”, Kazak Türkçesinde “suvaruv astavi”, Kırgız Türkçesinde “sû içme nô” olarak geçmektedir.⁸⁶⁴

Eyuboğlu, sözcüğü “sığırların otladıkları, bol otlu, bayır. Biraz oyuk yer, düz olmayan yaylım” olarak tanımlamıştır.⁸⁶⁵

Gülensoy, sözcüğü “hayvanların su içtikleri taş veya ağaçtan oyma kap” olarak tanımlamıştır.⁸⁶⁶

⁸⁵⁹ Ergin, 73-74.

⁸⁶⁰ Ergin, 2.

⁸⁶¹ Ergin, 235.

⁸⁶² Ergin, 219.

⁸⁶³ TDK, 2372.

⁸⁶⁴ Ercilasun vd., 958.

⁸⁶⁵ Eyüboğlu 720.

⁸⁶⁶ Gülensoy, 855.

Eren, “yalak” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir bilgi vermemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “yalak” sözcüğü bir yerde geçmektedir.

Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı Boy

İlaķırdı söyleme mere itüm kâfir

İlâkırdı söylem e bre itim kâfir

İtüm ilen bir **yalak**da yundım içen azgın
kâfir.⁸⁶⁷

İtim ile bir **yalakta** bulaşığımı için azgın
kâfir⁸⁶⁸

Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı Boyda yalak ile ilgili geçen bu ifadede, Salur Kazan kâfire iti ile aynı yalakta su içecek kadar aşâğılık olması yönünden hakarete bulunmaktadır.

“Yalak” sözcüğünün etimonunun hayvan yiyecekleri başlığında incelenecek olan “yal” sözcüğü olduğu düşüncesi yaygındır. Yiyecek kabı olarak bu düşünce mantığa uygundur. Ancak “yala-” fiilinden de türemiş olabileceğini düşünmekteyiz.

4.2.15. Yapuk

Yapuk (yapağı), “İlkbaharda kırkılan koyun tüyü, yapak” olarak tanımlanmıştır.⁸⁶⁹ Tarama sözlüğünde “yapuk” sözcüğüne karşılık “1. eğerde üzerine oturulacak, beşikte üzerine yatılacak yer. 2. çukal, belleme. 3. baş örtüsü” anlamı verilmiştir.⁸⁷⁰

Türkiye Türkçesinde “yapuk” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “yazda gırhılmış goyun yunu”, Başkurt Türkçesinde “yabağa”, Kazak Türkçesinde “jabağı”, Kırgız Türkçesinde “cün” olarak geçmektedir.⁸⁷¹

Eren, sözcüğü “ilkbaharda kırkılan koyun tüyü” şeklinde tanımlamıştır. Orta Türkçede yapaku olarak ifade etmektedir.⁸⁷²

Eyüoğlu, sözcüğü “eyerde oturulacak, beşikte yatılacak yer, belleme, çukal, başörtüsü” olarak tanımlamıştır.⁸⁷³

---

⁸⁶⁷ Ergin, 98.

⁸⁶⁸ Ergin, 32.

⁸⁶⁹ TDK, 2387.

⁸⁷⁰ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 234.

⁸⁷¹ Ercilasun vd., 964.

⁸⁷² Eren, 441.

⁸⁷³ Eyüboğlu 728.

Gülensoy, “yapuk” sözcüğünün Orta Türkçede “yap”, “yabaku” olduğunu belirtmiştir.⁸⁷⁴

Dede Korkut Kitabı’nda “yapuk” sözcüğü dört yerde geçmektedir.

Mukaddime Bölümü

Yapa yapa qar yağsa yaza kalmaz Yapağulu gökçe çemen güze kalmaz. ⁸⁷⁵	Lapa lapa karlar yağsa yaza kalmaz, yapağılı yeşil çimen güze kalmaz. ⁸⁷⁶
--	--

Mukaddime bölümünde yapağı ile ilgili geçen bu ifadelerde, yeryüzündeki her şeyin gelip geçici olduğuna atıfta bulunulmuştur.

Basat’ın Tepegözü Öldürdüğü Boy

Aydur: Yañlu Koca ile Yapağulu Kocayı Tepegöze virüñ aşın pişürsün didi. ⁸⁷⁷	Der: Yünlü Koca ile Yapağılı Kocayı Tepegöze verin yemeğini pişirsin dedi. ⁸⁷⁸
--	---

Basat’ın Tepegöz Öldürdüğü boyda yapağı ile ilgili geçen bu ifadelerde, yapağı sözcüğü bir hayvan için değil bir insan için kullanılan bir benzetme unsuru olmuştur. Muhtemelen saçlarının ya da sakalının koyun yününe benzetilmesi bakımından kullanılmıştır.

Yapağı sözcüğünün etimonunun “ört-, kapla-” anlamını karşılayan “yap-” fiili olduğuna dair görüşler mevcuttur. Yapağı özellikle koyunlar için kullanılan bir ifadedir. Koyunları kaplayan ve örten bir araçtır. Öte yandan kırpıldığı zaman da örüldüğü zan elde edilen kıyafetler kişi için de örtücü bir niteliğe sahiptir.

---

⁸⁷⁴ Gülensoy, 873.

⁸⁷⁵ Ergin, 74.

⁸⁷⁶ Ergin, 2.

⁸⁷⁷ Ergin, 209.

⁸⁷⁸ Ergin, 172.

4.3. Hayvan Sesleri

4.3.1. Çap/ Vaf/ Kev/ Sinle-

Çap/ Vaf/ kev/ Sinle- (Çap/ Vaf/ Kev/ Sinle-), TDK sözlüğünde “çap”, “vaf”, “kev” ve “sinle-” yansımalarına dair bir tanım bulunmamaktadır. Tarama sözlüğünde “çap”, “vaf”, “kev” ve “sinle-” yansımalarına dair bilgi bulunmamaktadır. Biz dört yansımının da kültürel etimolojisini incelemeye çalışacağız.

Türkiye Türkçesinde aktif olarak kullanılmayan bu yansımalarının diğer Türk Lehçelerinde de nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Eren, Eyuboğlu ve Gülensoy “çap”, “vaf”, “kev” ve “sinle-” yansımalarının etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “çap” yansımaları ikileme şeklinde üç yerde geçmektedir.

Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı Boy	
Acı ayran tökilende çap çap içen ⁸⁷⁹	Acı ayran dökülünce çap çap içen ⁸⁸⁰
Dede Korkut Kitabı’nda “çap” yansımaları ikileme şeklinde 1 kere geçmektedir.	
Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı Boy	
Karanku ahşam olanda vâf vâf üren ⁸⁸¹	Karanlık akşam olunca vaf vaf üren ⁸⁸²
Dede Korkut Kitabı’nda “çap” yansımaları ikileme şeklinde 1 kere geçmektedir.	
İç Oğuz’a Dış Oğuz’un Asi Olup Beyreğin Öldüğü Boy	
İt gibi kev kev eden çirkin huslu ⁸⁸³	İt gibi güv güv eden çerkes hırslı ⁸⁸⁴
Dede Korkut Kitabı’nda “çap” yansımaları ikileme şeklinde 3 kere geçmektedir.	
Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı Boy	

⁸⁷⁹ Ergin, 102.

⁸⁸⁰ Ergin, 37.

⁸⁸¹ Ergin, 102.

⁸⁸² Ergin, 37.

⁸⁸³ Ergin, 102.

⁸⁸⁴ Ergin, 233.

Köpek Kazanın atının ayağına çap çap düşer, sin sin sinler. ⁸⁸⁵	Köpek Kazanın atının ayağına çap çap düşer, sin sin sinler. ⁸⁸⁶
---	---

Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı boyda ve İç Oğuz'a Dış Oğuz'un Asi Olup Beyrek'in Öldüğü boyda çap, vaf, kev ve sinle- ile ilgili geçen yansımaların köpek için kullanıldığı görülmektedir.

Çap, vaf, kev ve sinle- yansımalarının etimonuna dair kayda değer görüşler elde edilememesi sebebiyle kültürel etimolojisine dair bir görüş belirtemiyoruz.

4.3.2. Anra-

Anra- (anra-), Türk Dil Kurumu Sözlüğünde “anra-” yansımasına dair bir bilgi yoktur. Tarama sözlüğünde “anra-” yansımasına karşılık “homurtulu ses çıkarmak, haykırmak, kükremek” anlamı verilmiştir.⁸⁸⁷

Türkiye Türkçesinde “anra-” olarak kullanılan bu yansımanın diğer Türk Lehçelerinde nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Eren, Eyuboğlu, Gülensoy ve Tietze “anra-” yansımasının etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı'nda “anra-” yansıması bir yerde geçmektedir.

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu	
Arslan gibi añradı . ⁸⁸⁸	Arslan gibi kükredi . ⁸⁸⁹

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul boyunda anra- yansıması ile ilgili geçen bu ifadelerde arslan için kullanıldığı görülmektedir.

Anra- yansımasının etimonuna dair kayda değer görüşler elde edilememesi sebebiyle kültürel etimolojisine dair bir görüş belirtemiyoruz.

⁸⁸⁵ Ergin, 102.

⁸⁸⁶ Ergin, 37.

⁸⁸⁷ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 10.

⁸⁸⁸ Ergin, 179.

⁸⁸⁹ Ergin, 124.

4.3.3. Kükre-

Kükre- (kükre-), “1. (Aslan) bağırmaq 2. coşmaq, taşkınlık göstermek 3. (deniz, nehir için) kabarmak, taşmak, 4. kızgınlık ve öfke ile yüksek sesle bağırmaq 5. coşkuyla saldırmak, 7. gür biçimde yetişmek” olarak tanımlanmıştır.⁸⁹⁰ Tarama sözlüğünde bu yansıma dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “kükre-” olarak kullanılan bu yansıma, Azerbaycan Türkçesinde “kükrämäk”, Başkurt Türkçesinde “arsıldav”, Kazak Türkçesinde “akıruv”, Kırgız Türkçesinde “ırılđo” olarak geçmektedir.⁸⁹¹

Eyüboğlu, sözcüğü “büyük gürültülü sesler çıkarmak” olarak tanımlanmıştır.⁸⁹²

Gülensoy, yansıma “(aslan) bağırmaq” şeklinde tanımlamıştır. Ona göre bu sözcük Eski Türkçedeki biçiminin “kükrä-” şeklinde olduğunu ifade ederken Orta Türkçede ise “kükre-” olduğunu belirtmiştir.⁸⁹³

Eren yansımanın etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “kükre-” yansıması bir yerde geçmektedir.

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu

Deve gibi **kükredi**.⁸⁹⁴

Deve gibi **kükredi**.⁸⁹⁵

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul boyunda kükre- yansıması ile ilgili geçen bu ifadelerde günümüzde aynı yansıma aslan için kullanılsa dahi o dönemde deve için kullanıldığı görülmektedir.

Kükre- yansımasının etimonuna dair kayda değer görüşler elde edilememesi sebebiyle kültürel etimolojisine dair bir görüş belirtmiyoruz.

---

⁸⁹⁰ TDK, 1433.

⁸⁹¹ Ercilasun vd., 526.

⁸⁹² Eyüboğlu, 456.

⁸⁹³ Gülensoy, 477.

⁸⁹⁴ Ergin, 79.

⁸⁹⁵ Ergin, 124.

4.3.4. Bozlaş-

Bozlaş- (bozlaş-), Türk Dil Kurumu Sözlüğünde “bozlaş-” yansımasına dair bir bilgi yoktur. Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde aktif olarak kullanılmayan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerinde de nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Tietze, sözcüğü “bir arada acı acı bağırmak(develer hakkında)” olarak tanımlamıştır.⁸⁹⁶

Dede Korkut Kitabı’nda “bozlaş-” yansıması bir yerde geçmektedir.

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu

Kaytabanda develerüm bozlaşmadın.⁸⁹⁷

Develerde develerimi bağırtmadan.⁸⁹⁸

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul boyunda bozlaş- yansıması ile ilgili geçen bu ifadelerde bu yansımanın develer için kullanıldığı görülmektedir.

Bozlaş- yansımasının etimonuna dair kayda değer görüşler elde edilememesi sebebiyle kültürel etimolojisine dair bir görüş belirtmiyoruz.

4.3.5. Kişne-

Kişne- “At bağırrı gibi yüksek ses çıkarmak” olarak tanımlanmıştır.⁸⁹⁹ Tarama sözlüğünde iki sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “kişne-” olarak kullanılan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerinde nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Eyuboğlu, sözcüğü “özellikle atların birbirini görünce çıkardıkları ses” olarak tanımlanmıştır.⁹⁰⁰

Gülensoy, sözcüğünün Eski Türkçe ve Orta Türkçede “kişne-” olduğunu belirtmiştir.⁹⁰¹

Eren, “kişne-” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

---

⁸⁹⁶ Tietze, 379.

⁸⁹⁷ Ergin, 2016, 179.

⁸⁹⁸ Ergin, 1971, 237.

⁸⁹⁹ TDK, 1332.

⁹⁰⁰ Tietze, 252.

⁹⁰¹ Gülensoy, 399.

Dede Korkut Kitabı'nda "kişne-" sözcüğü altı yerde geçmektedir.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Esir Olduğu Boy	
Ꞑulunçuğı kişneyüp bile kiçdi. ⁹⁰²	Taycığı kişneyip beraber geçti ⁹⁰³
Ꞑuluçuğum aldurmuşam kişneyeyin- mi ⁹⁰⁴	Taycığımı aldırımışım kişneyeyim mi ⁹⁰⁵

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Esir Olduğu boyda Burla Hatun oğlu Uruz'u Salur Kazan'ın yanında göremeyince feryat etmeye başlar. Bu ifadelerde oğlu Uruz'u kulunçuğa benzetmiştir. Nasıl ki kulununu kaybetmiş bir at kişnerse kendisi de aynı acıyı duyarak feryat etmesinin mübah olduğunu ifade etmiştir.

Atlara mahsus olarak ifade edilen kişne- yansıması daha çok maskülenist bir anlam içermektedir. Özellikle eski Türk yazıtlarında "kişi oğlu" tabiri bu dışisel bir algıdan uzaktır. Diğer yandan bazı Türk Lehçelerinde kişi ifadesi dişiler için kullanılmaz. Anadolu halk ağzında "aygır gibi kişirden-" deyimini oldukça yaygındır.

4.3.6. Menriş-

Menriş- (menriş-), Türk Dil Kurumu Sözlüğünde "menriş-" yansımasına dair bir bilgi yoktur. Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde aktif olarak kullanılmayan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerinde de nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Eren, Eyübolu ve Gülensoy "menriş-" yansımasının etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı'nda "menriş-" yansıması bir yerde geçmektedir.

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu	
Ağayıda koyunlarum menriş medin ⁹⁰⁶	A kça koyunlarım meleş meden ⁹⁰⁷

⁹⁰² Ergin, 166.

⁹⁰³ Ergin, 108.

⁹⁰⁴ Ergin, 166.

⁹⁰⁵ Ergin, 108.

⁹⁰⁶ Ergin, 179.

⁹⁰⁷ Ergin, 237.

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul boyunda menriş- yansıması ile ilgili geçen bu ifadelerde bu yansımanın koyunlar için kullanıldığı görülmektedir.

Menriş- yansımasının etimonuna dair kayda değer görüşler elde edilememesi sebebiyle kültürel etimolojisine dair bir görüş belirtemiyoruz.

4.3.7. Mavla-

Mavla- (mavla-), Türk Dil Kurumu Szlgnde “mavla-” yansımasına dair bir bilgi yoktur Tarama szlgnde “mavla-” yansımasına karşılık “miyavlamak” anlamı verilmiştir.⁹⁰⁸

Türkiye Türkçesinde “mavla-” olarak kullanılan bu yansımanın diğer Türk Lehçelerinde nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Eren, Eyübolu ve Gülensoy “mavla-” yansımasının etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “mavla-” yansıması bir yerde geçmektedir.

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu

etgni **mavlat**mayan⁹⁰⁹

Kedini **miyavlat**mayan⁹¹⁰

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul boyunda mavla- yansıması ile ilgili geçen bu ifadelerde bu yansımanın koyunlar için kullanıldığı görülmektedir.

Mavla- yansımasının etimonuna dair kayda değer görüşler elde edilememesi sebebiyle kültürel etimolojisine dair bir görüş belirtemiyoruz.

4.3.8. Bgr-

Bgr- (bgr-), “(kz, manda, deve) bağırmak” olarak tanımlanmıştır.⁹¹¹ Tarama szlgnde bu yansımaya dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “bgr-” olarak kullanılan bu yansıma, Azerbaycan Türkçesinde

---

⁹⁰⁸ TDK, **Yeni Tarama Szlg**, 153.

⁹⁰⁹ Ergin, 157.

⁹¹⁰ Ergin, 99.

⁹¹¹ TDK, 343.

“böyürmek”, Başkurt Türkçesinde “manräv”, Kazak Türkçesinde “mönirev”, Kırgız Türkçesinde “mörö” olarak geçmektedir.⁹¹²

Eren, Eyübolu ve Gülensoy “böğür-” yansımasının etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “böğür-” yansıması bir yerde geçmektedir.

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu

böğürü böğürü ağlaştılar, zârılık kıldılar. ⁹¹³	hüngür hüngür ağlaştılar, feryat figana girdiler. ⁹¹⁴
---	---

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek boyunda böğür- yansıması ile ilgili geçen bu ifadelerde yansımanın mecazi olarak insanlar için kullanıldığı görülmektedir. Acı bir kayıp yaşanınca insanlar aynı hayvanlar gibi sesler çıkararak ağlarlar. Bu duruma göndermede bulunulmuştur.

Böğür- yansımalarının etimonuna dair kayda değer görüşler elde edilememesi sebebiyle kültürel etimolojisine dair bir görüş belirtmek mümkün görünmüyor.

4.4. Hayvan Barınakları

4.4.1. Ağıl

Ağıl (ağayıl), “Evcil küçükbaş hayvanların barındığı çit veya duvarla çevrili yer, arkaç.” olarak tanımlanmıştır.⁹¹⁵ Tarama sözlüğünde “ağayıl” sözcüğüne karşılık “ağıl, koyun sürüsü” anlamı verilmiştir.⁹¹⁶

Türkiye Türkçesinde “ağıl” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “ağıl”, Başkurt Türkçesinde “abzar”, Kazak Türkçesinde “kora”, Kırgız Türkçesinde “malkana” olarak geçmektedir.⁹¹⁷

Eren, sözcüğü “koyun ve keçi sürülerinin gecelediği, çit veya duvarla çevrili yer” şeklinde tanımlamıştır. Ona göre bu sözcük tarihin en eski çağlardan beri kullanılmaktadır. Orta Türkçede ağıl “koyun yatağı” olarak, Eski Kıpçakçada ağıl

---

⁹¹² Ercilasun vd., 80.

⁹¹³ Ergin, 132.

⁹¹⁴ Ergin, 72.

⁹¹⁵ TDK, 34.

⁹¹⁶ TDK, Yeni Tarama Sözlüğü, 3.

⁹¹⁷ Ercilasun vd., 8.

olarak kullanıldığını belirtmektedir. Sözcüğün etimonunu ise tespit etmenin zor olduğunu ifade etmiştir.⁹¹⁸

Eyuboğlu, sözcüğü “genellikle koyun, keçi gibi küçükbaş hayvanların yattığı yer” olarak tanımlamıştır.⁹¹⁹

Gülensoy, sözcüğü “koyun barınağı” olarak tanımlamıştır.⁹²⁰

Tietze, sözcüğü “koyun ve keçileri barındıran çit veya duvarla çevrelenen yer” olarak tanımlamıştır.⁹²¹

Dede Korkut Kitabı’nda “ağıl” sözcüğü on iki yerde geçmektedir.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu

Ağayıldan tümen koyun virgil bu oğlana Şişlik olsun erdemlüdür. ⁹²²	Ağıllardan on bin koyun ver bu oğlana Etlik olsun hünerlidir ⁹²³
--	---

Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyunda ağayıl ile ilgili geçen bu ifadede bir boğayı devirerek kahramanlık göstermiş olan Dirse Han hem isim almıştır hem de Dede Korkut’un da buyruğuyla çeşitli ödüller kazanmıştır. Bu ödüllerden biri de ağayıldan bir tümen koyundur bu anlamda koyunların barınağı olduğu net bir şekilde ortaya koyulmuştur.

Uşun Koca Oğlu Seğrek Boyu

Ağayılum güdende çobanım mısın Kulağumda şorşayan nayibüm misin ⁹²⁴	Ağıllarımı güdünce çobanım mısın Kulağımda çınlayan naibim misin ⁹²⁵
--	---

Uşun Koca Oğlu Seğrek boyunda ağayıl ile ilgili geçen bu ifadelerde ad aktarması söz konusudur. Ağayıldaki tüm koyunlarımı güden çobanım mısın ifadeleri ile çobanın ağıl ile yakınlığı da ortaya koyulmuştur.

Ağıl sözcüğünün etimonunun tespit edilmesi oldukça zordur. Nitekim pek çok etimolog da bu anlamda ortak bir kanaate varamamıştır. Ancak akla en yatkın düşünce

---

⁹¹⁸ Eren, 3.

⁹¹⁹ Eyüboğlu, 12.

⁹²⁰ Gülensoy, 12.

⁹²¹ Tietze, 111.

⁹²² Ergin, 93.

⁹²³ Ergin, 14.

⁹²⁴ Ergin, 232.

⁹²⁵ Ergin, 212.

küçükbaş hayvanların genel olarak renklerinden yola çıkarak “ağ” sözcüğünden türemiş olabileceğidir. Öte yandan sözcüğün Moğolca’dan Türkçe’ye geçtiğine dair görüşler de mevcuttur.

4.4.2. Arkaç

Arkaç (arķıç), “1. Ağıl 2. dağ sırtlarında davarların yatırıldığı düz, rüzgâr almayan kuytu yer” olarak tanımlanmıştır.⁹²⁶ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “arkaç” olarak kullanılan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerinde nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Eyuboğlu, sözcüğü “dağ sırtlarının düz yerleri, kuzeye bakan yanı” olarak tanımlanmıştır.⁹²⁷

Gülensoy, sözcüğü “arkaç” başlığı altında vermiş “Ağıl, Dağlarda kuytu yer” olarak tanımlamıştır.⁹²⁸

Tietze, sözcüğü “dağlarda kuytu siper yeri” olarak tanımlanmıştır.⁹²⁹

Eren sözcüğün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “arkaç” sözcüğü iki yerde geçmektedir.

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz’un Çıkardığı Boy

Arķıç kırdā yayķanur ‘umman deñizinde ⁹³⁰	Arkaç kırdā çalkanır umman denizinde ⁹³¹
Arķıç kırdā dönderdüğüm, mere kâfir senüñ baban ⁹³²	Arkaç kırdā döndürdüğüm bre kâfir senin baban ⁹³³

---

⁹²⁶ TDK, 133.

⁹²⁷ Eyüboğlu, 37.

⁹²⁸ Gülensoy, 34.

⁹²⁹ Tietze, 197.

⁹³⁰ Ergin, 237.

⁹³¹ Ergin, 221.

⁹³² Ergin, 237.

⁹³³ Ergin, 222.

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz'un çıkardığı boyda arki ile ilgili geçen bu ifadelerde, Salur Kazan kâfirlere ithafen soylamada bulunmuştur.

“Arkaç” sözcüğünün etimolojisine dair genel kanaat “arka” sözcüğüdür. Sözlüksel olarak daha kuytu ve ıssız yerler olduğu düşünölmektedir. Öte yandan hayvan barınağı olarak arkaç bir evin bahçesinde veya arka kısmında bulunmaktadır. Bu noktada evin arkasındaki küçük odalar zamanla sadece hayvanlar için kullanılan bir barınak anlamı kazanmıştı olabilir.

4.4.3. Avlu

Avlu (havlu), “Bir yapının veya yapı grubunun ortasında kalan üstü açık, duvarla çevrili alan, hayat” olarak tanımlanmıştır.⁹³⁴ Tarama sözlüğünde “havlı” sözcüğüne karşılık “avlu” anlamı verilmiştir.⁹³⁵

Türkiye Türkçesinde “avlu” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “hayat”, Başturt Türkçesinde “kura”, Kazak Türkçesinde “avla”, Kırgız Türkçesinde “korö” olarak geçmektedir.⁹³⁶

Eren, sözcüğü “evin etrafında duvar veya çitle çevrilen yer” şeklinde tanımlayarak ağızlarda “havlu” şeklinde kullanıldığını belirtmiştir.⁹³⁷

Eyuboğlu, sözcüğü “toplanma yeri, bir araya gelme, birikme yeri” olarak tanımlanmıştır.⁹³⁸

Tietze, sözcüğü “evlerin ortasında üstü açık alan” olarak tanımlanmıştır.⁹³⁹

Dede Korkut Kitabı'nda “havlu” sözcüğü bir yerde geçmektedir.

Uştun Koca Oğlu Seğrek Boyu

---

⁹³⁴ TDK, 165.

⁹³⁵ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 106.

⁹³⁶ Ercilasun vd., 34.

⁹³⁷ Eren, 25.

⁹³⁸ Eyuboğlu, 52-53.

⁹³⁹ Tietze, 230.

Uçarlardan kaz tavuk yorırdan geyik tavşan bu havlu ya taldurup Oguz yigitlerine bunu dâm itmiş-idi. ⁹⁴⁰	Uçarlardan kaz, tavuk, yürüyenlerden geyik, tavşan bu avlu ya doldurup Oguz yigitlerine bunu tuzak yapmıştı. ⁹⁴¹
--	--

Uşun Koca Oğlu Seğrek boyunda havlu ile ilgili geçen bu ifadede bütün hayvan türlerinin toplanıp tuzak kurulduğu gösterilmektedir. Öte yandan bu ifade Oğuzların bilincinde hayvanların nasıl sınıflandırıldığına dair çok önemli bir ipucudur.

Avlu sözcüğünün etimonunun av olduğuna dair bir görüş mevcuttur. Bu noktada av bir canlının etrafını sarıp onu yakalamak ya da kontrol altına almak anlamında olduğuna göre avlu da evdeki bireyleri çevreleyen bir arada tutan anlamına geliyor olabilir. Ağıl ile etimolojik bağı olduğuna dair görüşlerin sağlam bir dayanağı yoktur.

4.4.4. Kaytaban

Kaytaban (kaytaban), “1. Sürü, deve sürüsü 2. başıboş, düzensiz” olarak tanımlanmıştır.⁹⁴² Tarama sözlüğünde “kaytaban” sözcüğüne karşılık “sürü, deve sürüsü, deve ahır” anlamı verilmiştir.⁹⁴³

Türkiye Türkęesinde “kaytaban” olarak kullanılan bu sözcüğün diğer Türk Lehęelerinde nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Eren, Eyuboğlu, Gülensoy “kaytaban” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “kaytaban” sözcüğü beş yerde geçmektedir.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu	
Kaytabandan kızıl deve gider-ise menüm gider ⁹⁴⁴	Develerden kızıl deve gider ise benim gider ⁹⁴⁵

⁹⁴⁰ Ergin, 225.

⁹⁴¹ Ergin, 202.

⁹⁴² TDK, 1253.

⁹⁴³ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 132.

⁹⁴⁴ Ergin, 92.

⁹⁴⁵ Ergin, 24.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyunda kaytaban ile ilgili geçen bu ifadelerde kaytaban deve gibi büyükbaş hayvanların barınağıdır. Bu anlamda kaytaban ve deve ifadeleri aynı cümlede kullanılmaktadır.

Uşun Koca Oğlu Seğrek Boyu

Kaytabanun buğrası ürkdi gider.⁹⁴⁶

Develerinin erkeği ürktü gider⁹⁴⁷

Uşun Koca Oğlu Seğrek boyunda kaytaban ile ilgili geçen bu ifadelerde önceki ifadelerde olduğu gibi kaytaban buğra ile kullanılmaktadır.

Kaytaban sözcüğünün etimonuna dair kayda değer görüşler elde edilememesi sebebiyle kültürel etimolojisine dair bir görüş belirtemiyoruz.

4.4.5. Kuru

Kuru (kuru), “Bakımlı küçük orman” olarak tanımlanmıştır.⁹⁴⁸ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkęesinde “kuru” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkęesinde “kiçik meşä”, Başkurt Türkęesinde “kulkı”, Kazak Türkęesinde “toğay”, Kırgız Türkęesinde “tokoyço” olarak geçmektedir.⁹⁴⁹

Eren, sözcüğü “bakımlı küçük orman” şeklinde tanımlamıştır. Orta Türkęede korığ olarak, Eski Kıpçakçada kuru olarak kullanıldığını belirtmektedir.⁹⁵⁰

Eyuboğlu, sözcüğü “yasak bölge, kağanın sarayı, korunan, görevliler dışında kimsenin giremeyeceği yer” olarak tanımlanmıştır.⁹⁵¹

Gülensoy, sözcüğü Orta Türkęede “kuriğ” olduğunu belirtmiştir.⁹⁵²

Dede Korkut Kitabı’nda “kuru” sözcüğü yedi yerde geçmektedir.

Uşun Koca Oğlu Seğrek Boyu

---

⁹⁴⁶ Ergin, 229.

⁹⁴⁷ Ergin, 207.

⁹⁴⁸ TDK, 1366.

⁹⁴⁹ Ercilasun vd., 500.

⁹⁵⁰ Eren, 253.

⁹⁵¹ Eyuboğlu, 527.

⁹⁵² Gülensoy, 438.

ğara Tekür, orada bir ğori yapıdurmuş- idi. ⁹⁵³	Kara Tektir orada bir koru yaptırmıştı. ⁹⁵⁴
--	---

Uşun Koca Oğlu Seğrek boyunda koru ile ilgili geçen ifadelerde Seğrek'in yaptırdığı avluyu içine alan bir koru vardır.

Koru sözcüğünün etimonuna dair kayda değer görüşler elde edilememesi sebebiyle kültürel etimolojisine dair bir görüş belirtemiyoruz.

4.4.6. Kümes

Kümes (kümes), “1. Tavuk, hindi vb. evcil hayvanların barınmasına yarayan kapalı yer 2. ufak ev ” olarak tanımlanmıştır.⁹⁵⁵ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “kümes” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “hin”, Başkurt Türkçesinde “tavık oyahı”, Kazak Türkçesinde “tavık kora”, Kırgız Türkçesinde “tökkana” olarak geçmektedir.⁹⁵⁶

Eren, sözcüğü “tavuk, hindi gibi evcil kuşların barınmasına yarayan kapalı yer” şeklinde tanımlayarak Balkan dillerinde de yaygın olarak kullanıldığını ifade etmiştir.⁹⁵⁷

Eyuboğlu, sözcüğü “tavukların barındığı yer” olarak tanımlamıştır.⁹⁵⁸

Gülensoy, sözcüğün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı'nda “kümes” sözcüğü bir yerde geçmektedir.

Mukaddime Bölümü	
tavuk kümesine , şğıır ıamına dönmiş. ⁹⁵⁹	tavuk kümesine şğıır damına dönmüş. ⁹⁶⁰

⁹⁵³ Ergin, 225.

⁹⁵⁴ Ergin, 202.

⁹⁵⁵ TDK, 1438.

⁹⁵⁶ Ercilasun vd., 530.

⁹⁵⁷ Eren, 274.

⁹⁵⁸ Eyuboğlu, 456.

⁹⁵⁹ Ergin, 76.

⁹⁶⁰ Ergin, 6.

Mukaddime bölümünde kümes ile ilgili geçen bu ifadelerde, dağınık olması yönüyle pasaklı kadının evi kümese benzetilmiştir.

“Kümes” sözcüğünün Yunanca “uyuma yeri” anlamına gelen “xomasion”ın Türkçe’ye aktarılmış hali olduğu görüşü vardır. Bununla birlikte etimologlar sözcüğün çok eski dönemlerden beri kullanıldığını düşünmektedir.

4.4.7. Dam

Dam (tam), “1. Yapıları dış etkilere korumak amacıyla üzerlerine yapılan çoğu kiremit kaplı ev. 2. toprak damlı ev, küçük ev, köy evi. 3. ahır.” olarak tanımlanmıştır.⁹⁶¹ Tarama sözlüğünde “tam” sözcüğüne karşılık “ev, üzeri örtülü yer, dam” anlamı verilmiştir.⁹⁶²

Türkiye Türkçesinde “dam” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “dam”, Başkurt Türkçesinde “kıyık”, Kazak Türkçesinde “şatır”, Kırgız Türkçesinde “tınke” olarak geçmektedir.⁹⁶³

Eren, sözcüğü “bir yapının, bir evin üzerine yapılan çoğu kiremit kaplı bölüm, ahır” şeklinde tanımlamıştır. Ona göre bu sözcük tarihin en eski çağlardan beri kullanılmaktadır. Orta Türkçede tâm olarak, Eski Kıpçakçada tam olarak kullanıldığını belirtmektedir.⁹⁶⁴

Eyuboğlu, sözcüğü “evin üstü, örtü, evin damı, çatının üstünü örten bölüm” olarak tanımlamıştır.⁹⁶⁵

Gülensoy, sözcüğü Eski Türkçedeki biçiminin “tâm” şeklinde olduğunu ifade ederken Orta Türkçede ise “tam” olduğunu belirtmiştir.⁹⁶⁶

Tietze, sözcüğü “toprak damlı ev, kulübe, köy evi” olarak tanımlanmıştır.⁹⁶⁷

Dede Korkut Kitabı’nda “tam” sözcüğü beş yerde geçmektedir.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey’in Tutsak Tutulduğu Boy

---

⁹⁶¹ TDK, 522.

⁹⁶² TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 201.

⁹⁶³ Ercilasun vd., 146.

⁹⁶⁴ Eren, 104.

⁹⁶⁵ Eyuboğlu, 161.

⁹⁶⁶ Gülensoy, 399.

⁹⁶⁷ Tietze, 554.

Kara ʒonuz ʒam ında yatur digil. ⁹⁶⁸	Kara domuz damında yatıyor de ⁹⁶⁹
--	--

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Tutulduğu boyda dam ile ilgili geʒen bu ifadelerde, kafirler tarafından tutsak edilen Uruz Bey'in domuz damına kapatılmak istendiği görülmektedir. Domuz fitratı gereği pis bir hayvandır ve İslamiyet'e göre haramdır. Bu anlamda bir hakaret olarak nitelendirilebilir.

Salur Kazan'ın Tutsak Olup Oğlu Uruz'un çıkardığı Boy

Getürdiler ʒonuz ʒam ına absa ʒaldılar. ⁹⁷⁰	Getirdiler domuz dam ına hapse attılar. ⁹⁷¹
--	---

Salur Kazan'ın Tutsak Olup Oğlu Uruz'un çıkardığı boyda dam ile ilgili geʒen bu ifadelerde, önceki bölümde olduğu gibi domuz damına hapsedmek ifadesi kullanılmaktadır.

Dam sözcüğü çok eski çağlardan beri kullanılmaktadır. Etimonu net bir Şekilde bilinmemekle birlikte Sabskrite "tama" sözcüğünün Türkçe'ye geçmiş Şekli olduğuna dair görüşler mevcuttur.

4.4.8. Tavla

Tavla (tavla), Türk Dil Kurumu Sözlüğünde "tavla" sözcüğüne dair bir bilgi yoktur. Tarama sözlüğünde bu szcğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde aktif olarak kullanılmayan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerinde de nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Eyuboğlu, sözcüğü "hayvan sürüsü, ahır" olarak tanımlanmıştır.⁹⁷²

Eren ve Gülensoy "tavla" sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı'nda "tavla" sözcüğü kırk iki yerde geçmektedir.

Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı Boy

---

⁹⁶⁸ Ergin, 169.

⁹⁶⁹ Ergin, 113.

⁹⁷⁰ Ergin, 239.

⁹⁷¹ Ergin, 223.

⁹⁷² Eyüboğlu, 648.

Kazanun tavla tavla şebbâz atlarını binmişüz. ⁹⁷³	Kazanın tavla tavla koç atlarına binmişiz. ⁹⁷⁴
Tavla tavla bağlananda atuma yazuh ⁹⁷⁵	Tavla tavla bağlanırken atıma yazık ⁹⁷⁶

Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı boyda tavla ile ilgili geçen ilk cümlede kafir Salur Kazan'ın evini yağmalamaya binek hayvanlarından başlamıştır. Bu noktada Oğuzlar için en zedeleyici darbelerden biri olduğu anlaşılmaktadır.

İkinci cümlede kâfir tarafından canına kast edilen Uruz'un ağzından bir soylamada tavla ifadesi geçmektedir.

Tavla sözcüğünün etimonuna dair kayda değer görüşler elde edilememesi sebebiyle kültürel etimolojisine dair bir görüş belirtemiyoruz.

4.5. Hayvan Hastalıkları

4.5.1. Avsıl

Avsıl (avsıl), Türk Dil Kurumu Sözlüğünde “avsıl” sözcüğüne dair bir bilgi yoktur. Tarama sözlüğünde “avsıl” sözcüğüne karşılık olarak “sığırların dilinde ve ayağında oluşan bir tür hastalık” ifadeleri kullanılmaktadır.⁹⁷⁷

Türkiye Türkçesinde “avsıl” olarak kullanılan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerinde nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir

Tietze, sözcüğü “bir çeşit sığır hastalığı” olarak tanımlanmıştır.⁹⁷⁸

Eren, Eyuboğlu ve Gülensoy “avsıl” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı'nda “avsıl” sözcüğü bir yerde geçmektedir.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu

---

⁹⁷³ Ergin, 97.

⁹⁷⁴ Ergin, 30.

⁹⁷⁵ Ergin, 109.

⁹⁷⁶ Ergin, 30.

⁹⁷⁷ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 17.

⁹⁷⁸ Tietze, 231.

Kız köşkten bakar-idi, taraqlığı boşaldı, kedisi mavladı, avşıl olmuş țana kibi ağzınıñ şuyı aqđı ⁹⁷⁹	Kız köşkten bakıyordu, eli ayağı gevşedi, kedisi miyavladı, avşıl olmuş dana gibi ağzının suyu aktı. ⁹⁸⁰
---	--

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı boyunda avşıl ile ilgili geçen bu ifadelerde avşıl mecazi anlamda kullanılmıştır. Selcen Hatun'un Kan Turalı'yı görünce hissettiği şehvetsel hisleri yansıtmak için kullanılan bir ifade olmuştur. Günümüzde de "görünce ağzının suyu akmak" deyimini ile varlığını sürdürmektedir.

Avşıl etimolojik olarak çok fazla incelenmemiş bir sözcüktür. Kırgız Türkçesindeki "aksıl" sözcüğü ile aynı etimona sahip olduğu görüşünü savunan etimologlar vardır.

4.5.2. Kuduz

Kuduz (kuduz), "Köpek, kedi, tilki vb. memeli hayvanlardan ısırma, tırmalama veya salya yolu ile insana geçen, genellikle çırpınma, sudan korkma şeklinde beliren, zamanında aşı yapılmazsa ölümle sonuçlanan hastalık" olarak tanımlanmıştır.⁹⁸¹ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde "kuduz" olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde "guduz", Başkurt Türkçesinde "kotorğan", Kazak Türkçesinde "kutırğan", Kırgız Türkçesinde "kutıruv", Özbek Türkçesinde "kudurü" olarak geçmektedir.⁹⁸²

Eyuboğlu, sözcüğü "kısa boylu, iri kalın kesilen, ağacın geride kalan dip gövdesi kütük, tıknaz, şişman, sık ormanlık, uçurumlu kayalar arasında kalan dere, çelimsiz" olarak tanımlayarak çalışmamızda "hayvan hastalıkları" başlığı altında incelediğimiz "kuduz" sözcüğü ile ilgisinin bulunmadığını belirtmiştir.⁹⁸³

Gülensoy, sözcüğü "köpek, kedi, tilki, kurt gibi bazı memeli hayvanlardan insanlara ve hayvanlara geçen, ölümle sonuçlanan hastalık" olarak tanımlamıştır. Orta Türkçede ise "kütuz" olarak kullanıldığını belirtmiştir.⁹⁸⁴

Eren "kuduz" sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

⁹⁷⁹ Ergin, 188.

⁹⁸⁰ Ergin, 141.

⁹⁸¹ TDK, 1397.

⁹⁸² Ercilasun vd., 512.

⁹⁸³ Eyuboğlu, 444-445.

⁹⁸⁴ Gülensoy, 399.

Dede Korkut Kitabı'nda “kuduz” sözcüğü bir yerde geçmektedir.

Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı Boy

---

kuduz kırtlar evümi dalar gördüm⁹⁸⁵

kuduz kırtlar evimi dişleyip yırtıyor
gördüm⁹⁸⁶

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı boyda kuduz ile ilgili geçen bu ifadelerde Salur Kazan kötü bir rüya görmüş ve yurdunda bir şeylerin yolunda götürmediğine dair kötü hislere kapılmıştır. Bu noktada rüyasında kuduz kırtların evine saldırdığını görmesi mecaz anlamdadır.

“Kuduz” sözcüğünün ilk şeklinin “kuduran it” olarak geçtiğini zamanla kaynaşarak tek sözcük olarak günümüzde kullanıldığı ifade edilmektedir. Genel kanaat ise “kudur-” fiilinden isim yapıldığı görüşüdür.

4.6. Hayvan Anatomisi

4.6.1. But

But (but), “1. Vucudun kalça ile diz arasındaki bölümü 2. Hayvanların, arka bacaklarının gövdeye bitişik olan dolgun, etli bölümü” olarak tanımlanmıştır.⁹⁸⁷

Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “but” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “bud”, Başkurt Türkçesinde “bod iti”, Kazak Türkçesinde “but”, Kırgız Türkçesinde “san” olarak geçmektedir.⁹⁸⁸

Gülensoy, sözcüğü Orta Türkçede ise “büt” olduğunu belirtmiştir.⁹⁸⁹

Eren, sözcüğü “hayvanların, bacaklarının gövdeye bitişik olan dolgun, etli bölümü” şeklinde tanımlamıştır. Ona göre bu sözcük tarihin en eski çağlardan beri kullanılmaktadır. Orta Türkçede büt olarak, Eski Kıpçakçada “but” olarak kullanıldığını belirtmektedir.⁹⁹⁰

---

⁹⁸⁵ Ergin, 99.

⁹⁸⁶ Ergin, 33.

⁹⁸⁷ TDK, 363.

⁹⁸⁸ Ercilasun vd., 86.

⁹⁸⁹ Gülensoy, 127.

⁹⁹⁰ Eren, 65.

Tietze, sözcüğü “bacağın üst kısmı” olarak tanımlanmıştır.⁹⁹¹

Eyüboğlu, sözcüğü “kalça, sağrı” olarak tanımlanmıştır.⁹⁹²

Dede Korkut Kitabı’nda “but” sözcüğü on yerde geçmektedir.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu

Yilisi kara kazılık atıñ **bu**ñun bindüñ
Göksi gözel kaba tağa ava çıkdun.⁹⁹³

Oğlun ile yelesi kara cins atına sıçrayıp
bindin
Göğsi güzel koca dağlar önüne ava
çıktın⁹⁹⁴

Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyunda but ile ilgili geçen bu ifadelerde “ata bin-” ifadesi daha dolaylı olarak “atın butuna bin-” şeklinde ifade edilmiştir. But ifadesi atın bir uzvu olarak geçmektedir.

Begil Oğlu Emrenün Boyu

Kazılık atın çekdürüp **bu**ñun bindi, ava
gitdi.⁹⁹⁵

Cins atını çektirip sıçradı bindi, ava
gitti.⁹⁹⁶

Begil Oğlu Emrenün boyunda but ile ilgili geçen bu ifadelerde daha önceki bölümde olduğu gibi “ata bin-” ifadesi dolaylı olarak ifade edilmiştir.

But sözcüğü tarihin en eski dönemlerinden beri kullanılan bir sözcüktür bu sebeple etimonuna dair tespitte bulunmak oldukça zordur.

4.6.2. Baş

Baş (baş), “İnsan ve hayvanlarda Bey’in, göz, kulak, ağız vb. organları kapsayan, vücudun üst ve önünde bulunan bölüm, kafa, ser” olarak tanımlanmıştır.⁹⁹⁷ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde baş olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan, Başkurt ve Kırgız

---

⁹⁹¹ Tietze, 388.

⁹⁹² Eyüboğlu, 109.

⁹⁹³ Ergin, 231.

⁹⁹⁴ Ergin, 106.

⁹⁹⁵ Ergin, 218.

⁹⁹⁶ Ergin, 188.

⁹⁹⁷ TDK, 228.

Türkçesinde “baş”, Kazak Türkçesinde “bas” olarak geçmektedir.⁹⁹⁸

Eren, sözcüğü “insan ve hayvanlarda Bey’in, göz, kulak, burun, ağız gibi organları kapsayan, vücudun üst veya önünde bulunan bölüm” şeklinde tanımlamıştır. Ona göre bu sözcük tarihin en eski çağlardan beri kullanılmaktadır. Orta Türkçede “bâş” olarak, Eski Kıpçakçada “baş” olarak kullanıldığını belirtmektedir.⁹⁹⁹

Eyuboğlu, sözcüğü “öncelik, oluş, doğuş, ortaya çıkış bildiren kök” olarak tanımlanmaktadır.¹⁰⁰⁰

Gülensoy, sözcüğün Eski Türkçedeki biçiminin “baş” şeklinde olduğunu ifade ederken Orta Türkçede ise “baş” olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁰¹

Tietze, sözcüğü “vücudun üst kısmı, hayvanların vücudunun en ön kısmı” olarak tanımlanmıştır.¹⁰⁰²

Dede Korkut Kitabı’nda “baş” sözcüğü dört yüz kırk dokuz yerde geçmekte olup bunlardan beş tanesi hayvan başı anlamındadır.

Basat Tepegöz’ü Öldürdüğü Boy

Basat koçun **başını** Tepegöz’ün eline suñdı.¹⁰⁰³

Basat **koçun** başını Tepegözün eline sundu.¹⁰⁰⁴

Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü boyda baş ile ilgili geçen bu ifadelerde bahsi geçen baş koça ait bir uzuv olarak ifade edilmiştir. Basat koçun başını Tepegöz’e gözdağı vermek için Basat’ın önüne atmıştır.

Mukaddime Bölümü

Kara eşek **başına** uyan ursan katır olmaz karavaşa ton geyürsen kadın olmaz.¹⁰⁰⁵

Kara eşek başına **gem** vursan katır olmaz, hizmetçiye elbise’ giydirdsen hanım olmaz.¹⁰⁰⁶

---

⁹⁹⁸ Ercilasun vd., 52.

⁹⁹⁹ Eren, 41.

¹⁰⁰⁰ Eyuboğlu, 76.

¹⁰⁰¹ Gülensoy, 67.

¹⁰⁰² Tietze, 289.

¹⁰⁰³ Ergin, 212.

¹⁰⁰⁴ Ergin, 179.

¹⁰⁰⁵ Ergin, 74.

¹⁰⁰⁶ Ergin, 2.

Mukaddime bölümünde baş ile ilgili geçen bu ifadelerde, baş sözcüğü eşeğe ait bir uzuv olarak kullanılmıştır. Eşyaların tabiatında ne varsa işlevi de odur. Değiştirmeye çabalamak yersizdir anlayışı hâkimdir.

Baş sözcüğü tarihi çok eski dönemlerinden beri kullanılmakta olan bir ifadedir. Günlük dilde birine seslenirken kullanılan “b-ş/b-ı-ş/b-e-ş/baş” yansıma seslerinden türediği görüşü vardır. Eski Türklerde “beşe/peşe/paşa” ilk doğan erkek çocuklar için kullanılan ifadelerdir. Bu nokta baş insan ve hayvan vücudundaki en üst uzuvdur bu noktada ilişki kurmak mümkündür.

Bütün Türk Lehçelerinde “baş” sözcüğü bir eylemin ya da bir şeyin doğuşu, başlangıcı, kaynağı anlamını karşılamaktadır.

4.6.3. Kanat

Kanat (kanat), “1. Kuşlarda ve böceklerde uçmayı sağlayan organ 2. (balıklarda) yüzgeç” olarak tanımlanmıştır.¹⁰⁰⁷ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “kanat” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “ganad”, Başkurt, Kazak ve Kırgız Türkçesinde “kanat” olarak geçmektedir.¹⁰⁰⁸

Eren, sözcüğü “kuşlarda uçmayı sağlayan organ” şeklinde tanımlamıştır. Ona göre bu sözcük tarihin en eski çağlardan beri kullanılmaktadır. Eski Kıpçakçada kanat olarak kullanıldığını belirtmektedir.¹⁰⁰⁹

Eyüboğlu, sözcüğü “kana (tüy, tülek), kanad (kanatlar)” olarak tanımlanmıştır.¹⁰¹⁰

Gülensoy, kanat sözcüğünün Orta Türkçede ise “kanat” olduğunu belirtmiştir.¹⁰¹¹

Dede Korkut Kitabı’nda “kanat” sözcüğü on sekiz yerde geçmektedir.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey’in Tutsak Olduğu Boyu

---

¹⁰⁰⁷ TDK, 1184.

¹⁰⁰⁸ Ercilasun vd., 432.

¹⁰⁰⁹ Eren, 206.

¹⁰¹⁰ Eyüboğlu, 371.

¹⁰¹¹ Gülensoy, 364.

Pıçak alıp kanat larum kıran Kazan ¹⁰¹²	Bıçak alıp kanatlarımı kıran Kazan ¹⁰¹³
---	--

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu boyda kanat ile ilgili geçen ifadelerde Burla Hatun'un eşi Kazan'a sitemde bulunduğu görülmektedir. "Kolunu kanadını kır-" deyimini günümüzde de yaygın olarak kullanılan bir ifadedir.

Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy

Peri kızı kanat urup uçdı ¹⁰¹⁴	Peri kızı kanat vurup uçtu ¹⁰¹⁵
--	--

Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü boyda kanat ile ilgili geçen ifadelerde, bir hayvan için değil olağanüstü bir varlık olan peri kızı için kullanılmıştır. Kanatlı varlıklar uçarken kanatlarını hafifçe birbirine vurma sesi gelir. Günümüzde "kanat çırp-" ifadesi o dönemlerde "kanat vur-" anlamına geldiği görülmektedir.

Moğolca'da "kana" sözcüğü "tüy, tülek" anlamına gelmektedir. Eski Türkçede "+t" eki çokluk ekidir. Bu anlamda "kanat" sözcüğü "tüyler" yani günümüzdeki anlamı "kanat" olmuştur.

4.6.4. Kıynak

Kıynak (kıynak), Türk Dil Kurumu Sözlüğünde "kıynak" sözcüğüne dair bir bilgi yoktur. Tarama sözlüğünde "kıynak" sözcüğüne karşılık "1. yırtıcı hayvan pençesi 2. oturak yeri kaba etler" olarak verilmiştir.¹⁰¹⁶

Türkiye Türkçesinde "kıynak" olarak kullanılan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerinde nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Eyüboğlu, sözcüğü "bölme, kesme, ayırma" olarak tanımlanmıştır.¹⁰¹⁷

Eren, Gülensoy "kıynak" sözcüğünün etimolojik kökeninde yönelik bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı'nda "kıynak" sözcüğü bir yerde geçmektedir.

¹⁰¹² Ergin, 173.

¹⁰¹³ Ergin, 117.

¹⁰¹⁴ Ergin, 207.

¹⁰¹⁵ Ergin, 169.

¹⁰¹⁶ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 139.

¹⁰¹⁷ Eyüboğlu, 412.

Ya ağan ağlanun **kıynağuğda** didilem.¹⁰¹⁸

Ya kükremiğ aslanın **pençesinde** didileyim¹⁰¹⁹

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı boyunda kıynak ile ilgili geçen bu ifadelerde, Kan Turalı'nın yemini babasının Selcen Hatun'un babasının imtihanına karđılık kaygılarına karđılık göze aldıklarını ifade etmiştir. Bunlardan biri üç canavarla güreşecek olan Kan Turalı aslanın kıynağında didilmeyi yeğlemiştir.

Kıynak sözcüğünün etimonu “kıy-” olabileceğine dair görüşler mevcuttur. “Kıy-” ifadesi “böl-, parçala-, ayır-” anlamını karđılaması kıynağın da işlevini ortaya koymaktadır.

4.6.5. Pençe

Pençe (pençe), “Yırtıcı hayvanların ön ayaklarının parmaklarıyla tırnakları, aslanın pençesi” olarak tanımlanmıştır.¹⁰²⁰ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “pençe” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “pāncā”, Başkurt Türkçesinde “taban”, Kazak Türkçesinde “ayak”, Kırgız Türkçesinde “taman”, Özbek ve Uygur Türkçesinde “bilgi yok” olarak geçmektedir.¹⁰²¹

Eren, sözcüğu “yırtıcı hayvanların ön ayak parmaklarının tırnakları” şeklinde tanımlamıştır.¹⁰²²

Eyuboğlu, sözcüğu “yırtıcı yaratıkların ayak parmaklarından, tırnaklarından oluşan yakalayıcı aygıt” olarak tanımlanmıştır.¹⁰²³

Gülensoy “pençe” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı'nda “pençe” sözcüğu bir yerde geçmektedir.

¹⁰¹⁸ Ergin, 187.

¹⁰¹⁹ Ergin, 138.

¹⁰²⁰ TDK, 1788.

¹⁰²¹ Ercilasun vd., 446.

¹⁰²² Eren, 329.

¹⁰²³ Eyüboğlu, 554.

Ƙan Turalı bir kepenegi Ƙapađına toladı
aşlanuñ **pençesine** şunu-virdi.¹⁰²⁴

Kan Turalı bir çoban keçesini eline
doladı, aslanın **pençesine** sunu verdi.¹⁰²⁵

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı boyunda pençe ile ilgili geçen bu ifadelerde, Selcen Hatun ile evlenmek isteyen Kan Turalı aslan ile mücadele halindedir. Bu noktada aslanın ne kadar çetin bir rakip olduğu vurgulanmaktadır. Dolayısıyla pençesine övgülerde bulunulmuştur.

Pençe sözcüğünün etimonunun beş sayısının Farsça karşılığı “panc” olduğu görüşü yaygındır. Tek elin parmak sayısı göz önüne alındığında doğaldır. Öte yandanpenç sözcüğünün bir başka anlamının ayakkabının içine koyulan kösele olması da dikkat çekicidir. Kösenin buradaki işlevi ayağın ayakkabı içinde kaymasını önlemek ve bir noktada ayağı yakalamaktır. Hayvan pençesinin de benzer bir işlevi vardır. Nitekim hayvan pençesi de avı etkisiz hale getirerek yakalama yeteneğine sahiptir.

4.6.6. Sağrı

Sağrı (sağrı), “Memeli hayvanlarda bel ile kuyruk arasındaki dolgun ve yuvarlakça bölüm ” olarak tanımlanmıştır.¹⁰²⁶ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde sağrı olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “sağrı”, Başkurt Türkçesinde “osa”, Kazak Türkçesinde “savır”, Kırgız Türkçesinde “soru” olarak geçmektedir.¹⁰²⁷

Eren, sözcüğü “1. hayvanlarda bel ile kuyruk arasındaki dolgun ve yuvarlakça bölüm, 2. kalın deri, hayvanın sağrısından çıkan kalın deri. Ağızlarda dağın tepesine yakın yokuş yer” şeklinde tanımlamıştır. Orta Türkçede ve Eski Kıpçakçada “sağrı” olarak kullanıldığını belirtmektedir.¹⁰²⁸

¹⁰²⁴ Ergin, 179.

¹⁰²⁵ Ergin, 145.

¹⁰²⁶ TDK, 1886.

¹⁰²⁷ Ercilasun vd., 734.

¹⁰²⁸ Eren, 168.

Eyüboğlu, sözcüğü “hayvanın belle kuyruk arasında kalan dolgun yeri” olarak tanımlanmıştır.¹⁰²⁹

Gülensoy, sağrı sözcüğünün Eski Türkçedeki bu sözcüğün mevcut olmadığını ifade ederken Orta Türkçede ise “sağrı” olduğunu belirtmiştir. Eski Kıpçakçada “sağrı” olarak kullanıldığını belirtmiştir.¹⁰³⁰

Dede Korkut Kitabı’nda “sağrı” sözcüğü bir yerde geçmektedir.

Mukaddime Bölümü

Elin götine urur ne gelürse benüm götüme gelsin diyüp sağrısın götünü(getünü yazılmış) döndürür. ¹⁰³¹	Elini arkasına vurur, yönünü öteye kalçasını kocasına döndürür. ¹⁰³²
---	---

Mukaddime bölümünde sağrı ile ilgili geçen bu ifadelerde, ozan kadınlara yönelik bazı çıkarımlarda bulunmuş ve bazı kadınların gamsız oluşundan dem vurulmuştur.

Sağrı eski Türkçe’de deri anlamındadır. Zamanla anlam daralmasına uğrayarak vücudun belli bir bölümündeki deri anlamına gelmiş olabilir.

İnsan bedeninin belli bölümlerinin(boğaz, burun, sırt vb.) doğaya aktarılarak şekil yönünden benzetilerek yan anlam boyutu kazandırıldığı görülmektedir. Sağrı da benzer bir şekilde “dağın tepesindeki tokuş” anlam kazanmış olabilir.

4.6.7. Sakar

Sakar (saşar), “Bazı hayvanların, özellikle atların alınlarında bulunan beyaz leke, küçük akıtma” olarak tanımlanmıştır.¹⁰³³ Tarama sözlüğünde “sakar” sözcüğüne karşılık olarak “1.alında uğursuz sayılan nişan ve kendisinde bu nişan bulunan 2. atın alnında bulunan beyazlık” olarak tanımlanmıştır.¹⁰³⁴

Türkiye Türkçesinde “sakar” olarak kullanılan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerinde nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

---

¹⁰²⁹ Eyüboğlu, 573.

¹⁰³⁰ Gülensoy, 399.

¹⁰³¹ Ergin, 77.

¹⁰³² Ergin, 2.

¹⁰³³ TDK, 1890.

¹⁰³⁴ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 178.

Gülensoy, sözcüğü “bazı hayvanların, özellikle atların, alınlığında bulunan beyaz leke küçük akıtma” olarak tanımlanmıştır.¹⁰³⁵

Eyuboğlu, sözcüğü “alında aklık bulunan at” olarak tanımlanmıştır.¹⁰³⁶

Eren “sakar” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “sakar” sözcüğü karşılayan iki yerde geçmektedir.

Basatın tepegözü öldürdüğü Boyu	
Toklıcuqlar, devletüm sakar koç gel kiç didi. ¹⁰³⁷	Toklucuklar, devletim sakar koç, gel geç dedi. ¹⁰³⁸
Ay sakar koç menüm nireden helâk olaçağum bildiñ ¹⁰³⁹	Ey sakar koç benim nereden helâk olacağımı bildin. ¹⁰⁴⁰

Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü boyda sakar ile ilgili geçen bu ifadelerde, sakar koçun bir niteliği olarak belirtilmiştir. Anlatının geneline bakıldığı zaman Basat bir güç gösterisi olarak sakar koçu kullanmıştır.

“Sak” sözcüğü eski Türk dilinde kaygı, ürküntü ve korku anlamları taşımaktadır. Alında “sakar” denilen beyazlık bulunan hayvanlar çoğu zaman uğursuz kabul edilirdi. Bu anlamda sakar ifadesi de bu etimondan türemiş olabilir.

4.7. Hayvanlarla İlgili Yer İsimleri

4.7.1. Kazılık Dağı

Kazılık Dağı (Kazılık Dağı), Türk Dil Kurumu Sözlüğünde “kazılık” sözcüğüne dair bir bilgi yoktur. Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “kazılık” olarak kullanılan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerinde nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

¹⁰³⁵ Gülensoy, 584.

¹⁰³⁶ Eyuboğlu, 574.

¹⁰³⁷ Ergin, 212.

¹⁰³⁸ Ergin, 177.

¹⁰³⁹ Ergin, 212.

¹⁰⁴⁰ Ergin, 179.

Eren, Eyuboğlu ve Gülensoy “kazılık” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “kazılık dağı” sözcüğü altı yerde geçmektedir.

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu

Akar seniñ suların Ƙazılık Ʀađı	Akar senin suların Kazılık Dağı
Akar iken akmaz olsun	Akar iken akm az olsun
Biter seniñ otlarıñ Ƙazılık Ʀađı	Biter senin otların Kazılık Dağı
Biter-iken bitmez olsun	Biter iken bitmez olsun
Ƙaçar seniñ geyikleriñ Ƙazılık Ʀađı	Koşar senin geyiklerin Kazılık Dağı
Ƙaçar-iken kaçmaz olsun taşa dönsün ¹⁰⁴¹	Koşar iken koşmaz olsun taş kesilsin ¹⁰⁴²
Ƙazılık Ʀađı nın günahı yoktur	Kazılık Dağı nın günahı yoktur
Biterlide otlarına Ƙargamađıl	Bitenlerden otlarına beddua etme
Ƙazılık Ʀađı nın suçı yoktur	Kazılık Dağı nın suçı yoktur
Koşan geyiklerine Ƙargamađıl	Koşan geyiklerine beddua etme
Ƙazılık Ʀađı nın günahı yoktur	Kazılık Dağı nın günahı yoktur
Arslan-ile kaplanına Ƙargamađıl	Arslan ile kaplanına beddua etme
Ƙazılık Ʀađı nın suçı yoktur	Kazılık Dağı nın suçı yoktur
Ƙargar-isen babama Ƙargar	Beddua edersen babama et
Bu suç bu günah babamdandır ¹⁰⁴³	Bu suç bu günah babamdandır ¹⁰⁴⁴

Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyunda Kazılık Dağı ile ilgili geçen bu bölümlerde Boğa Han ile annesi Burla Hatun’un soylamalarından bahsedilmiştir. Boğa Han burada yaralanmış daha doğrusu babasının ihanetine uğramıştır. Olayı bilmeyen annesi ise Kazılık Dağı’nı lanetlerken Boğa Han işin aslını anlatmaktadır.

---

¹⁰⁴¹ Ergin, 89.

¹⁰⁴² Ergin, 21.

¹⁰⁴³ Ergin, 90.

¹⁰⁴⁴ Ergin, 21.

Kazı kavramı bir tür et yemeği anlamı ile bilinirken kazılık kavramının da etlik hayvan anlamı ile düşünülmesi muhtemeldir. Buradan hareketle kavramın adaklık olarak düşünülmesi de mümkündür. Türklerin Tanrı adına kestikleri hayvanlarını yüksek/yüce dağlarda kurban ettikleri bilinmektedir. Öyle ise Kazılık kavramı adaklık kurban anlamına gelir düşüncesi ile Kazılık Dağının da adaklık kurban için çıkarılan yüce dağ/dağlar olduğunu düşündürmektedir.

Kazılık sözcüğünün etimonuna dair kayda değer görüşler elde edilememesi sebebiyle kültürel etimolojisine dair ayrıntılı bir görüş belirtemiyoruz.

4.8. Hayvanlarla İlgili Fiiller

4.8.1. Al-

Al- (al-), “1. Bir şeyi veya kimseyi bulunduğu yerden ayırmak 2. bir şeyi elle veya başka bir araçla tutarak bulunduğu yerden ayırmak, kaldırmak” olarak tanımlamıştır.¹⁰⁴⁵ Tarama sözlüğünde “al-” fiiline karşılık “1.basmak, yenmek, istila etmek, kaplamak 2. ele geçirmek, yakalamak, elde etmek” anlamı verilmiştir.¹⁰⁴⁶

Türkiye Türkçesinde “al-” olarak kullanılan bu fiil, Azerbaycan Türkçesinde “almag”, Başkurt Türkçesinde “aliv”, Kazak Türkçesinde “aluv”, Kırgız Türkçesinde “alü” olarak geçmektedir.¹⁰⁴⁷

Eyuboğlu, fiili “ele geçirmek, tutmak, yakalamak, elle kavramak” olarak tanımlamıştır.¹⁰⁴⁸

Gülensoy, al- fiilinin Eski Türkçedeki biçiminin “al-” şeklinde belirtmiştir.¹⁰⁴⁹

Tietze, fiili “tutup bulunduğu yerden ayırmak, götürmek, yerini değiştirmek, nakletmek” olarak tanımlamıştır.¹⁰⁵⁰

Eren “al-” fiilinin etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

---

¹⁰⁴⁵ TDK, 69.

¹⁰⁴⁶ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 8.

¹⁰⁴⁷ Ercilasun vd., 18.

¹⁰⁴⁸ Eyüboğlu, 26.

¹⁰⁴⁹ Gülensoy, 19.

¹⁰⁵⁰ Tietze, 135.

Dede Korkut Kitabı'nda "al-" fiili yüz altmış üç yerde geçmektedir. Bunlardan sekiz tanesi hayvanlarla ilgilidir.

Pay Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu

Pay Pürenün oğlu-y-içün bir deñiz kulunı boz aygır aldılar ¹⁰⁵¹	Pay Pürenin oğlu için bir deniz tayı boz aygır aldılar, bir ak kirişli sert yay aldılar. ¹⁰⁵²
---	---

Pay Püre Oğlu Bamsı Beyrek boyunda "al-" fiili ile ilgili geçen ifadelerde Pay Püre'nin oğluna hediyesinden bahsedilmiştir. Bu bölümde "al-" ifadesi alışveriş, "satın al-" anlamını karşılamaktadır.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu

Selcen Hatun Kan Turalıyı at ardına aldı çıktı. ¹⁰⁵³	Selcen Hatun Kan Turalıyı at arkasına aldı çıktı. ¹⁰⁵⁴
--	--

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı boyunda "al-" fiili ile ilgili geçen ifadelerde Selcen Hatun'un sevgili Kan Turalı'yı atının arkasına bindirmesinden bahsedilmektedir. Burada bahsedilen "al-" ifadesi "bindir-" anlamını karşılamaktadır.

"Al-" fiilinin etimonuna dair en akla yatkın görüş "el" sözcüğü olduğudur. Bir nesneyi "al-" işlevleri el uzvu ile gerçekleştirilir. Türk dilinin en eski dönemlerinden bu yana benzer ses değişimleri meydana gelmiştir. Öte yandan farklı yazı stilleri ve alfabeler kullanılmasının da etkisi bulunmaktadır. Aktarmalarda ve söyleyişte değişimler oluşmuş olması muhtemeldir.

4.8.2. Aş-

As- (aş-), "1. Yüksek, uzak veya geçilmesi güç bir yerin öte yanına geçilmek 2. Geçmek, bitmek, sona ermek 3. (erkek hayvan) dişisiyle çiftleşmek 4. görünmekten kaçmak. " olarak tanımlanmıştır. ¹⁰⁵⁵ Tarama sözlüğünde bu fiile dair bilgi bulunmamaktadır.

---

¹⁰⁵¹ Ergin, 117.

¹⁰⁵² Ergin, 55.

¹⁰⁵³ Ergin, 196.

¹⁰⁵⁴ Ergin, 155.

¹⁰⁵⁵ TDK, 153.

Türkiye Türkçesinde “aş-” olarak kullanılan bu fiil, Azerbaycan Türkçesinde “aşmag”, Başkurt Türkçesinde “aşa sığıv”, Kazak Türkçesinde “asuv”, Kırgız Türkçesinde “aşu”, Özbek ve Uygur Türkçesinde “bilgi yok” olarak geçmektedir.¹⁰⁵⁶

Eyuboğlu, fiili “yükseliş, geçiş, artış, yıpranış, gidiş, varış gibi çok değişik anlamları içeren eylemlerin kökü” olarak tanımlamıştır.¹⁰⁵⁷

Gülensoy, fiili Orta Türkçede ise “aş-” olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁵⁸

Tietze, fiili “çiftleşmek için dişinin üstüne çıkmak” olarak tanımlamıştır.¹⁰⁵⁹

Eren, aş- fiilinin etimolojik kökenine yönelik bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “aş-” fiili dokuz yerde geçmektedir. Bunlardan iki tanesi hayvanlarla ilgilidir.

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu	
Biñ dahı aygır getirüñ kim hiç kısrğa aşmamış ola ¹⁰⁶⁰	Bin erkek deve getirin dişi deve görmemiş olsun ¹⁰⁶¹
Dede aydur: Biñ aygır dileyüpdür kim kısrğa aşmamış ola ¹⁰⁶²	Dede der: Bin aygır istemiştir ki kısrakla çiftleşmemiş olsun ¹⁰⁶³

Pay Püre Oğlu Bamsı Beyrek boyunda aş- ile ilgili ifade edilen bu ifadelerde, Bani Çiçek’in ağabeyi Deli Karçar’ın kardeşine karşı taleplerinden biri de hiçbir kısrak ile çiftleşmemiş aygırdır. Bu anlamda aslında kardeşini vermeye ne kadar gönülsüz olduğu anlaşılmaktadır.

Aş- fiilinin ilk anlamı “bir şeyin ötesine geç-” olması “çiftleş-” anlamından tamamen bağımsız değildir. İki cins arasındaki ilişki de bu şekilde gerçekleşir. Bu anlamda bu kökten çok fazla sözcük türemiştir. Bunlardan biri de “çiftleş-” anlamını karşılayan anlamıdır.

¹⁰⁵⁶ Ercilasun vd., 32.

¹⁰⁵⁷ Eyuboğlu, 45.

¹⁰⁵⁸ Gülensoy, 38.

¹⁰⁵⁹ Tietze, 214.

¹⁰⁶⁰ Ergin, 127.

¹⁰⁶¹ Ergin, 66.

¹⁰⁶² Ergin, 127.

¹⁰⁶³ Ergin, 67.

4.8.3. Avla-

Avla- (avla-), “1. Bir avı diri veya ölü olarak ele geçirmek, 2. tuzağa düşürmek, kurnazlıkla kandırmak ” olarak tanımlamıştır.¹⁰⁶⁴ Tarama sözlüğünde “avla-” fiiline karşılık olarak “avlağı” anlamı verilmiştir.¹⁰⁶⁵

Türkiye Türkçesinde avla- olarak kullanılan bu fiil, Azerbaycan Türkçesinde “ovlamag”, Başkurt Türkçesinde “avlav”, Kazak Türkçesinde “an avlav”, Kırgız Türkçesinde “ulo” olarak geçmektedir.¹⁰⁶⁶

Eyüboğlu, fiili “evcil olmayan, eti yenen dirileri öldürüp toplamak, eve etirip etinden, tüyünden, derisinden yararlanmak” olarak tanımlamıştır.¹⁰⁶⁷

Gülensoy, avla- fiilinin Eski Türkçedeki biçiminin “abla-” şeklinde olduğunu ifade ederken Orta Türkçede ise “awla-” olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁶⁸

Tietze, fiili “av ile meşgul olmak” olarak tanımlamıştır.¹⁰⁶⁹

Eren “avla-” fiilinin etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “avla-” fiili yirmi yerde geçmektedir.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey’in Tutsak Olduğu Boy

Av **avladılar** kuş kuşladılar.¹⁰⁷⁰

Av **avladı** kuş kuşladı¹⁰⁷¹

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey’in Tutsak Olduğu boyda avla- fiili ile ilgili geçen bu ifadelerde av uygulamasının günlük hayatın bir parçası olduğu görülmektedir.

Begil Oğlu Emren’in Boyu

Av **avlayu** gezer-iken önünden bir paralu
geyik çıktı.¹⁰⁷²

Av avlayarak gezerken önünden bir
pâreli geyik çıktı.¹⁰⁷³

---

¹⁰⁶⁴ TDK, 165.

¹⁰⁶⁵ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 17.

¹⁰⁶⁶ Ercilasun vd., 34.

¹⁰⁶⁷ Eyüboğlu, 52.

¹⁰⁶⁸ Gülensoy, 43.

¹⁰⁶⁹ Tietze, 230.

¹⁰⁷⁰ Ergin, 85.

¹⁰⁷¹ Ergin, 99.

¹⁰⁷² Ergin, 218.

¹⁰⁷³ Ergin, 189.

Begil Oğlu Emren'in boyunda avla- fiili ile geçen bu ifadelerde Begil'in av esnasında geçirdiği zamandan bahsedilmektedir. Bu noktada av t6reninin tek bir hayvanı avladıktan sonra sona ermediği g6n boyunca devam ettiği g6r6lmektedir.

Avla- fiilinin başka bir anlamı da “toplan-, topla-, 6ř6ř-” olarak geçmektedir. Bir araya gelen yani toplanan hayvanları avlamak daha kolaydır. 6te yandan avlamak zaten bir nevi canlıları 6l6 ya da diri olarak kontrol altına almak ve etkisiz hale getirmektir. Bu noktada anlam ilişkisi mevcuttur.

4.8.4. G6t-

G6d- (g6d-), “1. Hayvan veya hayvan s6r6s6n6 6n6ne katıp otlatarak s6rmek 2. bir d6ř6nceyi bir duyguyu veya bir ilkeyi gerçekleştirmeye çalışmak 3. bir kimseyi, bir topluluğu kendi d6ř6nce ve amacı doğrultusunda y6netmek, sevk ve idare etmek.” olarak tanımlanmıştır.¹⁰⁷⁴ Tarama s6zl6đ6nde “g6t-” fiiline karşılık “6zlemek, takip etmek, riayet etmek, kollamak” anlamı verilmiştir.¹⁰⁷⁵

T6rkiye T6rkesinde “g6t-” olarak kullanılan bu s6zc6k, Azerbaycan T6rkesinde “otarmag”, Başkurt T6rkesinde “k6t6v k6t6v”, Kazak T6rkesinde “baguv”, Kırgız T6rkesinde “bag6” olarak geçmektedir.¹⁰⁷⁶

Eyuboğlu, fiili “6zleme, bakma, kollama, y6netme, bekleme, uyma anlamları için kullanılan k6k” olarak tanımlamıştır.¹⁰⁷⁷

G6lensoy, fiilin Eski T6rke ve Orta T6rkedeki biçiminin “k6t-”, “g6t-” şeklinde olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁷⁸

Tietze, fiili “bug6n bilinen manada bilinen kuş ismi” olarak tanımlarken, Eren, “Yabani ve evcilleşmiş birçok t6r6 bulunan bir kuş” olarak tanımlamıştır.¹⁰⁷⁹

Eren, “g6t-“ fiilinin etimolojik k6kenine dair bir g6r6ř belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı'nda “g6t-” fiili altı yerde geçmektedir.

¹⁰⁷⁴ TDK, 915.

¹⁰⁷⁵ TDK, **Yeni Tarama S6zl6đ6**, 104.

¹⁰⁷⁶ Ercilasun vd., 294.

¹⁰⁷⁷ Eyuboğlu, 305.

¹⁰⁷⁸ G6lensoy, 310.

¹⁰⁷⁹ Tietze, 252.

Uşun Koca Oğlu Seğrek Boyu

Bir dağı soylamış, aydur:

Kaytabanum **güd**ende şarvanum mısın

Kara koçum **güd**ende ılkıçım mısın

Ağayılım **güd**ende çobanum mısın ¹⁰⁸⁰

Bir dağı soylamış, aydur:

Kaytabanun **güd**ende şarvanunam

Kara koçun **güd**ende ılkıçınam¹⁰⁸²

Bir daha söylemiş, der:

Develerimi **güd**ünce devecim misin

Kara koçumu **güd**ünce at çobanım mısın

Ağıllarımı **güd**ünce çobanım mısın ¹⁰⁸¹

Bir daha söyledi, der:

Develerini **güd**ünce devecimin

Kara koçunu **güd**ünce at çobanımın¹⁰⁸³

Uşun Koca Oğlu Seğrek boyunda Eğrek ve Seğrek'in karşılıklı soylamalarına yer verilmektedir. Hayvan barınakları ve mesleklere dair önemli ipuçları verilmektedir.

Güt- fiili Eski Türk dilindeki şekli "küt-" fiilidir. Bu fiil aynı zamanda "izle-", "yönet-", "kolla-", "bak-", "bekle-", "uy-" anlamlarına gelmektedir. Asya Türkçesinde "küteci" ismi verilen bir meslek grubu bulunmaktadır.

Arka, "kıç" anlamına gelen "köt" sözcüğünün "götür-" fiili ile anlam ilişkisi söz konusudur. Bir kişinin, olayın, nesnenin arkasından götürmek anlamı ile özdeştir.

Sümer dilinde "öküz, sığır" anlamlarına gelen "gud" sözcüğü ile ilişkili olabileceği de yaygın bir görüştür.

4.8.5. Otl-

Otl- (otlan-), "Hayvan otlamak; para ve emek harcamadan başkalarının sırtından geçinmek" olarak tanımlanmıştır.¹⁰⁸⁴ Tarama sözlüğünde "otlan-" fiiline karşılık olarak "ilaçlanmak, tedavi olunmak" anlamı verilmiştir.¹⁰⁸⁵

---

¹⁰⁸⁰ Ergin, 232.

¹⁰⁸¹ Ergin, 212.

¹⁰⁸² Ergin, 232.

¹⁰⁸³ Ergin, 213.

¹⁰⁸⁴ TDK, 1703.

¹⁰⁸⁵ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 164.

Türkiye Türkçesinde ota- olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “otlamag”, Başkurt Türkçesinde “utlav”, Kazak Türkçesinde “ottav”, Kırgız Türkçesinde “otto” olarak geçmektedir.¹⁰⁸⁶

Gülensoy, fiil “dolaşarak yerdeki ot, çimen, yaprak vb. yemek” şeklinde tanımlamıştır.¹⁰⁸⁷

Eyuboğlu, fiil “hayvanlar için, yaylımda, ot yemek, ot toplamak”olarak tanımlanmıştır.¹⁰⁸⁸

Eren, “otla-” fiilinin etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “otlan-” fiili bir yerde geçmektedir.

Pay Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu

Bakdı gördi kendinün deniz kulumı boz
aygır bunda **otlanup** turur.¹⁰⁸⁹

Baktı gördü kendisinin deniz tayı boz
aygırı burada **otlayıp** duruyor.¹⁰⁹⁰

Pay Püre Oğlu Bamsı Beyrek boyunda otlan- fiili ile ilgili geçen bu ifadelerde Bamsı Beyrek kendisi için bir at bulmayı düşünürken kendi atı ile karşılaşmaktadır. Atı oyalanmak için bir şeyler yemektir.

“Otlan-” fiilinin kökeni “ot” fiilidir. Bu sözcük Eski Türkçeden günümüze kadar kullanılmaya devam etmektedir. Nitekim Orta Türkçede ve Eski Kıpçakçada da aynı şekilde geçmektedir.

4.8.6. Sağ-

Sağ- (sağdur-) “1. Memeyi parmaklar arasında sıkarak sütünü akıtmak 2. balı kovandaki peteklerden almak 3. yumak durumundaki bir şeyi çözüp açmak 4. aldatarak parasını çekmek” olarak tanımlanmıştır.¹⁰⁹¹ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “sağ-” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde

---

¹⁰⁸⁶ Ercilasun vd., 664.

¹⁰⁸⁷ Gülensoy, 516.

¹⁰⁸⁸ Eyuboğlu, 516.

¹⁰⁸⁹ Ergin, 179.

¹⁰⁹⁰ Ergin, 76.

¹⁰⁹¹ TDK, 1886.

“sağmag”, Başkurt Türkçesinde “havıv”, Kazak Türkçesinde “savuv”, Kırgız Türkçesinde “sä”, Özbek ve Uygur Türkçesinde “bilgi yok” olarak geçmektedir.¹⁰⁹²

Gülensoy, sağ- fiilinin Eski Türkçe ve Orta Türkçedeki biçiminin “sağ-” olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁹³

Eyuboğlu, fiili “bir sıvıyı iplik iplik akıtmak, evcil sağmal hayvanların memelerinden sütü iplik iplik, düz birer çizgi halinde indirmek” olarak tanımlamıştır.¹⁰⁹⁴

Eren, “sağ-” fiilinin etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “sağ-” fiili üç yerde geçmektedir.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu

Depe gibi et yığdı göl gibi kımız
sağdurdı.¹⁰⁹⁵

Tepe gibi et yığdı, göl gibi kımız
sağdırdı.¹⁰⁹⁶

Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyunda sağ- ile ilgili geçen bu ifadelerde Dirse Han çocuksuz olması dolayısıyla Bayındır Han’ın toyunda gördüğü kötü muameleden dolayı içerenmiş ve eşinin önerisiyle ziyafet düzenlemiştir.

Bir hayvandan sağma işi yapılırken sıvı akıntının şiddetiyle dümdüz ve doğrusaldır. Bu anlamda “sağ-” fiilinin etimonu aynı zamanda “sağlam” ve “sağlık” sözcüğünün de etimonu olan “sağ” sözcüğüdür. Dolayısıyla sıvının akıntı şekli ile arasında doğal bir ilişki vardır.

4.9. Hayvanlarla İlgili Meslekler

4.9.1. Avcı

Avcı (avcı), “1. Avlanmayı seven veya avı kendine iş edinen kimse 2. avcılara özgü olan 3. başka hayvanları yakalamakta usta olan(hayvan) 4. bir şeyi büyük bir istekle izleyen ve bulup ortaya çıkararak kimse” olarak tanımlanmıştır.¹⁰⁹⁷ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

---

¹⁰⁹² Ercilasun vd., 732.

¹⁰⁹³ Gülensoy, 399.

¹⁰⁹⁴ Eyuboğlu, 572.

¹⁰⁹⁵ Ergin, 81.

¹⁰⁹⁶ Ergin, 12.

¹⁰⁹⁷ TDK, 164.

Türkiye Türkçesinde “avcı” olarak kullanılan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerinde nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Eyüboğlu, sözcüğü “avlanan, ava giden kimse” olarak tanımlanmıştır. ¹⁰⁹⁸

Gülensoy, sözcüğün Orta Türkçede ise “awçı” olduğunu belirtmiştir. ¹⁰⁹⁹

Eren ve Tietze “avcı” sözcüğün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “avcı” sözcüğü iki yerde geçmektedir.

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu

Beyrek aydur:

Mere dadı men **avcı** degülem big oğlı
bigem, hep size didi amma şormak ‘ayıb
olmasun bu otağ kimüñdür didi. ¹¹⁰⁰

Beyrek der:

Bre dadı, ben **avcı** değilim, bey oğlu
Bey’im, hepsi size dedi, amma sormak
ayıp olmasın bu otağ kimindir dedi. ¹¹⁰¹

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek boyunda avcı ile ilgili geçen bu ifadelerde, Bamsı Beyrek Banı Çiçek’in dadısıyla konuşarak bulunduğu yer hakkında bilgi almaya çalışmaktadır.

Begil Oğlu Emren’in Boyu

Avçılardan ayru dülbendi boğazına kiçdi
ordısı uçuna geldi. ¹¹⁰²

Avçılardan ayru, tülbendi boğazına geçti,
yurdunun ucuna geldi. ¹¹⁰³

Begil Oğlu Emren’in boyunda avcı ile ilgili geçen bu ifadelerde, Begil geçirdiği bir kaza sonucu canı yanmaktadır. Bu kaza av esnasında olmuştur ve avdan erken dönmek zorunda kalmıştır. “Avçılardan ayru” ifadesi kendisinin de avcı olduğunun göstergesidir.

Avcı sözcüğünün av işi yapan kimse anlamında olması dolayısıyla sözcüğün kökenini incelemeyi uygun bulduk. Av sözcüğü hayvan barınakları başlığında da incelemiş olduğumuz avlu sözcüğü ile aynı etimona sahiptir.

---

¹⁰⁹⁸ Eyüboğlu, 50.

¹⁰⁹⁹ Gülensoy, 399.

¹¹⁰⁰ Ergin, 122.

¹¹⁰¹ Ergin, 60.

¹¹⁰² Ergin, 218.

¹¹⁰³ Ergin, 189.

Eski Türk kaynaklarında av etimonundan türeyen sözcüklerin neredeyse tamamının toplanma, toplama, bir araya gelme anlamlarını karşıladığı görülmektedir. Toplu halde dolaşan hayvanları avlamak daha kolaydır. Öte yandan avlanma eylemi sadece öldürerek gerçekleştirilmez. Bir varlık canlı olarak da avlanabilir bu doğrultuda av aynı zamanda kontrol altında tutmak anlamını da taşımaktadır. Dolayısıyla bu eylemleri gerçekleştiren kişi de avcı olarak nitelendirilir.

4.9.2. Çoban

Çoban (çoban), “Davar, koyun, keçi, manda, sığır sürülerini güdüp otlatan kimse” olarak tanımlanmıştır.¹¹⁰⁴ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde çoban olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “çoban”, Başkurt Türkçesinde “çaban”, Kazak Türkçesinde “şopan”, Kırgız Türkçesinde “koyçu”, Özbek ve Uygur Türkçesinde “bilgi yok” olarak geçmektedir.¹¹⁰⁵

Eren, sözcüğü “davar veya sığır sürülerini güdüp otlatan kimse” şeklinde tanımlamıştır. Orta Türkçede çupan olarak kullanıldığını belirtmektedir.¹¹⁰⁶

Eyüboğlu, sözcüğü “şeb-ban” olarak tanımlamıştır.¹¹⁰⁷

Gülensoy, sözcüğün Orta Türkçede “çupan”, “çoban” olarak kullanıldığını belirtmiştir.¹¹⁰⁸

Tietze, sözcüğü “sürüleri güden kimse” olarak tanımlamıştır.¹¹⁰⁹

Dede Korkut Kitabı’nda “çoban” sözcüğü yüz on yedi yerde geçmektedir.

Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı Boy

Karanku aḥşam olanda ḳayḡulu çoban	Karanlık akşam olunca kaygılı çoban
Kar-ile yağmur yağanda çakmaklı çoban	Kar ile yağmur yağınca çakmaklı çoban

---

¹¹⁰⁴ TDK, 494.

¹¹⁰⁵ Ercilasun vd., 136.

¹¹⁰⁶ Eren, 96.

¹¹⁰⁷ Eyüboğlu, 149.

¹¹⁰⁸ Gülensoy, 177.

¹¹⁰⁹ Tietze, 525.

Südi peyniri bol kaymaçlı çoban ¹¹¹⁰	Sütü peyniri bol kaym aklı çoban ¹¹¹¹
--	---

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı boyda çoban ile ilgili geçen bu ifadelerde, Salur Kazan'ın yurdunun yağmalanması sonucu olanları Karaçuk çobana sormadığı bölümde kendisine bu şekilde hitap ettiği görülmektedir.

Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy

Aruzuñ bir çobanı var-idi, adına Koñur Koca Şaru Çoban dirler-idi. ¹¹¹²	Aruzun bir çobanı var idi. Adına Konur Koca Sarı Çoban derlerdi.
---	---

Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü boyda çoban ile ilgili geçen bu ifadelerde, hep Oğuz beylerinin oldukça varlıklı olduğu bilinmektedir. Hepsinin kendisi için bir çobanı mevcuttur. Aruz'un çobanı da Konur Koca Sarı Çoban idi.

Çoban sözcüğünün etimonunun gece anlamını karşılayan “şeb” sözcüğü olduğu düşüncesi mevcuttur. Çobanlar sabah henüz gün aymamışken sürülerini olatmaya götürür. Bu noktada herkesten önce uyanması ve işe koyulması bakımından bu görüş oldukça mantıklıdır.

4.9.3. Emir- Âhur

Emir-Âhur (imrahor), Türk Dil Kurumu Sözlüğünde “emr-i ahur” sözcüğüne dair bir bilgi yoktur. Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde aktif olarak kullanılmayan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerinde de nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Gülensoy, Eren ve Eyuboğlu “emir-ahur” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı'nda “emir-ahur” sözcüğü üç yerde geçmektedir.

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy	
Karaçuk Çobanı imrahor eyledi. ¹¹¹³	Karacık Çobanı tavlacı başı eyledi. ¹¹¹⁴

¹¹¹⁰ Ergin, 130.

¹¹¹¹ Ergin, 31.

¹¹¹² Ergin, 207.

¹¹¹³ Ergin, 115.

¹¹¹⁴ Ergin, 51.

İmrahor başı karşıladı, indürdi, konukladı. ¹¹¹⁵	Tavlacı başı karşıladı, indirdi misafir etti. ¹¹¹⁶
--	--

Emr-âhur sözcüğünün etimonuna dair kayda değer görüşler elde edilememesi sebebiyle kültürel etimolojisine dair bir görüş belirtmiyoruz.

4.9.4. Yılkıcı

Yılkıcı (ılkıçı), “Yılkı işiyle uğraşan kimse” olarak tanımlanmıştır.¹¹¹⁷ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “yılkıcı” olarak kullanılan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerinde nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

“Yılkıcı” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bilgi yer almamaktadır bu sebeple sözcüğün kökeni olan “yılki” sözcüğünü incelemeyi uygun bulduk.

Eren, sözcüğü “at sürüsü” şeklinde tanımlamıştır. Orta Türkçede “yılki” olarak, Eski Kıpçakçada “yılki” olarak kullanıldığını belirtmektedir.¹¹¹⁸

Gülensoy, sözcüğün Eski Türkçedeki biçiminin “yılki”, “yılhi”, “yıllık” şeklinde olduğunu ifade ederken Orta Türkçede ise “yılki” olduğunu belirtmiştir.¹¹¹⁹

Eyuboğlu, “yılki” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “yılkıcı” sözcüğü dört yerde geçmektedir.

Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü Boy	
Oğuz Hanın ılkıçısı gelüp haber getürdi, aydur:	Oğuz Hanın at çobanı gelip haber getirdi, der:

¹¹¹⁵ Ergin, 118.

¹¹¹⁶ Ergin, 55.

¹¹¹⁷ TDK, 2451.

¹¹¹⁸ Eren, 454.

¹¹¹⁹ Gülensoy, 936.

Hanım sazdan bir aslan çıkar aturur apul apul yoruyışı adam kibi at başuban kan sömürür. ¹¹²⁰	Hanım sazdan bir aslan çıkıyor, at vuruyor, saliana saliana yürüyüşü adam gibi, af basarak kan sömürüyor. ¹¹²¹
--	---

Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü boyda yalkıcı ile ilgili geçen bu ifadelerde Oğuz Han'ın yalkıcısı Tepegöz ile ilgili bir haber verilmektedir.

Uşun Koca Oğlu Seğrek Boyu

Meger kâfirün câsusı var-idi, gelüp teküre aydur: Oğuzdan bir delü yiğit geldi, ılkıçları öldürdi. ¹¹²²	Meğer kâfirin casusu var idi, gelip teküre der: Oğuzdan bir deli yiğit geldi, at çobanlarımı öldürdü, kısırakları ürküttü getirip koruya soktu. ¹¹²³
--	---

Uşun Koca Oğlu Seğrek boyunda bir yiğit tarafından ayılcıkları öldürülen teküre kötü haberi casusu vermektedir.

Yılkı sözcüğünün başlardaki anlamının “sürü, topluluk” olduğu daha sonra da anlam değişmesine uğrayarak at değeri kazandığına dair görüşler mevcuttur. Pek çok etimolog bu görüşe kesin gözle bakmamaktadır.

4.9.5. Sığirtmaç

Sığirtmaç (sığirtmaç), “Sığır güden kimse, sığır çobanı” olarak tanımlanmıştır. ¹¹²⁴ Tarama sözlüğünde “sığirtmaç” sözcüğüne karşılık olarak “çoban, sığır çobanı” anlamı verilmiştir. ¹¹²⁵

Türkiye Türkçesinde “sığirtmaç” olarak kullanılan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerinde nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Eren, sözcüğü “sığır çobanı” şeklinde tanımlamıştır. ¹¹²⁶

¹¹²⁰ Ergin, 207.

¹¹²¹ Ergin, 168.

¹¹²² Ergin, 230.

¹¹²³ Ergin, 208.

¹¹²⁴ TDK, 1962.

¹¹²⁵ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 185.

¹¹²⁶ Eren, 364.

Gülensoy, sözcüğü “sığır çobanı” şeklinde tanımlamıştır.¹¹²⁷

Eyuboğlu, “sığırtaç” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Sığırtaç sözcüğü metinde bir yerde geçmektedir.

Salur Kazan Esir Olup Oğlu Uruz’un Çıkardığı Boyu

Meger bir **sığırtaç**ları var-idi.¹¹²⁸

Meğer bir **sığırtaç**ları var idi.

Salur Kazan Esir Olup Uruz’un Çıkardığı boyda sığırtaç ile ilgili geçen bu ifadelerde teküre kalelerinin zapt edildiğini haber vermiştir.

Sığırtaç sözcüğünün etimonu aynı zamanda meslek grubunun da işlevi olan “sığır” sözcüğüdür.

4.9.6. Şahinci

Şahinci (şahinçi), “Padişahların av şahinlerini üretilip besleyen kişi” olarak tanımlanmıştır.¹¹²⁹ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Günümüz Türkiye Türkçesinde “şahinci” olarak kullanılan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerinde nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Eren, Eyuboğlu ve Gülensoy “şahinci” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “şahinci” sözcüğü bir yerde geçmektedir.

Salur Kazan Esir olup Oğlu Uruz’un Çıkardığı Boy

Bir gice yiyüp içüp oturur-iken **şâhinçi** başına aydur:

Bir gece yiyip içip otururken **şahinci** başına der:

Mere şabaş şâhinleri al hılvetçe ava binelüm didi.¹¹³⁰

Bre yarın sabah şahinleri al, tenhaca ava binelim dedi.

Salur Kazan Esir olup Oğlu Uruz’un Çıkardığı boyda Tırabzon Tekürü Salur Kazan’a hediye bir şahin göndermiştir. Bu durumdan çok memnun olan bey şahincisine yarın ava gideceklerini söyleyerek şahinleri hazırlamasını buyurmuştur.

---

¹¹²⁷ Gülensoy, 399.

¹¹²⁸ Ergin, 240.

¹¹²⁹ TDK, 2066.

¹¹³⁰ Ergin, 234.

Şahinci sözcüğünün etimonuna dair sözlüklerde bir görüş elde edilemese dahi etimonun şahin olduğunu tahmin etmek zor değildir. Bu sözcük Kanatlı hayvanlar başlığı altında ilcelenmiştir.

4.10. Giyim Unsuru Olarak Hayvanlar

4.10.1. Gön

Gön (gön), “1. Tabaklanmış deri 2. kösele 3. hayvan derisi” olarak tanımlanmıştır.¹¹³¹ Tarama sözlüğünde “gön” sözcüğüne karşılık olarak “ham kösele, deri” anlamı verilmiştir.¹¹³²

Türkiye Türkçesinde “gön” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “gön”, Başkurt Türkçesinde “kün”, Kazak Türkçesinde “kön”, Kırgız Türkçesinde “kön teri” olarak geçmektedir.¹¹³³

Gülensoy, sözcüğün Eski Türkçe ve Orta Türkçede “kön” olduğunu belirtmiştir.¹¹³⁴

Eren, sözcüğü “tabaklanmış deri” şeklinde tanımlamıştır. Orta Türkçede “kön” olarak, Eski Kıpçakçada “deri” olarak kullanıldığını belirtmektedir.¹¹³⁵

Tietze, sözcüğü “işlenmemiş deri” olarak tanımlamıştır.¹¹³⁶

Eyüboğlu, sözcüğü “at derisi, deri, gön” olarak tanımlamıştır.¹¹³⁷

Dede Korkut Kitabı’nda “gön” sözcüğü iki yerde geçmektedir.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu

Aydur	Der:
Sultānum Kan Turalı	Sultanım Kan Turalı
Ağça sazlar içinde şaru gön ler görüben taylar başan ¹¹³⁸	Ağça sazlar içinde sarı deriler görüp taylar basan ¹¹³⁹

---

¹¹³¹ TDK, 870.

¹¹³² TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 96.

¹¹³³ Ercilasun vd., 280.

¹¹³⁴ Gülensoy, 295.

¹¹³⁵ Eren, 162.

¹¹³⁶ Tietze, 252.

¹¹³⁷ Eyüboğlu, 288.

¹¹³⁸ Ergin, 190.

¹¹³⁹ Ergin, 143.

Kanlı Koca Kan Turalı boyunda gön ile ilgili geçen ifadelerde Kan Turalı Selcen Hatun için sınava tabi tutulduğunda karşısına çıkarılan aslanı görünce ağlayan yiğitlerine kendisini övmelerini söylemiştir. Burada geçen ifadeler yiğitlerin Kan Turalı için yaptıkları soylamada geçmektedir.

Begil Oğlu Emren'in Boyu

Ḥanum **göne** çolğaduñ

Hanım **deriye** sardın

Götürüp oda atdurduñ ¹¹⁴⁰

Kaldırıp ateşe attırdın¹¹⁴¹

Begil Oğlu Emren'in boyunda göne ile ilgili geçen bu ifadelerde kâfirle güreşe tutuşan Emren'in gücü kalmadığında tanrıya yakarmaya başlamıştır. Bu ifadelerde de İbrahim peygamberin canlı bir şekilde ateşe atılması ancak tanrının mucizesiyle ateş alanının gül bahçesine dönmesine telmihte bulunulmuştur.

“Gön” sözcüğünün etimonuna dair kayda değer bir görüş tespit edilememiştir.

4.10.2. Samur

Samur (samur), “Sansargillerden, Kuzey Avrupa’da yaşayan, çok yumuşak ve ince tüyleri olan, postu için avlanan küçük hayvan” olarak tanımlanmıştır.¹¹⁴² Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “samur” olarak kullanılan bu sözcük, Başkurt ve Kırgız Türkçelerinde “kiş”, Kazak Türkçesinde “bulgın”, Özbek Türkçesinde “suvar”, Türkmen Türkçesinde “samır”, Uygur Türkçesinde “samur” olarak geçmektedir.¹¹⁴³

Gülensoy, sözcüğün anlamını “çok yumuşak ve ince tüyleri olan, postu için avlanan küçük hayvan” olarak vermiştir.¹¹⁴⁴

Eren, sözcüğün Çağdaş Türk Lehçelerinde “kiş” olarak yer aldığını ifade etmiştir.¹¹⁴⁵

Eyuboğlu sözcüğün Farsça semûr yani “gönü değerli hayvan” olarak ifade eder. Anadolu Türkçesinde samur kürk anlamını taşımaktadır. Samur denince akla ilk olarak

---

¹¹⁴⁰ Ergin, 210.

¹¹⁴¹ Ergin, 198.

¹¹⁴² TDK, 1901.

¹¹⁴³ Türктаş, 1101.

¹¹⁴⁴ Gülensoy, 593.

¹¹⁴⁵ Eren, 168.

bu kürkü taşıyan hayvandan ziyade onun derisinin anlaşıldığını belirtmiştir. Onun görüşüne göre bu sözcük Türk diline Divan yazın türü ile dahi olmuştur.¹¹⁴⁶

Metinde samur sözcüğü sadece bir kere geçmektedir.

Dede Korkut Kitabı'nda "samur" sözcüğü bir yerde geçmektedir.

Kazan Bey'in Oğlu Uruz Bey'in Esir Düştüğü Boy

Ḥan kıızı gördi kim Kazan gelir, yumurlanup yirinden örü tırdı, şamur cübbesin eġnine aldı, Kazana karşı geldi. ¹¹⁴⁷	Han kıızı gördü ki Kazan geliyor, toparlanıp yerinden kalktı, şamur cübbesini üzerine aldı. ¹¹⁴⁸
--	--

Kazan Bey'in Oğlu Uruz Bey'in Esir Düştüğü boyda samur ile ilgili geçen bu ifadelerde, samur sözcüğü giyim unsuru olarak ifade edilmektedir. Samur cübbe varlık ve zenginlik sembolüdür.

Moğol inanç sisteminde köpektен türeme söz konusudur. Türk inanç sisteminde köpek yerini kurda bırakmıştır. Bu noktada kanatlı köpeġe samur denilmektedir. İnanca göre samur şamanın gök ile iletişimini sağlamaktadır. Şamanın davulunun tokmağı tavşan ve samur derisi ile kaplıdır.

4.11. Hayvan Toplulukları

4.11.1. Sürü

Sürü (sürü), "1. Evcil hayvanlar topluluġu 2. bir insanın bakımı altındaki hayvanların tümü 3. birlikte yaşayan hayvan topluluġu" olarak tanımlanmıştır.¹¹⁴⁹ Tarama sözlüğünde bu sözcüġe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde "sürü" olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde "sürü", Başkurt Türkçesinde "kötöv", Kazak Türkçesinde "otar", Kırgız Türkçesinde "otor", Özbek ve Uygur Türkçesinde "bilgi yok" olarak geçmektedir.¹¹⁵⁰

---

¹¹⁴⁶ Eyüboġlu, 578.

¹¹⁴⁷ Ergin, 162.

¹¹⁴⁸ Ergin, 105.

¹¹⁴⁹ TDK, 2057.

¹¹⁵⁰ Ercilasun vd., 804.

Eyüboğlu, sözcüğü “sürülen, güdülen, yönetilen, buyruk altına alınan topluluk” olarak tanımlanmıştır.¹¹⁵¹

Gülensoy, sözcüğün Eski Türkçe ve Orta Türkçedeki biçiminin “sürüg” olduğunu belirtmiştir.¹¹⁵²

Eren, “sürü” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “sürü” sözcüğü iki yerde geçmektedir.

Pay Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu

Nagehândan Oğuzuñ üzerine bir sürü geyik geldi. ¹¹⁵³	Birdenbire Oğuzun üzerine bir sürü geyik geldi. ¹¹⁵⁴
--	--

Pay Püre Oğlu Bamsı Beyrek boyunda sürü ile ilgili geçen ifadelerde Oğuz Beyleri beraber bir ava katılırlar orda üstlerine bir geyik sürüsü gelir.

Salur Kazan Esir Olup Oğlu Uruz’un Çıkardığı Boy

Gördiler bir sürü kaz oturur. ¹¹⁵⁵	Gördüler bir sürü kaz oturuyor. ¹¹⁵⁶
--	--

Salur Kazan Esir Olup Oğlu Uruz’un Çıkardığı boyda sürü ile ilgili geçen ifadelerde Tırabuzan tekürü beyler beyi Salur Kazan’a bir şahin hediye etmiştir. Beraber ava çıkarlar ve bir kaz sürüsüne denk gelirler. Bu noktada kazların sürü halinde gezen hayvanlar olduğu çıkarımında bulunulabilir.

Sürü sözcüğü “sürülen, yönetilen, buyruk altında tutulan” anlamlarına gelmektedir. Bu anlamda sözcüğün etimonunun “sür-” fiili olduğu düşünülmektedir.

4.11.2. Alay

Alay (alay), “1. Herhangi bir törende veya gösteride yer alan topluluk 2. çok kalabalık 3. bütünü hepsi 4. genel olarak üç tabur (süverilerde dört veya beş bölük) ve bunlara

---

¹¹⁵¹ Eyüboğlu, 617.

¹¹⁵² Gülensoy, 678.

¹¹⁵³ Ergin, 121.

¹¹⁵⁴ Ergin, 59.

¹¹⁵⁵ Ergin, 210.

¹¹⁵⁶ Ergin, 216.

bağlı birliklerden oluşan asker topluluğu 5. çok sayıda, fazla miktarda” olarak tanımlanmıştır.¹¹⁵⁷ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “alay” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “lağ”, Başkurt Türkçesinde “kölöv”, Kazak Türkçesinde “keleke”, Kırgız Türkçesinde “şıldın”, Özbek ve Uygur Türkçesinde “bilgi yok” olarak geçmektedir.¹¹⁵⁸

Eren, sözcüğü “herhangi bir törende veya gösteride yer alan topluluk” şeklinde tanımlamıştır.¹¹⁵⁹

Tietze, sözcüğü “muharebe hattı, saf” olarak tanımlanmıştır.¹¹⁶⁰

Eyuboğlu, sözcüğü “Roma ordusundaki yabancı atlılara verilen ad” olarak tanımlamıştır.¹¹⁶¹

Gülensoy, alay sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “alay” sözcüğü beş yerde geçmektedir. Bunlardan bir tanesi ikileme şeklindedir.

İç Oğuz’a Dış Oğuz’un Asi Olup Beyrek’in Öldüğü Boy

Alaylar bağlandı, koşunlar düzildi, borular çalındı, tavullar döğildi.¹¹⁶²

Alaylar bağlandı, ordular dizildi, borular çalındı, davullar dövüldü.¹¹⁶³

İç Oğuz’a Dış Oğuz’un Asi Olup Beyrek’in Öldüğü boyda alay sözcüğünün geçtiği ifadelerde alay olarak sözü edilen ifade topluluk anlamındadır.

Salur Kazan Esir Olup Oğlu Uruz’un Çıkardığı Boy

Bu maħalda oğuz erenleri **alay alay** geldi.¹¹⁶⁴

Bu sırada Oğuz erenleri **alay alay** geldi.¹¹⁶⁵

Salur Kazan Esir Olup Uruz’un Çıkardığı boyda alay sözcüğünün geçtiği ifadelerde alay sözcüğü bir hayvan topluluğunda insan topluluğuna ad aktarması olmuştur.

---

¹¹⁵⁷ TDK, 74.

¹¹⁵⁸ Ercilasun vd., 14.

¹¹⁵⁹ Eren, 8.

¹¹⁶⁰ Tietze, 252.

¹¹⁶¹ Tietze, 252.

¹¹⁶² Ergin, 250.

¹¹⁶³ Ergin, 239.

¹¹⁶⁴ Ergin, 240.

¹¹⁶⁵ Ergin, 226.

Alay sözcüğü Roma ordusundaki yabancı atlılar anlamına geldiğine dair görüşler mevcuttur. Anadolu Türkçesinde 14. yüzyıldan sonra alay bir topluluğun adı olarak bilinmektedir. Öte yandan mektepli-alaylı karşıtlığındaki “alay” ve “alaya al-” deyimini arasında anlam ilişkisi söz konusudur. Üstelik geleneksel Türk halk oyunu olan halay sözcüğü de bağlantılıdır.

4.11.3. Kervan

Kervan (karvan), “1. Uzak yerlere yolcu ve ticaret eşyası taşıyan yük hayvanı katarı 2. toplu olarak birbiri ardınca gelen şeyler” olarak tanımlanmıştır.¹¹⁶⁶ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “kervan” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “kârvan”, Başkurt Türkçesinde “karvan”, Kazak Türkçesinde “kereven”, Kırgız Türkçesinde “kerben” olarak geçmektedir.¹¹⁶⁷

Eren, sözcüğü “deve, katır gibi yük hayvanı katar” şeklinde tanımlamıştır.¹¹⁶⁸

Eyüboğlu, sözcüğü “iş yapan alışveriş eden” olarak tanımlamıştır.¹¹⁶⁹

Gülensoy “kervan” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “kervan” sözcüğü dört yerde geçmektedir.

Mukaddime Bölümü

Dün-ile karvan köçdügin turgay bilür. 1170	Geceleyin kervan göçtüğünü çayır kuşu bilür. ¹¹⁷¹
--	---

Mukaddime bölümünde kervan sözcüğü ile ilgili geçen ifadelerde kervanlar gece gündüz seyahat eden topluluklardır. Bu yüzden bu gece gerçekleşen seyahatleri en iyi gece uyumayan kuşlar bilir. Bu kuşlardan biri de turgay kuşudur.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu

Anlar dağı bu dünyaya geldi kiçdi	Onlar da bu dünyaya geldi geçti
-----------------------------------	---------------------------------

---

¹¹⁶⁶ TDK, 1277.

¹¹⁶⁷ Ercilasun vd., 468.

¹¹⁶⁸ Eren, 168.

¹¹⁶⁹ Eyüboğlu, 400.

¹¹⁷⁰ Ergin, 75.

¹¹⁷¹ Ergin, 3.

Karvan kibi kōndi kōçdi ¹¹⁷²

Kervan gibi konu gōçtü ¹¹⁷³

Dirse Han Ođlu Bođaç Han boyunda kervan ile ilgili geçen bu ifadelerde dūnyanın gelip geçici olduđundan bahsedilmektedir. Kervanlar belli bir yerde sūrekli olarak kalan bir topluluk deđildir. Sūrekli seyahat halindedir. Dūnya da bu yōnden benzetilmiřtir.

Klasik Tūrk edebiyatında “karban” olarak geçen bu sōzcūđūn etimonunun “kar” olduđu dūřüncesi mevcuttur. Deve toplulukları ile gerçekteřtirilen bu seyahatler genellikle ticaret sebebiyle yūrüt÷lmekteydi. Bu sebeple sōzcūđūn etimonunun bu sōzcük olması olađandır.

4.11.4. Katar

Katar (kařar), “1. Lokomotif ile vagonların oluřturdukları dizi tren, 2. tařıt dizisi, 3. bir arada giden hayvan dizisi” olarak tanımlanmıřtır. ¹¹⁷⁴ Tarama sōzlūđünde bu sōzcūđe dair bilgi bulunmamaktadır.

Tūrkiye Tūrkçesinde “katar” olarak kullanılan bu sōzcük, Azerbaycan Tūrkçesinde “gatar”, Bařkurt Tūrkçesinde “kolonna”, Kazak Tūrkçesinde “tizbek”, Kırgız Tūrkçesinde “sap” olarak geçmektedir. ¹¹⁷⁵

Eyubođlu, sōzcūđū “dizim” olarak tanımlamıřtır. ¹¹⁷⁶

Eren ve Gūlensoy “katar” sōzcūđūnün etimolojik kōkenine dair bir gōrūř belirtmemiřtir.

Dede Korkut Kitabı’nda “katar” sōzcūđū ikileme olarak on iki yerde geçmektedir.

Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı Boy

Kaçar kaçar kızıl develerini yetdiler. ¹¹⁷⁷

Katar katar kızıl develerini yedekte çektiler. ¹¹⁷⁸

¹¹⁷² Ergin, 210.

¹¹⁷³ Ergin, 26.

¹¹⁷⁴ TDK, 1235.

¹¹⁷⁵ Ercilasun vd., 450.

¹¹⁷⁶ Eyuboğlu, 364.

¹¹⁷⁷ Ergin, 86.

¹¹⁷⁸ Ergin, 30.

Kaçar kaçar develerüm getürüp- durursın Saña yüklet olsun ¹¹⁷⁹	Katar katar develerimi getirmişsin Sana yük taşıyıcı olsun ¹¹⁸⁰
--	--

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı boyda katar ile ilgili geçen bu ifadelerde Salur Kazan'ın evini yağmalayan casusların ilk uğrak yeri çiftlik hayvanlarının bulunduğu barınaklar olmuştur. Katar ifadesi develer için kullanılmaktadır.

Katar sözcüğünün etimonuna dair kayda değer görüşler elde edilememesi sebebiyle kültürel etimolojisine dair bir görüş belirtemiyoruz.

4.12. Hayvanlarla İlgili Törenler

4.12.1. Av

Av (av), “1. Karada, denizde, gölde veya akarsularda evcil olmayan hayvanları vurma veya yakalama işi, şikâr 2. bir hayvanın bir başka hayvanı yemek için yakalaması 3. bu yollarla yakalanan hayvan” olarak tanımlanmıştır.¹¹⁸¹ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “av” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “ov”, Başkurt Türkçesinde “hunar”, Kazak Türkçesinde “avlav”, Kırgız Türkçesinde “an” olarak geçmektedir.¹¹⁸²

Gülensoy, sözcüğünün Eski Türkçedeki biçiminin “ab” şeklinde olduğunu ifade ederken Orta Türkçede ise “av”, “aw” olduğunu belirtmiştir.¹¹⁸³

Tietze, sözcüğü “avlanan hayvan, avlama işi” olarak tanımlanmıştır.¹¹⁸⁴

Eyüboğlu, sözcüğü “avlanan nesne, avlanma eylemi” olarak tanımlanmıştır.¹¹⁸⁵

Eren “av” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı'nda “av” sözcüğü otuz bir yerde geçmektedir.

¹¹⁷⁹ Ergin, 210.

¹¹⁸⁰ Ergin, 46.

¹¹⁸¹ TDK, 163.

¹¹⁸² Ercilasun vd., 34.

¹¹⁸³ Gülensoy, 42.

¹¹⁸⁴ Tietze, 226.

¹¹⁸⁵ Eyüboğlu, 69-50.

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu

Av avlar-iken babasının tavlası üzerine geldi¹¹⁸⁶

Av avlarken babasının tavlasının üzerine geldi.¹¹⁸⁷

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek boyunda av ile ilgili geçen bu ifadelerde, Bamsı Beyrek'in byem sürecinden bahsedilmektedir. Bamsı Beyrek zamanla büyüdü gelişti ancak hala bir hüner gösterip isim almamıştır. O esnada ava çıkması ve sonrasında gelişen olayların başlangıcıdır.

Begil Oğlu Emren Boyu

 gün dağı Begili **av** şikr etti-y-ile konuğlayalım bigler didi. **Av** ığırtıdılar.¹¹⁸⁸

 gün de Begili **av** şikr etiyle misafir edelim beyler dedi. **Av** iln ettiler.¹¹⁸⁹

Begil Oğlu Emren boyunda av sözcüğünün geçtiği ifadelerde Bayındır Han Oğuz beylerini toplamıştır. Konuklarından biri de Begil'dir. Bayındır Han Begil'e birçok güzel hediye ve ikramda bulunmuştur. Eğlendirmek için de av düzenlemiştir.

Daha önce avcı, avlu ve avla- başlıklarında açıklanan ve aynı zamanda bu sözcüklerin de etimonu olan "av" sözcüğü "toplanma, toplaşma, bir araya gelme" anlamlarına gelmektedir. Özellikle eski Türk yazılı kaynaklarında ve sözlüklerinde bu anlamları gze çarpmaktadır.

4.12.2. Kurban

Kurban (kurban), "1. Dinin buyruğunu veya bir adağı yerine getirmek için kesilen hayvan 2. Müslümanlarda kurban bayramı 3. bir lk uğruna feda edilen veya kendini feda eden kimse 4. bir kazada felakette ölen kimse 5. maddi ve manevi bakımdan felakete sürüklenmiş veya insani değerlerini yitirmek zorunda kalmış veya bırakılmış kimse 6. bazı bölgelerde seslenme sözü" olarak tanımlanmıştır.¹¹⁹⁰ Tarama sözlüğünde "kurban" sözcüğüne karşılık olarak "kırban" anlamı verilmiştir.¹¹⁹¹

---

¹¹⁸⁶ Ergin, 118.

¹¹⁸⁷ Ergin, 55.

¹¹⁸⁸ Ergin, 216.

¹¹⁸⁹ Ergin, 186.

¹¹⁹⁰ TDK, 1409.

¹¹⁹¹ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 148.

Türkiye Türkçesinde kurban olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “gurban”, Başkurt Türkçesinde “korban”, Kazak Türkçesinde “kurban(dık)”, Kırgız Türkçesinde “kurbandık” olarak geçmektedir.¹¹⁹²

Eyuboğlu, sözcüğü “yakın olan, anlam genişlemesiyle tanrıya yaklaşmak yakınlık göstermek amacıyla sunulan adak” olarak tanımlanmıştır.¹¹⁹³

Eren ve Gülensoy “kurban” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “kurban” sözcüğü otuz yerde geçmektedir.

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu

Atdan deveden koyundan sığırdan
kurbanlar idüp nice kul qaravaş azad
eylediler.¹¹⁹⁴

Attan, deveden, koyundan ve sığırdan
kurbanlar edip nice himetkarları özgür
bırahtılar.

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek boyunda kurban ile ilgili geçen bu ifadelerde Bamsı Beyrek’in babasının gözlerinin açılması ile gerçekleştirilen uygulamalar söz konusudur.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boy

Қırкыңуза **kurban** olsun менüm başум
diyü söyler-idi.¹¹⁹⁵

Кыркынға **kurban** olsun benim başым¹¹⁹⁶

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı boyunda kurban sözcüğünün geçtiği ifadelerde Kan Turalı Selcen Hatun ile evlenmek için yola çıkmış ve yoldaş olarak da kendisine kırk yiğidi seçmiştir. Yol tamamlandı Tekürün kapısına gelince kırk yiğite övmek amacıyla soylamada bulunmuştur.

“Kurban” sözcüğünün etimolojisinin Arapça “yakın olmak, yanında ol-” anlamlarını karşılayan “karib” sözcüğü olduğu ifade edilmektedir. Dini açıdan açıklanırsa tanrıya yakın olmanın bir yolu olduğuna inanılmaktadır. Bu anlamda kurban edilen hayvan da tanrıya yaklaştıran bir araç (adak) olmuştur.

---

¹¹⁹² Ercilasun vd., 516.

¹¹⁹³ Eyuboğlu, 447.

¹¹⁹⁴ Ergin, 151.

¹¹⁹⁵ Ergin, 188.

¹¹⁹⁶ Ergin, 139.

4.12.3. Toy

Toy (toy), “Ziyafet, şölen yemekli eğlence” olarak tanımlanmıştır.¹¹⁹⁷ Tarama sözlüğünde “toy” sözcüğüne karşılık olarak “şenlik, şölen, ziyafet” anlamı verilmiştir.¹¹⁹⁸

Türkiye Türkçesinde “toy” olarak kullanılan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerinde nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Eyuboğlu, sözcüğü “em, ordu, şölen, çamur, kuş” olarak tanımlanmıştır.¹¹⁹⁹

Gülensoy, sözcüğün Eski Türkçedeki biçiminin “toy” şeklinde olduğunu ifade ederken Orta Türkçede ise “toy” olduğunu belirtmiştir.¹²⁰⁰

Eren, “toy” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “toy” sözcüğü on iki yerde geçmektedir.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu

Hanlar hanı Han Bayındır yılda bir kerre
toy idüp Oğuz biglerin konuklar-idi.¹²⁰¹

Hanlar hanı Han Bayındır yılda bir kerre
ziyafet verip Oğuz beylerini misafir
ederdi.¹²⁰²

Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyunda toy ile ilgili geçen bu ifadelerde yılda bir kere düzenlediği toy düzenlediğinden bahsedilmektedir. Bu toyda bütün Oğuz beyleri toplanıp eğlenirlerdi.

İç Oğuz’a Taş Oğuz Asi Olup Beyrek’in Öldüğü Boy

Taş Oğuz biglerine ağırlık idüp **toyladı**.
1203

Dış Oğuz beylerini ağırlayıp **ziyafet**
verdi.¹²⁰⁴

İç Oğuz’a Taş Oğuz Asi Olup Beyrek’in Öldüğü boyda Aruz Koca’nın Dış Oğuz beylerini ağırlamasından bahsedilmektedir.

---

¹¹⁹⁷ TDK, 2242.

¹¹⁹⁸ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 211.

¹¹⁹⁹ Eyuboğlu, 667.

¹²⁰⁰ Gülensoy, 759.

¹²⁰¹ Ergin, 77.

¹²⁰² Ergin, 8.

¹²⁰³ Ergin, 245.

¹²⁰⁴ Ergin, 233.

Eski Türklerde büyük topluluklara yemek olarak ifade edilen toy sözcüğünün etimonu “dol-”, “doy-” olabileceğine dair görüşler mevcuttur. Nitekim açlık hissiyatı midenin doldurulması neticesinde giderilir. Buna da doyum denir. Hatta düğün sözcüğü de toy ile bağlantılıdır. “Toy günü” olan “toy-kün” zamanla düğün olmuştur.

4.13. Hayvanları Niteleyen Sözcükler

4.13.1. Binit

Binit (binit), “Üstüne binilen hayvan, binek atı” olarak tanımlanmıştır.¹²⁰⁵ Tarama sözlüğünde “binit” sözcüğüne karşılık olarak “binüt” anlamı verilmiştir.¹²⁰⁶

Türkiye Türkçesinde “binit” olarak kullanılan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerinde nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Eren, sözcüğü “ekmek pazılarını fırına götürmek için kullanılan uzun tahta” şeklinde tanımlamıştır.¹²⁰⁷

Eyuboğlu, sözcüğü “üzerine binilen hayvan: at, katır, eşek” olarak tanımlanmıştır.¹²⁰⁸

Gülensoy, sözcüğü “binek atı” şeklinde tanımlamıştır.¹²⁰⁹

Tietze “binit” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “binit” sözcüğü beş yerde geçmektedir.

Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı Boy

Tavla tavla şahbaz atlarum getirüpdurursın

Saña **binit** olsun.¹²¹⁰

Tavla tavla koç atlarımı getirmişsin

Sana **binek** olsun¹²¹¹

Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı boyda binit ile ilgili geçen bu ifadelerde, Salur Kazan’ın evibi yağmalayan kâfir Şekli Melik ile soylaması bulunmaktadır. Salur Kazan bütün malına mülküne ve ailesine karşılık sadece annesini istemektedir.

---

¹²⁰⁵ TDK, 301.

¹²⁰⁶ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 34.

¹²⁰⁷ Eren, 54.

¹²⁰⁸ Eyuboğlu, 91.

¹²⁰⁹ Gülensoy, 399.

¹²¹⁰ Ergin, 110.

¹²¹¹ Ergin, 46.

Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu

Şahbaz atlarum saña **binit** olsun¹²¹²

Yiğit atlarım sana **binek** olsun¹²¹³

Binit sözcüğünün etimonuna dair kayda değer görüşler elde edilememesi sebebiyle kültürel etimolojisine dair bir görüş belirtmiyoruz.

4.13.2. Şişlik-

Şişlik- (şişlik), Türk Dil Kurumu Sözlüğünde “şişlik” sözcüğüne dair bir bilgi yoktur. Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde aktif olarak kullanılmayan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerinde de nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Gülensoy, sözcüğü “1. Davar satıcısının alıcıya verdiği koyun 2. düğünde güreşen pehlivanlardan yenen verilen armağan” şeklinde tanımlamıştır.¹²¹⁴

Eren ve Eyuboğlu “şişlik” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı'nda “şişlik” sözcüğü bir yerde geçmektedir.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu

Ağayıldan tümen koyun virgil bu oğlana

Ağıllardan on bin koyun ver bu oğlana

Şişlik olsun erdemlüdür.¹²¹⁵

Etlik olsun hünerlidir¹²¹⁶

Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyunda şişlik ile ilgili geçen ifadelerde boğa ile güreşip onu alt eden Dirse Hanın oğlu için Dede Korkut gelip soylama söyler, isim koya ve babasından bazı hediyeler talep eder.

Şişlik sözcüğünün etimonu yiyecek aracı olan şiş sözcüğüdür. Et ürünlerinin pişirme aracı olarak “şişe takılan, şiş ile yapılan” manasında olması muhtemeldir.

---

¹²¹² Ergin, 210.

¹²¹³ Ergin, 91.

¹²¹⁴ Gülensoy, 399.

¹²¹⁵ Ergin, 83.

¹²¹⁶ Ergin, 14.

4.13.3. Yükle

Yükle (yükle), Türk Dil Kurumu Sözlüğünde “yükle” sözcüğüne dair bir bilgi yoktur. Tarama sözlüğünde “yükle” sözcüğüne karşılık olarak “yük hayvanı” ifadeleri kullanılmaktadır.¹²¹⁷

Türkiye Türkçesinde “yükle” olarak kullanılan bu sözcüğün diğerk Türk Lehçelerinde nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Eren, Eyuboğlu ve Gülensoy “yükle” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “yükle” sözcüğü on üç yerde geçmektedir.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boy	
Menüm de içinde yükle tüm var ¹²¹⁸	Benim de içinde yük taşıyıcı m var ¹²¹⁹
Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyunda yükle ile ilgili geçen ifadelerde Boğaç Han’ın babası Dirse Han ile karşı karşıya getirildiğinde soylamalarında belirtmişlerdir.	
Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu	
Katar katar develeri sorar olsam yükle kimün ¹²²⁰	Katar katar develeri sorar olsam yük taşıyıcı kimin ¹²²¹

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek boyunda yükle ile ilgili geçen bu ifadelerde Beyrek’in ölüm haberi yayılmıştır. Halk çok üzgündür. Bunun üzerine Beyrek soylama söylemeye başlar.

Yükle sözcüğünün etimonuna dair kayda değer görüşler elde edilememesi sebebiyle kültürel etimolojisine dair bir görüş belirtmiyoruz.

¹²¹⁷ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 166.

¹²¹⁸ Ergin, 93.

¹²¹⁹ Ergin, 25.

¹²²⁰ Ergin, 139.

¹²²¹ Ergin, 79.

4.13.4. Leş

Leş (leş), “Kokmuş hayvan ölüsü 2. çok kötü kokan (şey) 3. tembel veya çok yorgun” olarak tanımlanmıştır.¹²²² Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “leş” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “leş”, Başkurt Türkçesinde “yimtik”, Kazak Türkçesinde “ölekse”, Kırgız Türkçesinde “ölümtük” olarak geçmektedir.¹²²³

Eren, sözcüğü “‘hayvan ölüsü” şeklinde tanımlamıştır.¹²²⁴

Eyüboğlu, sözcüğü “genellikle hayvan ölüsü için söylenir” olarak tanımlamıştır.¹²²⁵

Gülensoy “leş” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “leş” sözcüğü üç yerde geçmektedir.

Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı Boy

Derelerde depelerde kâfire kırğın girdi leşine kızgın üşdi. ¹²²⁶	Derelerde tepelerde kâfire kırğın girdi, leşine kuzgun üşüştü. ¹²²⁷
---	--

Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı boyda leş ile ilgili geçen ifadelerde Oğuz beyleri Salur Kazan’a yardıma gelmişlerdir. Bu mücadelede galip gelen taraf Oğuz beyleri olmuştur ve ölüm ifadesi olarak “leşine kuzgun düştü” kalıbı kullanılmıştır.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey’in Esir Olduğu Boy

Leş arasında oğlançuğu leşin bulmadı altınlıca kamçısını buldu. ¹²²⁸	Ceset arasında oğlancığının cesedini bulmadı, altınlıca kamçısını buldu. ¹²²⁹
--	---

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey’in Esir Olduğu boyda leş ile ilgili geçen bu ifadelerde Kazan Bey’in eşi Burla hatun oğlu Uruz’un öldüğü endişesiyle cesetlerin arasında oğlunun cesedini aramış ancak sadece altınlıca kamçısını bulmuştur.

---

¹²²² TDK, 1461.

¹²²³ Ercilasun vd., 538.

¹²²⁴ Eren, 168.

¹²²⁵ Eyüboğlu, 465.

¹²²⁶ Ergin, 115.

¹²²⁷ Ergin, 51.

¹²²⁸ Ergin, 167.

¹²²⁹ Ergin, 110.

Farsça “lâşe” sözcüğünün Türkçe’ye geçmiş şekli olduğu düşüncesi mevcuttur. Öte yandan halk etimolojisine göre etimonu da “öl-” fiili olduğuna inanılır.

4.13.5. Semiz

Semiz (semüz), “1. Şişman, 2. eti yağı çok olan, tavlı” olarak tanımlanmıştır.¹²³⁰ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “semiz” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “kökälän”, Başkurt Türkçesinde “himiz”, Kazak ve Kırgız Türkçesinde “semiz” olarak geçmektedir.¹²³¹

Gülensoy, sözcüğün Eski Türkçedeki biçiminin “sämiz” şeklinde olduğunu ifade etmektedir.¹²³²

Eyuboğlu, sözcüğü “iri, büyük, besili” olarak tanımlanmıştır.¹²³³

Eren “semiz” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “semiz” sözcüğü on bir yerde geçmektedir.

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu

Delü Karçar aydur:

Hay Dede Sulţan Tañrı bunuñ **semüzin** de alsun aruğın da alsun, haman beni  apudan tı arı eyle, meded didi.¹²³⁴

Deli Karçar der:

Hay Dede Sultan, Tanrı bunun **semizini** de alsın zayıfını da alsın, derhal beni kapıdan dışarı çıkar, medet dedi.¹²³⁵

Kam Püre Oğlu Beyrek boyunda semiz ile ilgili geçen bu ifadelerde Deli Karçar kardeşini vermek için çeşitli taleplerde bulunmuştur. Bunlardan bir tanesi de sinek sürüsüdür. Deli Karçar bunu sorduğunda Dede Korkut semiz olanı seçmesi için Deli Karçar’ı çırılçıplak bırakır. Ancak bu durum Deli Karçar için hiç iyi olmaz ve sineklerden vazgeçtiğini söyleyerek Dede Korkut’a yalvarmaktadır.

---

¹²³⁰ TDK, 1938.

¹²³¹ Ercilasun vd., 760.

¹²³² Gülensoy, 612.

¹²³³ Eyuboğlu, 591.

¹²³⁴ Ergin, 129.

¹²³⁵ Ergin, 68.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Esir Olduğu Boy

Semüz etüñ yükletdün girü döndün¹²³⁶

Semiz etini yüklettin geri döndin¹²³⁷

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Esir Olduğu boyda semiz ile ilgili geçen bu ifadelerde Salur Kazan'ın eşi Burla Hatun oğlu Uruz'un ilk avı olması heyecanıyla sofraya donatmıştır. Salur Kazan av dönüşü yanında Uruz yoktur. Burla Hatun korkunun ve telaşın tesiriyle Salur Kazan'a soylamada bulunmuş ve semiz sözcüğü de bu ifadelerde yer almıştır.

Semiz sözcüğünün etimonuna dair kayda değer görüşler elde edilememesi sebebiyle kültürel etimolojisine dair bir görüş belirtemiyoruz.

4.13.6. Şahbaz

Şahbaz (şahbaz), "1. İri bir tür ak doğan 2. çevik ve becerikli 3. yiğit, kahraman, mert (kimse)" olarak tanımlanmıştır.¹²³⁸ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde "şahbaz" olarak kullanılan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerinde nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Eren, Eyuboğlu ve Gülensoy "şahbaz" sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı'nda "şahbaz" sözcüğü otuz iki yerde geçmektedir.

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy

Şahbaz atların gelüp içdüğü şu¹²³⁹

Koç atların gelüp içtiğı su¹²⁴⁰

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı boyda şahbaz ile ilgili geçen bu ifadelerde Salur Kazan evinin kâfirler tarafından yağmalandığını görünce onların peşine düşer ve yolda su ile soylaşmıştır.

Kazan Bey Oğlu Uruz'un Esir Olduğu Boy

---

¹²³⁶ Ergin, 163.

¹²³⁷ Ergin, 106.

¹²³⁸ TDK, 2066.

¹²³⁹ Ergin, 101.

¹²⁴⁰ Ergin, 36.

Şahbaz şahbaz atlar kıarıyupdur kılun virmez ¹²⁴¹	Kara koç atlar ihtiyarlasa tay vermez ¹²⁴²
--	---

Kazan Bey Oğlu Uruz'un Esir Olduğu boyda şahbaz ile ilgili geçen ifadelerde tabiat kanunu gereği ihtiyarlayan bir hayvan artık doğum yapabilme özelliğini yitirir.

Şahbaz sözcüğünün etimonuna dair kayda değer görüşler elde edilememesi sebebiyle kültürel etimolojisine dair bir görüş belirtemiyoruz.

4.13.7. Yorga

Yorga (yorga), “Biniciyi sarsmayan at yürüyüşlerinden biri” olarak tanımlanmıştır.¹²⁴³

Tarama sözlüğünde “yorga” sözcüğüne karşılık olarak “rahvan” anlamı verilmiştir.¹²⁴⁴

Türkiye Türkçesinde “yorga” olarak kullanılan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerinde nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Gülensoy, sözcüğü “biniciyi sarsmayan at yürüyüşlerinden biri” olarak tanımlarken sözcüğün Orta Türkçede “yoriğa” olduğunu belirtmiştir.¹²⁴⁵

Eren ve Eyuboğlu “yorga” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı'nda “yorga” sözcüğü iki yerde geçmektedir.

Salur Kazan'ın Esir Olup Oğlu Uruz'un çıkardığı Boy	
<p>azan aydur:</p> <p>lleriņe aş virdign vakıt ellernden aluram, ben lleriņizin yorgasuna binerem khillerin yederem didi.¹²⁴⁶</p>	<p>Kazan der:</p> <p>llerine yemek verdiğin vakıt ellerinden alıyorum, hem llerinizin yorgasına biniyorum, yaşlılarını yedekte çekiyorum dedi.¹²⁴⁷</p>
azan aydur:	Kazan der:

¹²⁴¹ Ergin, 111.

¹²⁴² Ergin, 47.

¹²⁴³ TDK, 2463.

¹²⁴⁴ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 250.

¹²⁴⁵ Gülensoy, 954.

¹²⁴⁶ Ergin, 235.

¹²⁴⁷ Ergin, 218.

Ölüleriñüzde andan yorğa yokdur, hep aña binerem didi. ¹²⁴⁸	Ölülerinizde ondan yorga yoktur, hep ona biniyorum dedi. ¹²⁴⁹
---	---

Salur Kazan'ın Esir Olup Oğlu Uruz'un Çıkardığı boyda yorga ile ilgili geçen bu ifadelerde Kazan'ın tekürün eşiyle bir diyalogundan bahsedilmiştir. Salur Kazan ne yiyip ne içtiği neye bindiği sorusuna Müslüman olmayanlara bindiğini ve onların ellerindekini yediği cevabını vermiştir.

Yorga sözcüğünün etimonunun “yürü-” anlamına gelen “yoriğ” sözcüğü olduğu düşüncesi yaygındır. Atın yürüyüşü olarak ifade edilen bu sözcüğün aynı etimolojik kökene sahip olma düşüncesi akla yatkındır.

4.14. Erginlenme Aracı Olarak Hayvanlar

4.14.1. Boğa

Boğa (buğa), “Damızlık erkek sığır” olarak tanımlanmıştır.¹²⁵⁰ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “boğa” olarak kullanılan bu sözcük Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde “öküz”, Kazak Türkçesinde “ögiz”, Özbek Türkçesinde “hökiz”, Uygur Türkçesinde “höküz” olarak geçmektedir.¹²⁵¹

Calauson, sözcüğün Eski Türkçedeki biçiminin “buka” olduğunu belirtmiştir.¹²⁵²

Gülensoy, sözcüğü “boğa” şeklinde tanımlamıştır. Eski Türkçedeki biçiminin “būka”, “buka” şeklinde olduğunu ifade eder.¹²⁵³

Eyüboğlu, sözcüğü “buğa”dan “boğa” olarak ifade etmiştir.¹²⁵⁴

Tietze, sözcüğü “damızlık erkek sığır” olarak tanımlamıştır.¹²⁵⁵

Eren “boğa” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

¹²⁴⁸ Ergin, 235.

¹²⁴⁹ Ergin, 218.

¹²⁵⁰ TDK, 320.

¹²⁵¹ Türктаş, 1098.

¹²⁵² Clauson, 112.

¹²⁵³ Gülensoy, 97-98.

¹²⁵⁴ Eyüboğlu, 94.

¹²⁵⁵ Tietze, 264.

Dede Korkut Kitabı'nda "boğa" sözcüğü kırk üç yerde geçmektedir.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu

Ol **buğa** katı taşu buynuz ursa un gibi
ügidür-idi.¹²⁵⁶

O **boğa** sert taşu boynuz vursa un gibi
öğütürdü.¹²⁵⁷

Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyunda boğa ile ilgili geçen bu ifadelerde, boğa sözcüğü güç sembolü olarak öne çıkmıştır. Bayındır Hana ait bu boğa metinde tasvir edilirken boynuzuyla bile taşı un ufak edebilecek güçtedir. Bayındır Hanın Oğuz Beyleri arasındaki konumunu dikkate alacak olursak toplum içindeki gücünün tecessümü boğasında can bulmuştur.

Kazan Bey'in Oğlu Uruz Bey'in Esir Düştüğü Boy

Çara dere ağzında Çâdir viren, çara
buğa derisinden bişiginün yapuğı olan,
açığı tutanda çara taşı kül eyleyen, çara
bıyığın yidi yirden eñsesinde düğen,
Çazan çartaşı Çara Göne çapar yetdi.
¹²⁵⁸

Kara Dere ağzında Kadir veren, kara
boğa derisinden beşiginin örtüsü olan,
hiddeti tutunca kara taşı kül eyleyen,
bıyığım ensesinde yedi yerde
dügümleyen, yiğitler ejderhası, Kazan
Bey'in kardeşi Kara Göne dört nala
yetişti.¹²⁵⁹

Kazan Bey'in Oğlu Uruz Bey'in Esir Düştüğü boyunda boğa ile ilgili geçen bu ifadelerde, boğa sözcüğü metnin bu bölümünde kara sıfatı ile birlikte kullanılmıştır. Öte yandan sıklıkla karşılaşmadığımız bir şekilde yani giyim unsuru olarak geçmektedir. Bu bölümden hareketle Oğuz Beyleri için hayvanlar sadece yiyecek ve güç unsuru olarak değil giyim veya gündelik eşyalar için de kullanılmaktadır.

Begil Oğlu Emren'in Boyu

Üç-yüz altmış altı alp ava binse, kanlu
geyik üzerine yorıyış olsa, Begil ne yay
çurur-idi ne oğ atar-idi, harman yayı

Üç yüz altmış altı alp ava binse, kanlı
geyik üzerine yürüyüş olsa, Begil ne yay
kurardı, ne ok atardı, hemen yayı
bileğinden çıkarırdı, **boğanın** yabani

---

¹²⁵⁶ Ergin, 81.

¹²⁵⁷ Ergin, 12.

¹²⁵⁸ Ergin, 112.

¹²⁵⁹ Ergin, 47.

bileginden çıkarur-idi, buğanuñ şıǵınuñ boynına atar-idi, çeküp tuǵurur-idi. ¹²⁶⁰	geyiǵın boynuna atardı, çekip durdururdu. ¹²⁶¹
---	---

Begil Oǵlu Emren'in boyunda boǵa ile ilgili geçen bu ifadelerde, iki zıt karakter olan Begil ile kâfir çatışmasındaki etinliǵi ifade etmek için boǵa benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Boǵa özellikle boynuzları ile ön plana çıkan bir hayvandır. Kahramanlarda bulunan boynuz kavramı özellikle boǵadan esinlenerek tasavvur edilmiştir. Boynuzlar gücü ve yenilmezliǵın sembolüdür. Görünüş şekli itibari ile hilal şeklindeki ayı aǵrıřtırır. Nitekim Türk mitolojisinde “Kutsal Ay Boǵası” olarak bir tanımlama yaygındır. Geçmişten günümüze halk bilincinde pek çok tanrı ve tanrıca boynuzlu olarak tasavvur edilmiştir. Bunlardan en bilineni Umay Ana'dır.¹²⁶²

Türk destanlarında boǵadan türeyiş yaygın bir inançtır. Oǵuz Kaǵan'ın da Boǵa Ata'dan ismini aldıǵı ifade edilmektedir. Rivayetlere göre Boǵa Ata boz bir boǵa kılıǵında Tayı Han'ın boǵalarıyla güreşe tutuşur. Daha sonra da tayı Han'ın kızından gelecekte Buryat Kavminin atası olacak bir oǵlu olur. Kendisine bu sebeple boz boǵa kurban etme geleneǵi vardır.¹²⁶³

Tunguzlarda her şeyi kontrol altında tutabilen her şeye gücü yeten Buga isminde bir tanrı vardır. Tunguzlar içindeki kk bir grup olan Evenklerde ise Buga bir Cennet Tanrısı olarak olarak bilinmektedir.¹²⁶⁴

Türk halk inançlarında ocuǵu olmayan kadınlar kutsal maǵaralarda boynuzlara ip baǵlamak suretiyle tanrıya ocuk sahibi olmak için dua ederler.¹²⁶⁵

Halk efsanelerinde aşırı yaǵmur sonucu daǵlardan inen sellerin sesi bgren boǵalara benzetilmektedir.¹²⁶⁶

Türk inanç sisteminde depremlerin olma sebepleri arasında gösterilen boǵa kızıp sinirendiǵinde toynaklarını yere sürtmeye başlarsa hafif sarsıntılarla geiştirilebilir. Burnundan soluması şiddetli rzgrların sebebidir. Biraz daha sinirlenirse ayaklarını

¹²⁶⁰ Ergin, 216.

¹²⁶¹ Ergin, 17.

¹²⁶² Karakurt, 79.

¹²⁶³ Karakurt, 79.

¹²⁶⁴ Karakurt, 79.

¹²⁶⁵ Karakurt, 79.

¹²⁶⁶ Karakurt, 79.

yere vurmaya başlar böylece depemin şiddeti ve dolayısıyla sebep olduğu hasar daha da artar. Hatta bazen boynuzlarını toprağa geçirerek yeryüzünü sallar ve sarsıntı iyice artar. Bütün bunları yaparken homurtuları depremin gürültüsünün müsebbibidir. Eski Türklerde Katay Han'a kızıl boğa kurban edilirdi. Demirciler kurban olarak kesilen bu boğanın kanıyla çekiç, örs ve körük gibi aletlerine sürerler ve boğanın kalbini de demirci ocağına atarlardı. Bu noktada Ergenekon'dan çıkışa bir göndermede bulunurlardı.¹²⁶⁷

Türk halk anlatılarında genellikle yer unsuru olarak değerlendirilen boğa eski Türklerde Alplik ongunu olara nitelendirilir. Erken devir Türklerinde savaş tanrısı ve güç sembolü olarak hükümdar ya da hükümdarlık timsalidir. Orhun Yazıtlarında hükümdar semiz bir boğa ile mukayese edilmesi dikkat çekicidir. On iki hayvanlı Türk takviminde de yer alan hayvanlardan biridir. Bütün Türk topluluklarında yaygın olarak kutlanan Nevruz Bayramı tasavvur edilen aslan ve boğanın mücadelesi baharın gelişinin sembolüdür.¹²⁶⁸

4.15. Mitolojik Sembol Olarak Hayvanlar

4.15.1. Ejderha

Ejderha (ejderha), “Ejder” olarak tanımlanmıştır.¹²⁶⁹ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “ejderha” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “ajdaha”, Başkurt Türkçesinde “ajdaha”, Kazak Türkçesinde “aydahar”, Kırgız Türkçesinde “acıdär” olarak geçmektedir.¹²⁷⁰

Eyüboğlu, sözcüğü “büyük yılan, dev” olarak tanımlanmıştır.¹²⁷¹

Tietze, sözcüğü “yılanımsı korkunç bir masal canavarı” olarak tanımlanmıştır.¹²⁷²

Eren ve Gülensoy “ejderha” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

---

¹²⁶⁷ Karakurt, 119.

¹²⁶⁸ Şevket Çoruhlu, 145-146.

¹²⁶⁹ TDK, 680.

¹²⁷⁰ Ercilasun vd., 206.

¹²⁷¹ Eyüboğlu, 223.

¹²⁷² Tietze, 700.

Dede Korkut Kitabı'nda "ejderha" sözcüğü üç yerde geçmektedir.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu

Buların her birisi bir **ejderha-y-idi**¹²⁷³

Bunların her birisi bir **ejderha idi**.¹²⁷⁴

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı boyunda ejderha ile ilgili geçen bu ifadelerde, sözcük canavar anlamında kullanılmıştır. Kan Turalı'nın Selcen Hatun için mücadele etmesi gereken korkutunç derecede güçlü canlılardır.

Salur Kazan Esir Olup Oğlu Uruz'un Çıkardığı Boy

Yedi başlı **ejderhaya** yetüp vardum

Yedi başlı **ejderhaya** yetişip vardım

Heybetinden şol gözüm yaşardı ¹²⁷⁵

Heybetinden sol gözüm yaşardı¹²⁷⁶

Salur Kazan Esir Olup Oğlu Uruz'un Çıkardığı boyda ejderha ile ilgili geçen bu ifadelerde, sözcük Türk halk anlatılarında sıklıkla ismi geçen "yedi başlı ejderha" motifi kullanılmıştır.

Erjerha motifi özellikle Çin mitolojisi ve sanatına ait olduğu düşünülse de Türk mitolojisi ve sanatında da gök-yer-su unsurlarına bağlı olarak özellikle erken dönemlerde bereket ve güç sembolü olmuştur.

Ejderha sözcüğünün etimonuna dair kayda değer görüşler elde edilememesi sebebiyle kültürel etimolojisine dair bir görüş belirtemiyoruz.

4.16. Hayvanları Niteleyen Renkler

4.16.1. Ala

Ala (ala), "Karışık renkli, çok renkli, alaca 2. açık kestane renginde olan ela (göz) 3. keklığı boynundaki siyah halka 4. alabalığı kısaltılmış adı" olarak tanımlanmıştır.¹²⁷⁷

Tarama sözlüğünde "ala" sözcüğüne karşılık olarak "1. ela 2. alaca, karışık renk" anlamı verilmiştir.¹²⁷⁸

---

¹²⁷³ Ergin, 185.

¹²⁷⁴ Ergin, 136.

¹²⁷⁵ Ergin, 237.

¹²⁷⁶ Ergin, 220.

¹²⁷⁷ TDK, 70.

¹²⁷⁸ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 6.

Türkiye Türkçesinde “ala” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “ala bāzāk”, Başkurt ve Kazak Türkçesinde “ala”, Kırgız Türkçesinde “ala-bula” olarak geçmektedir.¹²⁷⁹

Eyuboğlu, sözcüğü “değişik renkli” olarak tanımlamıştır.¹²⁸⁰

Gülensoy, sözcüğü Orta Türkçede “âla” olduğunu belirtmiştir.¹²⁸¹

Tietze, sözcüğü “tek renk olmayan hayvan” olarak tanımlamıştır.¹²⁸²

Eren, ala sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “ala” sözcüğü yüz on altı yerde geçmektedir. Bunlardan on üç tanesi hayvanlarla ilgilidir.

Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı Boy

Ala başlu kiçimçe gelmez maña¹²⁸³

Alaca başlı keçim kadar gelmez bana¹²⁸⁴

Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı boyda ala ile ilgili geçen bu ifadelerde, Kazan Bey’in evini yağmalayan kâfirler kendisine karşı gelen Karaçuk Çoban’a bazı vaatlerde bulunmaktadır. Ve Karaçuk Çoban bu vaatler kinayeli bir dil kullanarak reddetmiştir.

Kam Pürenin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu

Қушуñ **ala** қанını, қумаşуñ арусını, қızıуñ гөкқеғини тоқузлама ңирғар ңуға һанлар һанı Байındıra пенчик ңıқардılar.¹²⁸⁵

Kuşun **alaca** kanını, kumaşın temizini, kızın güzelini, dokuz katlı işlenmiş süslü elbise, cübbe hanlar hanı Bayındıra hisse ңıқардılar.¹²⁸⁶

Kam Püre’nin Oğlu Bamsı Beyrek boyunda ala ile ilgili ifade edilen bu ifadelerde, kudretli Oğuz beyleri Bayburt Hisarını almak için yola koyulmaktadırlar. Kıran kırana bir mücadeleden sonra alınan Bayburt Hisarında keşiş öldürülür, ezan ve hutbe okutulur. Ganimetlerin en değerlileri hanlar hanı Bayındır Han’a götürülür.

---

¹²⁷⁹ Ercilasun vd., 12.

¹²⁸⁰ Eyüboğlu, 21.

¹²⁸¹ Gülensoy, 19.

¹²⁸² Tietze, 136.

¹²⁸³ Ergin, 98.

¹²⁸⁴ Ergin, 32.

¹²⁸⁵ Ergin, 210.

¹²⁸⁶ Ergin, 94.

Ala sözcüğünün değişik renkler anlamını karşılayan Moğolca “alag”dan Türkçeye geçtiği düşüncesi mevcuttur. Son ses düşerek ala olarak kullanımına devam edilmektedir.

4.16.2. Boz

Boz (boz), “1. Açık toprak rengi 2. bu renkte olan 3. açılmamış sürülmemiş(toprak)” olarak tanımlanmıştır.¹²⁸⁷ Tarama sözlüğünde “boz” sözcüğüne karşılık olarak “1. sürülmemiş(toprak) 2. gözbebeğinde görmeye engel beyazlık, aksu” anlamı verilmiştir.¹²⁸⁸

Türkiye Türkçesinde boz olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “boz”, Başkurt Türkçesinde “horo”, Kazak Türkçesinde “sur”, Kırgız Türkçesinde “boz” olarak geçmektedir.¹²⁸⁹

Gülensoy, sözcüğü “boz renk” olarak tanımlarken, Eski ve Orta Türkçede “böz” olduğunu belirtmiştir.¹²⁹⁰

Eren, sözcüğü “açık toprak rengi” şeklinde tanımlamıştır. Ona göre bu sözcük tarihin en eski çağlardan beri kullanılmaktadır. Orta Türkçede “böz” olarak, Eski Kıpçakçada “böz” olarak kullanıldığını belirtmektedir.¹²⁹¹

Eyuboğlu, sözcüğü “ses, ünleme, bağırma, açık toprak rengi, sürülmemiş tarla, iğrenme, yıkma, dağılma anlamlara gelen kök” olarak tanımlamıştır.¹²⁹²

Tietze, sözcüğü “toprak rengi, kül rengi (at rengi olarak beyaz ve kırmızı rengi kılların karışımından ileri gelir)” olarak tanımlamıştır.¹²⁹³

Dede Korkut Kitabı’nda “boz” sözcüğü kırk iki yerde geçmektedir. Bunlardan yirmi dokuz tanesi hayvanlarla ilgilidir.

Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı Boy

---

¹²⁸⁷ TDK, 340.

¹²⁸⁸ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 38.

¹²⁸⁹ Ercilasun vd., 78.

¹²⁹⁰ Gülensoy, 107.

¹²⁹¹ Eren, 60.

¹²⁹² Eyuboğlu, 99.

¹²⁹³ Tietze, 376.

Paraşuruñ Bayburt Hişarından parlayup uçan Beyrek boz aygırına bindi. ¹²⁹⁴	Parasaruñ Bayburt Hisarından fırlayıp uçan Beyrek boz aygırına bindi. ¹²⁹⁵
--	--

Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı boyda boz ile ilgili geçen bu ifadelerde, Salur Kazan bir eğlence esnasında diğer Oğuz beylerine ava çıkmayı teklif eder. Oğuz beylerinin de bu teklifi kabul etmesi sonucu hepsi atına binip yola çıkarlar. Bu noktada ifade edilen boz sözcüğü Bamsı Beyrek'in atını nitelemektedir.

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boy

Pay Pürenün oğlu-y-içün bir deñiz kılunı boz aygır aldılar, bir ağ tozlu kıatı yay aldılar bir dağı altı perlü gürz aldılar. ¹²⁹⁶	Pay Pürenin oğlu için bir deniz tayı boz aygır aldılar, bir ak kirişli sert yay aldılar, bir de altı kanatlı gürz aldılar. ¹²⁹⁷
---	---

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek boyunda boz ile ilgili geçen bu ifadelerde, Bamsı Beyrek'in hemen hemen bütün boylarda isminin önündeki niteleyicisi olan aygırının kendisine hediye edilme süreci anlatılmaktadır. “Boz” sözcüğü de bu hayvanın niteleyicisidir.

Boz sözcüğünün etimolojik olarak mor sözcüğü ile bir bağlantısı olduğu fikri mevcut olsa da pek çok etimolog bu düşüncüyü reddetmiştir. Öte yandan Moğolca “bora” sözcüğü ile ilişkilendirilmiştir. Ancak renk isimlerinin özellikle at renklerinin bir dilden başka bir dile geçemeyeceği gerekçesiyle bu düşünce de reddedilmiştir. Kanaatimizce bu sözcük bozulmamış toprağın rengi ile ilişkilendirilerek “boz-“ fiili ile aynı etimona sahip olabilir.

4.16.3. Gök

Gök (gök), “1. İçinde gök cisimlerinin hareket ettiği sonsuz boşluk, uzay, feza 2. yeryüzü üzerine mavi bir kubbe gibi kapanan boşluk, sema 3. gökyüzünün, denizin rengi, mavi veya yeşile çalan mavi 4. olgunlaşmamış” olarak tanımlanmıştır.”¹²⁹⁸

¹²⁹⁴ Ergin, 96.

¹²⁹⁵ Ergin, 29.

¹²⁹⁶ Ergin, 117.

¹²⁹⁷ Ergin, 55.

¹²⁹⁸ TDK, 865.

Tarama sözlüğünde “gök” sözcüğüne karşılık olarak “1. mavi 2. yeşil” anlamı verilmiştir.¹²⁹⁹

Türkiye Türkçesinde “gök” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “göy”, Başkurt Türkçesinde “kük”, Kazak Türkçesinde “aspan”, Kırgız Türkçesinde “kök” olarak geçmektedir.¹³⁰⁰

Eyüboğlu, sözcüğü Anadolu Türkçesinde gök sözü mavi gibi anlamları yaygındır.”¹³⁰¹

Gülensoy, gök sözcüğünün Eski Türkçedeki biçiminin “kök” şeklinde olduğunu ifade etmiştir.¹³⁰²

Tietze, sözcüğü “gök mavisi, nebahat yeşili” olarak tanımlanmıştır.¹³⁰³

Eren “gök” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “gök” sözcüğü yirmi dört yerde geçmektedir. Bunlardan bir tanesi hayvanlarla ilgilidir.

Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı Boy

Gök bidevisin tutturdu, Kazan Bigün karındaşı Kara Göne bindi.¹³⁰⁴

Gök rengindeki büyük cins atını tutturdu, Kazan Bey’in kardeşi Kara Göne bindi.¹³⁰⁵

Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı boyda gök ile ilgili geçen bu ifadelerde, Kazan Bey’in kardeşi Kara Göne’nin atının rengi vurgulanmaktadır.

“Gök” sözcüğünün etimonunun yukarda olan anlamını karşılayan “kö” sözcüğü ile ilişkili olduğu düşünülmüştür. Eski Türk dilinde bu sözcük “güvercin” anlamına da gelmekteydi.

---

¹²⁹⁹ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 96.

¹³⁰⁰ Ercilasun vd., 278.

¹³⁰¹ Tietze, 252.

¹³⁰² Gülensoy, 291.

¹³⁰³ Tietze, 252.

¹³⁰⁴ Ergin, 99.

¹³⁰⁵ Ergin, 29.

4.16.4. Kara

Kara (ğara), “1. En koyu renk siyah, ak beyaz karşıtı 2. bu renkte olan 3. esmer 4. çoğu kez tür belirtmeye yarar 5. kötü uğursuz sıkıntılı 6. yüz kızartıcı durum leke” olarak tanımlanmıştır.¹³⁰⁶ Tarama sözlüğünde “kara” sözcüğüne karşılık olarak “1. ayıp 2. zenci” anlamı verilmiştir.¹³⁰⁷

Türkiye Türkçesinde “kara” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “ğara”, Başkurt, Kazak, Kırgız Türkçesinde “kara” olarak geçmektedir.¹³⁰⁸

Gülensoy, sözcüğün Orta Türkçede “ğara” olduğunu belirtmiştir.¹³⁰⁹

Eyuboğlu, sözcüğü “akın karşıtı, kuzey” olarak tanımlamıştır.¹³¹⁰

Eren “kara” sözcüğünün renk bakımından etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir

Dede Korkut Kitabı’nda “kara” sözcüğü yüz kırk yerde geçmektedir. Bunlardan on dokuz tanesi hayvanlarla ilgilidir.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu

Kimüñ ki oğlu kıızı yoğ ğara otağā
ğonduruñ ğara kiçe altuna döşeñ **ğara**
ğoyun yahnısından öñüne getirüñ yir-ise
yisün yimez-ise ğursun ğitsün dimiş-
idi.¹³¹¹

Kimin ki oğlu kıızı yok, kara otağā
kondurun, “kara keçe altına döşeyin,
kara koyun yahnisinden önüne getirin,
yerse yesin, yemezse kalksın ğitsin”
demişti.¹³¹²

Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyunda kara ile ilgili geçen geçen ifadelerde, hanlar hanı Bayındır Han tarafından düzenlenen toyda bu sözcük yapılan kötü muameleyi pekiştirmek için kullanılmıştır.

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu

---

¹³⁰⁶ TDK, 1202.

¹³⁰⁷ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 126.

¹³⁰⁸ Ercilasun vd., 436.

¹³⁰⁹ Gülensoy, 368.

¹³¹⁰ Eyuboğlu, 376.

¹³¹¹ Ergin, 78.

¹³¹² Ergin, 9.

Ƙara ƚoñuz etinden yahni yidirdüñ doyamadam. ¹³¹³	Ƙara domuz etinden yahni yedirdin tahammül edemedim ¹³¹⁴
---	--

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek boyunda kara ile ilgili geçen ifadelerde, Bamsı Beyrek tutsak olduğu kâfir tarafından domuz eti yedirilir. İslamiyet’te domuz etinin yenmesi haram olduğu için kara sözcüğü ile nitelenmiştir.

Kara sözcüğü ile toprak sözcüğünün anlam ilişkisinin söz konusu olduğuna dair düşünceler mevcuttur. Nitekim “kar-” ve “karış-” fiileriyle de bağlantı olabilir. Yerin ve toprağın katı ve karanlık olmasıyla kara sözcüğü bağlantılıdır.

4.16.5. Kızıl

Kızıl (kızıl), “Parlak kırmızı renk 2. bu renkte olan” olarak tanımlanmıştır.¹³¹⁵ Tarama sözlüğünde “kızıl” sözcüğüne karşılık olarak “1.altın (para) 2.bakır” anlamını vermiştir.¹³¹⁶

Türkiye Türkçesinde “kızıl” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “gırmızı”, Başkurt, Kazak ve Kırgız Türkçesinde “kızıl” olarak geçmektedir.¹³¹⁷

Gülensoy, sözcüğü “parlak kırmızı renk” olarak tanımlarken, Orta Türkçede “kızıl” olduğunu belirtmiştir.¹³¹⁸

Eyuboğlu, sözcüğü “kızarık, ala al olmuş, boyası ala dönmüş” olarak tanımlanmıştır.¹³¹⁹

Eren “kızıl” sözcüğünün renk bakımından etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir

Dede Korkut Kitabı’nda “kızıl” sözcüğü on altı yerde geçmektedir. Bunlardan altı tanesi hayvanlarla ilgilidir.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu

---

¹³¹³ Ergin, 136.

¹³¹⁴ Ergin, 77.

¹³¹⁵ TDK, 1317.

¹³¹⁶ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 139.

¹³¹⁷ Ercilasun vd., 485.

¹³¹⁸ Gülensoy, 421-422.

¹³¹⁹ Eyuboğlu, 415.

Kaytabandan kızıl deve senün gider ¹³²⁰	Develerde kızıl deve senin gider ¹³²¹
---	---

Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyunda kızıl ile ilgili geçen bu ifadelerde, bu sözcük Dirse Han ile oğlu Boğaç Han arasındaki bir soylamada devenin niteleyicisi olarak yer almaktadır.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Esir Olduğu Boy

Kaytabanda kızıl deve bundan kiçdi ¹³²²	Develerden kızıl deve burdan geçti ¹³²³
---	---

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Esir Olduğu boyda kızıl ile ilgili geçen bu ifadelerde, Kazan Bey Oğlu ile birlikte dönmemiştir. Bunu gören Burla Hatun korku ve telaşla acı sözler söylemeye başlar.

Kızıl sözcüğünün “kız-/ısın-” fiillerinin anlam ilişkisi söz konusudur. Çok ısınan bir cismin rengi kızıl rengini alır. Halk ağzında kızıl altın anlamına da gelmektedir.

4.16.6. Konur

Konur (koñur), “Esmer, açık kestane renginde olan” olarak tanımlamıştır.¹³²⁴ Tarama sözlüğünde “konur” sözcüğüne karşılık olarak “1.yanık al 2. yağızımsı al” anlamı verilmiştir.¹³²⁵

Türkiye Türkçesinde “konur” olarak kullanılan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerinde nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Gülensoy, sözcüğünü “esmer, açık kestane renginde olan” olarak tanımlayarak Orta Türkçede “koñur” olduğunu belirtmiştir.¹³²⁶

Eren ve Eyuboğlu “konur” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı'nda “konur” sözcüğü on bir yerde geçmektedir ve tamamı hayvanlarla ilgilidir.

---

¹³²⁰ Ergin, 93.

¹³²¹ Ergin, 25.

¹³²² Ergin, 166.

¹³²³ Ergin, 108.

¹³²⁴ TDK, 1357.

¹³²⁵ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 144.

¹³²⁶ Gülensoy, 434-435.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Esir Olduğu Boy

Ƙoñur atlu Ƙazanı tutuñ¹³²⁷

Yağız al atlı Kazanı tutun¹³²⁸

Ƙoñur atum yorulmuşam senüñ için¹³²⁹

Yağız al atımı yormuşum senin için¹³³⁰

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Esir Olduğu boyda konur ile ilgili geçen ilk ifadelerde Salur Kazan'ın atının rengi olarak karşımıza çıkmaktadır.

İkinci ifadelerde Kazan Bey'in bir soylamasına yer verilmiştir. Ve bu bölümde Kazan Bey kendi ağzından atının rengini vurgulamaktadır.

Konur sözcüğü günümüzde kullanılan kumral sözcüğü ile anlam ilişkisine sahiptir.

4.16.7. Tepel

Tepel (tepel), Türk Dil Kurumu Sözlüğünde “tepel” sözcüğüne dair bir bilgi yoktur. Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde aktif olarak kullanılmayan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerinde de nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Eren, sözcüğü “alında ak leke olan inek, öküz vb.” şeklinde tanımlamıştır.¹³³¹

Gülensoy, sözcüğü “alında ak leke olan (inek, öküz vb. hayvanlar)” olarak tanımlamıştır.¹³³²

Eyuboğlu, tepel sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı'nda “tepel” sözcüğü bir yerde geçmektedir.

Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı Boy

Tepel kaçğa aygırına Ʀundar bindi.¹³³³

Almı beyaz aygırına Dündar bindi.¹³³⁴

---

¹³²⁷ Ergin, 168.

¹³²⁸ Ergin, 111.

¹³²⁹ Ergin, 171.

¹³³⁰ Ergin, 114.

¹³³¹ Eren, 402-403.

¹³³² Gülensoy, 726.

¹³³³ Ergin, 96.

¹³³⁴ Ergin, 29.

Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı boyda tepel ile ilgili geçen bu ifadelerde, Tundar'ın atının alnındaki renkten yola çıkarak bir niteliğini belirtmektedir.

Tepel sözcüğünün etimonunun “tepe” sözcüğü olduğuna dair genel bir görüş vardır. Binek ve yük hayvanlarının alnında/tepesinde bulunması sebebiyle bu görüş akla yatkındır.

4.16.8. Doru

Doru (torı), “1. Gövdesi kızıl, ayakları ve yelesi koyu renkli olan (at) 2. bu renkte olan (at donu)” olarak tanımlanır.” olarak tanımlanmıştır.¹³³⁵ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “doru” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “kähär”, Başkurt Türkçesinde “turı”, Kazak Türkçesinde “torı”, Kırgız Türkçesinde “toru” olarak geçmektedir.¹³³⁶

Eren, sözcüğü “gövdesi kızıl, ayakları ve yelesi kara olan (at)” şeklinde tanımlamıştır. Ona göre bu sözcük tarihin en eski çağlardan beri kullanılmaktadır. Orta Türkçede toruğ olarak, Eski Kıpçakçada toru olarak kullanıldığını belirtmektedir.¹³³⁷

Eyüboğlu, sözcüğü “doru, güçsüz, açık parlak” şeklinde tanımlamıştır.

Gülensoy, sözcüğü “gövdesi kızıl, ayakları ve yelesi kara olan at” olarak tanımlarken, Eski Türkçe ve Orta Türkçede ise “torığ”, “toruğ” olduğunu belirtmiştir.¹³³⁸

Tietze, sözcüğü “1. gövdesi kızıl ve yelesi, kuyruğu ve ayk uçları kara olan (at) 2. En yüksek yer, tepe, zirve” olarak tanımlamıştır.¹³³⁹

Eyüboğlu, sözcüğü “doru, güçsüz, açık, parlak” olarak tanımlamıştır.¹³⁴⁰

Dede Korkut Kitabı'nda “doru” sözcüğü üç yerde geçmektedir.

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu

---

¹³³⁵ TDK, 226.

¹³³⁶ Ercilasun vd., 186.

¹³³⁷ Eren, 120.

¹³³⁸ Gülensoy, 223.

¹³³⁹ Tietze, 647.

¹³⁴⁰ Eyüboğlu, 200.

Toklu başlı toru aygır yorıldı. ¹³⁴¹	Toklu başlı doru aygır yoruldu.
--	--

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek boyunda doru ile ilgili geçen bu ifadelerde, Banı Çiçek'i kardeşi Deli Karçar'dan istemeye giden Dede Korkut'un atının rengi olarak vurgulanmıştır.

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy

Çoñur atlı Kazana keşiş diyen Big Yigenek toru aygırına bindi. ¹³⁴²	Yağız al atlı Kazana keşiş diyen Bey Yigenek doru aygırına bindi.
---	--

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı boyda doru ile ilgili geçen bu ifadelerde doru Bey Yigenek'in atının rengidir. Beyler atları ile anılır ve bu atların rengi de önemli bir yere sahiptir.

Doru sözcüğünün etimonunun duru sözcüğü ile aynı kökten olduğu düşünülmektedir. Nitekim iki sözcüğün de renk bakımından açık gibi bir anlamı vardır.

4.17. Hayvanlarla İlgili Diğer Kavramlar

4.17.1. Canavar

Canavar (canvar), “1. Masallarda sözü geçen yabani, yırtıcı hayvan 2. kurt, domuz gibi cana kıyan yaban hayvanı 3. haşarı yaramaz çocuk 4. acımasız kötü ruhlu zali (kimse) 5. köpek balığı” olarak tanımlanmıştır.¹³⁴³ Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde “canavar” olarak kullanılan bu sözcük, Azerbaycan Türkçesinde “ajdaha”, Başkurt Türkçesinde “ajdaha”, Kazak Türkçesinde “janvar”, Kırgız Türkçesinde “can algıç” olarak geçmektedir.¹³⁴⁴

Eyüboğlu, sözcüğü “canlı, domuz, yıkım getiren hayvan” olarak tanımlanmıştır.¹³⁴⁵

Tietze, sözcüğü “vahşi hayvan, kurt veya yaban domuzu gibi yırtıcı hayvan, köpek balığı gibi yırtıcı balık” olarak tanımlamıştır.¹³⁴⁶

¹³⁴¹ Ergin, 126.

¹³⁴² Ergin, 96.

¹³⁴³ TDK, 383.

¹³⁴⁴ Ercilasun vd., 92.

¹³⁴⁵ Eyüboğlu, 115.

¹³⁴⁶ Tietze, 416.

Eren ve Gülensoy “canavar” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir

Dede Korkut Kitabı’nda “canavar” sözcüğü on beş yerde geçmektedir.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu	
Kañlı Koca bu başları ve bu canavar ları gördi, başında olan bit ayağına dirildi. ¹³⁴⁷	Kanlı Koca bu başları ve bu canavar ları gördü, başında olan bit ayağına toplandı. ¹³⁴⁸
Kañlı Koca aydur: Hay canum oğlim hüner dedigüm ol degül ol kız için üç canavar saklamışlar, her kim ol üç canavarı başa ol kızını aña verirler, basıp öldürmese anun başun keserler burca aşarlar ¹³⁴⁹	Kanlı Koca der: Hay canım oğul hüner dediğim o değil. O kız için üç canavar beslemişler. Kim ki o üç canavarı bastırır, o kızını ona verirler. Bastırıp öldürmese onun başını keserler burca asarlar. ¹³⁵⁰

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı boyunda canavar ile ilgili geçen bu ifadelerde birinci bölümde Kan Turalı Selcen Hatun için savaşan yiğitlerin başlarını ve canavarları görünce korkudan ne yapacağını bilememiştir.

İkinci bölümde Kanlı Koca Selcen Hatun ile evlilik şartlarından söz ederek tehlikeyi vurgulamaktadır.

Canavar sözcüğünün etimonu “can” sözcüğüdür. Kanaatimizce bu sözcük canı-var gibi bir anlamı karşılıyor olabilir. Oldukça vahşi ve öldürücü bir hayvan olarak kolay kolay alt edilemeyeceği için canı-var açılımı düşünülebilir.

4.17.2. Depeğen

Depeğan (depeğen), Türk Dil Kurumu Sözlüğünde “depeğen” sözcüğüne dair bir bilgi yoktur. Tarama sözlüğünde “depeğen” sözcüğüne karşılık olarak “tekmeleyen, çok tekme atan” ifadeleri kullanılmaktadır.¹³⁵¹

¹³⁴⁷ Ergin, 186.

¹³⁴⁸ Ergin, 136.

¹³⁴⁹ Ergin, 186.

¹³⁵⁰ Ergin, 137.

¹³⁵¹ TDK, Yeni Tarama Sözlüğü, 166.

Türkiye Türkçesinde “depeğen” olarak kullanılan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerinde nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Tietze, sözcüğü “her zaman çok çifte atan (hayvan)” olarak tanımlanmıştır.¹³⁵²

Eren, Eyuboğlu ve Gülensoy “depeğen” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “depeğen” sözcüğü bir yerde geçmektedir.

Uşun Koca Oğlu Seğrek Boyu

Tekür aydur:

Ya niçe eylemek gerek, varuñ ol tutsağ
yigidi çıkaruñ, getiruñ, **depeğen** köpini
süseğen yırtar at viruñ toñ viruñ didi.

1353

Tekür der:

Ya nasıl eylemek gerek, varın o esir
yigidi çıkarın getirin, **tekmeleyenin**
karnım boynuzlayan yırtar, at verin
giyim verin dedi.¹³⁵⁴

Uşun Koca Oğlu Seğrek boyunda depeğen ile ilgili geçen bu ifadelerde bu sözcük bir söz kalıbı içinde kullanılmıştır. Günümüzdeki şekliyle “dinsizin hakkından imansız gelir” kalıbıyla eşdeğerdir.

Depeğen sözcüğünün etimonu tep-/dep- fiileridir.

4.17.3. Süseğen

Süseğen (süseğen), Türk Dil Kurumu Sözlüğünde “süseğen” sözcüğüne dair bir bilgi yoktur. Tarama sözlüğünde “süseğen” sözcüğüne karşılık olarak “süsen, boynuzlayan, boynuzla vuran, tos vuran” ifadeleri kullanılmaktadır.¹³⁵⁵

Türkiye Türkçesinde “süseğen” olarak kullanılan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerinde nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Gülensoy, sözcüğe karşılık “süs” sözcüğüne atıfta bulunmuştur. “Süs” sözcüğünün Orta Türkçede “süs-” olduğunu belirtmiştir.¹³⁵⁶

---

¹³⁵² Tietze, 590.

¹³⁵³ Ergin, 330.

¹³⁵⁴ Ergin, 209.

¹³⁵⁵ TDK, **Yeni Tarama Sözlüğü**, 166.

¹³⁵⁶ Gülensoy, 680.

Eren ve Eyuboğlu “süseğen” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “süseğen” sözcüğü bir yerde geçmektedir.

Uşun Koca Oğlu Seğrek Boyu

Tekür aydur:

Ya niçe eylemek gerek, varuñ ol tutsağ
yigidi çıkaruñ, getiruñ, depeğen köpini
süseğen yırtar at viruñ toñ viruñ didi.

¹³⁵⁷

Tekür der:

Ya nasıl eylemek gerek, varın o esir
yiğidi çıkarın getirin, tekmeleyenin
karnım **boynuzlayan** yırtar, at verin
giyim verin dedi.¹³⁵⁸

Uşun Koca Oğlu Seğrek boyunda süseğen ile ilgili geçen bu ifadelerde bu sözcük bir söz kalıbı içinde kullanılmıştır. Günümüzdeki şekliyle “dinsizin hakkından imansız gelir” kalıbıyla eşdeğerdir.

Süseğen sözcüğünün etimonunun “boynuzla-” anlamını karşılayan “süs-” fiili olduğu görüşü yaygındır.

4.17.4. Külüg

Külüg (külüg), Türk Dil Kurumu Sözlüğünde “külüg” sözcüğüne dair bir bilgi yoktur. Tarama sözlüğünde bu sözcüğe dair bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde aktif olarak kullanılmayan bu sözcüğün diğer Türk Lehçelerinde de nasıl kullanıldığına dair bilgi edinilememiştir.

Eren, Eyuboğlu ve Gülensoy “külüg” sözcüğünün etimolojik kökenine dair bir görüş belirtmemiştir.

Dede Korkut Kitabı’nda “külüg” sözcüğü beş yerde geçmektedir.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu

At ayağı **külüg** ozan dili çevük olur.¹³⁵⁹

At ayağı **çabuk**, ozan dili çevik olur.¹³⁶⁰

---

¹³⁵⁷ Ergin, 230.

¹³⁵⁸ Ergin, 209.

¹³⁵⁹ Ergin, 2004, 186.

¹³⁶⁰ Ergin, 1971, 22.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyunda külüg ile ilgili geçen bu ifadelerde, Dirse Han'ın oğlunun büyüdüğü bölümleri hızla geçiştirmek için bu söz kalıbı kullanılmıştır. Bu noktada atın hızlı hareket eden bir hayvan olduğu aşıkârdır. Ancak burada esas amaç bir söz kalıbı ile hızlı bir geçiş sağlamaktır.

Külüg sözcüğünün etimonuna dair kayda değer görüşler elde edilememesi sebebiyle kültürel etimolojisine dair bir görüş belirtemiyoruz.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Oğuzların çok eski dönemlerde verdikleri yaşam mücadelesini konu alan Dede Korkut Kitabı Türk kültürüne, tarihine diline dair izler bulabileceğimiz çok önemli bir kaynaktır. Yüzyıllar önce yaratılan bu kaynak günümüzde dahi güncelliğini koruyarak pek çok çalışmaya referans olmuştur.

Dede Korkut Kitabı'ndaki hayvanlar ve bu hayvanlara dair kavramlardan yola çıkarak kültürel etimolojisini ortaya koymaya çalıştığımız bu çalışmada toplumun dil bilincinden yola çıkarak kültürel belleği de ortaya koyulmaya çalışıldı.

“Dede Korkut Kitabı'nda Geçen Hayvan İsimlerinin Kültürel Etimolojisi” çalışmamız neticesinde elde edilen veriler şunlardır

1. Dede Korkut Kitabı Oğuzların toplumsal hayatı üzerine önemli bilgiler vermektedir.
2. Dede Korkut Kitabı ortaya çıktığı dönem göz önünde bulundurulduğu takdirde dil bakımından oldukça açık ve sadedir.
3. Dede Korkut Kitabı'nda hayvan isimleri kişi isimlerinden, yer ve mekân isimlerine kadar pek çok alanda kullanılmaktadır.
4. Dede Korkut Kitabı'nda toplam 59 tane hayvan 63 tane farklı hayvan ismi tespit edilmiştir.
5. Tespit edilen hayvanların büyük bir kısmının isimlerinin etimolojik kökeni yansıma seslerine dayanmaktadır. Bu yansımalar aynı zamanda Türk toplumunun zihninde hayvan seslerinin tezahürünü de ortaya koymaktadır.
6. Tespit edilen hayvanların birden fazla isimleri söz konusudur. Bu sözcükler Türkçe kökenli ve Türkçe kökenli olmasa dahi Türkçeleşmiş sözcüklerdir.
7. Bir toplumun dil bilincinin kültür bilincinden ayrı olması mümkün değildir. Bu anlamda etimoloji çalışmaları aynı zamanda toplumun kültürel gelişim ve dönüşüm haritasını ortaya çıkarır.

Kökleri tarihin en eski dönemlerine dayanan yeryüzünde yaşamını yüzyıllar boyunca devam ettiren sözcükler kalıcılığını sağlamak için insanoğluna muhtaçtır. İnsanoğlunun kültürel belleği de sürekliliğini sağlamak dilin yapı taşlarından sözcüklere ihtiyaç duyar. Bu noktada etimoloji çalışmaları sadece dilbilimine değil kültürel varlıkların kalıcılığına da hizmet eder.

KAYNAKÇA

- Ahmet Bican Ercilasun. (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Akdoğan, Y. (1999). *Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Büyük Sözlük*. İstanbul: Beşir Yayınevi.
- Aksan, D. (tarih yok). Dilbilim Tarihine Bir Bakış. *Türkoloji Dergisi*.
- Ayazlı, Ö. (2019). Eski Türk Yazıtlarında Geçen Yer-Yön Adlarının Sarı Uygurcadaki Durumu. *International Journal of Old Uyghur Studies*, 211-232.
- Clouston, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Demir, G. K. (2006). Gelenekten Geleceğe Dede Korkut Kitabı. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Demir, R. (2008). *Arap Dilbilimcilere Göre Dilin Kaynağı Meselesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi).
- Dönmez, M. (2019). Alevilerin İbadet Biçimi Olan Semahların Taşıdıkları İçsel Anlamlara Genel Bir Bakış. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 220-233.
- Durkin, P. (2009). *The Oxford Guide to Etymology*. New York: Oxford University Press.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara.
- Ergin, M. (2004). *Dede Korkut Kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (2018). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. İstanbul: Bilge Yayıncılık.
- Herodotos. (1973). *Herodot Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İşgören, T. (2011). *Türkçe'nin Etimoloji Sözlükleri Üzerine Bir İnceleme*. Denizli: Denizli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi).
- Kaçalin, M. S. (2011). *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Kalafat, Y. (2008). *Türk Kültürlü Halklarda Türk Halk İnançları, Dede Korkut Akkoyunlu Coğrafyası*. Ankara.
- Ligeti, L. (1970). *Bilinmeyen İç Asya*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Oraltay, H. (1984). *Kazak Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Yayını.
- Ölmez, M. (2019). Etimoloji Sözlükleri Üzerine Kısa Bir Değerlendirme, Tanımı ve r-'li Yabancı Sözcüklerin Türkçe'ye Giriş Yolları. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*.
- Özbaş, M. (2010). Kurtarıcı Kargadan Burnu Pislikten Çıkmayan Kargaya: Türk Halk Anlatılarında Karganın Dönüşümü . *Milli Folklor Dergisi*.
- Özdemir, C. (2013). Kök(Etimoloji), Sözcük ve Kavram İlişkisi Yargı Sözcüğünün Etimolojik ve Kavramsal Alanı. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*.
- Özkan, E. (2014). *Dede Korkut Kitabının Vatikan Nüshasının Tarihi ve Etimolojik Sözlüğü*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi).
- Özkartal, M. (2012). Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış(Dede Korkut Kitabından Örnekler) . *Milli Folklor Dergisi*, 58-71.
- Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Platon. (1982). *Diyaloglar I*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Stachowski, M. (2011). *Etimoloji*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Stomatov, S. (2007). *Rus Dilinde Deyimlerin Tarihsel(Etimolojik) Açından İncelenmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi).
- Tietze, A. (2016). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*. Ankara.
- Türk Dil Kurumu. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1998). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yallop, H. a. (2007). *Lexicology A Short Introduction*. New York.

Yıldırım, S. (2013). İcracının Elinde Türün Değişmesine Bir Örnek: Kazak Türklerinin "Keklik ile Kuzgun" Dastanı. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 125-143.

Yuhadin, K. (2011). *Kırgız Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yusuf, B. (1993). *Türkçe-Özbekçe ve Özbekçe-Türkçe Sözlük*. Taşkent: Özbek-REMAKSA.

DİZİN

A

Ađđır, 77
ađđıl, 169, 170
al-, 190, 191, 208
ala, 39, 42, 43, 54, 61, 67, 115, 226, 227, 228, 232
alay, 207, 208
Altay, 22, 42, 44, 64, 73, 100, 112, 120, 122
Amera Kosha, 15
Anra-, 163, 164
Arap, 13, 89
Arapça, 20, 22, 23, 33, 52, 89, 213
arkaç, 169, 170, 171
aslan, 86, 91, 113, 118, 119, 120, 121, 124, 128,
136, 164, 165, 185, 201, 225
Asya, 21, 28, 33, 82, 87, 100, 123, 126, 148, 195
aş-, 79, 191, 192
at, 70
av, 43, 45, 46, 47, 52, 54, 59, 62, 63, 71, 114, 115,
116, 117, 120, 124, 127, 172, 193, 198, 203,
211, 212, 220
av hayvanı, 45, 46, 114, 115, 116, 124, 127
avcı, 43, 54, 60, 61, 65, 122, 197, 198, 212
avla-, 192, 193, 212
avlu, 171, 172, 198, 212
avsıl, 84, 107, 178
Aygır, 77, 78, 79, 111

B

bakagu, 145
balık, 142, 143, 144, 152, 236
baş, 80, 149, 161, 181, 182
binit, 215, 216
bit, 135, 136, 137, 237
boğa, 40, 82, 86, 88, 90, 91, 136, 216, 222, 223,
224, 225
Boğa, 82, 86, 189, 222, 224, 225
boynuz, 223, 224
boz, 45, 46, 56, 78, 86, 119, 124, 190, 196, 224,
228, 229

Bozlaş-, 165
böcek, 126, 135, 137, 138, 141
böcekler, 16, 136
Böğür-, 168
buğra, 74, 89, 90, 91, 92, 110, 138, 173
buğur, 89, 90
but, 180, 181
buzağı, 69, 85, 86, 87
Büyükbaş Hayvanlar, 70

C

canavar, 91, 236, 237
cılavı, 145, 146

Ç

çal, 40, 67, 68
Çal-kara kuş, 69
Çap, 162, 163
çetük, 106, 107
çevgen, 147, 148
çoban, 81, 98, 127, 147, 185, 198, 199, 200, 202

D

dağ keçisi, 100, 114
dam, 175, 176
dana, 57, 80, 83, 84, 85, 98, 107, 109, 178
Dede Korkut Kitabı, vi, 24, 25, 27, 30, 84, 86, 88,
90, 94, 95, 97, 99, 102, 115, 117, 119, 122, 123,
125, 127, 132, 134, 136, 138, 140, 141, 143,
144, 147, 149, 150, 151, 152, 154, 155, 156,
157, 158, 159, 161, 188, 189
depeğen, 237, 238, 239
deve, 38, 55, 56, 72, 74, 81, 86, 87, 88, 89, 90, 91,
92, 93, 94, 96, 99, 110, 138, 152, 158, 165, 168,
172, 173, 192, 209, 233
Doğan, 17, 62, 63, 64
domuz, 129, 130, 131, 176, 232, 236
doru, 56, 235, 236

E

eğer, 37, 69, 105, 116, 131, 132, 148, 149, 153
ejderha, 133, 225, 226
elük, 100, 101
emr-i ahur, 200
enik, 112, 113
erkeç, 101, 102
Etimoloji, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 14, 17, 19, 20, 22, 23
evren, 12, 133, 134, 135

G

geyik, 43, 55, 58, 80, 114, 115, 116, 117, 172, 193,
207, 223
gök, 27, 28, 29, 69, 82, 128, 142, 206, 229, 230
gön, 204
güt-, 194
Güvercin, 28, 118, 133

H

Halk etimolojisi, 9
hayvan, 7, 25, 28, 29, 32, 36, 37, 41, 45, 52, 58, 61
hotoz, 149, 150

İ

inek, 38, 72, 81, 82, 83, 85, 86, 234
isim, 6, 13, 33, 47, 56
it, 48, 108, 109, 111, 179

K

kamçı, 151, 152
kanat, 29, 37, 75, 183, 184
Kanat, 26, 184
kaplan, 123, 124
kara, 30, 31, 33, 34, 37, 39, 40, 42, 54, 60, 61, 66,
67, 69, 79, 82, 86, 91, 95, 96, 109, 122, 127,
130, 135, 149, 180, 223, 231, 232, 235
Karaca Çoban, 127
Karga, 30, 31, 32, 34, 35, 40
Kartal, 66, 67, 68, 69, 106
katar, 88, 210, 211, 217
kaytaban, 172, 173

Kaz, 41, 42, 43, 44, 45

Kazılık Dağı, 188, 189

Kazılık Tağı, 188

keçi, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 169, 198

kedi, 106, 107, 113, 178, 179

Keklik, 40, 45, 47

kelp, 108, 109

kervan, 55, 56, 209

Kev, 162

Ķ

ķışraq, 73

K

kıynak, 184

kızıl, 66, 173, 210, 225, 232, 233, 235

Kişne-, 166

konur, 9, 233, 234

koru, 173, 174

koyun, 72, 74, 92, 94, 95, 96, 98, 99, 102, 104, 105,
110, 127, 138, 151, 161, 162, 169, 198, 216, 231

Kök, 5, 7

köpek, 38, 57, 74, 80, 83, 92, 106, 108, 109, 110,

111, 112, 113, 127, 138, 139, 163, 179, 206, 236

köstek, 152, 153

köşek, 92, 93, 94

Kratylos diyalogu, 13

kuduz, 179

Kuğu, 47, 48

kulan, 124, 125

Ķ

ķulun, 75

K

kurban, 44, 58, 69, 72, 73, 96, 105, 130, 135, 212,
213, 224, 225

kurt, 32, 33, 113, 116, 121, 126, 127, 128, 151, 179,
236

kuskun, 152, 153, 154

kuş, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38,

40, 41, 45, 49, 50, 51, 52, 56, 59, 60, 61, 63, 64,

65, 66, 67, 68, 70, 73, 75, 77, 78, 79, 81, 83, 85,
86, 87, 89, 90, 91, 93, 95, 97, 99, 100, 102, 103,
106, 108, 112, 114, 117, 118, 121, 123, 124,
125, 126, 129, 134, 135, 137, 139, 140, 141,
142, 144, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153,
154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 164,
166, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 179,
180, 181, 183, 185, 186, 187, 190, 191, 192,
194, 195, 196, 199, 201, 202, 204, 205, 207,
208, 209, 212, 215, 216, 218, 220, 222, 225,
226, 228, 229, 231, 232, 234, 235, 236

Kuzgun, 35, 36, 37, 38, 40

kuzu, 95, 104, 105

Kükre-, 164, 165

kültür, 4, 5, 8, 9, 10, 11, 15, 24, 32, 33

külüğ, 71, 73, 239, 240

kümes, 53, 57, 59, 121, 174, 175

L

leş, 32, 34, 35, 36, 38, 40, 218

M

mahmuz, 154, 155

Mavla-, 167, 168

maya, 74, 91, 92, 93, 110, 138

Menriş-, 167

N

nal, 155, 156

Nirukta, 15, 16

O

Oğuz, 32, 42, 43, 45, 47, 54, 58, 59, 61, 62, 63, 64,
66, 67, 68, 71, 72, 74, 79, 87, 88, 89, 90, 91, 96,
99, 111, 115, 116, 117, 119, 128, 130, 135, 141,
150, 163, 172, 200, 201, 207, 208, 212, 214,
218, 223, 224, 227, 229

Oğuz Kağan Destanı, 96

otla-, 195

Ö

ögeç, 102, 103

Ördek, 45, 53, 54

P

pençe, 185

pire, 74, 92, 110, 137, 138, 139

S

sağdur-, 196

sağrı, 180, 186, 187

sakar, 187, 188

Saksağan, 39, 40

samur, 205, 206

semüz, 219

sığır, 57, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 109, 141, 175,
178, 195, 198, 199, 202, 203, 222

sığirtmaç, 202

sinek, 139, 140, 141, 219

Sinle-, 162

Sungur, 65

sürü, 115, 172, 202, 206, 207

süseğen, 238, 239

Ş

şahbaz, 76, 156, 215, 220, 221

Şahin, 59, 60, 61

şahinci, 203

Şamanizm, 86

şişlik, 216

T

Tatarlar, 96

tavla, 177, 215

tavşan, 43, 58, 116, 117, 118, 172, 206

Tavuk, 57, 58

tay, 75

teke, 99, 100, 101, 103

tepel, 234, 235

terki, 157, 158

tilki, 56, 121, 122, 178, 179

toy, 104, 214, 215
Turaç, 51, 52
Turgay, 55, 56
Turna, 49, 50

U

Umay Ana, 224
uyan, 94, 159, 160, 182
Uygur, 26, 30, 34, 41, 45, 53, 57, 65, 81, 85, 89,
104, 114, 117, 118, 121, 126, 128, 131, 140,
142, 148, 151, 185, 191, 196, 199, 205, 206,
208, 222

Ü

Üçoklar, 96

üzengi, 156, 157

V

Vaf, 162

Y

yaban keçisi, 100
yalak, 160, 161
yapuk, 161
yılan, 131, 132, 133, 134, 135, 143, 225
yılıkcı, 201
yorga, 221, 222
Yörükler, 93, 94
yüklet, 210, 217